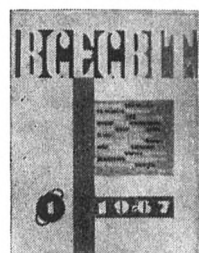
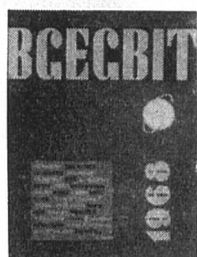
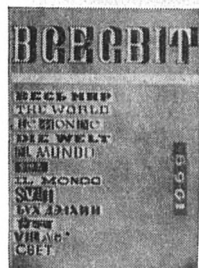

BOEGBIT

5 1970

№ 5 1970

(143) ТРАВЕНЬ

**ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ**

**ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ
УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО
ЗВ'ЯЗКУ З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ**

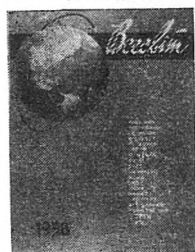
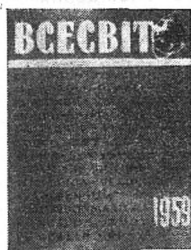
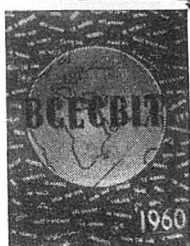
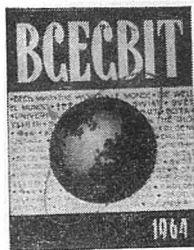
ВИДАВНИЦТВО
«РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК»
КИЇВ

**25 РОКІВ
ІСТОРИЧНОЇ
ПЕРЕМОГИ
РАДЯНСЬКОГО
НАРОДУ
НАД НІМЕЦЬКО-
ФАШИСТСЬКИМИ
ЗАГАРБНИКАМИ.**

Тих днів вічна слава.	3
«Висоти Зеелова».	7
ОРЛИН ОРЛИНОВ. Альошо, пильнуй!	9
Братерство по зброї.	10
Г. КОРОТАЄВСЬКИЙ. Пагорб, порослий травою.	12
ФРАНТИШЕК КУБКА. Дзвоники. Конвалії. Чеканка. Оповідання.	16
МІЛОШ КРНО. Каска. Оповідання.	23
ЗБІГНЕВ ДОМІНО. Могила над Півонією. Оповідання.	26
ДИМИТР ГІЛІН. Тринське поле.	31
ЕРІК НОЙЧ. Кінець війни.	38
На небі й на землі.	42
Листи з Півдня.	46
Шлях між двома морями.	52
ХОСЕ РІСАЛЬ. Останнє прощай. Вірш.	57

Рісаль Хосе (1861—1896) — основоположник нової філіппінської літератури, діяч національно-визвольного руху на Філіппінах. У романах «Не торкайся мене», «Бунтівники» викривав іспанських колонізаторів. Після початку визвольного повстання на Філіппінах 1896 р. був заарештований і розстріляний у Манілі іспанцями. Філіппінський народ глибоко шанує пам'ять Рісаль як національного героя.

АЛЬБЕРТ ГАЛПЕР. Юніон-сквер. Роман. (Закінчення).	59
Співаю, протестую і живу. На теми пісень Дітера Зюверкряпа.	100
АЙЗЕК АЗІМОВ. Сховище. Оповідання.	108
ІВАН СТЕФАНОВ. Ерзац релігії.	54
В. ІВАШОВА. Уільям Постерс у пустелі.	120
ДІНЕС БАЛАЖ. Бангі над річкою Убангі.	126
ЮРІЙ БУРЯКІВСЬКИЙ. Шпага мирного садівника.	130

Ю. Буряківський розповідає маловідомі факти з останніх років життя славетного чеського письменника К. Чапека (автора романів «Війна з саламандрами», «РУР», п'єс «Біла хвороба», «Мати», численних оповідань) та про взаємовідносини Чапека з письменником-комуністом Юліусом Фучіком.

ПЕТРО НОВОХАЦЬКИЙ. М. Рильський і французька класична драма.	145
М. НАГІРНИЙ. «У вас багато предивних талантів».	147
Р. МАРИНЕНКО. «Місто-повернем Лейпціг».	104
ЛАСЛО ШАНДОР. Вірші Йєша українською мовою.	105
В. ПУКСТ. «450 років боротьби».	106
Н. ВОЛОШИНА. «Чудодійні» шахраї.	118
Паромобілі на автодромах.	134
ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ	136
Д. ТАРБЕР. Обранець народу.	149
РІНГ ЛАРДНЕР. Моє виправдання.	155
КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ	15, 53, 56, 117, 119, 129, 135

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР О. І. Полторацький.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. О. Білецький, В. М. Дмитрук, П. А. Загребельний, Д. В. Затонський, О. Є. Корнійчук, М. О. Лукаш, Л. С. Первомайський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Н. А. Халемський (відповідальний секретар), Т. К. Якимович.

Художній редактор М. Я. Коваленко.

«Весь мир»
ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ
(на украинском языке)

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат 93-44-85, відділи: 93-20-82.

Рукописи обсягом до друкованого аркуша не повертаються.

БФ 05573. Здано до набору 12. III. 1970 р. Підписано до друку 16. IV. 1970 р.
Формат паперу 60×90%. Умовних друк. арк. 20. Обл.-вид. арк. 20,3.
Тираж 50050. Ціна 60 коп. Зам. 01401.

Комбінат друку видавництва «Радянська Україна»,
Київ, Брест-Литовський проспект, 94.

Перемога!

ТИХ ДНІВ ВІЧНА СЛАВА

Час неблаганний. Годинник історії відраховує його стрімкий біг. Вже минуло чверть сторіччя, і посивили солдати Перемоги. А її прапороносці Єгоров і Кантарія стоять на порозі піввікового ювілею, хоча, здається, ще зовсім недавно світ захоплено дивився на молоді, без жодної зморшки обличчя героїв, сповнені мужності й благородства.

Коли замовкли гармати.

Зустріч на Ельбі.

Злата Прага вітає визволителів.

Скільки часу сплило відтоді, коли ім'я «Катюша» повернуло собі первісне значення? Скільки років минуло з того дня, як замовкли гармати? Їх гуркіт ще дзвенить у вухах багатьох людей, а за цей час вже виросло ціле покоління двадцятип'ятилітніх. І, спостерігаючи молодих, їх мирне, щасливе і цікаве життя, солдат Перемоги питає в думці:

— Чи усвідомлюєш ти, чим були одна тисяча чотириста вісімнадцять днів, які потрясли світ?

Вуста людей і сторінки книг не здатні про все розповісти, та й час має властивість притупляти сприйняття. Але Перемогу 1945-го затьмарити ніщо не в силі. То була не звичайна воєнна перемога сильнішого супротивника над слабкішим, то була перемога світла над темрявою, добра над злом, правди над кривдою, життя над смертю, то була Перемога соціалізму над найбільшим ворогом людства — фашизмом.

За підрахунками одного швейцарського вченого, історія людства налічує 14513 воєн, та найжорстокішою з них була навала фашистських орд у червні 1941 року на нашу священну радянську землю.

Ураган гітлерівської розбою вже встиг зламати чимало країн Європи, поставивши на коліна їхні уряди. І коли страшний і спопеляючий вогонь цієї війни запалав і над нашими містами та селами, світ затамував подих, чекаючи: що ж буде далі? Доти ніхто не зміг встояти перед «тисячолітнім» райхом Гітлера, а як Радянська країна? Багато людей вірили в неї, дехто скептично дивився на становище, а дехто заспівав заупокійну, провіщаючи крах СРСР, не

Подяна від людства.

Перший мирний сон.

припускаючи й думки про неминучий крах «тисячолітньої імперії»

Чи всі уявляють собі ці 1418 діб? Кожна з них була кроком до благословенного Травня біля рейхстагу, над яким замайорів безсмертний прапор Перемоги. Разом з природою тріумфувало людство, звільнене від страху, вогню і поневолення. І радість на обличчях матерів і дітей звучала гімном радянському воїнові, радянському народові, радянській Вітчизні.

Адже у таких битвах випробується не лише військова доблесть армії, її майстерність і вірність Батьківщині, а й сама міць суспільного і державного ладу, життєстійкість народу, його матеріальні й духовні сили.

Перемога — то не лише квіти, золоті фейерверки у небі, святкові салюти гармат. Перемога —

На віки вічні.

то кров і рани, сльози матерів, муки наших дітей, це біль Ленінграда, що приголомшив світ своєю мужністю, це стійкість захисників Брестської фортеці, легендарна відвага Одеси, сталева воля Севастополя, палаючі дні й ночі Києва, подвиг Москви, високий дух Сталінграда.

Перемога прийшла до нас не в шовковому вбранні, не в блиску перлин і золота. Пронизана лютими вітрами сталінградського степу, закривавлена в жорсткій битві під Курськом, продершись

крізь білоруські болота, вона форсувала Сож, Десну, Дніпро, Віслу, Дунай, Одер та сотні інших річок. Вона крокувала поруч з кожним радянським солдатом у багнюці й крові, грілася з ними біля багаття, замерзала в сніжних шанцах, піднімалася в атаку незламна, непохитна, націлена до високої мети. Вона пронеслася над Зееловськими висотами і, подолавши море вогню та відчайдушний опір приреченого ворога, повстала у всій своїй величч, запалахотіла червоною китайкою над

німецьким рейхстагом. І світ уперше дихнув на повні груди.

А нацистська зграя, немов шури з пароплаву, що тонув, кинулася навіч. Одні приймали отруту, інші пускали кулю в лоб. Дехто сів на лаву підсудних, аби вислухати найсправедливіший вирок людства.

Світ аплодував і славив Перемогу, мільйони людей благословляли оплот соціалізму — Країну Рад, її доблесних солдатів, полководців, її авангард — партію комуністів.

Пам'ять серця. Ніби святиню зберігає вона немеркнучу славу тих днів. Ні з чим незрівнянне горде почуття сповнює воїнів, що повертаються додому з перемогою, вони проймаються гордістю за велику Вітчизну, вдячністю до якої висловлювали мільйони людей на площах і вулицях Парижа і Лондона, Будапешта і Копенгагена, Праги і Варшави, Белграда і Софії, Осло і Бухареста.

Пам'ять серця. Незабутні зустрічі на Ельбі. Гарячі обійми з американськими хлопцями, з англійськими солдатами, з союзниками по боротьбі. Клятва вірності мирові.

Пам'ять серця. Перші зерна, кинуті в землю, що знуждувала за сівачем, перший удар молота і тепле почуття виконаного обов'язку перед Вітчизною, перед людством.

Перемога травня 1945-го привела до виникнення нових соціалістичних країн в Європі й Азії. Перемога покликала до боротьби народи колоній, поставила під прапор свободи мільйони пригноблених.

Солдат перемоги знає це. Невгасима пам'ять серця, вона з молоком матері передає синам безсмертні традиції вірності Батьківщині, полум'яної любові до рідної землі, готовності до самовідданої праці заради великої справи комунізму.

«Ми затуляємо грудьми ворожі бійниці не тільки на полях битв, але і в залах міжнародних конференцій. Ми форсуємо ріки, пробурюємо гори, досліджуємо небо такими темпами, немов щомісяця беремо по Берліну». Ці влучні слова письменника П. Павленка якнайкраще передають пафос нашого життя. І саме тому сяятиме у віках сонце нашої Перемоги над німецьким фашизмом, сяятиме і будитиме в людях усіх п'яти континентів віру і любов до першої країни соціалізму, до всієї соціалістичної співдружності — оплоту миру на землі.

Випалена земля, розбита німецька військова техніка — такими були Зееловські висоти після боїв навесні 1945 року.

Висоти Зеелова

У квітні 1945 року назва маленького німецького містечка Зеелов майже щодня з'являлася на сторінках наших газет. У зведеннях Радянського Інформбюро, у фронтових кореспонденціях раз у раз згадувалися Зеелов, Зееловські висоти, Зееловський укріплений район. Ці назви назавжди залишилися в літопису історії, з ними пов'язані незабутні сторінки героїчного подвигу Радянської Армії, останні дні історичної битви, яка завершувала повний розгром гітлерівських загарбників.

Зеелов — це колись нічим не примітне містечко, розташоване за 60 кілометрів на схід від Берліна. Воно лежить у природній низині і з усіх боків оточене висотами. Раніш хазяїном тут був багатий поміщик граф фон Кільмансегг, якому належали всі родючі землі в окрузі.

Навесні 1945 року, коли радянські війська форсували Одер і розгортали наступ на Берлін, гітлерівське командування влаштувало тут другу лінію оборони. Круті схили Зееловських висот були важкоприступні не лише для танків, а й для піхоти. Гітлерівці викопали траншеї й окопи, глибокий протитанковий рів, поставили на дорогах загородження з дерев'яних та металевих балок і замінували всі підходи до них. А в Гольцові та інших сусідніх селах кожна будівля була перетворена на маленький опірний пункт.

Завдяки таким зусиллям гітлерівцям вдалося на деякий час затримати в цьому місці наступ радянських військ. Фашистська

верхівка в ті дні робила відчайдушні спроби змінити якимось невблаганний хід подій. Есесівці, перебравши на себе верховну владу в армії, карали на смерть кожного німецького солдата чи офіцера, який виявляв сумнівів в «остаточній перемозі фюрера»...

У Зееловському укріпленому районі вся влада належала групенфюреру, тобто генералові СС Гейнцу Райнефарту. За його наказом понад дорогою, що вела до Зеелова, було наставлено шибениць, на яких висіли німецькі солдати, страчені за «поразництво». Проте сам генерал Райнефарт, укупі з іншими високими есесівськими чинами, перед наступом радянських військ покинув усе напризволяще і завчасно втік на Захід.

17 квітня радянські війська прорвали оборону гітлерівців у районі Зееловських висот. Коли танкісти уславленого генерала Катюкова разом з частинами армії Чуйкова зайняли Зеелов і сусідні населені пункти, перед ними постала жахлива картина. Відступаючи, гітлерівці і тут застосували свою горезвісну тактику «випаленої землі». Зеелов, Гольцов та інші села перетворилися на суцільні руїни й згарища. Есесівські загони знищили все, що можна було спалити або висадити в повітря.

...Тяжкою була для німецьких селян у районі Зеелова перша мирна весна — весна 1946 року. Бракувало насіння для сівби, тяглової сили, на спустошених війною полях ще часто вибухали залишені гітлерівцями міни. Треба було налагоджувати мирне життя. За цю справу енергійно взялася група антифашистів, і серед них комуніст Артур Клікке. На допомогу прийшли радянські війська.

Маршал бронетанковий військ М. Катуків гостював у селян Зеєлова.

офіцери з місцевої радянської комендатури. Селяни одержали насіння, худобу, сільськогосподарський реманент. А потім сюди прибули й будівельні матеріали. Німецькі селяни досі згадують, як за наказом радянського військового командування солдати виходили в поле, щоб допомогти якнайкраще провести першу мирну сівбу.

Все тут докорінно змінила аграрна реформа. Землі графа Кільманзегга перейшли до тих, кому вони належали по праву — до колишніх поміщицьких наймитів, до безземельних і малоземельних селян. У Гольцові — центрі колишнього поміщицького землеволодіння — незабаром було створено перший у цих місцях сільськогосподарський виробничий кооператив. Його очолив Артур Кліцке, один з тих, кого в Німецькій Демократичній Республіці й досі з повагою називають «активістами першої години». Він головує тут і тепер.

Кооператив «Айнгайт», тобто «Єдність» — так його називали селяни — добре відомий в НДР своїми успіхами, передовими методами господарювання. Кооператив має дві тисячі гектарів орної землі і збирає з кожного гектара завидний врожай — по 39 центнерів зернових. Але головна галузь господарства в «Айнгайті» — городництво, вирощування овочів для столиці республіки.

Район Зеєлова, як і весь цей приодерський край, здавна вважався «городом Берліна». Та жодні кільманзегги ніколи не змогли б досягти того, що нині стало звичайним явищем для се-

лян, об'єднаних у колективні господарства. Збудувавши добре обладнані теплиці загальною площею 10 тисяч квадратних метрів, вони вирощують городину в усяку пору року. Добірні зеєловські огірки, помідори, цвітна капуста та інші овочі здобули собі в жителів Берліна добру славу. На перший погляд здається, ніби все це прозаїчні, буденні справи, але для Артура Кліцке, для членів кооперативу «Айнгайт», для всіх селян району Зеєлов вони мають величезну вагу.

Колишні поміщицькі наймити і діти цих наймитів, колишні безземельні селяни Зеєлова, як і всієї Німецької Демократичної Республіки, мирно працюють на своїй оновленій землі. Кілька років тому разом із своїми сусідами з сільськогосподарського кооперативу в районі Фюрстенвальде вони добре посміялися з листа колишньої поміщиці Пфердменгес, яка живе тепер десь у Західній Німеччині. Дізнавшись з газет про успіхи селян на землі, що колись була її власністю, вона написала до них, вимагаючи відшкодування в сумі близько одного мільйона марок! Пихата пані Пфердменгес, якій, мабуть, не втямки, що із старим назавжди покінчено, додала до свого листа рахунок, де з точністю до одного пфеніга підраховувала все, що залишилося в її маєтку, коли вона втікала на захід навесні 1945 року. Посміявшись, селяни написали пані Пфердменгес відповідь, яка дуже нагадує відомий лист запорожців турецькому султанові.

Син останнього власника зеєловських земель, колишній полковник генерального штабу, військовий злочинець Йоганн Адольф фон Кільманзегг є тепер генералом західнонімецького бундесверу і навіть очолює сухопутні війська НАТО в Центральній Європі. Не зробивши ніяких висновків із свого сумного досвіду, забувши про долю гітлерівських верховодів, Кільманзегг бере участь у створенні нових бойових планів НАТО, закликає до нового «дранг нах остен».

Живе у ФРН і есесівський генерал Райнефарт. Цей кат Варшави, що керував масовими розстрілами жителів польської столиці, свого часу уникнув кари.

На місці боїв стоять нині величезні теплиці й інші будівлі сільськогосподарського виробничого кооперативу «Айнгайт».

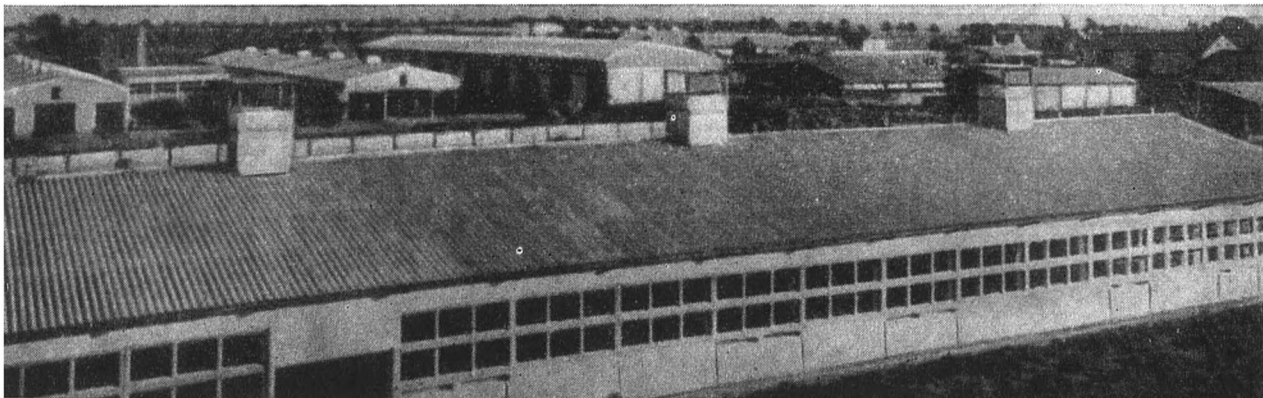

Голова кооперативу Артур Кліцке — вмілий досвідчений господар.

Уряд народної Польщі не раз звертався спочатку до західних окупаційних властей, а потім до уряду ФРН з вимогою видати Райнефарта як запеклого воєнного злочинця для справедливого суду над ним. Але всі ці вимоги були марні, а вбивця тим часом спокійно сидів у кріслі бургомістра західнонімецького міста Зільт. Нині він очолює якусь спілку колишніх есесівців — кавалерів ордена гітлерівського лицарського хреста і на їхніх збіговиськах виголошує промови, в яких теж закликає до нових воєнних походів...

Селяни із Зеєлова, зайняті мирною працею, не забувають про затятих реваншистів, які прагнуть знову звернути світ у криваву бойню. Недавно члени кооперативу «Айнгайт» запросили до себе в гості одного з героїв битви на Зеєловських висотах, видатного радянського воєначальника, маршала бронетанкових військ М. Катукіна. Показали гостеві господарство, розповіли про свої успіхи і запевнили, що трудящі НДР разом з радянським народом та народами інших соціалістичних країн боронитимуть своє нове, щасливе життя, все, чого вони досягли внаслідок перемоги над фашизмом.

...Нині, як і 25 років тому, знову говорять і пишуть про висоти Зеєлова. Але йдеться вже не тільки про події минулої війни. «Висоти Зеєлова» — означає тепер в Німецькій Демократичній Республіці висоти вмілого господарювання на оновленій німецькій землі, висоти мирної праці там, де колись точилися тяжкі бої.

Альошо, пилівний!

Двадцять п'ять літ минає відтоді, як стихли останні переможні залпи Великої вітчизняної.

Припорошений солдатський чобіт розчавив павучу свастику.

Перед Бранденбурзькими воротами тисячі й тисячі гарматних жерл висловились на користь миру.

Над європейськими руїнами кружляли п'ять мільйонів ангелів «Made in Dachau».

Дух Йоганна Вольфганга Гете захлинався від густого солодкавого диму бухенвальдських печей, розпалених усього за п'ять кілометрів від романтичного Веймара.

Траншеї, колючий дріт, розбиті танки, обгорілі машини, зруйновані міста і села. В катакомбах і холодних станціях метро діти вчилися дихати у протигазах.

Дрезденську галерею пограбовано. Рембрандт, Рафаель, Леонардо — бенкет для розлючених воєнних пацюків у підвалах тупого обертгруппенфюрера.

Фонтани й статуї Петродворця — в кінські вагони, на ферму Гімлера. (Рейхсфюрер плакав, гірко плакав, коли здохло одне його телятко!)

Царське село — Пушкіно («Ляна, как лебедь величавый, плывет в серебристых облаках...») — величезне попелище. По анфіладах Катерининського палацу — стайні; в церквах з іконами Андрія Рубльова — гаражі для мотоциклетів.

Розруха. Потоп. Безумство. Вогонь. Смерть.

Божевільня лютого маніяка, що сповнило трупами землю. Одна кістлява рука, що встигла пов'язати чорні хустки п'ятдесяти мільйонам матерів і наречених. що

Цей пам'ятник радянським воїнам-визволителям жителі болгарського міста Пловдива з любов'ю називають «Альоша».

зробила мільйони дітей сиротами й змусила ленинградську дівчинку написати обледеніми пальцями найкоротший і найжорстокіший роман XX століття. (Останній розділ цього роману — єдині три слова: «Лишилась сама. Таня».)

Та мусив же бути кінець ходінню по муках! Мусили ж колись погаснути бухенвальдські печі! Яка жахлива гора була б насипана з дитячого взуття!

Коли б на світі не було однієї держави.

СРСР.

Коли б не було на світі однієї армії.

Радянської.

Слава! Слава! Слава!

І слави́мо ми, її свята ніколи не можемо забути, не можемо не відзначити. Радянська Армія повинна бути оточена загальною любов'ю і вдячністю — за її силу, її воєнну могутність, за те, що просто вона існує. Любов і вдячність — до її знамена, до її подвигів, до невідомих солдатів, сержантів, старшин і офіцерів, до її знатних маршалів і полководців.

Бо вона є армією класу, армією

єю партії, армією революції, що перемогла. Армією людства.

Її існування, її присутність, дихання її могутнього ладу, суворітні її ракетних установок, мовчання її жерл, надзвуків вітер її винищувачів, сталеві кити підводних атомних човнів, непохитна і легендарна її могутність стримує безумців та неврастенічних послідовників Бонапарта і Гітлера.

Припиняються зазіхання, приборкується зухвалість, відновлюється твереза логіка після її коротких, стриманих, категоричних попереджень. Досить їй тупнути, щоб відвернути кровопролиття, щоб зупинити окупанта, щоб поставити на місце ворожі лінкори й авіаносці.

Бо вона є армією справедливості, армією людинолюбства, армією, яка стоїть на варті миру.

Її знамено є знаменом Леніна.

Болгарські воїни пишаються тим, що йдуть пліч-о-пліч, штик до штика з бійцями великої Радянської Армії.

Так є сьогодні.

Так буде завжди.

І в бурю і в сонячні дні.

1945

Такою вони побачили Варшаву в січневі дні 1945 року.

Сьогодні Варшавою не можна не милуватися. Це місто — справжній гімн героїзмові його визволителів і трудовому подвигу тих, хто піднімав його з попелу і руїн.

1970

БРАТЕРСТВО

міст у країнах Європи, але те, що вони чинили у Варшаві, було методичним виконанням злочинного плану, що передбачав стерти Польщу з політичної карти світу. І навіть перед лицем неминучого краху, фашисти не відмовилися від свого нелюдського наміру залишити замість Варшави суцільну пустелю, випалену землю, де вже ніколи не змогли б жити люди.

І в цей важкий для країни час польські патріоти виявили незламну віру в перемогу над фашизмом, продемонстрували світові свій високий дух та мужність. Вогор ще лютував в окупованій столиці, попереду були тяжкі бої й випробування, а в глибокому варшавському підпіллі вже діяла архітектурно-містобудівна майстерня, де польські архітектори, інженери та скульптори розробляли детальні плани відбудови свого улюбленого міста після недале-

країни, як і в запеклих боях проти гітлерівської навали. Тепер Варшава стала ще прекраснішою, ніж була будь-коли за свою багатовікову історію. Вона перетворилася на одне з найкращих міст Європи. І кожен камінь промовляє тут про мужність людей, про незабутній подвиг визволителів і щирих друзів та помічників у справі відбудови цього прекрасного міста.

А в ті дні, чверть віку тому визволителі Варшави йшли далі, на захід. Радянські й польські воїни, так само пліч-о-пліч, форсували Одер й билися на вулицях Берліна, разом раділи червоному прапорові над рейхстагом.

Це братерство зброї витримало найсуворіші випробування. Поряд з Радянською Армією, з воїнами Війська Польського ставали до бою чехи, болгар, румуни, угорці. У післявоєнні роки до цього братерства зброї приєдналися во-

Вони прийшли сюди разом, пліч-о-пліч, бійці Радянської Армії й мужні польські патріоти — воїни 1-ої армії Війська Польського. Від того незабутнього дня, 17 липня 1944 року, коли почалося визволення території Польщі від гітлерівських загарбників, вони разом просувалися по страдницькій землі, в напрямку її столиці. Долаючи шалений опір во-

ПО ЗБРОЇ

Вони визволяли польську столицю разом — воїни Радянської Армії й солдати Війська Польського.

рога, вони з боями переходили Віслу, на власних руках переносили по крихкому льоду гармати й боеприпаси.

І коли війська 1-го Білоруського фронту приготувалися до штурму Варшави, радянське командування прийняло рішення, яке мало тоді виняткове, можна сказати, символічне значення: висока честь першими ступити на вулиці столиці була надана бійцям 1-ої армії Війська Польського. Вони форсували Віслу на північ і південь від Варшави й незабутнього ранку 17 січня 1945 року ввійшли в місто. Слідом за ними йшли й радянські частини. А вже другого дня, 18 січня польську столицю було повністю очищено від гітлерівців.

Той, кому в ті дні довелося бачити Варшаву, ніколи не зможе забути жахливого видовища, що поставало перед очима. Це, власне, було вже не місто, а гігантське поле руїн і згарищ. Німецькі варвари зруйнували чимало

кої вже перемоги над жорстоким ворогом!

Очевидно, це була та сама незламна віра в справедливість своєї справи й її перемогу, яка надихала і бійців Війська Польського на фронті, й антифашистів-підпільників у тилу ворога, і в'язнів гітлерівських концтаборів, котрі й за колючим дротом Освенціму та Майданеку не здавалися, не припиняли боротьби.

Вже наступного дня після визволення Варшави польські патріоти заходилися розчищати місто від руїн, намітили першочергові будівельні роботи, почали налагоджувати комунікації. І в цій справі вони відчували таку ж допомогу радянських людей, Радянської

їни Національної народної армії Німецької Демократичної Республіки. Нині союз соціалістичних збройних сил зцементований кожним словом Варшавського договору, першого в історії блоку держав, створеного не заради агресивних намірів, а для справедливої й священної справи захисту соціалістичного ладу, здобутого в кривавій боротьбі проти фашизму. І це братерство зброї стало могутнім фактором миру, нездоланною перешкодою для мілітаристів.

Прапор великої Перемоги, що замайорів чверть віку тому над поваленим фашистським райхом, нині в надійних руках захисників соціалістичного табору.

Пагорб, порослий травою

Кому служать фальсифікатори історії

У Берліні, якщо пройти знаменитою Унтер-ден-Лінден до Бранденбурзьких воріт і завернути ліворуч, ви потрапите на дивну вулицю. Будинки там стоять лише на лівому боці. На правому майже нема споруд: автостоянка, зелений газон, потім чагарник, а за ним пагорб, укритий травою. Саме тут було колись лігво імперії, що іменувала себе тисячолітньою!

Тут відбувалися пишні прийоми. У величезному мармуровому залі Гітлер вручав фельдмаршальські жезли своїм генералам. І тут, у підземному бункері, фюрер нацистської імперії ганебно закінчив свої дні. Над палаючою імперською канцелярією в травні 1945 року було піднесено червоний прапор. Цей прапор, як і радянський прапор Перемоги над рейхстагом, сповістив світові про розгром гітлеризму.

Сьогодні дехто із західних «дослідників», потрапивши на місце, де колись стояла райхсканцелярія, запитує слідом за авторами товстезних мемуарів і численних «наукових» праць: що ж сталося в травні 1945 року? Може, Гітлер чи його генерали припустилися помилок? Чи, може,— міркують вони,— помилилися не в Берліні, а по той бік Ла-Маншу, де вчасно не прислухалися до умовлянь Гесса, цього повітряного парламентаря фашистського райху, котрий малював закордонним друзям принадливу картину спільної прогулянки на Схід? А може, третій райх зазнав поразки лише тому, що Гітлерові «не вистачало часу» для створення особливої зброї масового знищення?

«Чи могла німецька атомна бомба врятувати Гітлера?» — такий, наприклад, заголовок «спогадів» одного з головних нацистських злочинців Альберта Шпеєра, надрукованих нещодавно в західнонімецькій газеті «Ді вельт».

Шпеєр докоряє своєму фюрерові за те, що той «хоч іноді й говорив про можливості атомної бомби», однак, бачте, був «не здатний зрозуміти революційний характер ядерної фізики» і тому не кинув усі кошти на створення ядерної зброї. А ось Герману Ессеру — наближеному Гітлера, члену нацистської партії з партійним квитком № 3, і цього здалося мало. З його схеми, опублікованої в одній із західнонімецьких газет, виходить, що «спочатку» був «ідеальний фашизм», що все було задумано «зовсім не так», а якнайкраще, і лише внаслідок деяких помилок та недоглядів німці, мовляв, не зуміли використати ті «чудові козирі», які дав їм Гітлер. Більш того, виправдовуючи фашистську Німеччину, Ес-

сер, як каже німецьке прислів'я, спробував «сховати свою провину в чужі черевики». Напад Гітлера на Радянський Союз носив, бачте, лише «превентивний характер».

Всі ці висловлювання згадуєш, коли знайомишся з семитомною «Історією оголошення Німеччини поза законом» доктора Шейдля і книжкою Е. Двінгера «12 розмов», виданими в ФРН. Мета цих писань цілком очевидна: оббріхати історичні факти, виправдати Гітлера і його розбійницьку фашистську зраду.

Прагнучи обілити нацистських злочинців, Шейдль нагромаджує в кожному із семи томів гори брехні, намагається створити враження, що німці — нація, яка невинно постраждала і нині пригнічується... Шостий том, наприклад, так і називається — «Несправедливість до німців». У цій самій книзі Шейдль пробує поставити під сумнів навіть ті безперечні документи, котрі були надані Нюрнберзькому міжнародному трибуналові, зокрема, так званий, «протокол Хосбаха» — таємний документ наради, скликаної Гітлером в імперській канцелярії 5 листопада 1937 року. Що хотів приховати доктор Шейдль, неважко зрозуміти: адже саме на цій нараді було розроблено план розв'язання другої світової війни і Гітлер заявив тоді:

— Для розв'язання німецького питання може бути лише один шлях — шлях насильства...

А як висвітлюється хід самої

Колишні гітлерівські воюки на своєму «досвіді» навчають боннський бундесвер.

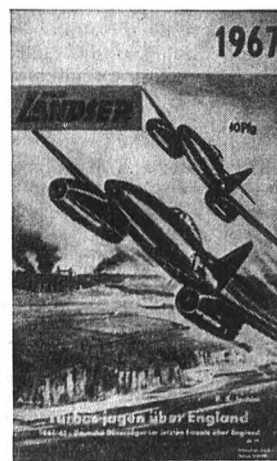
війни, в першу чергу на радянсько-німецькому фронті? Про це можна судити вже з такого висловлювання — Німеччина «зламала в 1941 році опір радянських частин, що чисельно переважали (1) вермахт, однак скоро настала зима, у німецьких військ не виявилось зимового обмундирування, і Червона Армія, підтягнувши

резерви, потіснила німців під Москвою».

Але ж це брехня, в яку давно вже ніхто не вірить. Всі добре знають, яким було насправді чисельне співвідношення обох сторін. Що ж до тези про «генерал-зиму», то з неї глузують навіть й буржуазні військові історики.

Через чверть віку після закінчення війни, автор багатотомного «дослідження» знову намагається оживити створену вже відомим нам Германом Ессером і К^о легенду про те, ніби гітлерівська Німеччина впала не від того, що фашистську військову машину розмолола Радянська Армія, багато-

У ФРН видається нині чимало книжок, які не тільки виправдовують гітлерівських загарбників та вбивць, а ще й зображують їх «героями» та «носіями свободи»...

мільйонний радянський народ, який став на захист своєї соціалістичної Вітчизни, а, мовляв, внаслідок якихось прорахунків в окупаційній політиці. Шейдль твердить, що коли б гітлерівці краще ставилися до радянських людей на окупованих територіях, то, мовляв, ті б добровільно віддали німецьким загарбникам рідну землю і з великим задоволенням пішли б у фашистське рабство. Скільки в цьому твердженні гітлерівського адвоката Шейдля зухвалої брехні й абсолютного нерозуміння самої природи радянських людей!

Коли читаєш подібні писання, створюється враження, що дехто в Західній Німеччині серйозно занепокоєний тим, аби поділитися своїм досвідом із сучасними й майбутніми окупантами. Така, наприклад, книга «12 розмов» духовного родича Шейдля — Едві-

Гітлер. 1928—1945 рр.». Цілком природно, що на полицях західнонімецьких крамниць ця гнила продукція стоїть поряд з книгою всім відомого Франца Йозефа Штрауса «Проект для Європи. Виклик і відповідь», в якій перемога над фашизмом і звільнення Східної Європи радянською армією проголошується «найбільшою трагедією Європи». Нема нічого дивного в тому, що на тих самих полицях стоять й численні видання неофашистської НДП і різноманітних реваншистських організацій, які проповідують «вірність великій Німеччині» (розуміти треба — в межах 1937 року) і готовність йти за новими «фюрерами» й генералами НАТО.

Напередодні 25-річчя історичної перемоги над фашизмом на Заході знову заворушилися не тільки прямі нащадки нацистів, але і різні «історики» та «дослідники»,

днів», присвячену обороні Ленінграда. Це не тільки розповідь про блокаду Ленінграда (тема, що цілком заслуговує на увагу), але і спроба грубо перекрутити причини виникнення другої світової війни. Солсбері вважають в США знавцем Радянського Союзу і, безумовно, він повинен би бути ознайомлений з широкою документацією про другу світову війну, що з'являлася як у нас в країні, так і за кордоном.

І ось, на превеликий жаль «хранителів» історії типу Г. Солсбері, англійці, які працювали свого часу над встановленням контактів між фашистськими вожаками й правлячими колами Великобританії та прагнули «каналізувати» гітлерівську агресію проти Радянського Союзу, ображаються, коли замовчують їхні «заслуги». Якийсь Ф. У. Уінтерботтом, автор книги «Таємно і особисто», наполягає, наприклад, на тому, що «час сказати правду». Про що? «Надто багато скарг на необізнаність з'являється в нинішніх військових монографіях, аби можна було далі приховувати інформацію, котру ми свого часу постачали». Хто це «ми»? Горезвісна «Інтеллідженс сервіс», в якій Уінтерботтом прослужив 15 років на посаді начальника повітряної розвідки. Кульмінаційним пунктом спогадів англійського розвідника є розповідь про обід, влаштований йому 1934 року двома найближчими співробітниками Гітлера: Альфредом Розенбергом і генералом фон Райхенау. Англієць не приховував від хазяїв свого фаху і чину. Мабуть, саме тому вони й зупинилися на його кандидатурі для обговорення важливих питань і використали для передачі в Англію... основних деталей стратегічного плану нападу фашистської Німеччини на СРСР. За обіднім столом Розенберг зумів створити атмосферу цілковитого взаєморозуміння: нехай, мовляв, у Англії не турбуються, що Німеччина озброюється, вона робить це лише для боротьби з більшовиками!

Повернувшись додому, Уінтерботтом доповів про все начальству. Його доповідь, як показує тепер історія, очевидно, не раз ставала у пригоді тим політичним силам в Англії, котрі, відмовившись од пропозиції Радянського Союзу про створення системи колективної безпеки в Європі, плели тенета антирадянської змови і привели Англію до ганебної мюнхенської угоди.

А про що свідчать документи Форін офіс — англійського міністерства іноземних справ, — опубліковані першого січня 1970 року? Вони також рішуче спростовують версії Г. Солсбері. Звісно, до цих документів не можна застосувати формулу «отже, таєм-

Machten die Deutschen Seife aus Menschen? **National-Zeitung** und Soldaten Zeitung So leben die Menschen unter Ulbricht „Hitler war ein Genie“

У «Сірій книзі», виданій в НДР, вміщено ці заголовки з газетки реваншистів «Националь-унд Зольдатен-цайтунг». Зухвалі неонацисти дописали вже до того, що іменують біснுவатого фюрера «генієм».

на Еріха Двінгера, письменника з особистим есесівським номером 277082. Двінгер, цілковито втрапивши почуття реальності, висловлює свої рекомендації й поради відносно все тієї ж окупаційної політики й висуває модель покращеного, «ідеального фашизму». Чи не для тих, хто сьогодні спалює напалмом села В'єтнаму і чинить розбої на окупованих арабських землях?

Книжки Шейдля і Двінгера не поодинокі твори у ФРН, в яких робляться спроби фальсифікувати історію. Лише на недавньому книжковому ярмарку у Франкфурті-на-Майні фігурувало понад 50 назв книг, що виправдовують нацизм і гітлерівські військові злочини. Серед них — мемуари закоренілого фашиста Скорцені; спогади дружини воєнного злочинця Рудольфа Гесса; двотомник «Німецькі військові дії від 1939 до 1945 року», написаний шістьма колишніми генералами вермахту; ілюстрований збірник «Адольф

котрі всіляко намагаються виправдати політику західних держав, перекласти вину за розв'язання другої світової війни виключно на Гітлера та його оточення. Аполотеги імперіалізму аж із шкури пнуться, аби виставити у сприятливому світлі лідерів «західних демократій» того часу, зобразити їх безпосереднє потурання реваншистським апетитам гітлерівської кліки як політику «умиротворення» агресора і навіть «врятування» Європи від загрози війни. Більш того, буржуазна пропаганда і сьогодні зводить ганебні наклепи на Радянський Союз, який, мовляв, у тридцять років відмовився від створення системи колективної безпеки. Ці легенди, що грубо перекручують історичну дійсність, час від часу з'являються на шпальтах буржуазної преси.

За прикладами не треба далеко ходити. Нещодавно в Сполучених Штатах надруковано велику працю Гаррісона Солсбері «900

не стало явним». Зміст англо-французької політики 1939 року, що саботувала пропонований воєнний союз з СРСР, справа давно відома. Зараз про це є свідчення, котре належить перу досить обізнаної людини, колишнього особистого ад'ютанта Гітлера, Отто Гюнше. Одразу ж після одного з прийомів англійського міністра іноземних справ Галіфакса фюрер сказав Гюнше:

— Я завжди казав — англійці підуть за мною, адже вони в своїй політиці керуються перш за все тим самим принципом, що і я: знищити більшовизм!..

Дорогою ціною заплатили англійці за подібні «принципи»! Небезпечна гра Чемберлена, Галіфакса та інших, засліплених ненавистю до комунізму тодішніх британських лідерів, принесла горе всім народам. Таким, як Г. Солсбері, слід нагадати слова, сказані англійською газетою «Гардіан» з приводу публікації Форің офіс: «Документи 1939 року,— підкрес-

лює газета,— свідчать про те, що друга світова війна не почалася б того року, коли б уряд Чемберлена прийняв або з належним розумінням поставився до ідеї росіян про те, що союз між Британією, Францією та СРСР відвернув би війну, оскільки Гітлер не зміг би піти на конфлікт з великими державами одразу на двох фронтах».

Однак вони не «прийняли» і не поставилися з «розумінням». На переговори до Москви вони відрядили якогось адмірала Дрекса, не лише не уповноваженого приймати рішення, але й навмисне не компетентного. Це звучить трагікомічно, але, виявляється, Чемберлен не «зміг» виділити для Дрекса і членів його делегації ані літака, ані крейсера чи просто вирядити їх до Радянського Союзу поїздом, бо, бачте, поїздка на тиходіному торговельно-пасажирському судні «Сіті оф ексетер» повинна була обійтися дешевше...

Така правда історії. І мільйони

людей своїм життям заплатили за цю обмеженість і підступність отих західних політиків!

Але історія не тільки судить, вона попереджає. І коли на Заході знову чути голоси, що оголошують «пасткою» колективну безпеку, залякують Західну Європу «червоною небезпекою» і знову-таки закликають — в притаманних вже нашому часові виразах — не співробітничати з Радянським Союзом, то сьогодні, у травні 1970 року, неодмінно слід нагадати, до чого призвела дипломатична практика антикомунізму 30-х років і поставити просте як життя питання: невже уроки історії не пішли на користь?

І хай порослий травною пагорб неподалік од Бранденбурзьких воріт буде грізним попередженням усім тим, кого історія нічого не навчила й хто нині закликає до нових «походів на Схід»!

Г. КОРОТАЄВСЬКИЙ

СПРИЯННЯ ВІТЧИЗНЯНИЙ ПРОМИСЛОВОСТІ. Диктатор Південної Кореї Пак Чжон Хі, цей ырний лажиза американських імперіалістів, раптом відчув приступ національної самосвідомості. Довідавшись, що місцеві курці почали переходити від корейських цигарок до американських і тютюнова монополія стала приносити все менше прибутків, він видав закон, згідно з яким кожен, спійманий на курінні заоканських цигарок, платитиме 10 доларів штрафу. А службовців державних установ за цей злочин негайно звільнятимуть з роботи.

ОЦЕ ВОЯКИ! Сенатор Юджін Маккарті так схарактеризував відносини, які склалися останнім часом в американській армії: «Піхота не любить льотчиків, ті заздирать морякам, і навпаки. Кожен з них вважає, що мусить перемогти не лише всі народи світу, а й два інші роди збройних сил США».

БАЖАЮЧИХ НЕ ЗНАЙШЛОСЯ. В Італії знімається фільм «Евангеліє за Дефрегером». У фільмі розповідається про справжню подію — розстріл мешканців італійського села Філето 1944 року, вчинений гітлерівськими солдатами під командуванням капітана Дефрегера, ніні єпископа у Мюнхені. Постановникам фільму доводилося з великими труднощами добирати статистів, які мали грати в масових сценах гітлерівських солдатів: ніхто з мешканців Філето не погоджувався натягти на себе мундир вермахту, незважаючи на умовляння режисера.

ДЗВОНИКИ

Курт був есесівець, а Ірен — швачка. Курт народився в Дуйсбургу, а Ірен у Парижі. Йому було двадцять вісім, а їй двадцять три. Курт був здоровий, а Ірен немічна. Чешки в Освенцімі кликали її Дзвоником, а також Первоцвітом, бо плутали ці білі квіти. Польки називали її Сніголюбом, але й це була помилка. Ірен була тільки білим дзвоником зі схиленою головою. В крижаному холоді жіночого табору вона лягала вночі на долівку і спала як убита. Це роблять хіба дзвоники, але не первоцвіти!

Курт не знав Ірен ні близько, ні здалеку. А втім, у таборі всякі зв'язки з жінками були заборонені. Крім хіба в борделі. Та він до полонянок передусім відчував огиду. Кожен, хто сидить у концтаборі, — ворог фюрера, чоловік він, а чи жінка. Курт служив фюрерові ще з юнацьких літ. Він не просто так собі, знічев'я, вступив до націонал-соціалістської партії, а потім став есесівцем, якого не послали на фронт, а залишили в службі охорони концтаборів. В Освенцімі-Біркенау він стеріг в'язнів із самого початку й ще ні разу не мав через них якоїсь неприємності. Ув'язнені жінки не варті були навіть його погляду. Він дивився на них з холодним спокоєм, коли їх, зовсім голих, наглядачки гнали до лазні. Байдуже спостерігав, коли, наче ту отару овець, їх киями заганяли до газової камери. Що йому до них?

Ірен привезли з Франції. Її заарештували, тільки-но німецька армія ввійшла до Парижа. Вона погрожувала генералові кулаком. Спершу цілий рік працювала у великому есесівському маєтку. Ходила коло корів. Потім її повернули до табору, бо в швацькій майстерні потрібні були швачки. Ірен шила смугасту одіж для в'язнів. У трикутній хустині на обстриженій голові, в куртці з мішквини, широкому фартусі й дерев'янках на босу ногу вона сиділа в майстерні чотирнадцять годин на добу і шила.

Шила й кашляла. Та краще чотирнадцять годин на добу шити й кашляти, аніж піти до газової камери, куди вона з її легенями, за тутешніми законами, вже давно повинна була піти. Адже її номер, витатуйований на лівому передпліччі, був невеликий — 1313, дві тринадцятки. Проте тут їй було ліпше, ніж біля корів, бо з коровами розмовляти вона не вміла, а за шитвом все ж таки можна зронити слово-друге й запитати, що нового і коли всьому цьому настане край.

Того, 1943, року в Освенцімі-Біркенау прийшла рання весна. З вікон швацької майстерні виднів колючий дріт, крізь який було пропущено електричний струм, і варто-ва вишка, де щодня одну й ту саму пісеньку насвистував есесівець з автоматом. Зразу ж за дротом зеленів мокрий луг, а трохи далі ріс рідкий сосняк з плямами снігу на піску. Біля самісінького дроту розцвіли білі дзвоники.

Вчителька з Праги переклала Ірен, що про неї кажуть решта ув'язнених: мовляв, ці дзвоники — достоту наша Ірен, такі вони чисті й так міцно сплять...

Парижанка Ірен ще ніколи в житті не бачила дзвоників. Вона мусить на них подивитися, поки вони не зів'яли!

Вранці після переклички Ірен з рештою швачок сіла до роботи. Та що в майстерні не горіло світло — на електростанції знову щось раптом зіпсувалося, — вона не могла взятися за шитво.

Ірен ласицею вислизнула за двері, перестрибнула через рів, намочила ноги в калюжі, спіткнулася, впала й рачки підповзла до дроту.

— Halt!¹ — заревів на вишці есесівець Курт. І звів автомат.

Ірен добре були знайомі ці команди — «Los!»² і «Halt!» Та вона подумала, що те-

¹ Стій! (Нім.)

² Геть! (Нім.)

пер, після Сталінграда, мабуть, уже можна зірвати собі під дротом квітку.

Вона встала, показала на землю, — мовляв, хоче нарвати собі букетика, звела на Курта свої великі, здивовані очі й крикнула:

— Je vous prie, mon caporal!¹

Отже, ця полонянка — французька й хоче нарвати собі букетика!

Курт опустив автомат.

Але йому тут же майнула згадка про те, як берлінський гауляйтер Геббельс, — це було ще перед приходом нацистів до влади, — наказав молодим членам партії громити кінотеатри, де демонструвався єврейський фільм, екранізація нікчемного німецького роману. В фільмі показувалася гірка доля солдатів у першу світову війну, а наприкінці була така сцена: цілковите за-

тишшя, жодна із сторін не стріляє, молодий німецький солдат зводиться над шанцем і простягає руку до метелика-білана, який бозна-звідки залетів сюди. Солдата побачив француз, прицілився і вистрелив. Це був фільм «На західному фронті без змін...» На Геббельсів наказ Курт допомагав тоді бити вітрини в трьох кінотеатрах під реві: «Juden heraus!»¹

І в Освенцімі сьогодні теж без змін. Французька хоче зірвати собі під дротом білу квітку.

В єврейському фільмі француз застрелив німця. Тепер німець застрелить французьку!

Удруге «Halt!» Курт уже не крикнув.

Куля прошила Ірен під одним з її двох великих, здивованих очей, там, де була маленька жовта плямка...

КОНВАЛІТ

Було 17.00 за московським часом, коли генерал-полковник, трохи згорблений після поранення під Курськом, увійшов до вілли, яку йому й сусідньому штабові танкової армії на першу ніч у Празі виділив квартир'єр. Цей будинок у саду три дні тому покинув високий есесівський чин, що замешкав тут після страти банкіра-єврея. О 19 годині за московським часом командуючий армією разом зі своїм штабом слухав по радіо наказ про визволення Праги. Диктор урочистим голосом перераховував командуючих арміями, корпусами, дивізіями і групами, які «сьогодні, 9 травня о 4 годині ранку, визволили від німецьких окупантів столицю союзної нам Чехословаччини, Прагу». Серед командуючих арміями на першому місці було названо і його, генерал-полковникове ім'я. В кінці повідомлялося, що Москва від імені Батьківщини салютує доблесним військам, які визволили Прагу: «Вічна слава героям, які полягли за свободу й незалежність нашої Батьківщини та Чехословацької республіки! Смерть німецьким окупантам!»

Зразу ж після цих слів у репродукторі пролунали артилерійські залпи.

¹ Прошу вас, мій капрале! (Франц.)

Генерал-полковник знав, що останнім часом жоден наказ Ставки Верховного Головнокомандуючого в Москві не складався з такими труднощами: півтори години тому, о 17.30, генерал-полковникові з-під Дрездена подзвонив маршал, командуючий фронтом. Вперше за всю війну маршал розмовляв з ним роздратованим тоном.

— Де ви? — кричав він у трубку. — Що робите? Чому не доповідаєте ні ви, ні ніхто з вашого штабу, ні інші командуючі військами, які взяли сьогодні Прагу? Вранці ви коротко повідомили, що ввійшли до міста. Але одразу ж замовкли. Що так довго робили ваші зв'язківці? Чому ваше радіо повідомляло тільки, що Прагу «взято, взято, взято!» і більш нічого? Я послав до вас пілотів зі штабу фронту. Вони не повернулися! Тоді я послав три штурмовики, аби подивилися згори, що діється в місті. Вони доповіли мені, що боїв у Празі немає й що на вулицях збираються натовпи людей. Де були ви? Адже ви знаєте, що я повинен послати в Москву докладне донесення... — Маршал гнівно наказав: — Доповідайте, товаришу генерал-полковник!

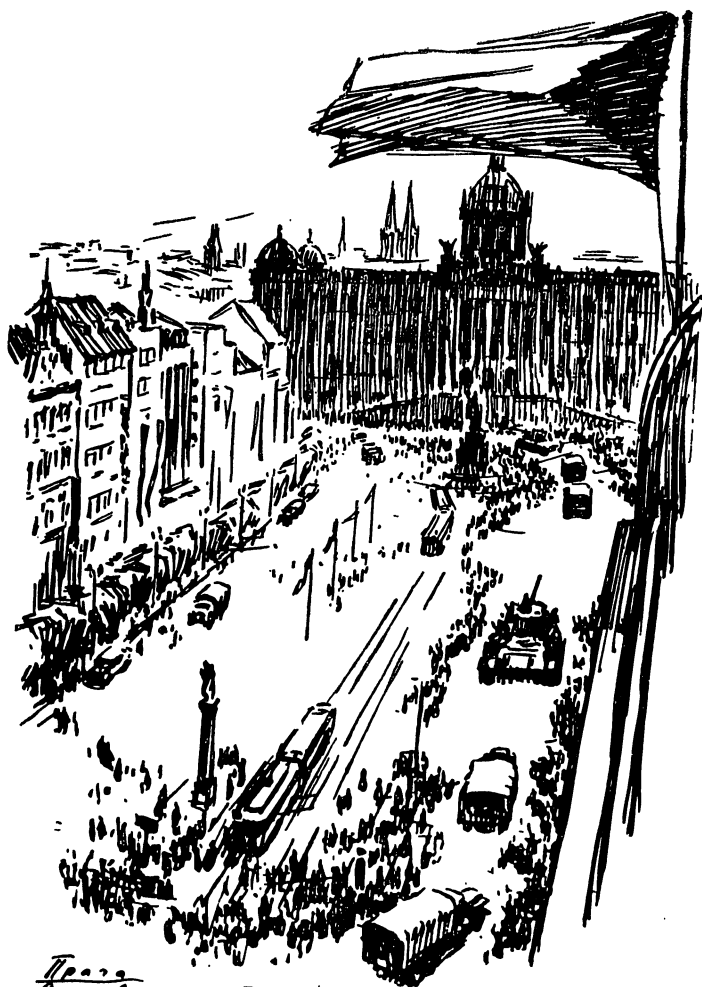
¹ Герь євреї! (Нім.)

ПРАГА, 1945

Зарисовки

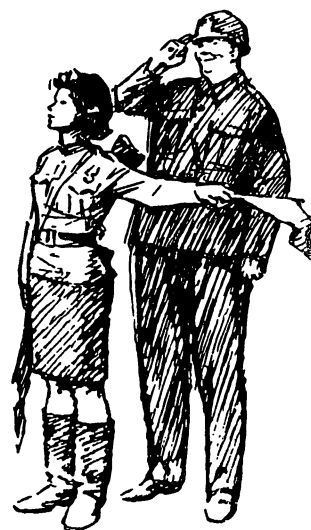
фронтового художника

А. Івлєва.

*Прага
Самолетом пролетел
сб. здания аббатства - Монахи*

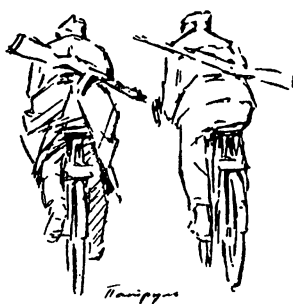
В центрі міста.

На перехресті.

*В Праге
18.5*

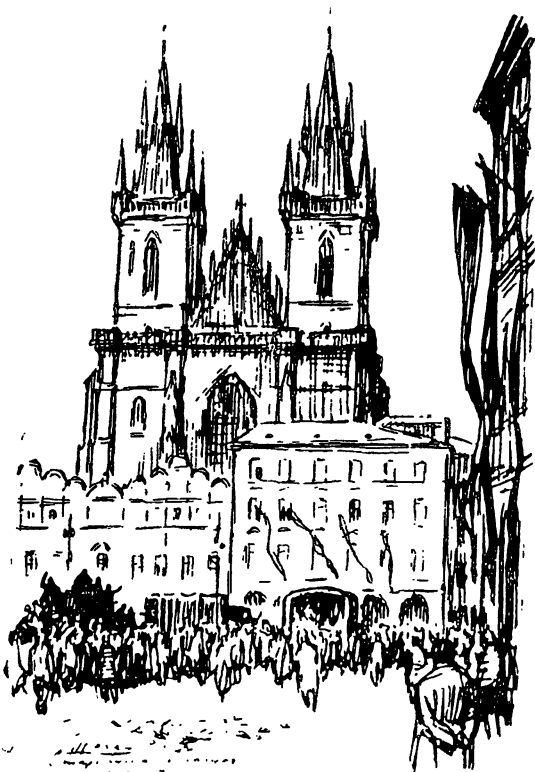

Повітряні

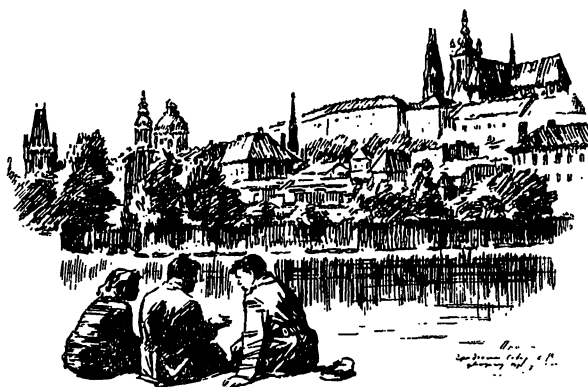

На вулицях Праги.

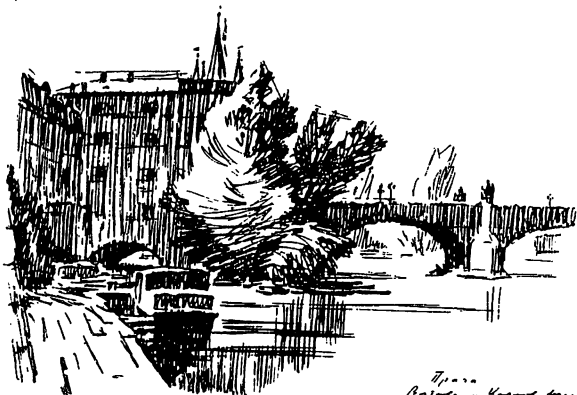
*Місія Сімоні з Чехії і Словаччини
указом Прага звільнена в Берлін
і інші міста. Чехія і Словаччина
встають на ноги.*

Старомістська площа.

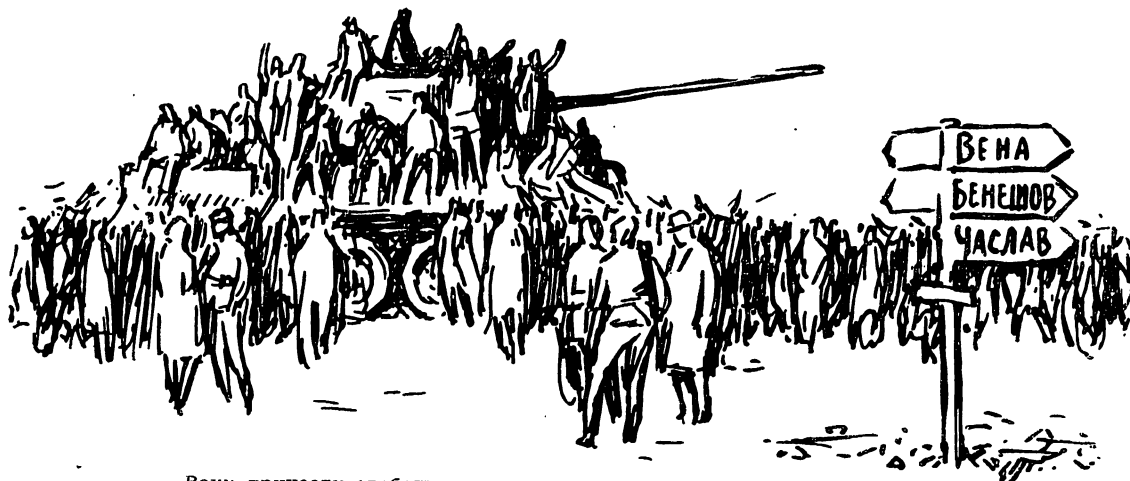

Градчани.

Карлів міст.

Біла пам'ятника Вацлаву.

Вони принесли свободу.

Прага. Море 45

І генерал-полковник почав докладно доповідати маршалові. Він повідомив, що його танки після стокілометрового нічного маршу вступили до Праги о 4 годині ранку в передмісті Лібоц.

— Цивільне населення розбирало барикади, щоб війська могли увійти до міста, де ще точилися бої. Прага в різних кінцях ще палала. Вулиці мали такий вигляд, наче тут щойно припинилися тяжкі сутички. Підступні ворожі снайпери не давали спокою нашим воїнам і цивільному населенню...

Генерал-полковник змовк.

Маршал нетерпляче кинув у трубку:

— Далі, будь ласка!

Генерал-полковник провадив далі:

— Я прийняв представників політичного керівництва празькими повстанцями. Відвідав їхній головний штаб. Ми обмірковували напрями дальшого просування і...

— Наших полягло багато?

— Ми ще не підраховували. На жаль, буде, мабуть, сотень п'ять разом із тими, що лежать зі смертельними ранами в лікарнях! Не легко було хлопцям умирати в останні години війни, але ніхто не ремствував, трималися, як герої... Товаришу маршал, я ще ніколи не бачив такого щасливого міста, як сьогоднішня Прага. Люд радіє, співає, засипає нас квітами, обіймає, цілує, носить нас на руках — солдатів, командирів, наших регулювальниць... Я ще не бачив чогось подібного!

— І тому ви забули, що є ще маршал, який чекає вашого рапорту, аби він міг Москві й усьому світові повідомити, як було взято Прагу. Це нікуди не годиться, любий друже!

— Слово честі, товаришу маршал, ми ніяк не могли дістатися до своїх командних пунктів. Нас не пускали пражани. Вони взяли нас у полон разом з усіма солдатами, усіма танками, усіма машинами й цілими штабами. І тими зв'язковими льотчиками, яких ви до нас послали...

— Це ви розкажете мені завтра, коли я приїду до Праги. Дякую. Всім привіт і найкращі побажання! — сказав маршал уже мирним тоном. — Про подробиці нехай мені повідомить ваш начальник штабу.

Генерал-полковник викликав начальника штабу. Так виник наказ про визволення Праги...

Будинок, де розташувався штаб армії, кишив, як мурашник. Зв'язківці тягли кабель, хрест-навхрест напинали дроти, без угаву дзеленчали телефони, стукотів телеграф. Під вікнами за кермом машин спали смертельно стомлені водії. В молодих офіцерів злипалися повіки. У старших на обличчі з'явився хворобливий рум'янець.

З боку Стрмовки долинула коротка автоматна стрілянина, але за хвилину припинилася.

Генерал-полковник сів до письмового столика, але боліли почервонілі очі й кололо в спині, там, де ще недавно стримів осколок снаряда. Голова його впала на стіл, і він заснув.

— У чому річ?

Увійшов ад'ютант і доповів, що в нуль годин за московським часом Москва салютуватиме сьогодні вдруге, цього разу на честь остаточної перемоги!

Командуючий армією подякував за повідомлення і наказав на 22.30 приготувати вечерю на дванадцять осіб.

В нуль годин за московським часом з радіоприймача знову озвався голос диктора. Він урочисто повідомив про те, що на європейських полях битви війна закінчилася.

Кремлівські куранти вибили дванадцять разів. Пролунав гімн.

Генерал-полковник цокнувся з усіма офіцерами штабу і пішов до солдатів. Вони привітали його протяжним «ура». Генерал-полковник повернувся й сказав начальникові штабу, що йде спати. Але не пішов. Йому доповіли, що під Мельніком точиться бій. Польська армія відбиває наступ есесівських військ Шернера, які пробиваються до Лаби. Генерал-полковник поцікавився, яке рішення прийняв начальник штабу і чи проінформував він про це маршала.

Увійшов ад'ютант і доповів, що в Празі знову орудують німецькі снайпери.

— На якому березі?

— На нашому!

— Ліквідувати до другої нуль нуль і доповісти мені. Накажіть, щоб із півночі Чехії аж до самої Праги звільнили трасу для маршала, який приїде перед полуднем! Можете йти!

Ні, сьогодні генерал-полковник уже не спатиме! Він іще наспить у своєму житті, а зараз піде прогулятися в сад.

Генерал-полковник вийшов з дверей будинку, не зачинивши їх за собою. За три кроки позаду з автоматом у руці йшов Іван, його особистий охоронець, який дуже пишався тим, що маршал Конєв, командуючий фронтом, теж Іван.

Широке пасмо світла впало з дверей на сад між будинком і парканом, осяяло вулицю й дерева алеї.

— Може, зачинити двері, товаришу генерал-полковник? Адже в місті ще затемнення...

— Нехай будуть відчинені!

Генерал-полковник хотів подивитися, що робиться під порогом його командного

пункту. Вулиця була блокована машинами і танками.

Але що це на грядці? Невже конвалії?

Так, конвалії!

Заклавши руки за спину, трохи згорблений генерал-полковник підійшов до грядки. Конвалії! Так, адже вже травень!

Генерал-полковник простяг руку, мов дитина, яка побачила щось привабливе й хоче взяти, але не наважується...

Ніби уві сні, виринуло з глибин його пам'яті: зі зграйкою сільських дітлахів він збирає в гаю над річкою конвалії. Кладає їх між два стулені докупі листочки, наче в колиску, і зв'язує стебла довгою травинкою. Назбирав дванадцять букетиків. У кожному дванадцять стеблин з кетягом сліпучо-білих дзвіночків та кульок, які ще розгорнуться в дзвіночки. Потім, босий і щасливий, разом з рештою маленьких збирачів біжить до недільного містечка й гукає вичепуреним панночкам: «Купіть, панночко, конвалії, по копійці, за копійку! Купіть конвалії!»

Увечері хлоп'я віддає матері дванадцять копійок. Дванадцять копійок — це великі гроші, але мати все-таки залишає йому дві копійки й каже: «Купи собі кольорового олівця!» На чоло їй спадає пасмо рідкого волосся...

Все ще наче уві сні, генерал-полковник нахилиється над білою грядкою. Солдат з автоматом підходить до нього:

— Дозвольте, товаришу генерал-полковник, я нарву вам цілий букет?

— Ні, ні! Дякую... — злякано відказує командуючий армією і підводить голову. Озирається.

Цвіте бузок, засвічуються свічки каштанів. Пахнуть конвалії.

Небо всипане зорями.

Ні... Життя — це не тільки війна, світ — це не тільки поле битви, і земля — не тільки територія...

«Купіть, панночко, конвалії, за копійку, по копійці...»

Ч Е К А Н К А ¹

Не можна сказати, що учениці десятих класів надто вже нетерпляче ждали на свою вчительку ботаніки. Вона була сувора й суха, але предмет свій знала непогано, а про квіти розповідала незрівнянно більше, ніж писалося в підручниках. Не дотримувалася вона й «структуралізму» — так вона називала науку про суцвіття рослин, — і на уроках лише вряди-годи вдавалася до мало-зрозумілих слів. Це трохи не подобалося дівчатам, але вони завжди поважали свою сиву вчительку.

Вона радо перераховувала назви рослин, які дала їм людська фантазія, і пояснювала походження цих назв, що інколи мали магічне забарвлення. Але й це вона робила так, наче аналізувала математичну задачу. «Їй бракує вогника, — казали про неї учениці. — Вона постаріла й заскніла, — й ні любили, ні ненавиділи її. Про її особисте життя їм нічого не відомо було, хіба те, що вона незаміжня, що їй сорок п'ять років, що вона закінчила інститут природничих наук і живе зі своєю старою матір'ю. «Якби за-

хотіла, то могла б стати директоркою», — казали про неї дівчата й вихваляли її здібності та скромність.

Наприкінці шкільного року вони вивчали складноквітчасті й зіркоподібні рослини, і дівчата принесли на урок розквітлу чеканку. Товаришка доктор, як називали її деякі учениці, безжалісно пообривала суцвіття, роздала поодинокі квітки на парти й почала розказувати про долішні сім'яники, що складаються з двох плодолистків, про чашечку квітки, про п'ять тичинок, про зубчасті листки й про все, що робить чеканку чеканкою.

Вона подивилася на новобудови за вікном:

— Трапляється, що чеканку знаходять і на будівельних майданчиках, але переважно вона росте на узбіччі доріг. Ніби її блідо-сині очі хочуть бачити людину. Не людину взагалі, а того, хто пішов цією дорогою. Чекає, коли ця людина повернеться. Поляки теж називають цю рослину «czakan-ka». Про її закоханість у дороги й стежки свідчить і німецька назва «Wegwarte».

¹ Чеська назва дикого цикорю, або піврових батогів.

У німців ця квітка вартує, стереже дорогу. У нас вона не стереже, а тільки чекає! Полатинському чеканка називається «sol-sequium», бо вона повертає свої квітки за сонцем, і її навіть називають «sponsa solis» — наречена сонця. Це дуже розумно, бо яка наречена не заручена з сонцем? Її суджений — це для неї сонце! Ви мене розумієте, бо ви вже не діти. У ваші шістнадцять років я теж не була вже дитиною. Горе тій нареченій, для якої зайшло її сонце!..

Одна давня легенда оповідає про те, як у дівчини забрали на війну нареченого. Він довго не вертався і так і не вернувся. Стоячи край дороги, синьоока наречена обернулася в квітку, чеканку... Ви не знаєте, що таке війна. Хто не пережив війни, той не може її собі уявити, так само як бездітна жінка не відає що таке материнство.

Але були часи, коли чоловіків у нас хоч і не забирали на війну, зате їх, — і це ще гірше! — садили в тюрми! Прийдуть рановранці, заберуть сина, чоловіка, нареченого. Матері, дружини й кохані роками чекають їхнього повернення. Не одна з них так і не дочекалася, багато хто не повернувся. Не повернувся у війну, не повернувся й по війні, не повернувся ніколи!

На фронті, на страту, в концентраційні табори пішли й більш ніколи не повернулися щонайменше сімдесят мільйонів чоловіків! На кожного з них чекали дві жінки — мати й кохана. Сто сорок мільйонів чеканок! Синьооких, карооких, русявих, чорнявих, молодих і вже в літах.

І жодна з цих жінок не вірила, що її син, наречений, чоловік більш ніколи не повернеться. Всі були твердо переконані, що з ним нічого не станеться й що саме він буде щасливим винятком з сумного правила.

І хоч приходило засвідчене підписом та печаткою звідомлення, що «ваш син, чоловік, батько поліг смертю хоробрих на полі слави», вони не вірили! І хоч реєстраційний відділ концентраційного табору чи в'язниці повідомляв, що «ваш чоловік, син, наречений помер такого-то числа о шостій двадцять ранку», — теж не вірили. Іноді одержували урну з прахом, але однаково не вірили, що це його прах! І не повірять, поки житимуть!

Коли скінчилася війна, чеканки у всьому світі стали край доріг, на залізничних насипах, на станціях, у портах і виплаканими очима шукали в юрбах солдатів, полонених, в'язнів, обличчя того, хто повинен був, але не зміг повернутися.

Часто чеканки вірили в сни, чари й пророчтва. Вони вирушали в далеку дорогу й питали кожного, хто міг щось знати, чи, бува, не бачив він пропалого. І доходили висновку, що їхній чоловік, син, коханий ховається від них або втратив розум і забув, як його звати та де його родина, блукає світами й не може знайти дороги додому. Були чеканки, які одружувалися вдруге й мали дітей. Але й вони часто з жахом чекали, що їхній солдат або в'язень повернеться і буде мститись. А мільйони чеканок так і зів'яли й обсипалися...

— Чеканка звичайна, *cichorium inthybus*, мила, синя й сумна квітка... — Учителі зірвався голос. Вона схлипнула. — Вибачте, що на уроці ботаніки я розповідаю вам про далекі від ботаніки речі! Ви раді, що вже, продзвонив дзвінок? Я теж... Але не дивуйтесь. Бо я теж чеканка!

Вона витерла хусткою вицвілі сині очі і, випроставшись, пішла з класу.

З чеської переклав Дмитро АНДРУХІВ

КАСКА

То була звичайнісінька сойка, що пролетіла високо над деревами, але в сліпучому сонячному промінні, яке так контрастувало з довколишнім затінком, вона здавалася казковою жар-птицею.

Янко зачудовано підняв свою кучеряву голову і примружив очі. З захопленням стежив, як завбачливо сойка обминала верхів'я дерев, і нараз на думку йому спав чомусь кажан, що вчора увечері залетів до лісової сторожки.

— Чому кажан уміє і вночі літати?

Батько весь заглибився в свої думки, проте одразу ж обернувся до сина, шукаючи відповіді на нове Янкове «чому».

— На те він має очі, — відповів трохи невпевнено. — А чому ти не натикаєшся на все носом?!

— Так кажан же зовсім потемки літає. Непроглядна темрява стояла, коли він залетів до сторожки.

— Кажан має особливу здатність — видає звук, відбиті хвили якого допомагають йому орієнтуватись у просторі. Отак як радар на літаку, я тобі колись розповідав про це. Тож і вночі...

Завжди тато квапиться, хоч у нього зараз відпустка. А Янка так і ваблять до себе три червоних мухомори. Він знав, що це отруйні гриби. Сів би собі на повалене дерево, вчинив над ними суд — пошмагав геть лозиную. Але тато знай поспішає.

Чудні якісь оті дорослі. Враз ніби глухнуть і сліпнуть. Ось і зараз дивиться тато на мухомори, а думки його, видно, десь далеко-далеко. Може, згадує про поламаний пропелер, подумки зварює його, і замість мухоморів бачить перед собою снопи іскор.

Янко боявся — ось виросте він такий великий, як тато, і теж геть забуде гратися. Байдужно копне ногою мухомора, думаючи про токарний верстат.

Ото, мабуть, нудно жити так, як дорослі.

Ось хоча б і сьогодні. Вийшли вони із сторожки й попрямували вузькою лісовою стежкою, що чимдалі дужче полонила Янкову уяву, але тато чомусь був серйозний, ніби йшов вулицею міста. А стежка й справді була чарівна,

так і вабила вперед. Може, десь далі вони спіткають величезного оленя або сарну. Що постане перед очима там далі, за поворотом? Де кінчиться стежка? Під скелями? Біля якогось озера? Перед ведмежим барлогом?

Земля була м'яка і злегка вгиналася Янкові під ногами, духмяно пахло глицею і чебрецем. А татові хоч би що. Заклав руки за спину і крокує, ніби надто вже добре знайомою вулицею. Нараз він притишив ходу, зробив три кроки вперед і нахилився. Пилка. Електропилка. Обдивився її з усіх боків, потримав у руках, а тоді знову прихилив до дерева. Не гоже було лишати її під дощем. Зрештою, і вкрасти могли... Пилка заповонила всю татову уяву, наче мало йому того добра на роботі. Одного разу Янко був разом з татом у великій майстерні, так отих терпугів, молотів, різних частин моторів там хоч греблю гати.

Рушили далі, і Янко замислено зморщив чоло:

— Чому тут це дерево?

— Як це чому? То бук. Виріс собі.

— Але як він потрапив поміж смереки?

— Вітер заніс колись давно сюди зернятко.

— Тоді ти був уже великий?

— Ні, мене ще й на світі не було.

Під найнижчою гілкою видніло дупло, і Янко вхопив батька за рукав:

— Хто там живе? Вивірочка?

— Та ніхто.

— А чому ніхто не живе? Підніми мене!

Батько зітхнув, підхопив Янка за лікті й буркнув:

— Нікого там немає.

— Темно всередині. Треба було взяти з собою ліхтарика.

Янко вже знову стояв на землі. Коли б він був вивіркою, одразу перебрався б до того дупельця під гілкою. Довкола, зовсім близьенько мох, гриби, чорниці, а шуліці нелегко вгледіти звірятко поміж гіллям. Вхід запахав би сіном, і ніхто не дістався б до нього. Ба навіть куниця. Назбирав би собі лісових горішків на цілу зиму...

Ні, тато ні на що не звертає уваги. Він, либонь, не бачив і блакитного слимака без будиночка на спині, що лишав по собі на сухій глиці сріблясту смужку, не чув дзижчання оксамитного джмеля. Янко саме замахнувся на нього носовичком.

— А джміль носить мед? — спитав він.

— Авжеж носить.

— А чому його ніхто не вибирає?

— Бо меду цього дуже мало, і він рідкий.

— А чому мало?

Тато посміхнувся:

— Чому, чому! Певно, тому, що джмелів мало, а їм самим і того меду досить.

— А я б вибирав мед у джмелів. Він кращий.

— Кращий?

— Бо дикий. Дядько лісник казав, що рябчик смачніший за курча. А рябчик теж дикий.

— Бачиш, Янку, задля якоїсь ложечки меду не варт часу марнувати на пошуки джмелиних гнізд.

Прискорили ходу — тато попереду, Янко слідком за ним. Янко сердився. Дорослі роблять лише те, що вигідно, за що вони дістануть гроші. Хай анічогісінько йому не платять, він і задарма шукав би джмелині гнізда. А мед вибирав би просто так, з доброї волі. Коли б тата замкнули у найкращій крамниці з іграшками, певно, й це не потішило б його по-справжньому. Поглянув би собі на них раз-другий, та й по всьому. А Янко цілісінький рік не знудився б у такому магазині, аби тільки йому їсти носили, і в лісі також. Бліндаж поставив би собі, як ото батько розповідав, можливо, знайшов бидесь старий автомат і полював вепрів. Казав же тато, скільки зброї валялося колись у лісі.

Партизани полювали лісових звірів; і тато теж застрелив аж п'ять оленів. Варили їх у казанах і плигали через ватру. Ото либонь весело було! А одного разу смажили цілого вепра. Напхали камінням, зашили черево і смажили. Але тато полював тільки оленів. Аж дивно, чого це мама зітхає, коли тато починає згадувати партизанські часи. Боялася за нього. Але чому? Адже німці не наважувались потикатися з сіл, а що може

заподіяти чоловікові, коли в нього за плечима рушниця, рись або ведмідь!

Тільки ж нічого не вдієш — мами усього бояться. І за Янка вона завжди непокоїться. У вересні минулого року він почав ходити до школи, так мама була сама не своя — боронь боже під трамвай попаде абощо. Смішно. Одного разу Янко бачив, як вівчарка стереглася автомобілів і трамваїв на перехресті. Так то ж вівчарка, звір...

Поминули галявину. Татові байдуже було до навколишньої краси, дерся мовчки на верхів'я косогору, туди, де бовваніли скелі. Янко наздогнав його вже біля печери, з якої вихоплювалось піняве джерельце. Вниз улоговиною мчав гірський потічок, клекочучи, що та ріка на рівнині.

— Поглянь, отут був наш бліндаж, — сказав тато, і Янко зазирнув до ями, звідки стирчали необтесані колоди. Все довкола поросло мохом, у щілини повгризався лишайник, на запалій покрівлі квітла ожина.

— Ходімо всередину, — крикнув Янко, але батько тільки махнув рукою.

— Там грязюка по коліна, геть забрюхаєшся. А колись у бліндажі було сухо і тепло. Звідси ми робили свої вилазки.

Янко шанобливо, ніби якихось святих реліквій, торкався колод, в очах йому племініла заздрість. Жити в бліндажі під снігом — це не кожен зможе. Далєбі ні. Щоправда, Мішо колись узав у мами ковдру й ходив спати до погребка. Проте жити в бліндажі так довго, як тато, це не абищо.

— Дивись, каска, — мовив тато.

Янко кинув шишку у бліндаж, підійшов до джерельця. З вируючого потічка визирала замулена піском іржава каска, прострелена прямо посеред чола. Крізь дірку від кулі витікала вода.

— Тату, дірка! Певно, рак вигриз.

— Який там рак!

— Хіба тут не водяться раки?

— Ні. Каску прострелили. Оточили нас тоді з усіх боків. Глянь, он з того боку прийшли німці, отам на скелях вони прилаштували кулемет. Напали на нас на світанні. Тоді тут було чотири бліндажі, і в кожному повно партизанів. Багатьох ми тоді втратили...

— Партизанів?

— Про це боляче згадувати...

Батько запалив сигарету, сів на камінь і погладив Янка по голові.

Хлопця огорнуло якесь дивне почуття. Він багато чув про війну, про те, як кидають бомби з літаків, як гримлять гармати, падають поранені вершники з коней, але все це тісно перепліталось з розповідями про дванадцятиглавих драконів, про казкових героїв Місизаліза та Лактібора. Від думки,

що тут, у лісі, загинули батькові товариші, Янка обдало холодом.

— Вибігли ми в повній бойовій, — розповідав батько. — Двох одразу скосили кулі. Одного влучило просто в лоба.

— То це його каска?

— Можливо.

— Навіщо тоді каска?

— Куля має велику силу, каска захищає лише від осколків.

Уперше Янко уявив собі тата в касці. Звісно ж, і тато носив її на голові. І як добре, що його не застрелили. Недавно все це діялося, ще не зогнили балки на бліндажі, тато ще не дуже старий, а все це сталося в нього на очах, ось тут, у цьому лісі.

— І отак зблизька у вас стріляли?

— Авжеж. Війна.

— А чому? Ми один одного так не кривдимо, коли граємось...

Батько засміявся і стенов широкими плечима. Янко поклав йому руку на коліно і зосереджено роздивлявся прострелену каску. Дорослі, а стріляють у голову. І чому тільки цього ніхто не заборонить!

Кров партизанів, що загинули під скелею, змішалася з землею й обернулася на сіль, що дає соки дорідній чорниці.

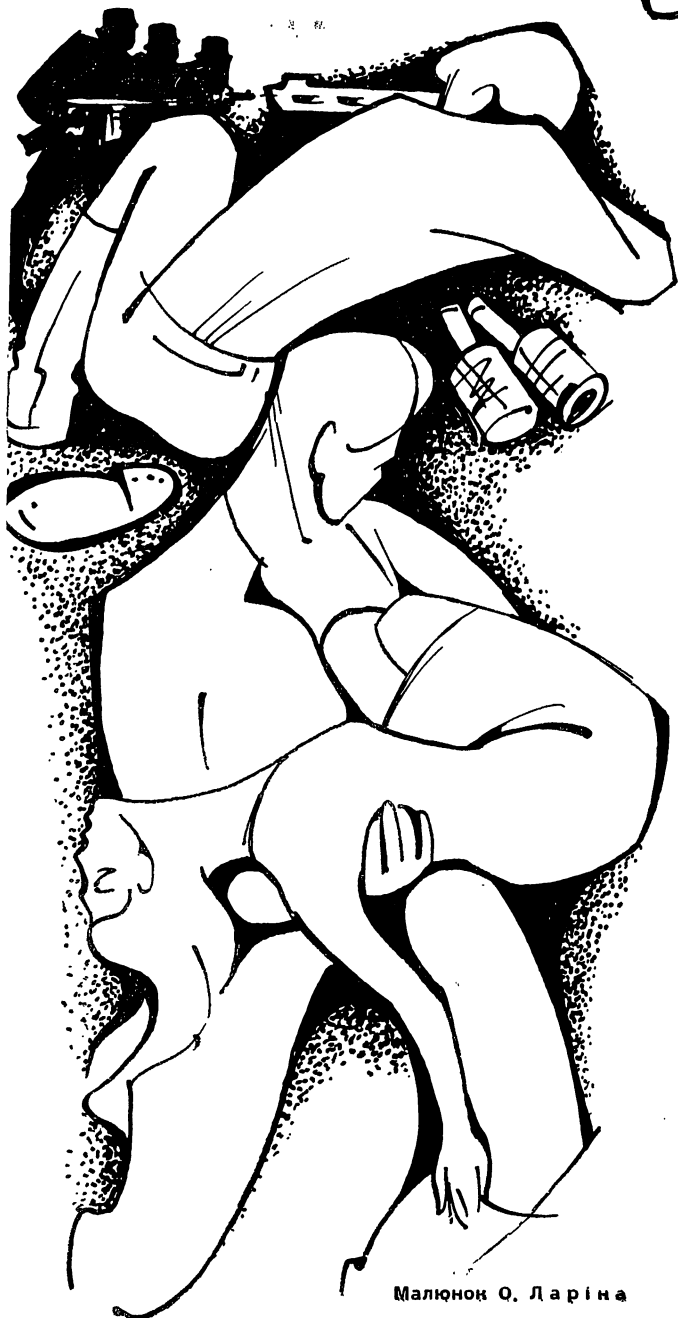
Очі в Янка посмутніли, але вже за хвилину на обличчі в нього з'явилася радісна усмішка. Він побіг у ягідник, нарвав повну жменню спілих чорниць. Ласо всипав їх собі до рота і спокійно перевів подих. Він уже забув і про каску, і про кров, усмоктану мохом, рвав опромінені сонцем темно-лілові ягоди.

— Я б заборонив стріляти в людей, — сказав ще раз, а очима вже прикипів до верхів'я смереки, звідки долинав стукіт дятла.

З словацької переклала Олена ПЕТРУК

МОГИЛА НАД ПІВОНІЄЮ

Малюнок О. Ларіна

1.

Червень. Жито половіє, шумить і хвилюється під вітром, високе та рясне, як ліс. На пагорбі з'явилася молода пара. Вона — гарна, голубоока білявка; він — високий, плечистий, в окулярах, з модно підстриженою чуприною. Зупинившись на хвилину і тримаючись за руки, вони дивилися на лани, на річку, що виблискувала вниз, на далеку самотню грушу і темну стіну лісу. Хлопець хотів поцілувати дівчину, але вона вирвалася і з сміхом побігла вниз, до срібних відблисків річки. Вони разом ходили по піщаному дну й бавились у воді, як діти. Потім пішли до старої розложистої груші. Дівчина нарвала в житі маків, додала кілька волошок і поклала той скромний букетик на самотню могилу під грушею. Хлопець сперся на дерев'яну стару огорожу, дивився на могилу, що заросла травою, на простий кам'яний обеліск і, протерши окуляри, читав на ньому:

**Тут, де поліг смертю героя,
спить вічним сном
партизан Армії Людової Олександр—«Свій».
Загинув 20.V.1944.
Вічна йому пам'ять!**

— Басю, ти ж тутешня, то може розповіси про цю могилу?

— О, це дуже романтична історія. Кажуть, він пожертвував собою заради дівчини. Він був росіянин, а вона — полька. Тутешня. Я її навіть бачила; звуть її Веся. Працює зараз лікарем десь у Варшаві.

Кілька років тому Вєся вийшла заміж; має, здається, вже двоє дітей. А під час війни вона була санітаркою в загоні. Там вони й познайомилися. Люди кажуть, то було справжнє кохання, з першого погляду. В травні 1944 року загін Армії Людової пішов звідси у черговий партизанський рейд. Незабаром дійшли чутки, ніби десь під Ромболом партизанів оточили есесівці, але після запеклих боїв хлопці все ж вийшли з оточення й проривалися невеликими групами до лісів. Одна з груп пішла знову до наших місць. Есесівці не відставали від них ані на крок. Партизани були стомлені боями, везли чимало поранених. У кривавій сутичці загинув командир загону. Тоді Свій прийняв командування. Так вони дійшли аж сюди, до цієї річки — вона зветься Півонія. Люди кажуть, що чули тоді страшенну стрілянину. Саме в цьому місці група Свого проривалася он до того лісу. Партизанам вдалося перейти Півонію, рятівний ліс був уже близько. Саме тоді одного з них було поранено. Санітарка Вєся поспішила до нього й відстала. А гітлерівці мало не поруч. На допомогу їй та пораненому кинулися Свій і його кращий друг Бронек Скварло — він мій родич. Але Вєсю теж тяжко поранило. Тоді Свій наказав Бронеків рятувати Вєсю, повзти з нею до лісу, а сам залишився. Коли скінчилися патрони й гітлерівці відрізали дорогу до лісу, Свій підірвав гранатою себе й кількох есесівців, котрі хотіли захопити його живцем. Отут, під цією грушею, він загинув. Заради неї. Мабуть, він її дуже, дуже кохав. Правда?

Хлопець пригорнув до себе дівчину й легенько поцілував її волосся.

— А знаєш, — вела далі дівчина. — Вєся часом приходять сюди. Люди не раз бачили її на могилі Свого. Дехто навіть осуджує її за те, що не залишилася вірною його пам'яті, вийшла заміж.

— Таке життя, — сентенційно мовив хлопець.

— Неправда, — заперечила дівчина. — Неправда! Коли вже кохання, так до самої смерті. Як Трістан та Ізольда. Як Свій. Адже він не вагався. Заради неї загинув. Його любов була велика й вічна. Я теж не знаходжу виправдань для Вєсі. Я б так не змогла... — і дівчина відвернулася.

2.

— Так, відважний був той Свій, аж страх. Німці добре знали, що вся наша околиця партизанська. Поодинокі вони тут не ходили. Зберуться та й налітають на село, як сара-

на. Палять, убивають, забирають, що можуть. Ну й одного разу, саме під Новий рік, сорок третій, чи не ціла їхня дивізія, отих чорних, із черепами на кашкетах, наскочила сюди. Страшний суд настав. У наших Сверковицях усіх підряд хапали: жінок, дітей, старих. Ні, дякую. Я не палю. А ти, либонь, уперше з вудкою, еге ж?

Хлопець кивнув головою. Старий Чепіга витяг вудку з прибережних чагарів і розповідав далі.

— Ну, оголосили німці: коли до ранку наші хлопці з лісу не вийдуть, то кінець усім тим, котрих похапали. А що ти думаєш? Таки розстріляли б або спалили. Жінки в плач. Німці замкнули заложників у стайні. А наших хлопців, партизанів, тоді якраз поблизу не було. То й вирішили всі, що нема вже порятунку. Аж раптом, чуєш, опівночі як вибухне щось у школі, де головний командир їхній був, як вибухне потім іще раз, і стрілянина знялася, мов на фронті. Німці кричать «партизанен, бандитен», потім загуркотіли мотори, і за хвилину навіть духу німецького в Сверковицях не стало. Люди в стайні мало не вмерли із страху, бо не знали, що коїться. Загородили тільки двері, чим могли, й чекали. Вщухла стрілянина. І в стайні теж тиша, навіть діти не плакали. Аж чути — хтось одбиває замок і гукає, щоб виходили. Вони були злякалися — гадали, то якийсь німецький підступ. Але хтось пізнав по голосу Бронєка Скварла, і всі рушили до дверей. І зразу ж усе село втекло до лісу. Люди спершу навіть не знали, хто їх урятував. А це був саме той росіянин, що по-нашому балакав, Свій, значить. З ним, бачиш, так було. Він разом із Бронєком переховувався у Скварлів, у ямі з картоплею. Про ту схованку ніхто не знав, навіть я, найближчий їхній сусід. А як прийшли німці до села, Бронек і Свій здогадалися, що людям буде лихо, й ризикнули. Свій вирішив підібратися з гранатами до школи й шугонуть разів зо два, а Бронек мав стріляти по німцях з лісу. Ніч. Паника. Німці в штани наклали — й тікають.

Тепер усе наше село цілком нове: будинки гарні, черепицею криті. Бо старі Сверковиці німець спалив. Прийшли потім іще раз і спалили геть усе чисто. Але люди врятувалися, бо всі вже в лісі були. Ну, що скажеш? Ех, хлопче, хлопче! Змотуй. Сьогодні вже нічого не буде. І не пали так часто — для здоров'я шкідливо. В газетах пишуть, що навіть на рак можна захворіти. Я не палив ніколи й живу, слава богу, сімдесятий минув. Виходить, можна й без цигарки обійтися.

Було вже зовсім темно. Старий Чепіга з хлопцем ішли через луку, мокру від роси, просто на вогні Сверковиць.

— Одного разу я з ним навіть розмовляв.

Еге ж! Отак, як з тобою. Весна була; я збирав у лісі хмиз, бо ми тоді жили в землянках. Дивлюсь, аж сидять собі втрьох Бронек, Вєська Бобрувна та Свій — я тоді ще не знав його. Бронек пізнав мене й гукнув. Привіталися як годиться. А Свій одразу тютюном мене почастував, але ж я не палю. Говорив польською мовою зовсім непогано.

А загинув Свій через те, що був надміру відважний. Коли з-під Ромблова проривалися до наших лісів, Свій усіма командував. Кажуть, такі чудеса творив! Броньовика гранатами підірвав. Хто з наших гинув от кулі, того залишали, а поранених забирали з собою. Кілька днів у страшенну спеку йшли до наших місць; Свій ішов з двома іншими позаду й не підпускав гітлерівців. Ніч, ліс уже був близько. Аж тут вискочили з флангу ті холерні кіннотники. Тоді Свій наказав усім відходити, а сам заліз з автоматом під грушею і тр-р-р! по кінноті. Одразу передні шкереберть полетіли. Проти кіннотників автомат — єдина рада. І треба по правді сказати, що й Бронек Скварло теж показав відвагу, залишився біля Свого. Може б, навіть вони обидва врятувалися, але Вєська приповзла до них, невідомо навіщо. Як десь баба втрутиться, то лиха не минути, я завжди так казав. Здається, теж стріляла, але що там за стрілець з дівчиська! Ну, й поранило її, тяжко поранило. Тоді Свій наказав Броньові взяти Вєську на плечі та йти до лісу. А сам лишився й загинув. До кінця бився. Кажуть, як уже не було чим, то ножем орудував. Німці потім страшенно з його тіла знущалися. А скільки він тоді поклав їх над Півонією! Відважний був хлопець, через те й загинув. І через Вєську. Бо з бабами завжди так, — бурмотів Чепіга.

3.

Про те, що в наших Сверковицях стоїть каральний загін, ми довідалися, власне, коли все скінчилося — вранці на Новий рік. Одразу ж кинули на допомогу сверковичанам роту Янека, в котрій я служив. Узимку дні короткі, а дорога в лісі важка, тож до тих місць ми дійшли тільки надвечір. За кілька кілометрів од Сверковиць наші передові заслони натрапили на велику стоянку. Виявилось, що це люди із Сверковиць. Можете собі уявити, що діялося: більшість хлопців у роті була звідти родом. І тоді я вперше побачив Олека-Свого. Пам'ятаю, стояв він разом із Броньком Скварло, ото-

чений людьми, котрі вихваляли їх обох аж до небес. Він був високий, ставний, з густим чорним заростом на блідому обличчі. З вимови було знати, що не тутешній, росіянин. На Бронька ми спершу поглядали скося, бо чули, ніби він якийсь час перебував у банді Тихого. Але сверковичани були про нього хорошої думки. А потім поговорили ми з командиром, все з'ясувалося, й обидва залишилися в нашій роті. Свій дуже швидко вріс у нашу партизанську сім'ю. Він був чудовий радист, дублював нашого. Але партизана перевіряють у бою. Незабаром, десь наприкінці січня трапилася для цього нагода. Стало відомо, що вранці з Парчева має йти великий німецький конвой з фуражем. Для операції було призначено нашу роту. Від морозу аж імла стояла. Місце для засідки вибрали вдало: з-за крутого повороту конвой мусив вийти на невеличку галявину, далі шлях знову заглиблювався в ліс таким самим поворотом. А обабіч шляху узгір'я, порослі густим лісом. Стали ми по місцях, чекаємо. Невдовзі наші патрулі сигналізують — іде конвой. І тут — прикра несподіванка, котрої ми, на жаль, не передбачили. На чолі конвою, наїжившись дулами важких кулеметів, повільно сунула німецька бронемашина. А у нас — жодного ПТР! Командир вирішив пропустити броньовик через галявину, а тоді вже атакувати конвой; коли ж броньовик спробує повернути — зупинити його гранатами. Для цього було призначено трьох партизанів, у тому числі Свого. Хлопці, приготувавши в'язки гранат, залягли обабіч повороту. Над галявиною стояла напружена тиша, чути було лиш гуркіт мотора, що наближався. Ось машина повільно виповзла на галявину, за нею мотоциклісти, далі власовці верхи на конях і знову мотоциклісти. Щойно сталава потвора зникла за поворотом, по голові й хвосту конвою вдарив масований вогонь. Паніка, крики поранених і переляканих гітлерівців. Потім застугоніли кулемети з броньовика, залунали вибухи гранат — один, другий... Але щось, мабуть, у хлопців не вишло, бо машина вилетіла з-за повороту неущкоджена й почала поливати свинцевим дощем нашу засідку. Тоді я побачив, як Свій, майже пірнаючи в пухнастий сніг, швидко підповз до вогнедишної потвори, на мить підвівся й кинув гранати. Вибух. Чорний дим. Брудно-жовті язики полум'я лизнули білу сталь. Кулемети замовкли. З машини вискакували німці й тут же падали, вражені нашим вогнем, — Янек підняв нас в атаку. Успіх був повний.

Потім я був з Олем у багатьох вдалих операціях. Мені завжди імпував його спокій, зріла відвага. Останній раз, пам'ятаю, відзначився він навесні 1944 року, коли ми зайняли Парчев. То був справжній бій, у

котрому брав участь весь наш батальйон Армії Людової. Ми спалили магістрат, бо гітлерівці тримали там багато документів, розгромили поліцейську управу й сильно пошкодили будинок, де відбивалася велика група шуцполіцаїв. Мене тоді поранили в ногу; товариші винесли мене з бою й залишили в найближчому селі. Коли я, підлікувавшись, повернувся до роти, Олека вже не було. Загинув він тут, над Півонією. Як загинув? Прикривав до останньої кулі партизанську групу, котра відходила в ліс. Після сутички німці зразу ж поставили коло трупа поліцая. Від нього люди чули, що гітлерівці довго ще зі страхом та подивом згадували, як той партизан, обливаючись кров'ю, витративши всі свої набої, підвівся і, крикнучи щось, кинув одну гранату в юрбу есесівців, а другою підірвав себе...

4.

...Кажете, міцна? Це добре. Коли вже випити чарку, то такої, щоб дух перехопило. Огірочком закусить. Малосольний, спеціальність бабусі.

Бачте, мої любі, я знав Свого чи не краще за інших, і мені здається, що він беззастережно визнав би право кожного, а тим більш коханої людини, влаштувати своє мирне, нормальне життя, як їй схочеться. Не гнівайся, Басю, але ти надто суворо судиш Кору. Повір мені: вона дуже кохала його. Коли їй розповіли про смерть Свого, треба було весь час пильнувати, аби вона чогось собі не заподіяла. Я унікав зустрічей з нею, бо не міг знести її мовчазного докору за те, що врятував її.

Скварло замовк, поринувши у свої думки, тоді вів далі:

— Вони любили одне одного. Дуже любили. Либонь, так, як ви. — І посміхнувся — вперше за весь вечір.

— А було нам тоді літ приблизно стільки ж, скільки вам зараз. Пам'ятаю, по якійсь операції Свій пішов на перев'язку — його легко поранило в руку. Повернувся — не впізнати його: насвистує, наспівує, потім ні сіло ні впало як схопить мене в обійми та й каже:

— Ех, Бронеку, ти собі навіть не уявляєш, як буде добре, коли війна скінчиться.

Я тільки головою киваю та дивуюся, чого це він так зрадів? Але він нічого не каже, тож і я не питаю. Тільки ввечері, коли ми полягали в землянці, з'ясувалося, що мій приятель по вуха закохався.

Була в нашому загоні санітарка Веся, псевдонім «Кора». Так він до пізньої ночі

розпитував мене про неї. Потім двічі на день бігав на перев'язку. Хлопці жартували, що Веся його приворожила. Він одмахувався від жартівників, але кохання свого не соромився. Веся теж. Ех, якби потім не сталося це лихо!

Скварло налив собі велику чарку, випив не закусивши й по-селянському витер губи рукою.

— А вона приїздить сюди щороку. На 20 травня, в річницю його смерті. І в цьому році була, я зустрів її на могилі. Квіти принесла й сина привела. Певно, щось розповідала йому, бо хлопчина хотів сам запалити свічку дядечкові Олеку. Лежиш ти, брате, тут, холодний і далекий. А які в нього були плани! Він мені розповідав, коли ми ховалися в ямі з картоплею — отам, за нашою стодолюю. Часу для розмови вистачало.

Олек був сам з Москви. Батько його поляк, а мати росіянка. Батько загинув у 1938 році в боях на Хасані. В 1943 році Олек пішов до армії добровольцем. Підучився й мав стати радистом в одному з радянських партизанських загонів, котрий тоді робив рейд по Польщі. Встиг скінчити школу; я заздрихав йому, бо до війни навіть семи класів не скінчив. А він до мене: «Не журись, Бронеку, скінчиться війна — інженером будеш». Мав хлопець рідкісний хист приваблювати людей своєю щирістю. І відвагою теж. Щасливий випадок мені його послав. Якби не він, дідько його зна, що б зі мною сталося. Я ж на слизьку дорогу став. Уявіть собі — був у загоні Тихого. Так, Басю, того самого бандита, німецького полічника. Молодість іноді буває наївна та легковажна. Не гнівайтесь, я на собі переконався. Скільки мені було тоді? Сімнадцятий минав. Рвався у партизани — не брали: ще молодий. А в нас мало не всі були в Армії Людовій. І от якось у жовтні 1943 року прийшов у село загін, у всіх на грудях металеві бляхи з польським орлом. Я попросив узяти мене — погодилися. Щоправда, ці партизани мені зразу не сподобалися, бо коли йшли з села, цупили все, що можна. Але я переконував себе, що то необхідність. Озброєні були дуже добре, навіть мені дали добрий маузер. Я прийняв присягу; погрожували розстрілом, коли б зрадив. Два тижні я був з ними — жодної операції. Нарешті, одного вечора нас вивели на галявину й звеліли набрати сухого хмизу для вогнища. Казали, що прилетить літак. Довго ми чекали, аж перед світанком почули гуркіт мотора. Запалили багаття. Літак зробив коло й скинув два контейнери із зброєю та парашутиста. Ото й був Олек.

Я не чув його першої розмови з Тихим, але мені про неї розповіли. Олек одразу збагнув, що пілот помилився й скинув його

не там, де треба. Але почув польську мову й подумав, що партизани. Він, правда, знав, що партизани в Польщі є різні, тому був обережний. А Тихий припустився помилки — одразу став питати Олекса про шифри, про пароль. Цілий день тримав його у штабі; що там діялося — не знаю. Ввечері Тихий викликав мене. Ввійшов я та й бачу: лежить радянський парашутист долі, руки й ноги зв'язані, лице закривавлене, розпухле, а Тихий з двома помічниками стоїть над ним, і нагаї в руках. Мені й ще одному звеліли винести парашутиста до сусідньої комори й замкнути там до ранку; я мусив його пильнувати. Виходячи, почув, як Тихий каже: «Гестапо цього сучого сина навчить розмовляти». Мене як вогнем обпекло.

Стемніло. Той у коморі почав стогнати й просити води. Двоє інших вартових вешталися десь у селі, і я ризикнув: зачерпнув у шапку води з відра біля криниці, увійшов до комори. Повернув парашутиста навznak, підвів йому голову й підніс шапку до розпухлих уст. Він ковтав жадібно, важко, далячись та обливаючись. Рештки води я вилив йому на обличчя. Аж раптом він каже польською мовою:

— Спасибі тобі, брате.

— Ти що, поляк? — питаю.

— Трохи, — відповідає він і намагається посміхнутися.

Тут я й вирішив, що мені робити.

— Стривай, — кажу, — лежи тихо, я зараз повернуся.

І вийшов з комори — дуже вчасно, бо ті двоє якраз поверталися. Підійшли, закурили, постояли трохи й пішли далі. Я, не гаючи ані хвилини, повернувся й розрізав на парашутистові мотузки. Він без слів зрозумів усе, тільки не зразу став на ноги, аж я занепокоївся. Але став. Я дав йому гранату — і в путь. Другої ночі добралися до Сверковиць. Ми знали, що бандити придуть до мого дому, і тому поповзли не до хати, а до великої ями з картоплею. Я ще раніше зробив там непогану схованку — на випадок, коли б німці влаштували облаву на селі. В цю схованку ми й залізли. Шукаючи загони Армії Людової у нас не було сил, а в Сверковиці вони тоді не заходили, через те ми просиділи з Олеком у ямі аж до Нового року, коли на селі з'явився гітлерівський каральний загін. Ми були кволі, як мухи, а вся наша зброя — автоматичний пістолет та дві гранати. Проте вирішили спробувати врятувати людей. Далі ви зна-

єте. Нас обох взяли до Армії Людової. Отак завдяки Олекові я став людиною. Але від смерті я його не вберіг.

Він стукнув кулаком по столу.

— Питаєте, котра версія про його загибель правильна? Мені здається, що всі. Бо всі кажуть, що Свій загинув як герой. Це — головна правда. А деталі розповідей — то лиш вияв пошани до героя.

Скварло знову помовчав.

— Що мені до цього додати? Можу лише сказати, що скільки я не згадую той страшний день, завжди розмірковую, чи міг би Олек урятуватися. І висновок один: міг би, якби був егоїстом. Бо тоді б загинули і Вєся, і вся група. Олек був командиром і скористався з права наказувати іншим, права на власну смерть. Він пішов на неї цілком свідомо. Як зараз бачу його: розгарячений боєм, схилився над Вєсею, а німці зовсім близько. «Бронек, рятуй її. Повзи до лісу, я їх затримаю». А в голосі — прохання, загроза, що хочеш. Я мовчу, наче не до мене мова, та й б'ю по німцях. «Бронек, це наказ, розумієш. Я тут командир! — і шалено блиснув очима на мене. «Мерщій, вона вмирає. Бронеку, брате!» На ніжності не було часу. Я навіть руки йому не потиснув. Залишив йому тільки свій ППШ та гранати, взяв Вєсю, як міг, обережно, поповз у бік лісу. Звідти ще бачив, як Свій підповз до груші, а потім чув тільки стрекотання його автомата.

Шестеро з групи врятувалися; з них лиш я не був поранений. Я ніс Вєсю далі в ліс, решта відстала. Надвечір ми зустріли наших, котрі іншими шляхами вибиралися з околиць Ромблова. Ми були врятовані. Труп Свого, жахливо спотворений, нам вдалося забрати вранці з галявини й поховати в лісі. Після війни його поховали на місці загибелі. Селяни ніколи б не дозволили забрати його звідси.

...Якщо доля коли-небудь занесе вас у парчевські ліси, на невеличку річку з поетичною назвою Півонія, — пройдіться її берегом. Побачите скромну солдатську могилу. Навіть тоді польових квітів, котрих там безліч, і покладіть на могилу, шануючи пам'ять героя. А коли не знайдете, де лежить Свій, — покладіть квіти на могилу іншого радянського солдата. У польських лісах, над польськими річками чимало таких могил.

З польської переклав Володимир ПЕНЬКОВСЬКИЙ

ДИМИТР ГІЛІН

ТРИНСЬКЕ ПОЛЕ

**РОЗДІЛИ
З КНИГИ
«КОМУНІСТИ»**

Народне антифашистське повстання, що вибухло в Болгарії у вересні 1923 року, зазнало поразки. Озвірілі монархісти залили кров'ю міста і села, тисячі повстанців були страчені, кинуті у в'язниці.

За рішенням Центрального Комітету партії багато болгарських комуністів змушені були тимчасово залишити свою країну. Значна частина їх прибула до Радянського Союзу, де знайшла свою другу батьківщину. Приїхав до Москви і Димитр Гілін. Разом з радянськими людьми він брав активну участь у будівництві соціалізму.

А через двадцять років Димитр Гілін повернувся на батьківщину в лавах безстрашних партизанів, як один з її визволителів.

Тепер генерал запасу, Димитр Гілін написав книжку «Комуністи»; в Болгарії вийшло друге її видання. Його спогади обіймають понад 20 років (вересень 1923 — вересень 1944) і є частиною історії Болгарської комуністичної партії. На це двадцятиліття припадають і роки її найбухливішого розвитку, і найтяжчий період глибокого підпілля. Комуністи-ленінці показали себе самовідданими бійцями, переконаними інтернаціоналістами.

...Москва прийняла болгарських політемігрантів, як рідних братів. Сам Димитр Гілін їде працювати на московський електрозавод. Згодом навчання в Ленінграді. У 1932 році Димитр Гілін добровільно їде будувати місто Комсомольськ.

Велика Вітчизняна війна застала Гіліна в Москві. Тепло і щиро пише він про видатних діячів міжнародного комуністичного руху, керівників Закордонного бюро ЦК Болгарської комуністичної партії Георгія Димитрова, Василя Коларова, Станка Димитрова-Марека, Георгія Дамянова, що невтомно згуртовували сили як у Болгарії, так і серед емігрантів, готуючись до рішучої боротьби.

Радянське командування за допомогою Закордонного бюро ЦК БКП формує кілька груп з болгар, загартованих комуністів, щоб переправити їх у тил ворога до Болгарії. В серпні 1941 року перша група болгарських політемігрантів під командуванням Цвятко Радойнова, тоді полковника Радянської Армії, пропливла підводним човном через Чорне море і ступила на рідний берег. У вересні того ж року відбула друга група, яка була скинута з літаків на парашутах. Димитр Гілін тим часом вступає до московського ополчення і зі зброєю в руках бере участь в обороні радянської столиці. Але згодом Д. Гілін звертається з проханням до Георгія Димитрова і через деякий час з групою товаришів відлітає на батьківщину. Першу посадку літак зробив у селі Калинівці Вінницької області. Автор описує свої переживання, коли пролітав над зруйнованим фашистами Києвом, показує радість визволених колгоспників, їх важку і невтомну працю на колгоспних ланах. А потім — переліт через Карпати і приземлення на партизанській території в Югославії.

Зі сторінок книжки перед нами постають мужні болгарські партизани Здравко Георгієв, Славчо Тринський, Денчо Знепольський, Іван Винаров, Борис Ташев, Димо Дичев, Щерю Атанасов та інші. Ми бачимо, як багато сил віддають комуністи для створення партизанських загонів, як навчаються вони військової справи, як разом зі своїми бойовими друзями — югославськими партизанами беруть участь у важких боях та походах.

І нарешті — вступ на рідну землю, зустрічі з партизанами, а потім — з радянськими військами, що принесли болгарському народові довгождану свободу.

Серед мемуарної літератури, виданої в Болгарії, книжка Димитра Гіліна є однією з найкращих і являє великий інтерес не лише для болгарського читача.

Олександр КЕТКОВ

ДАЙТЕ НАМ ЗБРОЮ!

— Правильно каже Денчо. Без зброї не годиться... Чого ми варті без зброї? — сказав Борис Ташев. — Лусну від злості на

цих англійців. Щодня до них ходжу, допитуюсь, а вони вдають, ніби не чують, крутять, дурять нас. От і вчора був у них. Заходжу до намету, а назустріч мені їхній начальник, майор. Став переді мною, дов-

гий, як жердина, — Він показав рукою високо над своєю головою, — і худий, як тріска. Затис у зубах почорнілу люльку, пихкає, а сам ані мур-мур.

Постояв отак, начебто замислився, та й ну мовчки походжати по намету. Дивлюся на нього — такий він байдужий і пихатий, що мене аж лють пориває. Насилу стримавсь. Навіть усміхнувся. Кажу йому: «Пане майоре, сьогодні погода тиха й безхмарна. Чи можемо сподіватись, що цієї ночі літаки його королівської величності прилетять і скинуть зброю? Чи готуватись до їх зустрічі?» А джентльмен позирає на своїх колег, повертається знов до мене і з тим самим незворушним виглядом починає забивати мені баки своєю ламаною сербо-болгарською мовою: «На жаль, нема зв'язку і сьогодні! Наші літаки прибувають з Північної Африки. А над Середземним морем бурі, великі бурі. Зброї немає!.. Завтра, певно, одержите...» Бреше, як стара циганка, і оком не моргне. А ми ж давно вже підготувалися зустріти літаки, в кількох місцях наклали великі купи дров, чекаємо тільки, щоб сказали «запалюй!»

Коли Борис Ташев вийшов з намету, англійці ввімкнули радіоприймач, залунала джазова музика. Було видно, що пани офіцери нудяться знічев'я серед цих гір і доля антифашистських бойових одиниць у Болгарії їх зовсім не турбує...

Обізвався Іван Винаров:

— Навіщо англійцям дбати про зміцнення наших сил? По-моєму, їх хвилює одне: як відновити втрачений вплив на Балканах. Так, вони сушать собі голови, як зміцнити свої розхитані позиції... І тепер бояться не гітлерівців, а союзної Червоної Армії, що наступає їм назустріч...

— А що думають партизани про англійську місію? — звернувся Димо Дичев до Бориса Ташева.

— А що їм думати? Те саме, що й ми, — відказав Ташев. — Учора ввечері йду табором, коли чую на одній галявинці гомонить гурт партизанів. «Киньмо цю місію! — пропонує один. — Невже ви не бачите, що англійці глузують з нас? Тільки час марнуємо з ними!» «Якщо через день-два не скинуть зброї, треба залишити їх», — погоджується другий. «Атож! — притакує третій. — Якщо вони не думають про нас, то й ми про них не думатимемо! Хай заби-

Димитр Глін в Комсомольську-на-Амурі. 1933 р.

раються, куди хочуть! Хай ідуть ганяти вітер у Балкани, а ми з боем добудемо зброю у каральних загонів і в поліцаїв!» Ось що думають партизани, — закінчив він.

З розповіді Бориса Ташева стало ясно, що англійська військова місія не має бажання доставляти зброю болгарським антифашистам. Проте ми вирішили зробити останню спробу. Підемо до них і поставимо ультиматум. Якщо й цього разу відмовлять, звернемось до Георгія Димитрова у Москві. Радянські товариші зроблять усе можливе, щоб надіслати нам зброю та боеприпаси. Визначили склад делегації: Димо Дичев, Денчо Знепольський і Борис Ташев. Всі ма-

ли одну думку — діяти треба негайно.

Делегати підвелися з рядна, обтрусили з одержі соломку, підтягнулися. На кашкетах у них були ініціали Вітчизняного фронту — літери «ОФ», вишиті червоними й білими нитками. Англійці завжди скося дивились на ці дві літери. Можливо, тому, що добре знали: під прапором Вітчизняного фронту згуртовується все більше патріотичних сил болгарського народу для активної боротьби проти фашистських розбійників, і керівником цієї визвольної боротьби є випробувана в багаторічних боях марксистсько-ленінська Болгарська комуністична партія. Це не відповідало англійським планам, бо симпатії Лондона були на боці інших партій, що не входили до Вітчизняного фронту.

Отже, троє наших делегатів попрямували до англійців, а ми подалися до партизанів і стали чекати результатів.

Приходять наші до англійців, вступають у намет. Ті зустрічають їх, як звичайно, ввічливими привітаннями, тільки скося позирають на дві літери на кашкетах. Димо Дичев починає:

— Панове офіцери, в Болгарії розгортається могутній рух Опору. Його очолює і керує ним Вітчизняний фронт. Тільки тут, у районі села Добро Поле, є понад 3000 болгарських партизанів. Але їм не вистачає зброї. Ще тисячі й тисячі болгарських патріотів бажають приєднатися до них. Та, на жаль, і вони не мають зброї. Ми прийшли до вас з гарячим проханням — допоможіть нам. Дайте нам зброю і якомога швидше! Цієї ночі або найпізніше — наступної!

Англійці слухали уважно, але відповіді не давали. Тільки натякнули, що не вірять,

ніби рух Опору в нас охопив такі широкі верстви народу.

— Зараз треба будь-що перепинити шлях німецьким військам, які відступають з Греції, — вів далі Димо Дичев. — Дайте зброю! Ви ж союзники! Ви ж обіцяли! Саме для цього вас і послали сюди!

Англіїці згорда усміхались і мовчали. Нарешті їхній начальник, високий сухий майор, повільно вийняв з рота люльку і сказав:

— Навіщо вам зброя? Болгарія незабаром капітулює так само, як Італія. І у вас знайдеться свій Бадольйо...

Наші хлопці аж здригнулися, почувши ці нахабні слова. Отже, тепер ясно, яку політику провадить Черчилль щодо Балкан! Димо Дичев знову, тепер ще категоричніше, заявив:

— Якщо ви не дасте нам зброї, ми звернемось в інше місце. Звідти нам її пришлють. Але ж найголовнішим завданням вашої місії було саме це: вивчити наші потреби і доставити нам зброю — а ви свідомо не робите цього.

Англіїський майор, звичайно, не знав, що ми маємо радіостанцію і зв'язок з Москвою. Він тільки ще раз повторив:

— Навіщо вам зброя? Болгарський уряд цими днями, напевно, укладе перемир'я, і ваша збройна боротьба стане непотрібна.

Ясно — ні про яке порозуміння не могло бути й мови. Тоді троє наших делегатів рішуче заявили, що теперішній болгарський уряд не репрезентує народу, що сили народного Опору встановлять владу Вітчизняного фронту. І тільки ця влада вирішуватиме завтрашню долю Болгарії.

— Прощайте, панове британські офіцери.

— До побачення.

Так наша делегація розсталася з англійською військовою місією.

Відтоді представники Великобританії були цілком ізольовані, і ніхто більше не звертався до них. Вони белькотали щось собі у своєму наметі, слухали джазову музику і, мабуть, як і раніше, жили ілюзіями про «провал» Вітчизняного фронту...

ЛІТАКИ З РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Ми вирішили надіслати докладну радіограму Георгію Димитрову в Москву. Створилася нова обстановка, і керівник Болгарської комуністичної партії повинен був знати про неї. Написали текст радіограми і негайно почали зашифровувати, щоб пере-

дати її ще під час обіднього сеансу радіозв'язку з нашим закордонним керівництвом. Скільки пам'ятаю, зміст радіограми був такий: «Прибули в село Добро Поле, недалеко від болгарського кордону. З'єдналися з Тринським, з частиною Радомирського і Брезникського загонів. Маємо велику потребу в зброї і боеприпасах. Товариші з югославських народних військ не можуть дати — їм вона теж потрібна. Англіїці відмовляються доставляти нам зброю і подавати будь-яку іншу допомогу. Головне зараз для нас і для югославських товаришів — зброя і боеприпаси». Радіограму підписали Димо Дичев, Щерю Атанасов та Іван Винаров. Наприкінці повідомили координати місця, де можна скинути парашути.

Невдовзі наш радист прийняв радіограму з Радянського Союзу — відповідь на нашу.

— Величенька! — тішився Радил Іванов, складаючи аркушки.

Одразу ж почали її розшифровувати. «Підготуйтеся зустрічати літаки із зброєю...» — прочитали в одному місці і в ту ж мить загорлали:

— Ура-а-а! Зброя іде!

Стрибали, обнімалися, як діти. Англіїці спідлоба зиркали на нас.

— І без вашої «допомоги» обійдемося, панове, — вигукнув хтось.

Блискавкою рознеслася звістка по табору. Болгари і югослави — всі раділи. Та й було чого: у такий винятково важливий момент болгарські й югославські партизанські загони мали одержати безпосередньо з Радянського Союзу велику кількість зброї і боеприпасів. То була подія історичної ваги.

Повністю розшифрували радіограму. Георгій Димитров повідомляв:

«Дано вказівку з завтрашнього вечора протягом трьох ночей скидати вам зброю і боеприпаси літаками. Координати — ті, що ви їх зазначили. Сигнали з вашого боку: п'ять вогнищ в одну лінію, одне за одним. Коли з'являться літаки, вистреліть поспішно три ракети — червоні або зелені, які маєте...»

Ніч і наступний день ми готувалися зустріти літаки. Виділили загін, який мав зібрати і привезти дрова на вогнища. Інший дістав завдання охороняти район і стежити, де спускатимуться парашути. Решту загонів поділили на групи, які повинні були переносити зброю та боеприпаси на заздалегідь визначені місця.

До зустрічі літаків з великим ентузіазмом готувались товариші з югославської народно-визвольної дивізії, що саме формувалась. Їм доручили охороняти село та навколишню місцевість.

Закипіла робота. На довгій гірській галявині наклали стільки дров, що їх вистачило б не на три, а на десять ночей.

Під час чергового обіднього сеансу радіозв'язку ми доповіли Георгію Димитрову, що готові зустріти літаки. Надвечір одержали другу радіограму. В ній повідомлялося: «Вашу радіограму одержали. Цієї ночі чекайте!»

Як довго тяглися години після цієї звістки! Ось сонце, нарешті, сховалося за синіми гірськими пасмами. Замерехтіли перші зорі. Ми всі стоїмо в напруженому чеканні біля складених купами дров на порослій травою галявині. Прийшло і багато селян. Неначе наближалось небувале нічне свято. Всі дивляться на небо, на схід і на північний схід.

— Мабуть, звідти прилетять! — гадали ми.

Зійшов і місяць, повний, червоний, усмінений — ніби і він знав, що трапиться. Нарешті спалахнули вогнища, буйно затанцювало високе полум'я. Всі мовчимо, затамувавши подих.

— Тихо, товариші! — вигукнув хтось, хоч ми й так мовчали. — Здається, чую літаки!

— Комар дзижчить біля твого вуха, — пожартував хтось.

— Тихо!

Цей партизан, видно, мав надзвичайно тонкий слух. Невдовзі з далечини справді долинуло ледве чутне гудіння моторів. Ось воно вже дужчає, стає виразнішим. Перетворюється в гуркіт.

— Летять! Летять!

У темному серпневому небі з'явилися силуети літаків, що низько пролітали над палаючими вогнищами.

— Ракети! — продзвенів голос.

Три послідовних постріли — і в небі розквітли червоні спалахи. Літаки помічають сигнали і знов повертаються до вогнищ. Ось один з них знижується, зі свистом проноситься над нашими головами, а за ним розкриваються парашути. Потім другий літак... Третій. І знов парашути. П'ять... десять... п'ятнадцять... тридцять... сорок — ледве встигаємо лічити. Шовкові куполи повільно спускаються. Під ними — важкі ящики. Вся галявина вкрилася дорогоцінними посылками!

— Ура-а-а! — гукали партизани. — Хай живе Червона Армія!

Болгарські партизани.

— Тепер я вже викину свій нікчемний італійський карабін!

— От якби спустили нам гармату! — сказав низенький серб.

Останній літак скинув свій вантаж і, погйдуючи крилами, повернув на схід, у чорнильне нічне небо. Лише тоді ми кинулись до вантажу. Перенесли його і почали розпаковувати. Дужі чоловічі руки вивантажували легкі кулемети, гвинтівки, автомати, патрони, гранати... Тільки-но з ящика виймали автомат, десятки рук простягались до нього. Кожен хотів мати радянський автомат — міцну, надійну зброю!

Аж три ночі прилітали літаки. Аж три ночі ми переносили зброю і боеприпаси. Всі були безмежно щасливі, окрилені. А втім, не всі! Були й невдоволені. Я маю на увазі членів англійської військової місії. Довготелесий майор утратив свою флегматичність, він, підбігши до нас, почав протестувати:

— Ніхто, крім нас, не має права постачати вам зброю! За домовленістю між союзниками тільки ми можемо робити це!

Спочатку ми нічого йому не казали: мали багато роботи. Та він торочив своє:

— Більш ніхто не має права...

— Так, але ви відмовилися дати нам зброю! — спокійно відказав Димо Дичев.

Майор не відповів. Схилив голову, посопів, та й пішов геть. Того вечора з намету англійців не було чути джазової музики. Зате увесь район навколо Добро Поле тріумфував. І партизани, і жінки, і діти, і старі — всі були на сьомому небі. Співали!

Ми дали зброю і югославським партизанам.

Багато хто з наших людей уперше брав до рук радянську зброю, не знав, як поводитися з нею. Не гаючи часу, організували заняття.

НЕЗАБУТНІЙ ПОХІД

Наближався довгожданий похід. Завтра маємо бути на рідній землі! Товариші доручили Денчо Знепольському, командирові Першої бригади, виробити план походу дивізії в Болгарію. Зайшли з ним до намету, запросили командирів і політкомісарів. Тільки взялися до роботи, як знадвору почулись вигуки:

— Війна! Війна!

Ми вискочили з намету. Неподалік збужено гомоніла купка бійців.

— Яка війна? Адже й тепер війна! — грімнув на них Денчо.

— Радянський уряд оголосив війну Бол-

гарії! Подивимось, як будуть тепер викручуватись фашизяки!

Гомін, радість. Схвильовані голодси:

— Дід Іван знов іде! Вже в Добруджі! Знов допомагає нам визволитись!

Ми обнялися з Денчо. Побігли до товаришів.

Політкомісар дивізії Здравко Георгиев скликав бригадних комісарів.

— Вступ Червоної Армії в нашу країну, — почав він, — цілком змінює становище, товариші. Наш обов'язок — якнайшвидше бути в Болгарії! В поході ми мусимо додержуватись суворого порядку, міцної дисципліни. І під час руху, і під час відпочинку. Політичну роботу з новими людьми треба посилити. Підтримуйте високу пильність! Рівняйтеся на комуністів...

Рано-вранці нас розбудив сигнал сурмача. Дивізія шикуються вправно і швидко. Вперед пішли розвідники. Потім пролунав наказ: «Вперед, кроком руш!», і колона рушила.

В Болгарію!

Перехопились через останню вершину, і перед нами розкинулось Тринське поле. Внизу, під нашими ногами, лежали Милославці. Раптом заляскали автоматні постріли. До них долучились нові залпи. Засада? Ні! Стріляли партизани. З радіщів, що ступили на болгарську землю!

І я був знову на рідній землі! Майже через двадцять років! Гаряча хвиля обпекла мої груди. Сльози полилися з очей. Я вважав себе мужчиною, позбавленим сентиментальності, а тепер плакав. І не соромився. Став навколішки, поцілував землю — рідну, дорогу, священну Вітчизну!

Схвильовані до глибини душі, вітали батьківщину й інші партизани.

Наблизились до Милославців. Назустріч нам — народ. Старі й молоді висипали на тісну головну вулицю маленького сільця. Дівчина в народному вбранні піднесла нам хліб і сіль.

— Ласкаво просимо, брати! Довгого вам життя, дорогі визволителі! — чулося звідусюди.

Сяючі обличчя, заплакані очі, усмішки. Димо Дичев приймає хліб і сіль з рук дівчини. Схвильований, розчулений до сліз, каже:

— Дорогі співвітчизники, брати і сестри! Дорогі діти! Поздоровляю вас із славною перемогою. Смерть фашизму — свобода народу!

Розламав хліб, посипав його сіллю і відкусив шматок. Потім подав партизанам. Вони відламували по шматку і передавали його далі з рук в руки. Вперше я бачив, щоб хліб передавався з такою повагою, з

Вересень 1944 року. Старий болгарин вітає радянського воїна.

такою любов'ю. Кожен пильнував, щоб і крихітка не впала на землю!

Та ось прибули нові групи чоловіків, жінок, дітей — спітнілих, задиханих, розчервонілих... То були селяни і селянки з сусідніх сіл. Вони почули про те, що сюди спустились партизани, і прибігли через горби й долини привітати нас.

— Сину!

— Мамо!

Стара жінка біжить до колони і падає в обійми молодого чорнявого партизана з засмаглим обличчям, з перехрещеними патронташами на грудях.

— Оленко!

— Тату!

— Чоловіче!.. Таки діждала побачити тебе!

Вигуки, обійми, сльози радості... На широкому скошеному лузі край села запишали гайди і кавали, закружляли в танку кола. А до табору з сусідніх сіл підходили все нові й нові кандидати в партизани — літні чоловіки і безбороді юнаки просили прийняти їх до наших лав.

Денчо Знепольський, командир Першої бригади, був звідси родом і радів, що його тут добре знають. Люди весь час підходили побалакати з ним.

— Денчо, щоб ти жив ще сто років!

— Кінець кривді, правда перемогла назавжди!

— Денчо, чи не росіянин, бува, твій товариш? — питали вони його, помічаючи мій російський акцент.

— Ні, але з Радянського Союзу. Він і його товариші політемігранти з 1925 року. Парашутисти, з неба спустилися...

Посипалися запитання про Радянський Союз, про радянських людей, про їхнє життя.

До мене несміливо підійшов молодий партизан.

— Товаришу командир, — сказав він, — можна у вас щось спитати?

— Чому ні, юначе? Питай!

— Ви ж з Брацигово?

— Звідки ти знаєш? — здивувався я.

— І я брациговець!

Я обняв його.

— Та ти ж молодий, можеш не пам'ятати мене!

— Я від баби Тими чув про тебе... Вона розповідала мені про тебе, про вас, про вашу боротьбу в 1923 році.

І потім про ваш від'їзд до Радянського Союзу.

— Ну? І як же ти вгадав, що це я?

— З розмови. Скажете кілька болгарських слів, плутаєте їх з російськими, а потім починаєте по-брациговському... А коли ви з Брацигово, значить, ви бай Митко... Так називають тебе у нас: бай Митко.

— Як тебе звуть?

— Васил Дамов.

Я знову обняв хлопця. Це була перша людина з мого рідного краю, котру я побачив після стількох років розлуки з ним!

— А мої? Близькі мої... як вони?

— Тепер і я не знаю. Кілька років тому я залишив Брацигово... Тоді бачив вашу матір. Бідолашна, багато натерпілася.

Табір поступово затихав. Ніч спадала тиха, тепла. Яскраві зорі мерехтіли на високому темному небі... «Люба моя старенька мамо, — думав я. — Коли ж я тебе побачу!»

СВЯТКОВИЙ ДЕНЬ

Рано-вранці наступного дня надійшло повідомлення, що прославлений партизанський керівник, командир нашої дивізії Славчо Тринський прибуде приймати бій-

ців. Ця звістка блискавкою облетіла бівуак, поширилася по селу.

Командування скликало командирів і політкомісарів бригад, щоб визначити порядок приймання дивізії. Щойно почали обговорювати це питання, як принесли новину, що примусила нас схопитися з місць. Розпочалося збройне народне повстання! В столиці повалено фашистський уряд. Створено новий, народний уряд Вітчизняного фронту. Армія майже вся перейшла на бік повсталого народу. Солдатські комітети арештовують царських офіцерів. Радянська Армія у Варні і Бургасі. Народ захоплено зустрічає її з хлібом і сіллю. Партизани спустилися з гір. Всюди в селах і містах влада перейшла до рук комітетів Вітчизняного фронту...

Обнялися.

— В Софію! В Софію! — гукали партизани. — Ура-а-а!

Сурма заграла «збір». Дивізія вишикувалась, підрівнялася. В цю мить від села показався автомобіль.

— Іде! Іде! Ура-а-а! — без команди гукали шосили партизани.

Автомобіль зупинився метрів за п'ятдесят від правого флангу колон. Тимчасовий командир дивізії Димо Дичев наказав мей-

подати загальну команду. Я набрав повітря в груди і вигукнув:

— Дивізія, струнко! Напра-а-а-во рівняйсь!

Бійці стали струнко, повернули голови. Дверцята автомобіля відчинились, і з нього вийшов молодий, високий чоловік з сухим, зосередженим обличчям, одягнений у партизанську форму. Селяни, що юрмилися навколо вишикуваної дивізії, закричали:

— Славчо! Славчо!

Потім кинулись до нього, почали обнімати.

— Ура-а-а-а! Хай живе безстрашний Славчо!

Голоси зливалися в загальний захоплений гомін. Народ вітав свого героя!

Після важкого, мало не смертельного поранення Славчо Тринський виходив уперше. Рана, мабуть, ще не зовсім загоїлась — обличчя в нього було бліде, а хода трохи непевна. Тільки очі дивились бадьоро.

Славчо Тринський пройшов половину відстані, що відділяла його від нас. Тоді зупинився, глянув на вишикувані колони і відступив, приємно здивований. Їм не було видно кінця! Я певен, що в цю мить Славчо мимоволі згадав початок... Невже це його колишній хоробрий, але нечисленний загін? Як же він виріс у героїчній боротьбі! Славчо хутко опанував себе, підвів голову і твердим кроком попростував до Димо Дичева, Щерю Атанасова, Івана Винарова, Здравко Георгієва, які йшли йому назустріч. Вони зупинились, але не витримали — порушили військові й партизанські правила: обнялися і розцілувалися. Потім разом попрямували до колон. Я пішов їм назустріч. Зупинився за три кроки від них і відрапортував. У ту ж мить знову гримнуло:

— Ура-а-а! Ура-а-а!

Славчо Тринський поздоровив бійців з великою народною перемогою. Закінчив він словами:

— Вперед, до нових перемог! Смерть фашизму! Свобода народу!

Пам'ятник Радянській Армії-визволительниці в Софії.

Переклад з болгарської

В цьому автобіографічному нарисі, який ми передруковуємо з журналу «Нойс дойче літератур», письменник із НДР Ерік Нойч розповідає про типовий для перших повоєнних років процес духовного і політичного прозріння молоді демократичної Німеччини.

КІНЕЦЬ ВІЙНИ

Якщо говорити про почуття чи бодай свідомість свободи, то тоді, навесні 1945-го, нічого такого в мене не було. Мені минуло тринадцять років, коли американці увійшли до Шенебека. Вони нишпорили по селищах над Ельбою, вишукуючи польові біноклі, годинники та радіоприймачі, ганялися за дівчатами, плювали жуйкою через огорожі й виставляли з джипів автомати та черевики на товстій підшві. А для мене війна, до якої я звик з перших шкільних днів, все ще не закінчилась.

Озброєний фаустпатроном і готовий прийняти смерть, як Нібелунги, я просидів цілий день за вуличною барикадою і пішов додому тільки тоді, коли старі з «фольксштурму», помітивши хмару куряви на заході, оголосили, що наше укріплення утримати неможливо. Вдома я побачив, що мати вивісила з вікна біле простирadlo і дуже розсердився на неї за це. На сіннику я заховав дрібнокаліберну гвинтівку (мати про це, звичайно, не знала) і форму «гітлерюгенда», та все одно аж до літа носив під комірцем значок із свастикою. Я чекав, що буде застосовано якусь чудо-зброю, сподівався на подвиги СС та вермахту — сподівався ще довго після капітуляції, про яку дізнався значно пізніше, та й то не сразу повірив — подумав, що це ворожа пропаганда. Пригадую, я писав тоді вірші, найчастіше в них повторювалися слова «вірність» і «віра», «кров» і «честь».

Отже, як бачите, про усвідомлення свободи годі й говорити. Навпаки, я був у похмурому положенні фашистської ідеології, яку мені

втокмачували в голову протягом багатьох років.

Потім прийшли росіяни. Випереджаючи їх, ширилися зловісні, моторошні чутки. Теплі слова про росіян я чув доти тільки від свого батька, який розповідав про братання на Східному фронті у першу світову війну. Це було одразу після нападу Гітлера на Радянський Союз, незадовго до батькової смерті. Підвівши мене до карти світу, він сказав: «Дивись, хлопче, маленька синя цятка, схожа на мушиний слід, — це Німеччина, а це — величезна Росія. Комашка хоче подужати слона».

Але мій батько помер, а я забув його слова — найкоротший і найкращий урок географії в моєму житті. А тепер ми з матір'ю стояли за густими фіранками біля вікна: як і в усіх мешканців нашого робітничого селища, двері в нас були замкнуті. Прямо перед нашим будиночком зупинилися два вози; на них сиділи перші живі росіяни, яких ми бачили.

Ми тремтіли зі страху. Я чекав, що от-от почнеться різанина, але ті двоє солдатів постукали до суїдів і попросили води напоїти своїх кошлатих конячок. Потім вони поїхали. Отже, моторошні чутки були вигадкою. Та одне це, звичайно, не могло зродити в мені почуття свободи. Навпаки, я ще більше перейнявся певністю, що Німеччину спіткає доля всіх готських імперій.

Втім, час був надто важкий, щоб розмірковувати про високі матерії. Ми з матір'ю мусили заробляти на життя. Я покинув школу і перебував випадковими заробітками: працював у полі, копав картоплю,

годував худобу, наймитував, тоді ж таки, захопившись футболом і гандболом, вступив в одне з нових спортивних товариств, там пристав до групи колишніх керівників «гітлерюгенда». Перед різдвом мене заарештували з підозри, що я належав до «вервольфа». Дев'ять місяців я просидів у тюрмі, симулював божевільня, пробував втекти, але мене піймали. В загальній камері колишні нацисти старалися розпалити в мені жадоу помсти. Нарешті настав день, коли я вийшов на волю й кинувся на шию матері. І знову промишляв, чим міг: цупив вугілля з поїздів, спекулював оселедцями, які привозив з Бремергафена, а іноді задля власної втіхи крав книжки. Якийсь час студіював біблію; одного разу в Ганновері мало не вступив до Іноземного легіону...

А потім познайомився з «червоним» бургомістром. Я писав вірші, сповнені світової скорботи, він випадково прочитав кілька, знайшов у них проблески таланту й став умовляти мене піти до школи, добившись навіть для мене стипендії з місцевого бюджету.

Я погодився. Пропозиція була надто приваблива: отримувати гроші за навчання! І от для мене почався період життя, наприкінці якого я вперше зрозумів, що таке свобода. Два чинники відіграли вирішальну роль у цьому перетворенні.

Перший був наслідком тієї поганої звички, про яку я вже розповідав, — звички красти книжки. Це почалося незадовго до приходу американців. Нашому класові доручили переносити книжки з бібліотеки ліцею на те місце, де вони мали чекати своєї дальшої долі. Та один з учителів пошепки наказав нам, хлопцям, рятувати хоча б ту частку «скарбниці німецького розуму», яку ще можна було врятувати. І ми цілими днями никали по місту, набравши повні

руки книжок. Зустрічаючи якогось знайомого, я йому пхав книжку за пазуху. Пам'ятаю, серед тих книжок був грубесний том «Всесвітньої історії» — твору, наскрізь перейнятого нацистським духом. З цієї книжки я вперше дізнався про французьку революцію і, всупереч намірові авторів, почув симпатію до якобінців, яких там страшенно паплюжили. Але найважливіше було те, що я несподівано дістав можливість і навчатися і читати безплатно; я дуже радів, бо нам з матір'ю доводилося лічити кожен пфеніг. Моя власна бібліотека день у день зростала. Якось я приніс додому кілька книжок Горького, «Тихий Дон» Шолохова та три томи «Капіталу», котрі поцупив з письмового столу бургомістра, поки той, напучуючи мене, ходив туди й сюди по кімнаті. Щоб виправдати себе, мушу сказати, що ці книжки я прочитав і вони справили на мене величезне враження.

Другий чинник полягав у тому, що в школі я був єдиною дитиною з пролетарської родини. Це вже з першого дня дав мені відчуття директор, який залишився ще із старих часів. Він «попередив» мене, що навряд чи я зможу подолати перепону, котра зветься «латинь» (клас, до якого я хотів піти, вивчав її вже два роки). Але після цього вступу я твердо вирішив, що не підведу червоного бургомістра, який так вірив у мої здібності. Отож я засів за латинські слова й граматику і за якихось

три місяці досяг цілком пристойного рівня — більше на зло директорові, ніж собі на втіху. З тематикою теж все було гаразд, а з німецькою мовою й зовсім добре.

Мій наступний крок був уже продиктований класовою свідомістю.

Я вступив до Спілки вільної німецької молоді. З активістами СВНМ, які приходили в нашу школу, я вів нескінченні суперечки, — щоправда, просто через свою задержаність, та коли їх не було, завзято насакував на синків фабрикантів, ділків, лікарів та інших представників середнього стану, що на них Спілка, отже, і я, діяли, як червоне на бика. Вже після перших занять у марксистському гуртку я частенько заганняв на слизке інших школярів, ба навіть учителів, доводячи, що вони політично неосвічені люди. Я добре вивчив багато творів Гете, Шекспіра знав напам'ять, мої письмові твори були найкращі в класі, але понад усе мене цікавила й захоплювала теорія соціалізму.

Я нарешті збагнув значення класової боротьби, зрозумів, що свобода людини починається з її соціальної свободи.

Це було 1948 року. Організація СВНМ у школі зміцніла. Невдовзі я вже мав спільників. Одного дня я помітив, що дуже рішуче обстоюю перед своєю аполітичною шкільною подругою ідеї пролетарської революції, ідеї Леніна. Я виступав у молодіжному самодіяль-

ному театрі, грав роль Антона Грабара у п'єсі Вольфа «Матроси з Каттаро» і в одному епізоді притискав до грудей червоний прапор. Моє фото навіть вмістили в газеті. А потім з червоним прапором у руках очолив колону нашої школи на першотравневій демонстрації. Коли ж прийшов новий директор, я подав заяву про вступ до партії робітничого класу.

Безперечно, то була перша мить свободи. Я почувався вже не об'єктом, а суб'єктом історії, дійовою особою у всеосяжній класовій боротьбі. Я знав тепер, що належу до людей праці, до будівників нового життя. І сьогодні я питаю себе: ким би став хлопець, що крав книжки, плутався у відмінках та оспівував у своїх віршах «кров» і «честь», якби демаркаційна лінія у 1945 році була проведена лише за яких шістдесят кілометрів далі на схід? Не знаю. І щоразу, думаючи про це, відчуваю, як стискається серце. Бо надто вже багато прикладів з життя моїх західнонімецьких перевесників викликають тривогу. Багато хто з них усе ще мислить військовими категоріями, хоча війна давно скінчилася; для них розв'язана фашистами війна тривала ще довго по її закінченні й, мабуть, триває й до сьогодні. Куди вони йдуть? Куди прийдуть?

Та на ці питання можна дати відповідь лише в романі. Саме це я й стараюся зараз зробити.

Переклад з німецької

Чоловіки Маціончики сфотографувалися на тлі копра. Адже все життя їхнє пов'язане з шахтою.

Вісімдесят три Маціончики

Шахтарське селище Шверклане Дольне, що розкинулося на схилах долини Штокувки, неподалік од Рибніка, могло б з цілковитим правом назватися Маціончиківка. Саме тут багато років тому оселився Леопольд Маціончик, і саме звідси бере початок цей могутній шахтарський рід.

Тринадцятеро дітей народилося у подружжя Леопольда і Марти Маціончиків — дев'ять синів і чотири дочки. Сам Леопольд теж був одним з тринадцятьох дітей у своїх батьків. А тепер ця велика родина налічує 83 чоловіки: 33 онуки й 28 правнуків подарувала доля старому Леопольду. І тринадцятеро з цього славного робітничого клану видобуває вугілля. Всі сини Леопольдові шахтарі, всі зяті — також шахтарі, дорослі онучки одружилися з шахтарями, дорослі онуки або працюють в шахті або ще вчаться в гірничому училищі.

І коли одного дня всі Маціончики попросили звільнити їх від роботи на кілька годин, щоб зробити сімейне фото, дирекція шахти серйозно замислилась: а чи не зупиниться робота у вибої? Робота, звичайно, не зупинилася, але відсутність Маціончиків добре далася взнаки.

— Залишитися без Маціончиків — це, власне, означає виключити з трудового процесу цілу дільницю, — пояснює директор шахти, — причому таку, де працюють найкращі гірники.

З Маціончиків справді можна організувати виробничу дільницю, адже вони представляють багато гірничих професій. Серед них є вибійники, кріпильники, посадчики. І очолити цю дільницю міг би, скажімо, Ежи, син Йозефа, штейгер за фахом.

На загальну думку, найхарактерніша риса членів родини — це сумлінність, працьовитість, гордість за свою шахтарську професію.

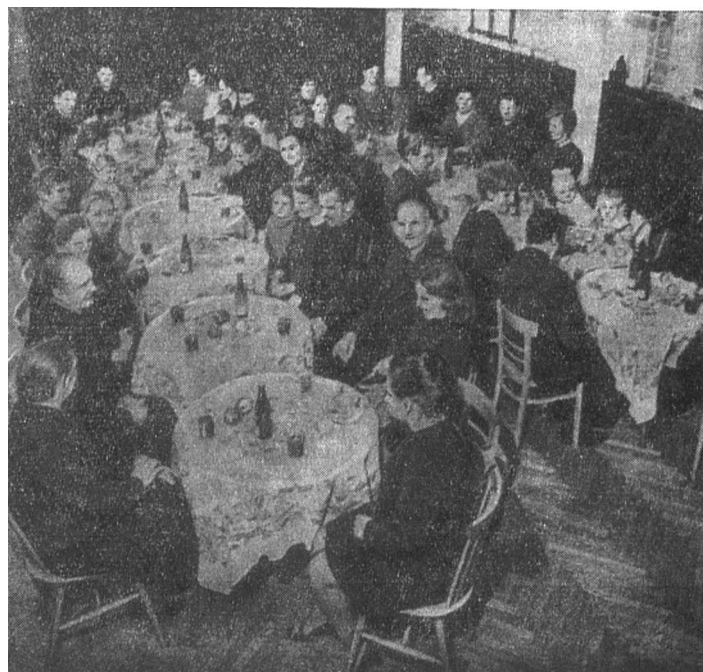
Польський журнал «Панорама», розповідаючи про цю славу династію трударів, умістив цікаві фотографії, які ми тут передруковуємо. Що ж, увага журналу до родини Маціончиків цілком зрозуміла. Колись, у старій, панській Польщі були відомі династії Потоцьких та інших аристократів. У новій, народній Польщі шанують оточені Маціончики, прості трударі, які створюють все, чим пишається польський народ, які є тепер хазяями своєї соціалістичної держави.

Коли всі Маціончики ідуть вулицею, то нагадують колону демонстрантів.

Щоб усім разом кудись поїхати, їм потрібен цілий автобус, та й одного може не вистачити.

Шахтарська династія сіла до столу...

НА НЕМ

Й НА ЗЕМЛІ

Щоб зрозуміти народ, треба насамперед зрозуміти його переконання, його, так би мовити, моральне кредо. Заради чого він живе, працює, творить, страждає, заради чого терпить знегоди, робить відкриття, в ім'я якої мети створює дивовижні машини й повітряні апарати, добуває золото і навіть прагне розшукати на інших планетах нові багатства. Заради чого?

Невже задля того, аби зростали гори золота у мільярдерів? Ось що заявив один з «королів республіки» у відомому творі Горького, написаному понад півстоліття тому: з усієї світової літератури він знає і любить лише дві книги — біблію і бухгалтерську. Засліплений багатством і владою, він запевняє: «Це цілком добрі книги! Одну написали пророки, другу створив я сам. У моїй книзі мало слів! У ній цифри. Вони розповідають про те, що може зробити людина, яка схоче працювати чесно і старанно. Після моєї смерті уряд мав би видати мою книгу. Хай люди бачать, як треба йти, аби піднятися на цю височину».

Багато що змінилося від початку нашого століття, тільки ненажерливість отих некоронованих королів така ж невситима. Вони прагнуть загарбати нові країни, поневолити нові народи, поширити владу долара на весь світ, а коли пощастить — то й на інші планети.

Ще Арістотель твердив, що і кожна окрема людина і загал, прямуючи до певної мети, одне обирають, іншого уникають.

Та ганебні цілі потребують таких самих засобів.

Людина на Місяці. Це здобуток людського генія, відваги й незламної волі. І всі сприйняли цю подію як визначну перемогу, як чудове досягнення сучасної науки — не лише американської, а світової. Людство аплодувало американським космонавтам на Місяці, але водночас посилало прокляття американським убивцям на Землі — тим, хто чинить страшні злочини у В'єтнамі, хто вбиває мирних жителів — жінок, дітей.

Насильство завжди обертається насильством.

Хто кликав їх сюди?

Чому вони присвоїли собі право вчити інші народи, як треба жити?

Вони засівають землю напалмом.

Можна спопелити землю, та нікому не під силу знищити народ...

На Місяці взято проби порід.

На Землі — три мільйони неписьменних дорослих громадян США.

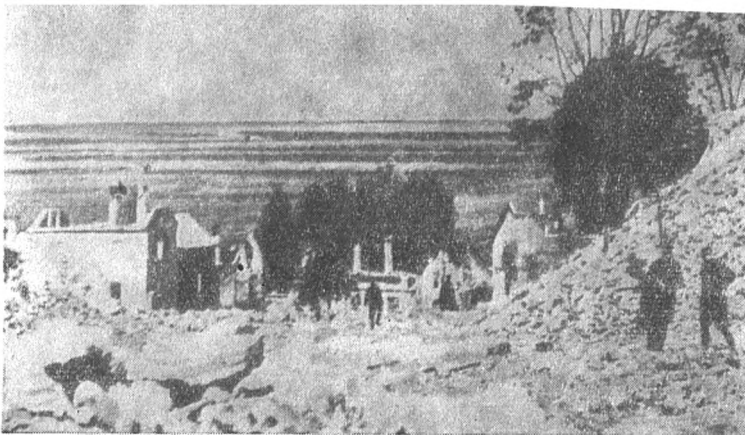
На Місяці встановлено спеціальну наукову апаратуру.

На Землі — мільйони жебраків і все нові сплюндровані села та зруйновані міста.

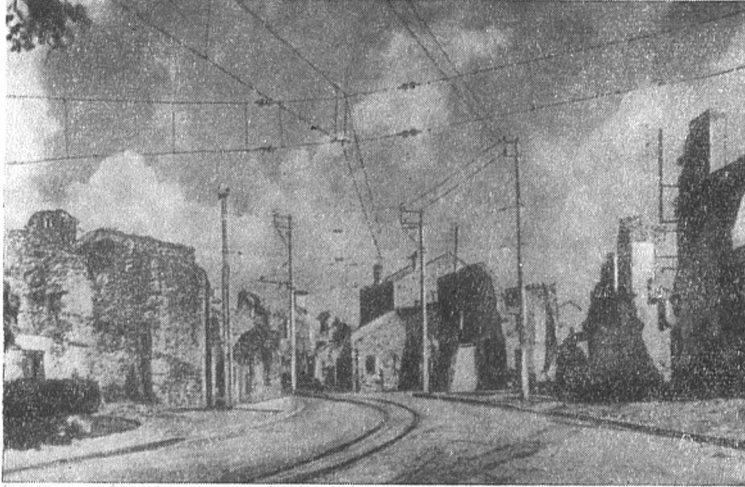
На Місяці залишено американський прапор.

На Землі його з ненавистю рвуть на шмаття і топчуть, бо він став символом кривавих злочинів. Людство таврує ганьбою убивць.

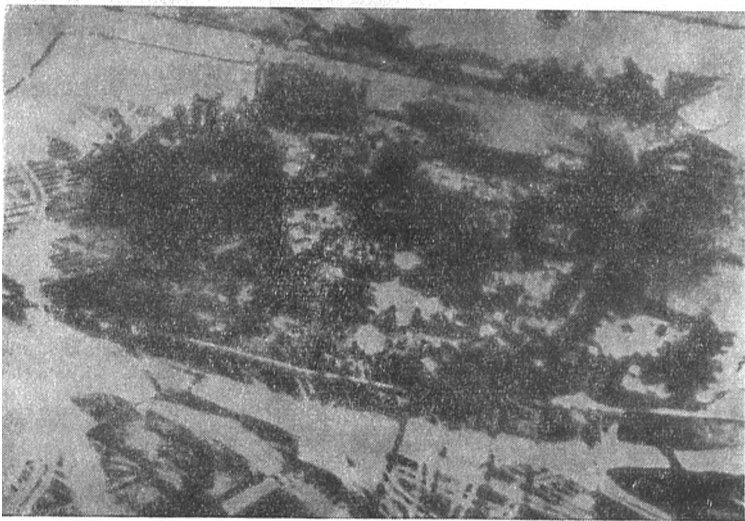
Тим часом єлейний голос сповіщає світові: «Коли ми прийшли до В'єтнаму як завойовники, то тільки як завойовники сердець і помислів». І це було сказано тоді, коли людство з жахом довідалося про кривавий злочин у Сонгмі. Та хіба це єдине злочинство американських агресорів? А

ЛІДІЦЕ

ОРАДУР

СОНГМІ

бомбардування літаками «Б-52» густонаселених районів із застосуванням напалму та отруйних речовин?

Якщо за п'ять місяців 1961 року, зазначається в заяві Комітету по розслідуванню злочинів американських імперіалістів у В'єтнамі, американці розпилили отруйні речовини на площі 560 гектарів і від хімічної зброї по-

терпіло 180 чоловік, то в 1969 році отруєна площа зросла до 989 300 гектарів, а число жертв — до 302 890 чоловік. Особливо велику шкоду заподіяно густонаселеним сільськогосподарським районом у дельті річки Меконг.

В обвинувальний акт американським агресорам будуть записані всі злочини:

— і знищення 1500 чоловік у Балангі,
і вбивства в Конгрінгі,
і розправа над 1400 жінками — в'язнями тюрми Тху Дік.

Верховоди США не шкодують пишних фраз, силкуючись видати свою агресивну політику за місію «захисту свободи», сам президент Ніксон залюбки вдається до гри слів про завоювання сердець і помислів. Але за димовою завісою демагогії кояться злочинні справи, які ганьблять Америку. За все це доведеться відповідати. Варварам не уникнути нового Нюрнберга, нового трибуналу народів. Там сторінка по сторінці буде перегорнута вся чорна книга ганьби імперіалізму, всіх кривавих злочинів гітлерівців на нашій землі, на землях інших країн і разом із злочинами американських агресорів це стане немовби черговим томом кривавого літопису злодіянь варварів XX століття:

1942 — Лідіце,
1944 — Орадур,
1968 — Сонгмі.

Почерк у воєнних злочинців однаковий!

Інтерв'ю з Полем Мієдло кидає яскраве світло на криваву тризну в Сонгмі. 22-річний Мієдло, із штату Індіана, скидається на студента. Акуратна зачіска, спокійний погляд очей за скельцями рогових окулярів. Хто скаже, що це професійний убивця? Але ось його спокійна розповідь:

«Прибувши до села, рота на-самперед зробила облогу й зігнала до центру Сонгмі 40—45 чоловіків, жінок і дітей, серед яких були немовлята. Ми примусили всіх сісти навпочіпки. Командир взводу Уільям Коллі підійшов до нас і спитав: «Ви знаєте, що з ними робити?» Я відповів ствердно, гадаючи, що їх треба просто стерегти. Повернувшись за кілька хвилин, командир здивувався: «Як, ви їх ще не вбили?» Він одійшов на три-чотири метри й почав стріляти у в'єтнамців. І мені звелів теж стріляти. Потім ми зігнали ще 70—75 жителів. Лейтенант Коллі підійшов до них і пострілами став підганяти до яру. Ми ж

Лейтенант Уільям Коллі. На його руках кров мучеників Сонгмі (фото ліворуч). Професійний убивця Поль Мієдло не пам'ятає, скільки жінок і дітей Сонгмі він забив — п'ятнадцять, а може, й двадцять.

відкрили вогонь з автоматів. Усіх поклали. Хтось сказав, що треба стріляти в кожного окремо, аби заощадити набої».

— Навіщо ти це робив? — спитав у Мієдло кореспондент.

— Мені наказали. І тоді ці дії здавались нам цілком природними.

— Ти одружений?

— Так.

— Є діти?

— Двоє.

— Як же ти міг стріляти в немовлят?

— Не знаю.

— Скільки всього людей ти вбив тоді?

— П'ятнадцять—двадцять. Не можу точно сказати... Багато... «Не треба, не треба», — благали вони. Матері пригортали до грудей своїх дітей. А ми продовжували стріляти. Вони простягали до нас руки й плакали. Тепер я часто бачу цих жінок і дітей уві сні. Іноді просто не можу заснути.

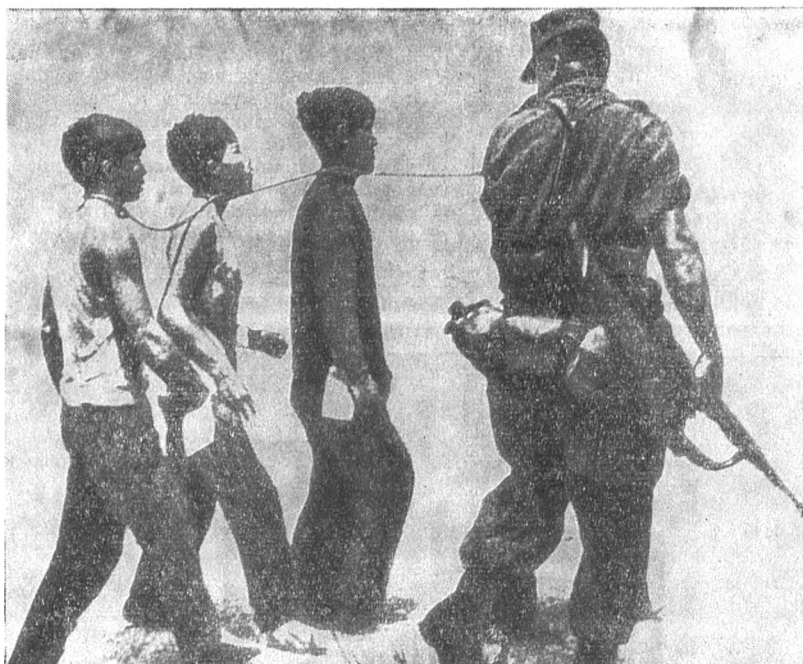
Та хіба тільки Сонгмі на сумлінні Америки? Американські імперіалісти стерли з лиця землі сотні сіл і населених пунктів у різних провінціях Південного В'єтнаму. В провінції Куангнам, пише газета «Нян Зан», знищено 258 сіл із 487. Американці постачають напалм ізраїльській армії, і ця жажлива зброя вже вбиває арабських дітей в Бахр ель-Бакрі, й вони вмирають у муках, так само як в'єтнамські діти.

Хто ж винен? Самі лише лейтенанти коллі, як намагаються зобразити американські генерали Уестморленд, Адамс та інші? Вони навіть засуджують те, що сталося в Сонгмі. Але люди вже давно перестали бути наївними. Лейтенант Коллі—слухняний виконавець злодіянь. Такі виконавці зросли на ґрунті, який породжує катів, — на ґрунті кривавої агресії імперіалізму.

Можна уявити собі день, коли ідейні натхненники вандалізму стануть перед судом народів. Вони, мабуть, зроблять здивовані обличчя, побачивши страшні докази своїх кривавих злодіянь. Видати їх за документи часів гітлерівського походу на Європу не вдасться. Біла американська зірка і напис US засвідчать, що це ганьба Америки. І коли вбивці спробують звернути всю провину на таких, як Коллі і Мієдло, їм нагадають слова Роберта Джексона, головного обвинувача від Сполучених Штатів Америки на Нюрнберзькому процесі:

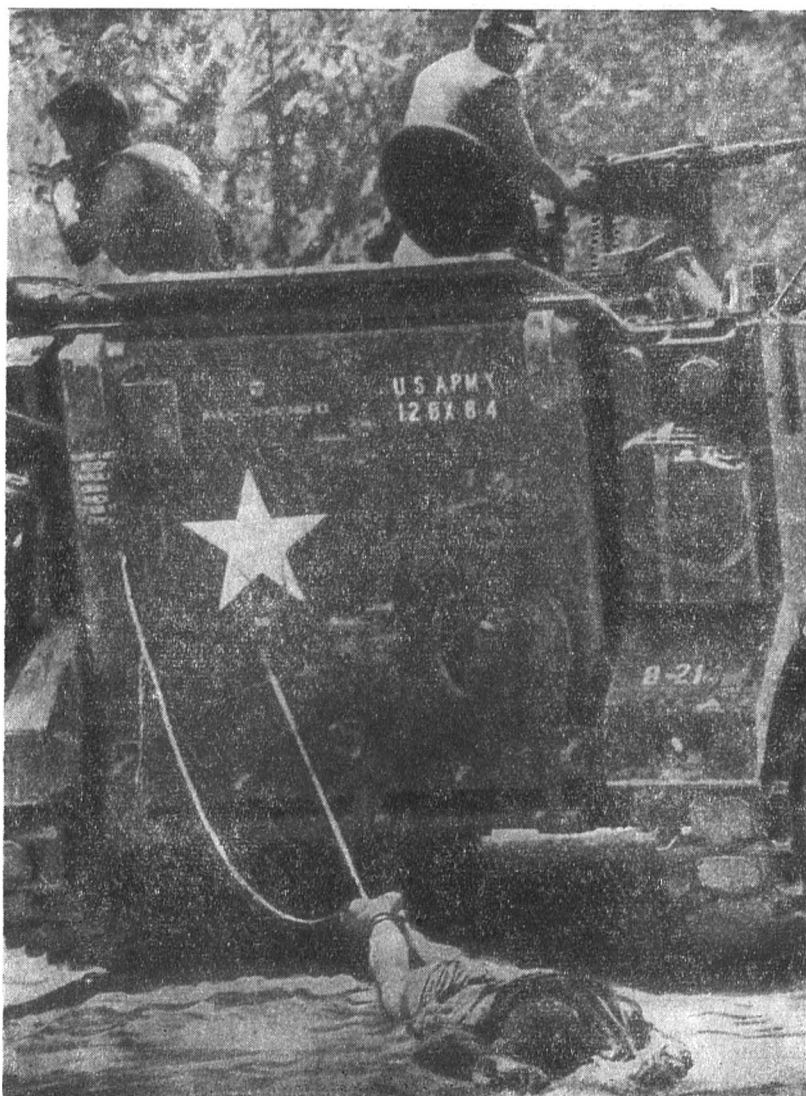
«Здоровий глузд людства вимагає, щоб закон не обмежувався покаранням дрібних людей. Закон повинен також спостигнути людей, котрі здобули величезну владу й свідомо використовують її для того, аби привести в дію зло».

Варварам XX століття не сховається ніде, навіть на Місяці.

Так вони «завоюють серця».

Ось воно — мерзенне обличчя агресора.

Книга «Листи з Півдня» витримала вже в Демократичній Республіці В'єтнам п'ять видань. Зібрані в ній листи є яскравими документами про страждання і мужність в'єтнамців — борців за визволення своєї батьківщини від американських імперіалістів та їхніх сайгонських маріонеток.

Страшні повідомлення надходять нині з Південного В'єтнаму. З глибоким обуренням дізнався світ про злочини американських загарбників, і зокрема в селі Сонгмі. Але ніякі злочини агресорів не зламують опору південнов'єтнамських патріотів, їхньої волі до перемоги. Саме про це й розповідається в «Листах з Півдня». Деякі з цих листів подаємо нижче.

Всі на захист Вітчизни!

Мій любий!

Цього листа я пишу в один з найкращих днів свого життя — сьогодні ранком мене обрали до сільського комітету самооборони.

Останнім часом, ось уже близько року, мене не покидає відчуття власної значущості. Ти недовірливо всміхаєшся? Не треба, любий. Щось подібне переживає кожний боєць загону самооборони. І коли ми, підтримані усім народом, йшли на штурм форту, спорудженого в селі ворогами, то були велетами.

Тепер люди, струсивши з себе налип постійного страху і приниження, легко ходять по звільненій землі. Вони відбудували свої хатини, обробляють шовковицю, вирощують цукрову тростину, плантації якої минулого року знищили американці.

ЛИСТИ З ПІВДНЯ

На березі річки, що тече з центру провінції Тан-Тяу, уже зеленіє листя шовковиці, кукурудза досягла людського зросту. У селі весело, як і раніше.

Ти, любий, певно, здивований такою метаморфозою в моєму характері, у моїх вчинках. Я й сама, правду кажучи, не сподівалась, що зможу тримати гвинтівку й нищити ворогів.

Ще вдома ти часто порівнював мої руки з пагінцями бамбука. Я розуміла, що це жарт, але страшенно ображалась. Так, мої руки слабкі. День за днем, місяць за місяцем я знала одне: обрізувати листя шовковиці на корм гусені й ткати шовк. Звідки тут візьметься сила в руках...

Після Женевської угоди я сподівалася, що ось врешті настане справжній мир, що всі ми будемо спокійно й щасливо жити і працювати. Я мріяла розширити плантацію шовковиці, збільшити колонію шовкопрядів. Сестра вирощувала б огірки, кукурудзу. Я мріяла і про наше з тобою життя...

Страждання і горе — ось що принесли сюди американці.

Сподівання і мрії не справдились, на кілька років наше село поринуло в печаль і горе. Коли ти з товаришами відбув на Північ, сюди прийшли американські солдати. Вони обгородили село колючим дротом, збудували спостережні башти. На переправі, — пам'ятаєш? — де під час руху Опору ти перевозив партизанів, — вони спорудили дзот. А довкола тих проклятих будов знищили все живе, навіть траву переорали.

Кожного дня вони обшукували село, зазираючи своїми совиними очима в найтемніші закутки. Курка знесла яйце — заберуть, а качині вигрібали, навіть коли птаха висиджувала їх.

Жінки й дівчата боялися виходити на вулицю. Побачать котрусь і чіпляються із безсоромними домаганнями. Не згодиться — гуртом вдираються до її хатини.

Уночі ніхто не палить світла. Тільки де блимне вогник, стріляють туди, вигукуючи: «В'етконг!»¹

¹ «В'етконг» — так американці називають борців за визволення Південного В'єтнаму.

Діти Південного В'єтнаму.

Біля нашого житла повирубували шовкові дерева і влаштували там майданчик для стрільби. Я змушена була вирощувати шовковицю у дворі, щоб якось уберегти гусінь від загибелі.

Наша земля, але не маєш права обробляти її. Наші дороги, але не маєш права ходити ними. Ніби в тюрмі... Тому народ прийнявся лютою ненавистю до окупантів.

Народ піднявся на боротьбу. Мало не кожного дня то в нашому, то в інших селах виникають демонстрації протесту проти сваволі ворога, за демократичні свободи. А у відповідь — арешти, розстріли.

Я зізнаюсь тобі, любий. Тільки не смійся з мене. Під час наростання народної боротьби я вклала свою частку в загальну справу лише тим, що клопоталася про дітей, матері яких були на демонстрації. Це, звичайно, мізерно мало. Я боялася іти до башти з усіма, виправдовуючись перед собою тим, що, мовляв, коли уб'ють, хто ж опікуватиметься дітьми? Мама стара, а сестра Хай удень і вночі серед демонстрантів різних сіл.

Я дуже турбувалася за сестру і одного разу попросила маму порадити їй менше ходити туди. Мама відповіла:

— Як я можу сказати їй таке? Я вже стара і не годна бути разом з демонстрантами. То вона замість мене. Якщо нам не боротись, то краще не жити.

Я і далі залишалась удома, — доглядала гусінь, розбирала кокони, ткала шовк, зрідка ходила в Тан-Тяу, щоб продати свою виробу і купити щось для сім'ї. Я заспокоювала себе тим, що від нашої родини на боротьбу з ворогом пішла сестра.

До нас зайшов дядько Шай.

Він якось дивно дивився, помовчав хвилину, а потім видушив:

— Вже немає моєї племінниці Хай. Її вбили. Сьогодні вночі все село йде ховати її.

У мене потьмарилося в очах, я знепритомніла. А коли прийшла до пам'яті й збагнула всю реальність гіркої звістки — заридала.

Мама немов закам'яніла. Вона зціпила зуби, губи її дрібно тремтіли. По шорстких, помережаних глибокими зморшками щоках котилися великі сльози. Ненька тихо плакала.

Не знаю, скільки ми побивались отак. Нарешті мама спитала, де зараз Хай. Потім витерла сльози, напнула хустку і, звелівши мені чекати вдома, пішла за дядьком Шай. Я зачинила двері й побігла слідом.

Наша Хай лежала в хатині дядька Нама уже в домовині. Мама довго дивилась у її обличчя, гладила його. Потім міцно стулила губи, прикрила лице Хай своєю хусткою і скрушно промовила:

— Шкода, що я вже стара й не зможу більше народити сина. А в сім'ї нема нікого, хто б помстився за нашу Хай.

Смерть сестри приголомшила нас. У хатині стало якось порожньо, журно. Мама й раніше мало розмовляла, а тут і зовсім замовкла. Вона намагалась не сидіти вдома,— все йшла в село. Бувало, поверталась аж уночі. Я боялась залишатись сама і не лягала спати, доки її не побачу, але ні про що не питала в неї. Гадала, що вона горнеться до людей, щоб загоїти болючу рану.

Якось мама повернулась глибокої ночі.

— Нонг, — сказала вона мені, — більше не треба ткати шовку. На базар навезли синтетичного з Америки і Японії. Наш знецінився. І ще таке: тобі тут далі жити не можна. Лейтенант не спускає з тебе очей. А завтра вони робитимуть облаву. Переберись до дяді Мея, з ним вже домовлено.

Але я не могла зробити цього. Як можна кидати стареньку маму саму? Та й гусені шкода. Тож я рішуче відмовилась.

Одного ранку я прокинулась і не побачила в кімнаті мами. Побігла до сусідки, сподіваючись, що вона там, але даремно. Мама прийшла аж надвечір, — зморена, зате радісна. Й одразу почала розповідати про демонстрацію, що оце відбулася в центрі провінції. Розповідала так детально і яскраво, немов сама там була. З того вечора мама перестала так дуже журитися.

До нас доходили вісті й з інших провінцій. Усюди прокочувались хвилі демонстрацій, усюди піднімався народ на боротьбу. У населених пунктах створювались загони самооборони. Один із загонів у районі Там Тхонга знищив роту маріонеткових солдатів на чолі з начальником поліції міста Хонг Нгу. У вересні стався запеклий бій у районі Рок Муонг.

Тепер мама рідко залишалась вдома. А я майже нікуди не виходила і працювала. Ткала вже не на продаж, а так, бо тільки це вміла робити, а не працювати взагалі не могла. Перед тим, як перебратись на Північ, ти, любий, зробив мені кілька човників до верстата. Я дивилась на ці човники і весь час думала про тебе, думала, що ось цей шовк лишиться тобі.

Лейтенант почав часто заходити до нас і подовгу теревенив.

— Дівчино, — говорив він, — чом не ходите збирати квіти, чом не милуєтесь місячним сяйвом? Ви чекаєте когось?

— Так, — відповіла я йому, — я заміжня і чекаю повернення чоловіка. Він тепер у центрі провінції Чау-Док.

Та він не повірив. Тоді я взяла великий рушник. — пам'ятаєш? — ти його подару-

Весь народ узяв до рук зброю.

вав, і обв'язалась ним, щоб скидатись на вагітну.

Однак і це його не переконало. В голосі його звучала злість, він не вірив мені.

— Не вигадуйте, — сичав лейтенант, — він не в Чау-Док, він десь далеко звідси, вірніше... — і багатозначно замовкав, натякаючи, що ти на Півночі.

Я ображалась на маму. Навіщо вона кидає мене саму, чому не бере з собою, коли йде кудись? Мені часто пригадувались слова, сказані нею на похороні сестри: «В сім'ї нема нікого, хто б помстився за нашу Хай...» Невже вона вважає мене ні на що не здатною? Так от, я доведу їй, що це не так!

Стежку до загону самооборони, що базувався далеко в джунглях, мені показав дядя Мей потай від мами, як я просила.

Якось після учбової стрільби я піднялась з землі і... стрілася з маминими очима. «Виходить, вона теж тут, — радісно здивувалася я, — виходить, вона не по сусідах ото ходила...»

Мама підійшла і міцно пригорнула мене.

— Я все знаю, дочко, — сказала вона, —

чекала, чи не завагаєшся... Тепер я рада, дуже рада...

Потім були бої, потім ми вигнали інтервентів із села. І ось мене обрали до комітету... Звичайно, це у мене найрадісніший день.

Любий, я вірю, що наша країна буде вільною, вірю, що ми стрінемось з тобою. Пам'ятаєш слова народної пісні:

Б'ється риба при обох берегах,
Та у гирло піде разом.
Коханий кохану стріне,
Хай вгамується лиш течія.

ТВОЯ НОНГ.

Добрий день, братику Куангі!

...Цього я ніколи не забуду. За день до тієї події я приїхала до бабусі Шау. Чи знаєш ти її? Кажуть, раніше вона жила в районі нового базару. Коли помер її чоловік, а сина вбили американці, бабуся з молодшою дочкою, прихопивши з розбитого бомбами дому залишки бідняцького скарбу, на двох, чудом уцілілих биках, переїхала сюди, до витoku ріки Х. Донька її тепер працює в місцевому пологовому будинку. Увечері, коли на небі вже загорялись зорі, ми сиділи з бабусею і тихо розмовляли. Вона дивилась у відчинені двері на стіжок соломи, що бовванів неподалік у полі, і, не звертаючись безпосередньо ні до кого, скрушно говорила:

— Цього стіжка сяк-так стало б до відпливу. От тільки боюся — наскочать сайгонці з американцями і все сплять до билинки.

Біля стіжка лежав хмиз. Він ще не висох.

Зенітники завжди напготові.

Для них не існує перешкод.

Ми трохи побалакали, потім бабуся Шау сказала мені лягати спати, а сама вийшла перетягти від стіжка дрова. Я пішла слідом, щоб допомогти їй.

Бабуся обсмикувала стіжок, уклала билинку до билинки. Потім набрала оберемок хмизу.

На ранок стало відомо, що дозорці помітили велике вороже з'єднання. Місцевий загін самооборони при повному бойовому спорядженні зайняв місце в окопах.

Бабуся квапливо погнала биків у чагарник — сховати. Коли повернулась, сонце вже сиділо на маківках дерев.

Я прибрала в кімнаті. Бабуся варила рис і весь час позирала у вікно. Раптом бачу: її лице зблідло. Я кинулась до вікна — з лісу, що при березі, виходив великий ворожий загін. Як дізналась пізніше, там було не менше восьмисот солдатів.

Вороги, нічого не підозрюючи, спокійно, немов на прогулянці, наближались полем до наших окопів. Ближче, ближче...

З окопів вдарили кулемети, долинув дружний гвинтівковий залп. Бійці самооборони вистрибували з окопів і, не даючи ворогові опам'ятатись, бігли вперед. Видно було, як падали сайгонці.

Ворог оговтався лиш тоді, коли дістався берега і заліг за ним. Тепер непереливки стало нашому загоні, бо бійцям довелося залагати на зовсім голому полі. А тут ще літаки. Трійко їх виринули з-за лісу і, волочачи за собою чорні, зловісні тіні, зникли.

Здавалося, що пілоти не зорієнтувались і вже не прилетять. Проте літаки з'явилися знову, зробили коло. Зверху градом сипнули кулі.

І враз бабуся вихопила палаючу головошку й кинулась з нею до стіжка. Висмик-

нула жмут соломи, який учора так дбайливо підткнула, й запалила його. Коли ж солома розгорілася, пригасила її ногою. Звився димок. Я сторопіло дивилася на бабусю і ніяк не могла збагнути, навіщо все це.

А вона зіпхнула з стіжка верхівку й підпалила її. Наверх накидала вогкого хмизу.

Заклубочився густий дим, застуючи сонце.

— Нам, — закричала бабуся, — людоньки! Всі виходьте сюди! Скоріше паліть свою солому.

Біля стіжків з'юрмилися жінки й діти, — чоловіки ж бо на полі. Кожен тримав у руках палаючий факел. Горіла солома, горіла стерня, палахкотіла суха трава. Дим щільним покривалом огорнув землю.

Розлючені пілоти кинули свої виючі машини туди, де, як вони гадали, були ті, хто влаштував цю димову завісу.

Крізь людський галас долинув бабусин голос.

— Людоньки, — кричала вона, — не скупуйтесь. Розбігайтесь тепер у схованки.

Під зливою куль всі кинулись урозтіч. А загін самооборони, скориставшись тим, що літаки не можуть вести обстріл прицільно, знову атакував ворога. Після цього бою на полі залишилось сто сімдесят маріонеткових солдатів.

Ми вернулись додому. Рис у каструльці зовсім розкипівся, але нам було не до нього. Пішли визбирувати залишки соломи і дров. Соломи, певно, стане на кілька тижнів. Дрова ж згоріли майже всі. Дивлячись на задумливе бабусине обличчя, я розуміла, що її тепер гнітить. Згодом вона запитала: що робити з биками — продати чи віддати до нового врожаю в сусідні села тим, хто уберіг корм.

Дорогий братику, я глибоко співчуваю бабусі і в той же час захоплююсь нею. Бачиш, люди тут надзвичайно економні — їм дорога кожна стеблина соломи, кожна гілочка, але якщо треба для боротьби з ворогом, не пожаліють нічого...

Твоя сестра Нам.

Добридень, мій любий друже!

Відтоді як ми попрощались — ти пробрався на Північ, а я лишився, — минуло вже більше десяти років, і за цей час ми ні на крок не наблизились один до одного. Нещодавно я слухав концерт з Ханоя. І раптом — о яка несподівана радість! — твій голос.

Враз наринули спогади. До найдрібніших деталей, немов це було вчора, пригадалось, як служили разом коханій музі, як виступали, як ділили радість і горе.

Друже, я щиро радий за тебе, бо ти живеш тепер у світі, де створено всі умови для розвитку талантів. Я теж маю підстави пишатися — беру участь у виступах ансамблю пісні і танцю Армії визволення Південного В'єтнаму! Хоча умови в нас не такі, як у вас, все ж готуємо концерти, виступаємо. Ось недавно виступали з нагоди річниці створення нашої армії. Музичних інструментів бракує. Не всі артисти, надто танцюристи, мають відповідні костюми. Не всі мають належний досвід, багато молоді. Та й ансамбль тільки згуртовується.

Наші «лісові» концерти користуються великим успіхом, завжди повно слухачів — не лягають спати зморені солдати, здалеку приходять селяни. Побачив би ти, яка радість спалахує на їхніх втомлених обличчях. Такої вдячливої публіки я не стрічав ніде.

Бувалі солдати нас заспокоюють:

— Не турбуйтеся, що немає інструментів. Ми їх добудемо в бою. Трапиться піаніно — на плечах принесемо.

Після концертів ми сідаємо пити чай, куримо і часто згадуємо минуле. І особливо тих, з ким раніше товаришували, працювали, тих, хто з волі лихої долі тепер не з нами. Чи відчуваєте ви це?

О, якби ми були й надалі разом! Більшості провідних митців тепер немає з нами, і ми по змозі намагаємось заповнити прогалини. І захоплення глядачів надихає нас.

Дорогий друже, тепер ти маєш все для розвитку свого таланту. Скористайся з цього. Ти ж знову будеш з нами після визволення нашого багатостраждального краю. І народ радо стріне тебе — красивого, талановитого, справжнього митця.

Друже, я оповім про один концерт, що відбувся на Новий рік у передмісті Сайгона і запам'ятався мені на все життя. Глядачі

Вони не тільки б'ють ворога, а й вирощують хліб.

Таких не можна перемогти.

не знали, звідки ми. Довідались, коли вже було виконано кілька номерів програми.

Сиві діди, згорблені бабусі підходили до сцени й казали:

— Хоч довкола й лютує ворог, а все ж втішаємось нашим мистецтвом. Спасибі вам. Віримо, що переможемо в боротьбі.

На концерт прийшли й дружини маріонеткових солдатів. Ті були вражені. Вороги твердять, що солдати Армії визволення мало не вмирають з голоду, роздягнені, без зброї. А тут перед ними здорові, бадьорі, хоч, може, й не дуже ситі артисти.

Потайки приїхали й артисти з Сайгона. Розповідали, що там квитки на концерти коштують дуже дорого, а дивитись нема чого. У мистецтві там справжній занепад.

Крадькома, пішки, за багато кілометрів, приходили також люди з далеких окупованих ворогом зон. Дехто з'явився заздалегідь й терпляче чекав.

Коли для Армії визволення збирали кошти, ці люди не називали своїх імен, а скромно говорили, що досить знати, від якого району гроші...

Після концерту місцеві жителі щедро частували нас усім, що уціліло після чергової «прочистки» цього району інтервентами. А що залишається після них, ти, звичайно, знаєш.

Господарі припрошували:

— Їжте, дорогі, аби здорові були. Вам бо ж треба воювати. Американці зруйнували село, забрали корів, свиней, зрубали дерева. Але для вас не жаль і останнього. Їжте, дорогі. Ці три дні наші. Ворог, здається, додержуватиме умов перемир'я на Новий рік.

Раптом десь далеко застукотів кулемет. Зрозуміло — порушили перемир'я.

Швидко зібрались, труби, барабани, бутаторію й костюми на плечі і — в дорогу. Ми не тікали. Подались у інше місце, де нас чекали з новорічним концертом.

Ти, друже, певно, хотів би почути про щось героїчне? Задовольняю твою цікавість. Одного разу зайшов у село наш солдат — кулеметник. Один-однісінький. Огледівся — в крайній хатині бабуса. Попрямував до неї. А тут не знати звідки група ворогів. Бабуса поставила стільчик у дверях, сіла на нього, солдатів ж сказала поставити кулемет так, щоб дуло визирало з-під стільчика, а самого солдата закрила собою.

— Терпи. Сама скажу, коли треба стріляти.

Вороги наближались. Бабуса спокійно, навіть привітно запросила їх у двір, сказала, що почастує фруктами.

Тільки-но ті підійшли метрів на двадцять, бабуса глибоко зітхнула. Це був сигнал. Однієї черги вистачило на всіх.

Он яка геройська бабуса! А з дітлахами як вийшло. Підпільний піонерський загін розучував у лісі революційні пісні. Вороги дізнались про це. Щоб залякати дітей, старшому з яких було дванадцять років, нелюди закатували вожатого, а піонерам наказали показати концерт, що готувався. Діти погодились, але за умови, що їх не перебиватимуть, доки не вичерпається програма.

— Ну що ж, давайте,— глузливо посміхаючись, відповів офіцер.

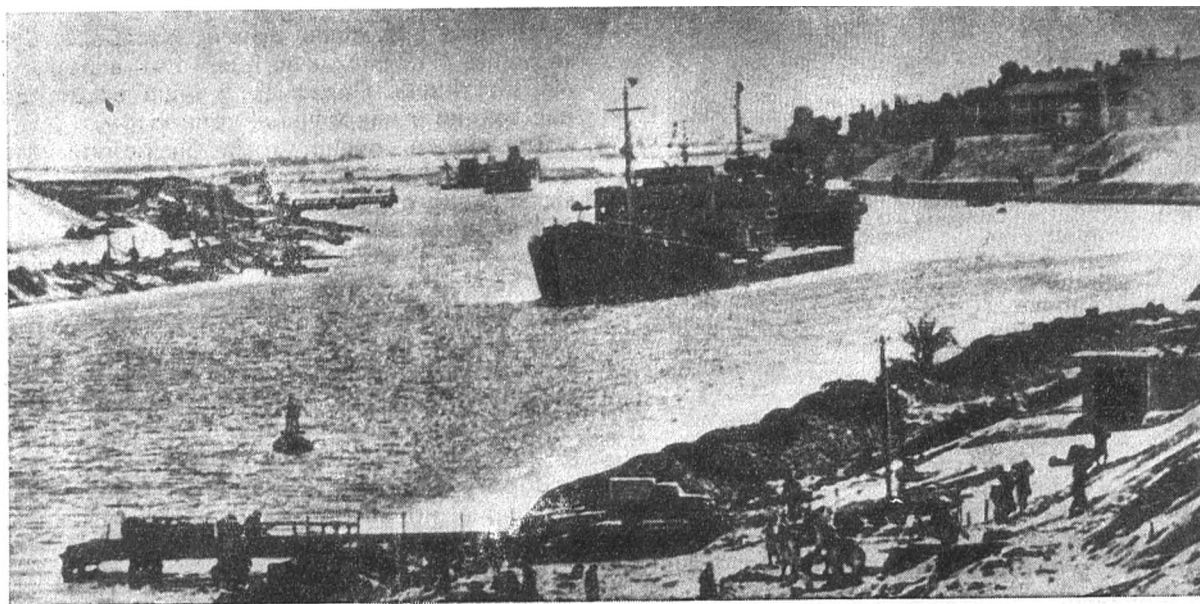
Глядачі почули народні й революційні пісні. Вони зустрічали виконавців оплесками, викликали на «біс». Навіть солдати аплодували сміливим хлопчикам і дівчаткам.

Ось, дорогий друже, короткий опис нашого буття. Труднощів, як бачиш, чимало. Але і воїни нашої армії, і ми, прості служителі музи, докладаємо всіх зусиль, щоб подолати їх. Ми часто згадуємо слова приказки: «Об'єднаємось, як один. Загалу під силу і гори зруйнувати, і море вихлюпнути з берегів».

Листа пишу під настроєм — що спадає на думку, те й викладаю на папері, не дуже дбаючи про послідовність викладу. Що не гаразд вийшло, пробач. До зустрічі. Обов'язково! Привіт усім, хто там з тобою, хто знав нас.

Твій щирий друг
кларнетист Хай.

З в'єтнамської переклав
Владислав КОРНІЄНКО

Таким був Суецький канал перед тим, як ізраїльські агресори почали загарбницьку війну.

ШЛЯХ МІЖ ДВОМА МОРЯМИ

«Столітня історія Суецького каналу, — писав відомий єгипетський публіцист Ахмед Баха ед-Дін, — це історія боротьби нашого народу за свою незалежність».

Будівництво каналу було розпочате за проектом французького інженера Фердинанда де Лессепа 1859 року, а рівно через десять років відбулося його урочисте відкриття. Сорок тисяч єгиптян, переважно фелахи та невільники, примітивним знаряддям прокладали русло найграндіознішої гідротехнічної споруди XIX століття, що з'єднала Середземне і Червоне моря. Довжина каналу понад 160 кілометрів, ширина його водної поверхні 120—150, а глибина фарватеру 14 метрів.

За винятком природних озер Тімсах поблизу Ісмаїлії та Малого і Великого Гірських, що входять до складу каналу, його води губляться серед пустелі, іноді навіть створювалося враження, ніби океанські судна пливуть серед дюн прямо по піску.

Одночасно з відкриттям найкоротшого шляху на Далекий Схід розпочинається гостра боротьба за володіння ним. Англійці ніяк не могли примиритися з тим, що через свої концесії на будівництво Франція дістала більше прав, ніж британці. Адже через канал лежав не тільки важливий торговельний шлях в Індію, — для великих колоніальних держав він мав також і важливе стратегічне

значення. В разі війни за нові території вигравав той, хто володів Суецьким каналом, який скорочував шлях з Європи на Схід мало не наполовину. Саме виходячи з цих стратегічних міркувань, тодішній прем'єр-міністр Англії Дізраелі в 1875 році скуповує на 4 мільйони фунтів стерлінгів акцій каналу, і таким чином Великобританія стає фактичним володарем цієї важливої водної артерії, аж поки в 1956 році під натиском вільного руху єгипетського народу змушена була піти звідси.

«...З року в рік акціонери крали в нас мільйони і мільйони фунтів стерлінгів. Ці гроші належать нам. Єгиптяни збудували канал, втративши при цьому 20 тисяч чоловік, що не витримали виснажливої праці», — сказав Гамаль Абдель Насер, проголошуючи націоналізацію Суецького каналу.

Через кілька місяців після націоналізації англійські війська зробили спробу повернути втрачене, здійснивши разом з французами та ізраїльтянами розбійницьку агресію. Та з цього нічого не вийшло. Тоді каналу було оголошено «холодну» війну — англійці відкликали своїх лоцманів, гадаючи, в такий спосіб паралізувати роботу по обслуговуванню суден. Однак на допомогу єгипетському народові прийшли лоцмани з Радянського Союзу, Польщі, НДР та інших країн.

Тепер ОАР — повноправний гос-

подар каналу — міг витратити прибутки від його експлуатації на розвиток господарства і промисловості, розпочати будівництво Асуанської греблі. Всупереч прогнозам лондонської «Таймс», що єгиптяни, мовляв, не зуміють самі впоратися з каналом, водна артерія успішно функціонувала й далі і навіть удосконалювалася. За період від 1957 до 1966 року його русло поглибили на 5 футів і тепер воно має 14 метрів, було також модернізовано радіозв'язок, світлову сигналізацію, встановлено нові радары, поліпшено систему обслуговування. Зменшилася аварійність, час переїзду каналом скоротився до 12—14 годин. 1966 року вперше в історії каналом пройшло понад двадцять тисяч морських суден. В ОАР вже почали замислюватися над будівництвом його другої нитки, щоб пришвидшити рух із Середземного моря в Червоне.

Вісімдесят процентів суден, що йшли цим шляхом, були нафтові танкери. Саме тому намічалось будівництво нафтопроводу для обслуговування гігантських танкерів.

Та все склалося інакше.

Коли в червні 1967 року ізраїльські загарбники при підтримці США та Англії вдерлися на Синайський півострів, то вже на другий день агресії вони вивели канал з ладу. Відтепер судна повинні були знову обминати мис Доброї Надії,

як за часів Васко да Гама, а канал перетворився на лінію фронту, що розділила єгипетські та загарбницькі ізраїльські війська, на місце артилерійських боїв та десантних операцій. Шлях, прокладений вздовж самого берега Суецького каналу, яким користувалися до війни, закритий. Тепер тут проходить лінія фронту.

Ізраїльська армія окупувала його східний берег й звідти здійснює провокації проти ОАР, утримуючи під обстрілом шосе та прісноводний канал, яким подається нільська вода.

Пожвавлені колись великі міста — Порт-Саїд, Ісмаїлія та Суец стоять тепер немов вимерлі. У Порт-Саїді раніше працював суднобудівний завод, ремонтні майстерні, мешкали єгипетські та іноземні лоцмани. Тепер у місті залишилося 30 тисяч населення. Решту евакуйовано в Александрію та Мансуру. На стапелях заводу і зараз стоять два недобудованих кораблі, дизелі до яких повинна була поставити Західна Німеччина, але так і не виконала замовлення.

На Великому Гірському озері, що лежить приблизно на середині південного відрізка каналу, стоїть 14 заблокованих кораблів із восьми країн. П'ятнадцятий війна застала біля Ісмаїлії. Лише два роки блокади коштували країнам, котрі користувалися цим водним шляхом, 1400 мільйонів доларів. До річчя, півмільярда з цієї суми припадає на Англію, що так активно виступила на боці загарбників. Та найбільшого лиха зазнає Об'єднана Арабська Республіка, збитки якої від закриття Суецького каналу становлять частину великих втрат і жертв, заподіяних їй ізраїльською агресією.

З весни минулого року станови-

В районі каналу, є група спостерігачів з Організації Об'єднаних Націй. Але ж ізраїльська вояччина брутально нехтує рішеннями ООН, зриває мирне і справедливе врегулювання на Близькому Сході.

Нині канал блокований загарбниками і перетворений ними на лінію фронту, де мало не щодня ізраїльські війська провокують сутички.

ще на каналі дуже загострилося. Збройні конфлікти стали майже щоденними. Ізраїльські війська відкривають вогонь, провокують сутички. Але єгипетська сторона не тільки дає відсіч, а й наносить все відчутніші удари по агресору; завдає йому значних втрат.

При підтримці ООН вже робилися спроби відкрити канал. Однак у січні 1968 року ізраїльтяни обстріляли барку, котра під прапором Організації Об'єднаних Націй мала виконати дослідницькі роботи, отже, від подальших спроб довелося відмовитися. Загострення воєнного становища унеможливило роботу групи голландських водолазів по вивченню дна, на що уряд ОАР погодився у відповідь на прохання країн, судна яких застрягли в каналі.

Рада Безпеки ООН в своїй резолюції від 22 листопада 1967 року вимагала негайного виведення ізраїльських військ з окупованих територій. Однак і досі її рішення залишається невиконане. Отже, і Суецький канал продовжує лишатися лінією боїв, замість того, щоб виконувати функцію найкоротшого шляху між двома континентами.

ОЦЕ ТАК ДЕМОКРАТ! Західнонімецький генерал Шнец виступив із критикою становища в бундесвері. На його думку, там «в недостатній мірі прищеплюють солдатам давні пруські традиції», а також «зразки недавнього минулого» — тобто часів гітлерівського вермахту. Заява Шнеца викликала обурення в прогресивних колах Західної Німеччини. Проте міністр оборони ФРН соціал-демократ Гельмут Шмідт заявив: «Я вважаю генерала Шнеца за зразкового демократа».

З БІОГРАФІЇ ВСЕСВІТНЬОГО ЖАНДАРМА. Американська газета «Крісчен сайенс монітор» пише: «З часів непроголошеної війни з Францією 1798 року і до нинішньої війни у В'єтнамі збройні сили США 163 рази брали участь в інтервенціях. Це означає, що США майже щороку воюють десь на території іншої країни».

ТАК! АЛЕ... У Західній Німеччині, як повідомляє газета «Нойес Дойчланд», набуло широкої популярності прислів'я: «Невідомо, котре слово є важливішим: «так» чи «але»! Це прислів'я породжене двозначною політикою нового боннського канцлера Віллі Брандта.

ПРАВДА ПІД ЗАБОРОНОЮ. Коментатор військової радіостанції США у Південному В'єтнамі Роберт Лоуренс закінчив передачу, присвячену вихвалянню «союзницької місії» американської вояччини, такою несподіваною заявою: «Повідомляти про діяльність сайгонської адміністрації та її махінації на чорному ринку нам заборонено. Тому, — пояснив Лоуренс, — я не можу відповісти на листи і запитання багатьох наших слухачів...»

ЕРЗАЦ РЕЛІГІЇ

Щоб відвернути увагу сучасної людини буржуазного світу від реальних проблем часу, від організованої боротьби за перебудову суспільства, капіталістична цивілізація намагається не тільки модернізувати давні, випробувані методи обдурювання мас (такі, як релігія), але й створити нові культи і міфи, нові ерзаци релігії. Про спробу перетворити мистецтво на своєрідну форму ерзац-релігії, яка повинна в духовній сфері давати людині те, чого їй бракує в реальному житті, і розповідає стаття болгарського вченого Івана Стефанова, яку ми передруковуємо з незначними скороченнями із тижневика «Народна культура».

Слід погодитися з песимістичними твердженнями багатьох західних теоретиків про «дерелігізацію» теперішнього світу. Так, Карл Ясперс вважає, що в процесі свого духовного розвитку світ уже звільнився од шат божественного. А Рене Генон у своїй книзі «Криза новітнього світу» пише: «Кажуть, ніби новий Захід лишається християнським. Це, однак, цілком хибна думка: насправді новітній дух — антихристиянський, бо по суті своїй антирелігійний (вже хоча б тому, що він анти-традиційний)». В іншого автора читаємо такі рядки: «В сучасному світі неважко помітити тенденцію до відходу від церкви. Треба одверто визнати певне ослаблення релігійних почуттів».

Але замість того, щоб належно оцінити той духовний процес, завдяки якому людина позбувається релігійних ілюзій, починає вільно мислити і діяти, західні філософи просторікують про «згубні наслідки» цього явища. На їх думку, заперечення бога як всемогутньої сили, що визначає мету і зміст людського існування, поставило людину в складні умови. Наприклад, Жорж Елал твердить, що нині «кожен рух, будь-який жест чи акт обтяжені почуттям порожнечі, усвідомленням абсурдності життя». А, за Ясперсом, духовний розвиток, вільний од віри в божественне начало, веде в ніщо, сучасній людині, мовляв, властиве інтенсивне, як ніколи, почуття непотрібності власного існування. Або коротше: брак віри в абсолют порушує духовну рівновагу людини; людина потрапляє в духовний вакуум, зневірюється в житті і в самому сенсі існування.

Слід погодитися, що індивід за умов новітньої буржуазної цивілізації опиняється в перманентному стані «духовного безробіття», тобто часто-густо не знає навіть, як перебороти найпоширеніший різновид людської відчуженості — нудьгу. Але навряд чи можна погодитися, що причина цього полягає у «звільненні од шат божественного», у відсутності віри в єдиний трансцендентальний об'єкт. Суть, власне, в тому, що — дозволимо собі перефразувати Маркса, — втративши ілюзії щодо «потойбічного світу», відмовившись од «священного образу людського самовідчуження», індивід у буржуазному суспільстві чимдалі ясніше і водночас трагічніше усвідомлює «самовідчуження в його несвященних виявах». Звільнившись від хибних релігійних уявлень, людина в капіталістичному світі все глибше відчуває і сприймає суспільство, що в ньому вона живе, як нелюдське, порочне, позбавлене гуманної першооснови. Замість відчуження релігійного характеру утверджується відчуження в його реальному, життєвому, істинному образі, і саме воно породжує думки про абсурдність та безглуздість людського існування.

Єдиний логічний висновок з цього мав би полягати в тому, що треба не повертатися в лоно віри, а шляхом конкретних, практичних дій руйнувати відчуження в його земних, життєвих, реальних формах. Проте за капіталістичних умов духовне оздоровлення суспільства неможливе.

Збагнувши, що люди шукають сьогодні інших, земних «абсолютів» гедоністичного (комфорт, дозволяя, еротика, багат-

ство тощо) або ідеологічного характеру, деякі буржуазні теоретики намагаються заповнити духовну порожнечу за допомогою таких форм і проявів світського життя, які могли б замінити мертвих богів. І зокрема висувається теорія про те, що мистецтво, виконуючи і свої власні функції, бере на себе водночас функції релігії, створюючи загальноприйнятні, популярні моделі нових ідолів та божеств. Саме нових, бо не може бути й мови про воскресення мертвого бога («Якщо боги справді сконали, то їхні мармурові останки дуже швидко перетворяться на порох», — пише один сучасний французький критик). Отже, мистецтво більше не репрезентує бога, який донедавна вважався джерелом і первопричиною його існування, а повністю заступає його й рішуче бере на себе функції автономного абсолюта.

Про те, що мистецтво стає ерзацом релігії, свідчать деякі факти з сучасної художньої практики. Так, авангардизм перетворює художній образ на умовний знак, на символ, що вимагає інтуїтивного, містичного «злиття» з ним. В свою чергу «масова культура» диктує — подібно до релігії — своєрідну міфологію, створює ідолів у громадському й мистецькому житті; впроваджує систему «зірок», що існують немовби в позаземних умовах; замість релігійної ідеї спасіння пропонує «хеппі-енд»; популяризує примітивні символи сексу, які, однак, досить ефективно впливають на свідомість широкої публіки, і пропагує насильство як гарантію і модель успіху та добробуту; варт згадати, нарешті, і такі вельми поширені явища, коли публіка в театральному чи

концертному залі впадає в екстаз, тим більше, що деякі видовища вимагають од виконавців і глядачів додержання певних ритуалів і ритуальної поведінки.

Цілком природно постає питання: звідки народжується оцей потяг до художнього містицизму та ірраціонального мислення, ця потреба в нових ідолах і божествах?

Не слід нехтувати деякими вдумливими спостереженнями західних авторів. Так, американський соціолог Еріх Фром зауважує, що коли у великому місті трапляється пожежа чи автомобільна катастрофа, то навколо відразу збирається натовп; мільйони людей щодня читають хроніку злочинів, детективні романи, загамувавши дух, дивляться фільми, в яких домінують дві незмінні теми: злочин і пристрасть. Все це, за Фромом, свідчить не про поганний смак, а про глибоку потребу в драматизації існування: сучасна людина, мовляв, прагне вирватися за межі пересічності, що оточує її, і включити в свій особистий досвід найістотніші проблеми загальнолюдського характеру.

В цьому є якесь раціональне зерно, але треба застерегти, що новітня буржуазна цивілізація, яку має на увазі Фром, прискорюючи процеси уречевлення і відчуження, обмежує водночас можливості людини, знебарвлює її життя і позбавляє його величної мети, зводить її інтереси до буденщини, до банального утилітаризму. Одірваний від творчих начал, підпорядкований процесам механізації та стандартизації життя, індивід у розвиненому буржуазному суспільстві перетворюється на інертного споживача. Споживання, в свою чергу, постійно збуджує потребу збагачення. Але для особи, яку сучасна капіталістична система обмежила певним середнім рівнем існування, лишається тільки дуже умовна (і теж споживацька) перспектива, пов'язана із світом уяви, фікції. Оскільки реальне — це відчужений світ, то визволення та індивідуалізація людини можуть здійснюватися тільки у сфері ірреального, уявного. Французький соціолог Едгар Морен справедливо відзначив, що обрії життя громадян «міщанської ери» обмежені середніми можливостями; все ж інше — це тільки видовище або мрія, тільки предмет споглядання.

За цих умов індивід може прорвати оболгу речей та пересічності і «збагатити» свою буденщину шляхом фіктивного психологічного ототожнення

своїй долі з долею тих, хто пересягнув — зрозуміло, з погляду буржуазної споживацької свідомості — межі пересічності й оселився на сучасному Олімпі: кіноакторів, боксерів, бізнесменів, видатних політиків тощо. Ось де причина фетишизації світу уявного, причина народження «зірок» та «суперменів», ідолів та божеств. На цьому ґрунті виникає і ставлення до мистецтва, як до ілюзорного, потойбічного світу, що тільки один, за словами Мальро, і може вивільнити людину з хаосу реальності, смерті, плину часу, прочинаючи перед нею двері релігії, яка визволяє людину з земного падолу.

«Мистецтво — це країна ідеалу, сонцяєйне місто, що, мов віднайдений рай, ущерть повне насолоди і щастя», — пише у своєму нарисі «Мистецтво і релігія нової людини» Леопольд Флам, професор естетики Брюссельського університету. Він твердить, що «рай» був утрачений у повсякденному житті (ніби повсякденність була колись «раєм») і тому слід одмовитися від буденщини: «Поняття «краса» має сенс тільки тоді, коли йдеться про ідеал чи про віднайдений рай. А тому із сфери мистецтва виключається будь-який твір, що розглядає не ідеал або не красу. Мистецтво священне, воно — поза щоденним життям».

Як бачимо, Леопольд Флам протиставить світ мистецтва реальному буржуазному світові. Але, розуміючи метод дослідника, ми не можемо прийняти його висновків і передусім твердження, нібито поза мистецтвом «немає світу, а є тільки щось малозначуще або й цілковитий хаос». Адже якщо це було справді так, то навіщо тоді мистецтву контактуватися з буденним життям, хай навіть протиставляючи себе останньому? За таких умов художня діяльність мала б повністю ізолюватися та герметизуватись, стати абсолютно самостійною й автономною. Такий висновок робить і сам Л. Флам; художня еволюція від імпресіонізму до сюрреалізму і поп-арту свідчить, на його думку, про те, що мистецтво звільняється від своїх функцій посередника, вже більше не репрезентує щось інше, а намагається знайти вираження в самому собі і за допомогою самого себе, бо стає і знаком і означенням.

«Мистецтво-релігія», — пише Флам, — знову повертаючи божественне начало утилітарному світові, перетворює об'єкт мистецтва на мистецтво-об'єкт, на світлий, відчутний і прекрасний світ. Мистецтво не перебуває вже більш поза чи

над повсякденним життям, воно — сама реальність, реальна реальність, чи надреальність, день ночі або прекрасна ніч дня».

Вже говорилося про те, що людина, яка в умовах сучасного буржуазного суспільства приречена до одноманітного життя з його вкрай обмеженими реальними можливостями, прагне знайти компенсацію й розраду у відблисках німбів сьогодишніх ідолів та божеств; вона робить це, бо сподівається в контактах з уявним естетичним світом знайти те, чого їй бракує в повсякденному існуванні.

Але ж зрозуміло, що ілюзія не може задовольнити реальних потреб; навпаки, вона кінець кінцем тільки загострює їх. Після «занурення» в «сонцяєйний» світ мистецького твору людина, що так недавно позбулася релігійних ілюзій, знов опускається до втрати самої себе, своєї суті, а це, безперечно, не гальмує, а навпаки — поглиблює процеси відчуження. І, мабуть, аби уникнути цієї гіркої суперечності й зумовлених нею відчаю та розчарування, Леопольд Флам змушений проголосити, що поза мистецтвом, цим світом художньої ілюзії, вже не існує нічого. Одним розчерком пера ліквідовано світ буржуазної наживи й одночасно віддано пріоритет іншій «реальності», власне, неофетишизмові, що здатний вже обернути у «священний об'єкт» вазу на квіти чи навіть порожню бляшанку від сардин: «мистецтво... це справжня реальність, ба навіть надреальність, бо те, що ми називаємо реальністю, — буржуазний світ — це, по суті, ірреальність».

Ось коли стає цілком зрозумілий сенс теоретичної операції, яка перетворює мистецтво на священний об'єкт, на джерело нової релігії. Індивідові, який не може подолати ворожий йому світ відчуження, пропонується сприйняти як єдину реальність світ мистецтва, де не існує набридлих проблем буденщини, де неподільно панують «ідеал», «щастя», «краса». Але забувати про клопоти і турботи, не почувати страху перед нестатістю і невлаштованістю життя можна тільки в стані сп'яніння або галюцинації, у стані ненормального; в даному випадку цей ненормальний стан виставлено як нормальний: «мистецтво-релігія» обіцяє блаженство «новій людині», що втратила віру в небесне заступництво...

Та чи можна радикально змінити конкретне становище людини в нелюдському світі, який

вона сприймає крізь рожеві окуляри «мистецтва-релігії»? Чи збільшиться їй реальна свобода і незалежність, чи зміцніє віра в щастя і красу, яких немає в щоденному житті?

Звичайно, ні: людина не може бути задоволена, коли вона постійно відчуває примарність самої себе, усвідомлює ілюзорність своєї свободи і щастя.

Справжні література і мистецтво, осмислюючи реальність, даючи їй моральну й естетичну оцінку, підказують людині, що саме заважає їй повністю реалізувати свої можливості. Тому справжнє мистецтво завжди закликає людину активно втручатися в життя, апелює до її творчого начала, орієнтує на

животрепетні питання і проблеми. Відмінність мистецтва від релігії полягає в тому, що коли перше привертає увагу до земних проблем і спонукає розв'язувати їх, то релігія, спрямовуючи увагу на потойбічний світ, фактично вимагає пасивності і байдужості до справ земних. Отож концепція «мистецтва-релігії» реакційна, бо вона фактично пропагує невтручання, збереження статус-кво в світі буржуазної наживи. Флам намагається замаскувати реакційність цієї концепції, раз у раз підкреслюючи, що «мистецтво-релігія» спирається на творчу, «прометеївську» суб'єктивність, що великі митці стають «геніями, богами чи жрецами цієї нової релігії». Він

твердить далі, що митець, який творить і розвиває «мистецтво-релігію», — це «революціонер, який сприяє перемозі над відчуженням і нелюдським світом». Але, як відомо, пасивність і самообман не мають нічого спільного з революційною діяльністю; вони куди ближчі до компромісу та конформізму, ніж до прометеївського подвигу. Мистецтво, яке лише втішає чи гіпнотизує, не може ні активізувати, ані посилити опір людини відчуженому світові. Брехт писав, що «для наших сучасників питання цінні своїми відповідями». Що ж до ерзац-релігії, то вона цих відповідей не дає й дати не може.

Переклад з болгарської

СОБАЧКИ ПОДРОЖЧАЛИ. У Нью-Йорку різко зросли ціни на собак. Правда, не на всіх: болонки й пуделі котируються за старими цінами, а от вівчарки, вовкодави, бульдоги тощо коштують нині мало не дорожче за носорогів. Просто, в зв'язку з різким зростанням злочинності, заможні американці змушені вдаватися тепер до старого випробуваного способу самозахисту — заводити собі псів-охоронців. Звідси й «собачий бум» у Сполучених Штатах.

КОНКУРЕНТИ СПІВАКАМ. На XX міжнародній виставці птахів у Парижі демонстрували папуг «Жакотт» і «Іко», які вели між собою діалог та співали модних у 1900 році пісень. Обидва папуги незабаром стануть «кінозірками». Їхні власники застрахували «Жакотт» і «Іко» на один мільйон нових франків.

ДАНИНА СВІТОВІ. В Польщі існує велика кількість населених пунктів, що мають назви інших держав чи міст світу. Так, 19 пунктів називаються «Корея», 18 — «Америка», 13 — «Угорщина», 10 — «Абіссинія», 9 — «Канада», 3 — «Італія» і 2 — «Болгарія». Крім того, в Польщі існує 8 Александрій, 7 Венецій, 8 Віфлеємів, 4 Праги, 4 Києва, 2 Вавілона й один Белград. Є також у Польщі й 21 Варшава.

НАПОЛЕОНОВІ ПОЩАСТИЛО. Спеціальне журі під головуванням французького письменника Андре Кастелло обрало нещодавно «дитину століття», дані народження якої збігаються з даними Наполеона Бонапарта. Народилося немовля 15 серпня в Аяччо, матір його теж звать Летиція, і їй 19 років — скільки було Летиції Бонапарт, коли та народила свого сина. Слід ще додати, що «дитину століття» також звать Наполеоном, тільки прізвище її Казелта.

РЕКЛАМА — РУШІЙ ТОРГІВЛІ. Одна з тютюнових фабрик у Голландії випустила новий гатунок сигар, на яких зображено когось із тутешніх політичних діячів. Як повідомляють газети, можливість спалити того чи іншого державного діяча зробила ці сигари дуже популярними.

ОСТАННЄ ПРОЩАЙ

Прощай, моя вітчизно! Ти — перло в теплім морі,
На Тихім океані понівечений рай.
Тобі вручаю долю, що захлинулась в горі, —
Була б вона безхмарна, як далі неозорі,
Віддавав би радо, тільки б щасливим був мій край.

У битві гинуть інші без страху та вагання,
А можна і самотнім на ешафот зійти.
Хіба важливе місце, де пройде мить остання?
Під лавром, кипарисом чи у вогні повстання —
Лиш поклик батьківщини почув би серцем ти.

Вмираючи, я знаю, що недаремно гину.
Я віру і надію несучи, йдучи на прою.
Вже скоро після ночі вітатимемо днину.
Візьміть-но кров у мене, по крапельці краплину,
І нею пофарбуйте сподівану зорю.

Чого я прагнув змалку для нашого народу,
Про що я мріяв завжди у вирі боротьби?
— Побачить без оправи ясну перлину Сходу:
Красуня чорноока не загубила вроду
І на чолі високім не має плям ганьби.

Усе життя до скону я жив одним коханням
До краю, що бідує в неволі та в імлі.
Я вболівав за тебе, страждав твоїм стражданням,
І, падаючи, вірю, що збутися жаданням.
Вмираючи, вручаю себе своїй землі.

Якщо помітиш раптом, що на горбку могили
Між бур'яном зневаги звичайний мак проріс, —
Його торкнись губами, і крізь холодні брили
Відчути я зумію, що і мене любили,
Я відрізнити зможу росу від краплі сліз.

Хай осяває місяць просторище безкрає
І відблиск довгожданий мені дарує світ.

Хай вічності сторінки вітрець перегортає,
Й на хрест присяде пташка, як мимо пролітає,
Хай співом життєдайним пошле мені привіт.

Дощі минають. Спека. І з маревом неначе
Моє прощання лине у край голубизни.
Кончину передчасну мій друг нехай оплаче,
А ти, вітчизно мила, чуття своє гаряче
Вклади в молитву щирю й полеглих спом'яни.

Тих, що ходив під кулі, щоб ти жила довіку,
Тих, що зазнав тортури і не скоривсь ганьбі,
Сиріт і вдів нещасних, у кого мук без ліку,
Розтерзаних сміливців, хто знав мету велику, —
Щоб світла воля швидше всміхнулася тобі.

Клекочуть океани важкими бурунами,
Примарні тіні мертвих встають в нічному краю.
Пливуть південні зорі над нашими хрестами.
Коли ж озветься тиша нескутими піснями, —
То серед них, вітчизно, почуєш і мою.

Якщо проміння спалить всі трави на могилі
Й забудуть люди місце, де спочива твій син,
Хай переорють землю чи топчуть на дозвіллі, —
Я не поскаржусь долі в німотному безсиллі:
Почесно бути й пилом, та пилом Філіппін.

Я забуття самотнє за дріб'язок вважаю,
Бо кольором червоним ввійду в твою зорю,
Зітханням стану, криком, вберу, мій отчий краю,
Твої тепло, відтінки і пахощі розмаю,
Закон своєї віри я знову повторю.

О, рідні Філіппіни, люблю вас до нестями!
Востаннє промовляю мої слова сумні,
Закоханий у землю, як юними літами,
Прощаюся з ганьбою, прощаюся з катами,
Та відданість і віра залишаться в мені.

Прощайте, батько, мати і дорога родино,
І друзі, й частко серця — оселе ти моя.
Прощай, та іноземко, найкраща і єдина...
Чекає вже на мене спокійна домовина:
Прощайте! Не горюйте! Іду спочити я...

Переклав Микола УПЕНИК

ЮНІОН-СКВЕР

Малюнки О. Петрової

РОМАН

IX

Рипнули двері. Це повернулася Марджі — через добу. Містер Бордман сидів біля столу в глибокому кріслі й писав листа своїй шістнадцятирічній дочці. Він повільно підвів голову. Марджі мовчки стояла на порозі. На обличчі в неї застиг стомлений напівблагальний вираз. Містер Бордман квапливо схопив недокінченого листа, сунув його в кишеню смокінга й відклав авторучку. Він беззвучно ворухив губами. Марджі стояла.

— Ось я й повернулася, — тихо мовила вона, заглядаючи йому в очі. Потім спокійно перейшла кімнату, почала знімати пальто. — Хочеш, щоб я знов була тут? Не гребуєш мною? — защебетала вона, прочитавши в очах старого ствердну відповідь. Куточки уст його затремтіли.

Вона швиденько підійшла до нього і, стиха зойкнувши, заплакала. Всі рештки доброчесності, які ще в ній лишилися, розтопилися й полилися їй з очей. Поплакавши, Марджі сіла на широкий підлокітник крісла й, уткнувшись обличчям в плече Бордмана, потерлася грудьми об його смокінг, усе ще схлипуючи.

— Я була в Дейзі. Ночувала в неї. — Марджі висякала носа. — Не знаю, любий,

що зі мною коїться; я, мабуть, здуріла. Поцілуй мене. На бога, поцілуй мене!

Він поцілував її.

— Поцілуй іще раз. Я цього не переживу!

Марджі мовчки притулилася до нього, повільно погладжуючи шовкові відлоги смокінга, й чимраз більше заспокоювалась. Вона пригорнула Бордманову голову до своїх грудей, і він чув, як дедалі рівніше б'ється її серце.

— Боже мій, Борді,— мовила вона й знову заплакала, ще палкіше обіймаючи його голову руками, вкриваючи його обличчя рясними поцілунками.

Нарешті вона заспокоїлась, і містер Бордман хотів щось сказати, та вона затулила йому уста й тихо поцілувала.

Так вони просиділи, аж поки сіре світло почало сочитись крізь вікна: над холодним містом займався світанок. Жодне з них не вимовило ані слова.

І коли вони врешті підвелися, то всміхнулись одне одному млявими усмішками й перекинулись довгими щасливими поглядами. І тоді Марджі заспівала й подалася на кухню. За хвилину вона принесла свіжу гарячу каву. Сидячи над чашками з запашним трунком, обоє не спускали одне з одного очей.

Світанок дедалі яснішав. За вікном на пожежній драбині дрімала кішка. Ранок дерся на міські дахи. З Четвертої авеню долинав шум вуличного руху.

Коли містерові Бордману настав час іти на роботу, Марджі допомогла йому надягти пальто й подала капелюха. Біля дверей знову палко поцілувала. Обоє були розчулені й щасливі. Марджі стояла на порозі, аж поки не почула, що внизу грюкнули парадні двері. А тоді подалася до вікна.

Незабаром вона побачила, як Бордман перетинав вулицю. Він крокував швидко, в ході його відчувалася радість. Вона дивилася йому вслід, аж поки він звернув круто за ріг і зник з очей.

Вулиця була порожня. Марджі, мабуть, ще довго стояла біля вікна, бо раптом побачила перших дітей, які поспішали до католицької школи. І тоді, притулившись чолом до холодної шибки, тихенько захлипала.

Х А за кілька хвилин після цього розчинилися вхідні двері «Апартаментів Глена Кова» і з них вийшов містер Франконі. Діти все ще простували до католицької школи. Натягаючи рукавички, містер Франконі поглянув на черниць у відлогах, що стояли в під'їзді, швидко по-

минув купку безробітних перед біржею праці кухарів та сторожів і попрямував до станції метро на Чотирнадцятій вулиці.

Коли він підійшов до перукарні, швейцари саме мили підлогу. Італієць обережно переступив калюжки, там, де мильна піна скупчилась у прогинах підлоги довкола крісел, зняв капелюха й пальто, надяг чисту білу куртку й став проти дзеркала, зачісуючи волосся. Перукарі ще не поприходили всі — було надто рано. Але й ті, що з'явилися, розбирали в глибині перукарні останню програму кінських перегонів.

Рипнули двері, й увійшла перша манікюрниця (в перукарні їх було три), жваве гарне дівча. З виляском кинула на стілець рукавички, зняла пальто й підтягла панчохи. Негр-швейцар, що, нахилившись, водив ганчіркою по клінкерних плитках, лукаво всміхнувся.

— Доброго ранку, Андре,— весело привіталась манікюрниця.

Містер Франконі, пораючись коло своєї чуприни, всміхнувся у дзеркало, й дівчина це побачила. Вона хутенько пішла в глиб перукарні, цокаючи високими каблучками. Її маленькі, округлі стегна похитувались, і вона наспівувала якийсь мотив. За хвилину повернулась, одягнена в коротеньку сукню з цупкої матерії без рукавів і з глибоким декольте. Всі дівчата в перукарні носили сукні такого крою. Містер Франконі все ще розчісувався перед дзеркалом. Дівчина спинилася біля нього.

— Ну то що, Андре,— ніжно сказала вона й притулилася щокою до його плеча.— Коли ви нарешті подасте мені надію?..

Містер Франконі чемно всміхнувся їй, побачив, як вона дивиться на нього благальними очима.

— Ви надто гаряча для мене, Доріс,— відказав він і засміявся.

Доріс була нова в перукарні й працювала тут лише два тижні.

Прийшли ще двоє перукарів, роздяглися, похукали на руки й подались до колег, що вивчали програму перегонів. А за п'ятнадцять хвилин з'явився і сам бос — містер Гуго Фленкнер: шість футів і два дюйми заввишки, сорок вісім дюймів в обхваті, вісімнадцять дюймів комірець. Всі перукарі — їх було шістнадцятеро — метушилися довкола своїх робочих місць: жваво витягали бритви й ножиці і клали поруч по стосу чистих серветок. Хто відкрчував кран з гарячою водою й пробував її на палець, хто, насупившись, чаклував над точильним бруском. Містер Гуго Фленкнер повів пильним поглядом уздовж лінії порожніх крісел, кахикнув. Світле коротко підстрижене волосся стирчало, мов щітка.

Лице червоне, здорове. Один із швейцарів квапливо витер мокрою ганчіркою перше крісло. Дві старших манікюрниць, що прийшли пізніше, майже не глянули на боса. То були досвідчені майстри, і Гуго їм в усьому потурав. Чимало клієнтів заходило до перукарні, аби тільки порозмовляти з ними. Вони були вже не молоді, а проте принагідні й пишні жінки, що могли вести приємну розмову на всілякі теми, поки хтось із хлопців голив клієнта.

Почався трудовий день. О пів на одинадцять половину крісел була зайнята. Шурхотіли оксамитки, якими швейцари наводили блиск на черевики клієнтів. Над зливами здіймалась пара. Гарячі серветки, вогні і важкі, лягали на обличчя бізнесменів. Містер Франконі уважно й старанно порав містера Сакгейма. Це був чоловік, що мав під своєю орудою відділ оголошень в «Геральд Трібюн». Доріс робила Сакгеймові манікюр і раз по раз зиркала на містера Франконі.

— Паршивий тиждень,— провадив Сакгейм, щедрий, добродушний бізнесмен, що не шкодував чайових.— Андре, мені вдалося потрапити до великого класу смоктунів, що їх називають американськими рекламорами. Колись давно, Андре, я хотів видати невеличку периферійну газету.

Вогка, паруюча серветка, що лягла йому на обличчя, перервала на мить його щирі розповідь. Доріс пересіла до його лівої руки.

— Там, у себе в Уїллінгзі, я, мабуть, уже був би став великою персоною, а тут, у Нью-Йорку, я тільки маленька хмарка серед великої бурі.

Містер Франконі був уважний слухач. Він усміхнувся й кинув кілька слів. Сакгейм захитотів. Йому подобався його постійний перукар.

— Б'юсь об заклад, що й ви колись хотіли бути кимсь іншим, еге ж, Андре?

— В мене немає пробивної сили. Я людина скромна.

— Це недотепно, Андре. Скажіть-но, з якого міста в Італії ви приїхали сюди?

— З Бессано.

— Бессано? Ніколи не чув. В кожному разі, ви змушені були приїхати сюди. А що ви маєте? Так, що ви тут маєте? Бритув в руках та пару гарячих серветок клієнтові на піку. От якби ми з вами, Андре, поїхали до Бессано. Жили б собі тихенько, попивали винце.

Містер Франконі заходився голити Сакгейма.

— А що — хіба бізнес така вже погана річ?

— Погана? Та гіршої й не знайдеш, Анд-

ре. Де було б добре, так це в Бессано. Мені слід було б завести бізнес у Бессано. Ану спитайте в дівчини, чи була вона коли-небудь у Бессано.

Перукар повернув голову до манікюрниць.

— Доріс, ви були коли-небудь у Бессано?

— Єдине місце, де я була за кордоном,— це Буффало.

— Ха, ха, ха,— засміявся Сакгейм.

Зав'язалася жвава розмова на різноманітні теми. Містер Гуго Фленкнер, окинувши пильним оком майстрів, зауважив, що його найкращий перукар Андре обслуговує клієнта «на всі сто». Стрижка, гоління, масаж, миття голови, найкращі духи та красні слівця на додаток. Старий Гуго неквапливо пройшовся вздовж крісел. Його живіт розпирив накрохмалену куртку.

— Все гаразд, містере Сакгейм? — спитав шеф, минаючи клієнта.

— Ще б пак! Ваш Андре — найкращий лікар од поганого настрою.

Гуго всміхнувся й подався до свого кабінету. Там він зручно сів. Через певний час знов пройде повз ряди крісел, повільно потираючи свої пухкі долоні, мовби розтираючи між ними запашний крем.

Андре востаннє провів бритвою по щоках боса рекламної справи і став зачісувати йому волосся.

Містер Сакгейм важко підвівся й зійшов з крісла. Швейцар метнувся по пальто й заходився обмітати його віничком. Роздавши чайові, містер Сакгейм рушив до виходу, і за ним потягся шлейф пахощів.

Маленька й моторна манікюрниця підступила ближче до Андре.

— Андре, цей мамула, ваш приятель, двічі вщипнув мене за ногу, коли ви одверталися до зливу.

— Містер Сакгейм дуже пристойний чоловік. До того ж одружений, Доріс.

— Проте він щипає мене... Андре, я ввечері вільна. Ну то як? — додала вона.

Але хазяїн уже вп'явся в них очима. Насупивши брови, манікюрниця мерщій перенесла свою миску та начиння до іншого клієнта.

Настав вечір. Перукарню зачинили. Місто огорнула зимова темрява. Звертаючи до метро, Андре раптом помітив, що дрібенька манікюрниця йде за ним. Він роздратовано зупинився. Дівчина була молода, в кожному разі, мала не більше дев'ятнадцяти.

— Ну то як, Андре? — спитала вона і взяла його під руку.— Любиш мене, любиш мене хоч трошки?

Він усміхнувся, приховуючи своє роздратування й міркуючи, як краще її здихатись.

Повз них проходили люди, поспішаючи в метро.

— Але ж у мене побачення,— повторював він.— Ви хочете, щоб я запізнився?

Дівчина стояла, міцно вчепившись у його руку, й усміхалась до нього. Вона хитала головою й казала, що це неправда.

Зрештою Андре повів її до найближчого ресторану й замовив обід. Доріс не зводила з італійця жвавих очей, час од часу беручи його за руку, коли публіка на них не дивилася. Андре всміхався, але ця усмішка була вимушена. Він їв без апетиту і все думав, як йому виплутатися з цієї ситуації. Сидів мовчки, кляв у душі себе і ту славу, що її створили довкола нього його друзі з перукарні та з Італійського клубу, називав себе тюхтієм. Андре пробіг очима десерти в меню. Шоколад, пиріг з лимонним кремом, славетний південний торт з прянощами. Все порційне. Замовив шоколад.

Коли офіціант пішов, Андре, вибачившись перед Доріс, устав і подався в бік приміщення з написом «Чоловіча». Потім покликав старшого офіціанта, квапливо йому щось прошепотів, оплатив замовлення, дав на чай і швиденько надяг пальто. Старший офіціант гукнув хлопця, щось тому шепнув, і хлопець провів клієнта через кухню, повз дві дерев'яних бочки з помиями та посудомийку і вивів на вулицю через службовий хід. Перукар дав хлопчикові монету й підняв комір пальта.

Накрапав дощ. На розі Андре зупинив таксі й поїхав додому.

Наступного ранку першими прийшли старші манікюрниці. Вони вже кілька років працювали в цій перукарні, загравали з Андре і вже давно втратили надію спокусити його. Вони походжали перед вітриною, поки не з'явився бос, а тоді навперебій почали щось шепотіти просто в його кабанячі вуха. Гуго Фленкнер окинув оком перукарню. Доріс іще не прийшла. Він кивнув обом симпатичним жінкам. А коли через п'ять хвилин з'явилася Доріс, велике черево старого Гуго затулило їй вхід. Він кількома словами повідомив її, що більш не потребує її послуг.

— Приходьте в суботу, і ми з вами розрахуємось.

Андре було неприємно, коли бос трохи пізніше тихенько розказав йому про все. Але зрештою він відчув вдячність до нього і водночас велику полегкість. Його репутація серед співробітників перукарні зросла як ніколи. Протягом кількох днів обидві манікюрниці — Ейліс і Маргарет — знов позирали на нього, розпалюючи в собі безнадійні почуття. Незабаром узяли нову манікюрницю, і все пішло своїм трибом.

XI

У середу Джесон вирішив поїхати до Філадельфії. Одержавши невеликий чек за друге оповідання, він сплатив Пітові п'ять доларів боргу, п'ять вніс за квартиру, і ще трохи залишилось. Квиток туди й назад коштував три долари п'ятдесят центів.

Джесон підстригся, купив зубну щіточку й почистив свої зеленаві зуби. А що прийшла друга листівка від міс Аллен, він зустрівся з медсестрою надвечір у під'їзді лікарні. Його сірі очі задумливо дивилися з-за рогових окулярів. Джесон запросив її в кіно, потому повів до закускової, де вони з'їли по бутерброду й випили кави.

Коли обоє вийшли на вулицю, на місто вже спускався вечір. Повз них з гуркотом мчали великі автобуси, що зв'язували Манхеттен з Ньюарком та Джерсі-сіті.

— Так от,— сказав він.— Я зникну на кілька днів. Поїду до Філадельфії.

Міс Аллен нічого не питала. Вона помітила, що він підстригся, на ньому була чиста сорочка.

— Треба поїхати подивитися. Для різноманітності,— пояснив Джесон.— Можливо, я пришлю звідти вам листівку.

— Це було б дуже добре,— одказала вона, не знаючи, що іще додати.

Коли вони повернулися до лікарні, їй уже скоро треба було заступати на зміну.

— І довго ви там будете?

— Не знаю. Може, день, може, тиждень, а може, й тільки годину.

— Бережіть себе. Лягайте своєчасно спати,— порадила вона, прощаючись, і пішла до лікарні.

Наступного дня був дощ. Вітер дув з боку Бетері. Джесон стояв біля вікна, дивлячись на мокрі пожежні драбини в дворі. Настав полудень, а дощ не вщухав. Джесон довго споглядав мокрі стіни будинків по той бік вулиці. Раптом він надягнув капелюх і пальто, грюкнув дверима й поїхав метро на автобусний вокзал. Придбавши квиток, трохи зачекав, поки край тротуару спинився автобус до Філадельфії.

Дорога вела по Нью-Джерсі через нерівну місцевість. Зводились і опускались пагорби, земля мчала навстріч мовчазним колесам автобуса. А вдалині над полями весь час висіла дощова імла сіро-синього кольору. Втупившись поглядом у холодні мокрі краєвиди, Джесон сидів поруч водія і весь час протирав долонею запітніле скло.

Цього дня дощ охопив п'ять приморських штатів. Лив на всі п'ять районів Нью-Йорка, на мости, на порожні доки. Кораблі приходили й скидали свої вантажі, які негайно вкривали брезентом. Товари, що швидко псувалися, негайно перевозили не-

втомні портові вантажники. Дощ перішив, проганяючи вуличних продавців із площі. Перехожі не наважувались стояти біля світлофорів, а тримались далі на тротуарі, бо вибоїни на бруку заповнила вода і, коли машина всакувала туди колесами, рідке болото бризкало навсібіч. Регулювальники у гумових чоботях і плащах стояли серед вулиці на тумбах. Гумові чохла вкривали також їхні кашкети, і вода стікала з гумових лискучих рамен.

Смерклося рано. Дощ перетворився на мжичку. Повітря очистилось, і дугові ліхтарі засяяли яскравіше. А згодом припинилася й мжичка. Вітер мчав містом, зриваючи афіші, витираючи насухо мокрі вулиці. На Третій авеню Піт висунув голову з дверей закусочної. Виставив долоню. Долоня була суха — дощ усух. Тоді повернувся за прилавок і став обмірковувати завтрашнє меню. У цього рябого серба турбот було по саму зав'язку.

XII

О сьомій годині вулиці міста були вже зовсім сухі.

О чверть на восьму Сілія надягла капелюха й пальто і вийшла, міцно затисши в долоні гаманця. Тітці вона сказала, що йде до бібліотеки на Другій авеню.

Через три квартали дівчина стишила ходу. Над аптекарським магазином (вона пройшла повз нього кілька разів) висіла велика позолочена вивіска, яку освітлювали дві яскраві електричні лампочки.

«Дантист. Безболісне
видалення зубів
за невисоку плату.
Пластинки й коронки».

Сілія стала, завагавшись, перед під'їздом. Врешті, набравшись хоробрості, повернула важку ручку дверей й опинилася в коридорі. Пішла нагору сходами. В гаманці було сім доларів і шістдесят центів.

Зачувши на сходах кроки, дантист надів білу куртку й прибрав ділового вигляду. Це був молодий хлопець, який недавно закінчив учбовий заклад, але на своєму ділі знався добре.

— Добрий вечір, міс,— мовив він, лагідно всміхнувшись.

Сілія відповіла усмішкою й стояла, затиснувши в руці гаманця. Вона квапливо розповіла, що два роки тому зламала переднього зуба й хотіла б уставити новий, і що в неї є сім доларів шістдесят центів.

Дантист поставився до її слів цілком серйозно.

— Сідайте в крісло.

Сілія зняла капелюшка, пальто й сіла.

— Тепер, будьте ласкаві, розкрийте рота.

Дівчина широко розкрила рот. Він потикав тут і там холодним металевим інструментом.

— Так,— врешті мовив він, випроставшись і пильно роззірнувшись по кімнаті. Схопивши інший інструмент, дантист іще раз оглянув пеньок.

— Кепська справа, міс, доведеться поводитись. Можете поки що закрити рота.

Лікар відвернувся і, мугикаючи собі під носа, почав щось шукати серед свого начиння. Коли він знову повернувся до неї обличчям, в його руках був набір штучних зубів.

— Скільки це забере часу? — спитала Сілія, все ще лежачи в кріслі й дивлячись у стелю.

— Доведеться поводитись. Як давно він у вас зламався?

Сілія відповіла, а подумки запитала себе: чи стане в неї грошей, чи прийшла вона туди, куди слід? Може, треба було ще пошукати? Може, в інших місцях ціни нижчі?

— Потрібен мостик. Справа тонка, міс, але покладіться на мене. Все буде зроблено чисто, і ніхто навіть гадки не матиме, що у вас штучний зуб.

— Скільки це коштуватиме?

— За двадцять п'ять доларів я зроблю вам бездоганний мостик.

Сілія мало не випала з крісла. Двадцять п'ять доларів! Але ж вона бачила оголошення в газетах: за сім з половиною доларів можна вставити дві нових щелепи. Дантист ледь помітно всміхнувся їй, швидко прикинувши, пояснив, що коли він зробить це в інший спосіб, то зможе вкластися і в десять доларів. Тобто, підпилявши зуб з обох боків і насадивши штучний. Це не так акуратно, проте дешевше й скоріше.

— Я можу вам поставити зуба і за дванадцять доларів п'ятдесят центів, якщо вас це влаштує. Однак тоді доведеться прикріпити його за допомогою мостика.

— Дванадцять п'ятдесят? За одного зуба?

— Знаєте що? Я можу зробити й за десять доларів. Сьогодні ввечері підпиляю пеньок з обох боків. Видалення не займе й секунди. Він хитається й от-от випаде сам.

Нарешті вони домовились. Молодий дантист, посмикуючи вуса (він запустив їх для більшої солідності), взявся до роботи. А через півгодини Сілія вже поверталася додому вітряними вулицями і кінцем язика мацала щербину між зубами. Майже не боліло, і кров теж не текла.

Раптом дівчина згадала, що сказала тітці, буцімто йде до бібліотеки, на Другу

авеню. Сілія швиденько подалася на схід, минула кілька кварталів, зайшла до бібліотеки, перш ніж її зачинили, й схопила першу-ліпшу книжку з полиці з написом: «Подорожі». Коли вона повернулася додому, тітка, одірвавши погляд від торішнього номера «Національного географічного журналу» (зять тітчиної подруги служив місіонером в Індії), поцікавилася, яку книжку Сілія принесла з бібліотеки. Брови її звелися, вона лагідно всміхнулася й перегорнула кілька перших сторінок.

— «З Делі до Пешавара на слоні». О, я чула про цю книжку. Даси мені, Сіліє, почитати?

Сілія відповіла, що, звичайно, дасть, відтак пішла до своєї кімнати й впродовж цілої півгодини вправлялася перед дзеркалом в розмовах і усмішках, щоб приховати щербину між передніми зубами.

XIII

Джесон, сірий і мовчазний, повернувся до Нью-Йорка наступного дня надвечір. Якийсь час посидів удома, відтак подався у Віллідж; там в одному з підвалів купив кварту джинну й повернувся додому. Випив, але джин щось його не брав. Тоді він заткнув пляшку, поставив її на підлогу й знов пішов з дому. Другі двері на південь од дядька Бігла були коричневого кольору...

Постукавши й не почувши відповіді, Леон повернув дверну ручку й увійшов до середини. Джесон лежав горілиць, п'яний як ніч. Набрякле лице колишнього поета, заслинені розтулені уста, перекивлені на носі окуляри — все це боляче вразило художника.

Леон підійшов і злегка поторсав приятеля за плече, але Джесон навіть не ворухнувся. Тоді він нахилився й, здригнувшись, відсахнувся. Склеплені повіки п'яного мали хворобливо-синявий відтінок, скроні теж були якісь синювато-сірі. Художник витяг з кишені хусточку, намочив її в маленькій, брудній зливі в кутку кімнати й приклав до Джесонового чола, потім знов потряс його. Але той лежав безживно, як мішок. Злякавшись, Леон збіг сходами вниз і подзвонив у лікарню до міс Аллен.

Хвилин через десять перелякана й захекана медсестра піднялася на п'ятий поверх (тут вона була вперше) й увійшла до квартири Джесона. Вона відпросилася на кілька хвилин у старшої медсестри, сказавши, що в неї занедужав дядько.

А ще за хвилин десять Джесон розплющив очі. Дівчина послала Леона по спирт для натирання і вату, а тоді почала масажувати Джесона за вухами та біля скронь.

Він повільно опритомнював. Міс Аллен ляскала його по щоках, а Леон тим часом стояв поруч, тримаючи відкритому пляшку зі спиртом і вату. Побачивши, як Джесонові уста розтяглися в кволій усмішці, Леон і собі усміхнувся. Медсестра глянула на Леона й теж усміхнулася.

— Як ви знали, де мене шукати?

— Він якось згадував про вас.

— Що саме? — зацікавлено спитала дівчина.

Та Леон не відповів, бо, правду кажучи, Джесон нарікав, що йому надокучає дівчина з передмістя, яка працює медсестрою в лікарні святого Вінсента.

Міс Аллен знов заходила натирати Джесона. Цього разу вже не так сильно. Незабаром той сів і поскаржився, що в нього страшенно болять голова. Він усе ще був п'яний. Побачивши, як міс Аллен прибирає помешкання, підмітає підлогу, збирає пляшки та папери, Джесон підвівся на ліктях, тихо вилаявся, звелів їй облишити все, як було, а тоді знову ліг і вступився в стелю. Незабаром Леон пішов геть.

Пізніше, коли дівчина прибрала в кімнаті, а Джесон почувся трохи краще і вже дихав легше, спокійніше, вона підійшла до ліжка й взяла його за руку, щоб помацати пульс. Але раптом злякано скрикнула й рвучко закотила йому рукав:

— Наркотик. Ви наркоман!

На руці видніли червонуваті сліди уколів. Професійна витримка міс Аллен де й ділася, і тепер це було тільки плаксиве дівчисько з приміської ферми. А він лежав, мов колода, мовчки слухаючи, не рухаючись, не відповідаючи ані словечка. Незабаром вона заспокоїлася, помила йому руки вище ліктів, а тоді поклала на спину, роздягла і обмила губкою, ощадно витрачаючи рештки спирту. Спершу Джесон опирався, а потім прикипів. Міс Аллен допомогла йому одягнутись. Він сказав, що почувся краще, і роззирнувся по кімнаті. Але пляшку зджином дівчина сховала.

Джесон ліг і незабаром поринув у глибокий, міцний сон.

Увечері, навідавши приятеля, Леон побачив, що той уже зовсім оклигав. Колишній поет і справді почувся настільки добре, що, тільки-но Леон переступив поріг, завів із ним палку суперечку, ясна річ про комунізм, що було найдошкульнішим місцем у художника.

— Як там справи на Чотирнадцятій вулиці, Леоне? — сказав Джесон. — Що нового на героїчних бастіонах Іст-Сайду?

Леон намагався змінити тему й не дати знову затягти себе в пастку. Але колишній поет під'юджував його далі.

— Все лихо отієї жмені промовців з Юніон-скверу полягає в тому, що вони всі до одного дрібні політикани й нікчемні скиглії. Виступають з кислими мінами, істерично репетують і тичуть пальцем на Росію або торочать про Тома Муні¹, аж поки у слухачів заболять вуха, а до юрби звертаються, як до збіговиська вахлаків. Хто ж так робить? Хіба можна підняти маси, кривляючись перед ними? Спочатку збирається чималий гурт людей і з цікавістю слухає, але промовець, випускаючи свої залпи сарказму, починає обзивати кожного, хто не комуніст, всілякими образливими прізвиськами. І незабаром присутні почуваються ніяково, а далі обурюються й розходяться. Зостаються два-три старці з Бовері та з півдесятка вуличних торговців зі своїми візками, що пропонують арахісові горішки, шнурки до черевиків, гарячі каштани або дешеві, низькосортні леза для гоління. Щоразу, коли я спиняюся перед трибуною, я бачу одні й ті самі обличчя й чую ті самі промови.

— Треба нести класову свідомість у маси,— відказав Леон і таким чином дозволив утягти себе в суперечку.

— Якщо йти шляхом, яким зараз іде партія, то мине принаймні два сторіччя, поки підніметься класова свідомість трудящих. Навіщо розп'якувати про бойовий дух, весь час твердити про нього, коли самого тільки бойового духу замало? Натомість варто було б старанно продумати п'яти-десяти- а то й п'ятнадцятирічний план агітації. А бути бойовим іще недосить.

Леон підвівся зі стільця:

— Ходімо на повітря,— спокійно запропонував він. Джесон не заперечував.

Спускаючись сходами, колишній поет знову повернувся до зачепленої теми:

— Лихо ваше, тобто комуністів, у тому, що вам бракує почуття гумору: ви думаете про комунізм весь час, дихаєте ним двадцять чотири години на добу. А жодна людина не спроможна обстоювати щось довгий час, не впадаючи в пуста-дзвінність. Запевняю тебе: тут потрібне почуття гумору. Скажімо, не завадить кілька раз невдало закохатись, як ось я.— Джесон припалив сигарету й кинув незагашеного сірника на сходи.— Знаєш, я вчора їздив до Філадельфії...

— І бачив мою картину? — нетерпляче спитав Леон.

— Твою картину? На біса вона мені зда-лася?! Я їздив просто так, для одміни, ну й щоб зустрітися з однією особою. І що, по-твоєму, це мені дало? Я тільки виставив себе перед нею дурнем, а вона мовчки

поглузувала з мене. Я пробув там ніч тільки тому, що не було чим доїхати сюди. На бога, чом вона дивилася на мене таким вовком? А я ж задля неї підстригся й поголився! «Сільвіє,— сказав я їй,— я зовсім змінився». Але вона сиділа мовчки, а коли ніс їй почервонів і здавалося, що вона ось-ось заплаче, я подався геть.

Вони вже йшли вулицею в напрямку скверу.

А там хтось промовляв до юрби, виливаючи потоки красномовства. То був не хто інший, як Ірвінг Розенблум, що викривав перед своїми слухачами весь підспідок прогнилого суспільного ладу. Він розповідав про підступні махінації Таммані-холу¹ і всьому цьому протиставляв Росію як взір-цець зовсім іншого ладу. Кілька слів сказав він і на захист Тома Муні.

— Том Муні, товариші робітники, скніє у каліфорнійській в'язниці, а капіталісти спокійно запливають жиром на його крові.

Джесон і Леон на мить зупинилися. Розі тим часом розходився на повну силу.

— А куди ж дивиться уряд? — кричав він, вимахуючи кулаком.— Куди дивиться уряд? Він бачить, що настали тяжкі часи. А що робить, щоб якось зарадити цьому? О, можете не сумніватись, товариші: виправити становище — вони цього не допустять! Товариші робітники, в Америці, в найбагатшій країні світу, де склади аж тріщать від надміру продуктів та одягу, де-сять мільйонів безробітних блукає по країні, а мільйон, коли не більше, голодує... А в Росії,— тут голос Розі залунав гучніше,— а в Росії, товариші робітники, нема...— Він був змушений замовкнути, бо поблизу саме проїжджав тролейбус із Чотирнадцятої вулиці.

— Арахіс, п'ять центів великий кульок! — не дуже голосно, щоб не забивати промовця, вигукував вуличний торговець, а за ним іще двоє чи троє почало пробиватись крізь натовп. Кілька робітників купили по кульку арахісу. Решта стояла непорушно, засунувши руки в кишені.

— Арахіс, п'ять центів кульок,— тихо вигукував торговець і витер мокрого носа лискучим рукавом обшарпаного пальта.

— Товариші робітники...— промовляв далі Розі, а наприкінці закликав усіх стати під червоний стяг.

Та цю ж мить хтось із натовпу, помітивши, що Розі глянув на годинника, і то золотого, крикнув:

— Розводиться про робітників, про маси, а в самого золотий годинник. На руці в нього золото, а він розп'якує про голодних робітників!

¹ Один з найстаріших діячів робітничого руху США (1885—1942). З 1916 по 1939 рік просидів у в'язниці.

¹ Таммані-хол — штаб-квартира демократичної партії в Нью-Йорку.

Юрба сколихнулася й завмерла, ніби на мить замислившись, відтак повернулася лицем до невідомого промовця. Високий і худий Розі з несподіванки замовк і стояв по червонілий, роззявивши рота. Заїкаючись, він щось промимрив.

І тоді з краю натовпу долинув чіткий голос:

— Дурниці! Хіба доля комунізму залежить од того, що в когось є золотий годинник? Якщо бідний робітник має в роті золоту коронку, то невже через це його треба ставити до стінки? І, зрештою, що спільного між золотим годинником якогось товариша і комунізмом?

Натовп захвилювався, на мить завмер, а тоді знов повернувся до Розі. Той, що кричав про золотий годинник, крадькома вибирався з натовпу, який уже дивився на нового промовця, блілого молодика в рогових окулярах.

— Як слушно зауважив товариш робітник,— ще з більшим запалом провадив Розі, швидко оговтавшись,— як слушно зауважив товариш робітник...— І промовляв далі.

Джесон і Леон пішли геть, але ще довго чути вигуки промовця. Леон дивився просто себе, та очі його сяяли, й він злегка усміхався.

Нараз Джесон відчув себе вкрай спустошеним, згадав про Філадельфію, про свою роль літературного попихача і, рвучко обернувшись, загорлав на Леона:

— Ну, чого шкіришся? Я керувався тільки логікою, хотів показати їм, що вони — збіговисько дурнів. А решта мене не обходить.

XIV

Холодний вечір. Джесон і Леон кілька разів мовчки обійшли сквер, потому кожен подався своєю дорогою. А з півдня надійшов Чоловік, що ходить задки. Зачувши промовця, він хвилюкю постояв і пішов геть, постукуючи своєю грубою, почорнілою палицею. Його жваві очі відбивалися в прикріплених до окулярів дзеркальцях. Він ішов задом наперед, попід низьким грубим муром. Полісмен Теренс МакГаффі пізнав його. Хай собі йде. Ще одна примха, ще один дивак. Зрештою, МакГаффі вже бачив його і для нього це вже не новина.

За кілька кварталів на південь, в угорській закусокній, інший полісмен Майк Келлі, якому нещодавно начальство дало доброго прочухана, грізно вичитував хазяїнові. Переляканий угорець стояв за шинквасом і, порахувавши всі забрані з каси гроші, спитав:

— Чи... чи досить цієї суми, щоб мені нічого за це не було?

А на кухні біля плити стояла його лагідна й сумирна дружина; вона чула кожне слово й тремтіла зі страху. Полісмен Майк Келлі глипнув на пачку грошей, схопив їх і, ще раз суворо зиркнувши на тремтячого приземкуватого угорця, сховав банкноти у внутрішню кишеню.

— А тепер дай покуштувати свого товару. — Він сів і зняв кашкет. Перехиливши дві чарки, витер губи й усміхнувся: — О'кей. Навідаюсь наступного тижня. Відтепер заглядатиму щоп'ятниці. Тебе ніхто не чіпатиме, можеш не турбуватись. — І пішов геть.

Грюкнули двері. Полісмен крокував вулицею, пильнуючи порядку. А на кухні стояв угорець, мовчки дивлячись на свою приземкувату дружину. Потому обоє вступилися в підлогу. Кішка понюхала лушпину з цибулі й голосно пирхнула, порушивши тишу.

Нетрищами продирався холодний вітер. Довкола кухонних плит сиділи родини, ощадливо підкидаючи у вогонь дрібненькі полінця, неначе голодним собакам кістки. Кімнати, де ніхто не спав, було замкнено, щоб теж заощадити паливо. А проходи без дверей завішувалися старими брудними ковдрами, і вони звисали, наче ті запони в наметах.

На річці Гудзон хазяїн порону шкіпер Джім Гокінс походжав від корми до лівого борта й назад, обдумуючи прочитаний у газетах заклик до всіх американців, всіх чесних американських громадян, повибирати гроші з домашніх скарбничок та поздавати їх на схов у банки. Важко чмихаючи, мимо пройшов стрічний порон. Задивившись на вечірнє зимове небо, Джім Гокінс попрямував на ніс, мізкуючи, чи не забрати йому заощаджені долари з коробки з-під сигар «Уайт оул» та не віднести їх до якогось банку. Попереду світилися вогні Манхеттену, виблискуючи, мов розсипані кристали радію.

Хоч була вже середина січня, сніг іще ні разу не випав. Часом він починав іти, але сніжинки танули, не долетівши до землі, і вулиці ніяк не білили. Над містом часто повисав густий туман — на додаток до диму, гуркоту, дрібної зненависті й боротьби мільйонів.

Одного вечора Генка навідав його приятель — друзяка Білл. Трохи посидів, згадав колишні часи, уникаючи теми про безробіття. Ні, Генк і досі не знайшов роботи. Його заощадження швидко танули. Три родини в їхньому будинку вже перебували на благодійному утриманні, та Генк до цього ще не дійшов. Йому пощастило, що він уклав гроші до надійного банку: хтозна, що може

трапитись у нинішній час. Як-не-як, а по багатьох роках тяжкої праці Генк мав на своєму рахунку сто вісімдесят доларів. Сім'ю треба годувати, грубу топити, платити за житло. І Генк брав гроші з рахунку. І щодня йшов на пошуки роботи. «Якщо людина прагне праці, вона її знайде», — повторював Остін почутий колись вислів. І нічого не знаходив. Біржі праці існували хіба про око: брали від вас внески і нічого певного не обіцяли. На вулиці і в коридорах була маса безробітних — старих, молодих і дітей з блідими обличчями. Всі стояли, спершись на стіну, бо стільців було лише кілька. Важкі часи. Ой, які важкі. Щодня, коли Генк вертав додому з пошуків, дружина з надією зазирала йому в вічі, але бачила той самий похмурий, порожній погляд. Підтягне собі стільця, скине кашкета, щось буркне й мовчить. Його руки ще ніколи не відчували такої сили, як тепер. Але роботи не було, нікуди не наймешся, хоч плач. Од вимушеного байдкування він окріп, але став покуріший. Проте, як і раніше, залишався щирим, добрим Генком.

Коли завітав Білл, Генк сидів за столом. У Білла поки що була робота. Виглядав він трохи стомлено, але в нього була робота. Генк відводив очі вбік. Погмоніли про се, те. Білл намагався не ятрити Генкового болю. Проте скоро збагнув, що той воліє лишитися на самоті.

Коли Білл пішов, Генк стомлено роззирнувся по квартирі. Дружина сиділа, похиливши голову. А годинник цокав, відлічуючи час: «тік-так, тік-так...» В другій кімнаті спали діти. Підвівшись зі стільця, Генк пішов до кухонного зливу. Він не міг зносити жіночого плачу. Дрібні сльози капали їй на руки й скочувалися на дешеву бавовняну скатертину. Генк одкашлявся й довго, повільно пив холодну, як крига, воду.

А час нікого не жде. Надворі вітер і дощ. «Приходьте до мене всі бентежні, і я вас розраджу». Сірі світанки й сірі дні. Мляво підіймаються й опускаються обважнілі ноги, безвладно гойдаються руки. Жінки никають по крамницях, осядаючи кожен цент. Американський народ зустрічає цю кризу так само, як і попередні. Криза...

А в сусідньому будинку, в «Апартаментах Глена Кова», справи багатьох пожильців теж були не кращі. Андре Франконі нарешті послав Флоріні в Каліфорнію свій моментальний знімок, зроблений улітку. Вона відповіла йому, що щаслива, бо він виглядає просто чудово, і знову скаржилась на своє безталання.

А поверхом вище журився містер Бордман. Кілька перших днів після того, як повернулася Марджі, він почувався ніби в раю: вона виявляла до нього свою палку

ніжність, на яку тільки була здатна. Та незабаром знову настало пекло. Всенький день, поки старий працював у своїй конторі, во́на стояла біля вікон, замислено дивлячись на вулицю. Якось, коли він прийшов додому, вона зняла з нього капелюх і пальто, подала на стіл (вони тепер обідали вдома), а після солодкого однесла брудний посуд на кухню. Повернувшись до вітальні, раптом зарепетувала, кидаючи йому у вічі сповнені зненависті слова. Обличчя їй скривилось і посиніло.

Бордман знову замкнувся у собі. Він порвав листа до дочки, вирішивши написати іншого, сидів із скам'янілим виразом обличчя, і серце йому обливалось кров'ю. Коли терпіти стало вже несила, він підійшов до вікна, а Марджі не вгамовувалася. Бордман знову почувався старим...

А потім одного вечора, коли він повернувся додому, все обійшлося без бурхливої сцени. Вони поїли й пішли в кіно. Погляд у Марджі був важкий, затуманений.

Додому вони повернулися в таксі. Містер Бордман намагався одігнати від себе свій здогад, але не зміг. Обоє мовчали.

Піднімаючись сходами, а потім допомагаючи Марджі скинути пальто, містер Бордман відчував, ба майже був певен, що вона з кимось зв'язалася. Доказів він не мав, але знав, що це так. Марджі поставила біля нього попільничку, розгорнула журнал, почала читати, але, позіхнувши, відклала. Незабаром настинний годинник м'яко вибив півгодини. Марджі загасила сигарету об скляне дно попільнички, потяглася, лінкувато позіхнула й пішла в спальню. Містер Бордман, залишившись один, тихо просидів у вітальні аж до півночі.

Наступного дня на роботу йому подзвонив містер Блетц, приятель Дейзі. Містер Блетц сказав, що його викликають до міста, і, якщо це зручно, то вони могли б разом обідати. В трубі бринів його хрипкий, з виразним німецьким акцентом голос.

Вони зайшли до французького ресторану, на одній із вуличок неподалік від Бродвею. Страви тут були смачні. Офіціантка прибирала тарілки, містер Бордман щось креслив нігтем на льняній скатертині. Містер Блетц курив, слідкуючи за нігтем свого приятеля, думаючи про те, що містер Бордман дуже пристойна людина, справжній джентльмен. Потім почалася розмова. Містер Блетц розповів Бордманові про свого сина, який навчається у військовій академії на Півдні, а містер Бордман сказав, що його дочка кінчає школу в Массачусетсі.

— Скільки років вашій дочці?

— Скоро буде шістнадцять.

— А моєму сімнадцять. Такий зробивсь високий і дужий. Ось погляньте. — І Блетц витяг із кишені фото, на якому був знятий

високий, кремезний юнак у кадетській формі.

Містер Бордман подивився й сказав кілька слів, від яких містер Блетц сповнився гордістю.

Трохи помовчавши, він спитав у містера Блетца, чи не ночувала оце недавно Марджі у Дейзі. Містер Блетц, не збагнувши спочатку, про що йдеться, поклав синову фотографію в гаман і відповів, що до Дейзі вже давненько не заглядала жодна подруга. Запала довга мовчанка. Згодом містер Бордман зиркнув на годинника, — пора було уже йти, — і гукнув офіціанта розплатитися. Він наполіг на тому, що розплатиться сам. І тільки, коли вони вже пішли до дверей, німець врешті зрозумів, що так застумило Бордмана. Вони дійшли разом до рогу й щиро потисли один одному руку. Містер Бордман подався до своєї контори, а містер Блетц сказав, що йому треба терміново подзвонити в одне місце. Вони усміхнулися один одному й розійшлися. З боку Бетері дув холодний вітер.

XV

У неділю Леон піднявся на п'ятий поверх і, нагадавши Джесонові про масовий мітинг у Вебстер-холі, сказав, що зайшов по нього.

— Сьогодні там виступатимуть кілька шахтарів із Кентуккі. Ти обіцяв мені, що прийдеш.

— Хто, я? Я тобі обіцяв? — спитав колишній поет, глузливо всміхнувшись. А низенький Леон спокійно стояв біля дверей і розглядався по кімнаті своїми лагідними, сумними очима.

Врешті Джесон таки пішов. По дорозі художник зупинився на першому поверсі гукнути Гелен. На мітинг пішли також брати Тернери й Хосе. Всі шестеро перетнули вулицю й зайшли до Вебстер-холу.

Зала швидко заповнювалася. О чверть на дев'яту вона вже була набита вщерть й гула, мов вулик. Між рядами ходили товариші, пропонуючи присутнім робітничі газети.

О пів на дев'яту засвітилася рампа. З обох боків на сцену піднялося понад десяток чоловіків і жінок; усі вони всілися на стільцях, розставлених півколом. То були промовці та письменницький комітет, який виїздив до Кентуккі розслідувати становище. Разом з ними сіло кілька партійних діячів.

Джесон повернув голову. Гелен сиділа між Хосе й Леоном. Мексиканець уперто мовчав, отож художник весь час забалакував до дівчини. Після того пам'ятного різдвяного вечора, коли надія знову забуяла в його грудях, підживлена її словами: «Якщо

ви захочете...», Гелен більше ніколи не згадувала, що хоче йому позувати, а Леон не наважувався зачепити цю тему.

Один з партійних діячів, що сиділи на сцені, підвівся і відкрив мітинг. Зала повільно заспокоювалася. Голова підняв руку.

— Товариші й друзі, — спокійно почав він і виклав у кількох словах, з якою метою скликано цей мітинг. Розповів численній аудиторії, що в далекому Кентуккі нехтують правами робітничого класу. Що там, у горах, точиться запекла класова війна. Він стисло викладав факти, звертаючись до публіки м'яким рівним голосом. Переказ подій відтворив в уяві слухачів живу картину неприпустимої ситуації, яка зараз панує в Кентуккі. — Сьогодні в нас присутні деякі шахтарі з цих гір. У нас також присутні члени письменницького комітету, що їздили до Кентуккі. Дехто з них побував у в'язниці, з деяким поводитись вкрай брутально. Сьогодні вони прийшли до нас, щоб розповісти нам про «свободу» в Кентуккі. Але перше, ніж надати їм слово, ми послухаємо виступ кентуккського шахтарського оркестру.

Зала зааплодувала. З обох боків на сцену піднялося сім чи вісім високих худих чоловіків у поношених пальтах і шахтарських шоломах із маленькими лампочками над чолом. Усі вони були високі й худющі, в довгій синій стрілецькій формі часів Данієля Буна¹. Неквапливо пройшли сценою, сіли й зручно розташували свої інструменти. Один із них тупнув ногою, і виступ почався.

Такої сумної самодіяльної музики цей зал ще ніколи не чув. Виконувались шахтарські пісні. Жалібно квилили сталеві струни гітар. А виконавці перебирали їх пучками, безживно дивлячись у великий переповнений зал.

Коли музика вмовкла, весь зал зааплодував, затупав ногами. Це було справжнє мистецтво. Виступали трударі, прибиті лихою долею, голодні й виснажені від важкої праці люди. Аплодисменти й вигуки не вгавали. Голова підвівся й кивнув рукою шахтарям, які вже пішли за лаштунки. Вони вийшли й незграбно вклонилися публіці. Жоден із них не всміхнувся. Їм так уперто й довго аплодували, що вони сіли і ще раз виконали якусь тужливу мелодію. Кінець був такий раптовий, що в залі якусь мить панувала глибока тиша. Опам'ятавшись, усі палко зааплодували. І знов шахтарі підвелися й низько вклонилися із закам'янілими обличчями, відтак пішли за лаштунки.

Публіка знову замовкла. Підвівся голова. Він коротко відрекомендував першого промовця, молодого письменника, що симпатизував комуністам.

Молодий письменник стояв перед великою мовчазною залюю. Скільки років тому він писав модерністські вірші, якийсь час жив у Парижі, пиячив, нудився світом, почувався людиною «загубленого покоління», захоплювався дадаїстичними вправами. Це був симпатичний юнак із досить заможної родини, яка розорилася під час уолл-стрітівського краху. Свою літературну діяльність він почав іще в коледжі. І от він стоїть перед великою, мовчазною залюю.

Він часто затаювався, добираючи потрібні слова, і розумів, що його виступ дуже вбогий. Це була розповідь про те, як письменники поїхали до Кентуккі, як брутально там з ними повелися та в яких жахливих умовах живуть бідні шахтарі. В кінці промови він трохи опанував себе й завершив свій виступ бойовими закликами. Публіка аплодувала, але без захвату.

Далі виступали інші письменники. Вони наводили факти. Але все це здавалося не таким важливим після щойно побачених виснажених облич учасників шахтарського оркестру. Аудиторія знов хотіла побачити шахтарів.

Письменники один по одному виходили на трибуну, розповідаючи одне і те саме; кожен по-своєму описував поїздку до Кентуккі. Нарешті голова, відчувши, що аудиторія вже стомилася, передав письменникові, що саме виступав, записку, і той урвав свою промову, почервонів і сів.

Тоді голова підвівся і звернувся до присутніх. Він сказав їм, що зараз познайомить їх іще з одним промовцем — молодим шахтарем, який останнім часом вів агітацію серед своїх земляків. І кивнув головою в бік сходів. На сцену такою ж самою незграбною шахтарською ходою вийшов молодий білявий хлопець, одягнений у дешевий, десятидоларовий костюм. Він незграбно стояв перед аудиторією, звисивши руки й злегка усміхаючись. Він був іще дуже молодий, і аудиторія одразу виявила до нього прихильність. Юнак підніс руку, немаче проповідник, що закликає паству до тиші.

— Я прибув сюди, щоб виступити перед вами, — почав він. — Товариші доручили мені докладно розповісти вам про все. Я прибув з Кентуккських пагорбів. Наш рід живе там уже півтора сторіччя. Я працюю в шахті з тринадцяти літ і приношу додому платню, щоб прогодувати маму й трьох молодших сестер. Мій батько загинув у шахті під час завалу вісім років тому. Відтоді я став годувальником родини. — Хлопець відкашлявся, зовсім позбувся своєї ніяковості й заходив по сцені. В залі панувала мертва тиша. Тоді він згадав про доручення, яке йому дала партія, й підніс голос, вступившись поглядом у слухачів. — Люди! Я по-

¹ Даніель Бун (1734—1820) — американський піонер, колонізатор теперішнього штату Кентуккі.

винен вам сказати, що в нашому краї на- стали сутужні часи. Я повинен вам сказати, що ніхто з нас не наїдався досхочу ось уже кілька днів. Я повинен вам всім сказати, що в нас ви не купите свіжого молока для дитини, а тільки консервоване... Ось уже дванадцять років, друзі мої, я працюю під землею, заробляючи на прожиття. Дванадцять років я щодня пробираюсь під землею по дві милі до місця роботи й назад. Проходи там такі низькі, що доводиться ходити, як отій мавпі, ось так, — і він заходив по сцені, витягнувши вперед руки, нахиливши голову, наче ступав у темряві під землею. Очі присутніх були звернені до промовця, всі схвилювано слухали.

Промовець виступав довго. Він розповідав про жахливі санітарні умови, про недоїдання, про поширення серед дітей рахіту, про голодну смерть, розпусту й злидні. Говорив просто, дохідливо. Скінчивши, він рвучко вклонився і сів.

Весь Вебстер-хол бурхливо виявляв своє захоплення: партер, ложі, яруси і балкони заплескали в долоні, затупали ногами. Гучні оплески перекочувались по залі могутніми хвилями.

Голова підвівся, а що оплески все ще не вгавали, щось сказав юнакові на вухо. Той кивнув головою, підніс руку й тихим голосом подякував присутнім за співчуття.

Потому було проведено збір коштів. Дівчата пішли поміж рядами з тарілками й кошиками, а голова тим часом закликав жертвувати на страйкарів.

Потому знов виступали промовці, і серед них кілька письменників. Їхня балаканина була порожня й непереконалива. Аудиторія дедалі стомлювалась, чимраз більше людей покидало залу, а промовам не видно було кінця.

Джесон, який сидів на балконі, відчував, що мітинг уже давно пора кінчати.

— Скажи, — спитав він Леона, — чому це вони так затягують збори, що потім публіку треба виносити на ношах?

Леон не відповів і заговорив про щось із Гелен.

— Коли вам не до вподоби, то можете йти собі, — відповіла якась молодичка, що сиділа попереду.

Голова на сцені застукав дерев'яним молотком. Дедалі більше людей покидало залу. Товариші, які перед початком мітингу продавали пресу лівого напрямку, знов почали пропонувати свій товар. Дванадцятьох молодиків у пошарпаних білих куртках продавали крем-соду по п'ять центів за пляшку та з проханням повернути порожню пляшку.

Ряди слухачів поріділи, проте мітинг тривав. Письменники вже давно закінчили виступати, і тепер один за одним брали сло-

во партійні діячі. І коли мешканці «Двадцятидверного міста», — а з ними й Леон, — подалися геть, їм зі сцени навздогін лунала промова чергового оратора. Була вже дванадцята година. Хосе сказав, що він уже стомився, і пішов через вулицю. Сід і Гаррі Тернери заявили, що вони теж хочуть спати, і подалися за Хосе.

Край тротуару стояла довга вервечка таксі. Публіка безперестану сунула з холу. Джесон, Леон, товаришка Гелен і ще кілька товаришів стояли на сходах. Хтось згадав, що в 444-му, старому житловому будинку, який називали «Кремлем», сьогодні теж збори.

— Ходімо, — запропонував один із тих, що стояли на сходах, і кілька товаришів пішло через вулицю.

Леон поглянув на Гелен і Джесона й заявив, що він зовсім не стомився. Джесон позіхнув. Гелен усміхнулася й, приєднуючись до низенького приятеля, сказала, що теж не відчуває втоми. Леон дивився на Джесона своїм сумним, теплим поглядом. Він умовив його приєднатися до них, узяв під руку й потяг уперед. Ті, що йшли позаду, підштовхували Джесона в спину.

І колишній поет мимоволі пішов з друзями, слухаючи розмови та сміх своїх супутників.

XVI

444-ий («Кремль») був великий будинок, визнаний міськими властями за непридатний для проживання ще багато років тому. Потім його купила якась компанія, сьак-так переобладнала на «студію» й здавала за невелику ціну молодим художникам, письменникам та музикантам. Тут не було ні опалення, ні гарячої води, але двері були пофарбовані в два кольори — жовто-гарячий і чорний, і ці старі квартири незабаром стали добре відомі в іст-сайдських мистецьких колах.

Цей будинок стояв у дворі. Щоб потрапити до нього, треба було пройти вузьким проходом, який вів через кілька старих будинків і закінчувався на невеличкому прямокутному цементованому подвір'ї.

Джесон часто чув про цей будинок, але досі жодного разу не був тут. У дворі горіла маленька електрична лампочка, а над центральними дверима красувалася табличка — «444» — вуличний номер будинку. Вгорі він побачив десятки освітлених вікон. Чулися пронизливі звуки скрипки, сміх, голосні розмови та палкі суперечки.

Товариші один за одним заходили до центрального під'їзду.

Вузькі гвинтові сходи вели на третій поверх. На третій площадці до них долинули

крики й голосна розмова. Потім різко розчинилися двері, і з них вискочила дівчина з незакритим напханим оджею чемоданом. Вона визивно обернулась і крикнула юнакові, який стояв у просвіті дверей, злісно дивлячись на неї: «Я знайду десять таких, як ти! Не думай, що, крім тебе, нема чоловіків на світі!» Джесону вона видалась знайомою. Чи це не та, що збиралася стати поетесою і приходила торік до нього з цілою в'язкою недолугих віршів? Еге ж, вона. Він їй тоді сказав, що її вірші погані, і вона, хряпнувши дверима, пішла геть. І ось зараз вона стоїть перед ним у коридорі «Кремля» — бунтівне дівчисько з чорними кучерями. Її повні червоні губи скривлені гнівом, куточки уст хтиво опущені, а стегна виграють, як у молодої лошиці. Вона була без панчіх. Джесон дивився на неї з симпатією і, поспішаючи на допомогу чарівній вигнанці, спитав:

— Хелло, Седі, що сталося?

Вона рвучко обернулась і відрубала:

— Яка я вам Седі? Мене звуть Соня. І я сама собі дам раду.

Джесон галантно вклонився й погладив верхню губу, наче там були вуса. Решта товаришів, що йшли коридором, зникли за поворотом. Джесон іще трохи постояв, поки вигнанка збрала речі, постукала в інші двері і, повернувши ручку, увійшла досередини. А тоді подався наздоганяти своїх.

Врешті товариші дістались до потрібних дверей. Один із них постукав, і всі вервечкою зайшли до великої квадратної кімнати. Хтось щось читав чи розповідав. Джесон розглядався довкола, Леон допоміг Гелен зняти пальто. В кімнаті було тепло. Топилися дві залізні пічки. На стінах висіла якась мазанина, а в кутку стояло кілька мольбертів. Новоприбулих зустріли веселим галасом.

— Ми щойно почали слухати пролетарські поезії, — сказала дівчина, яка сиділа на подушці посеред підлоги. — Ви нам пербили.

Джесон пильно роззирався по кімнаті, шукаючи очима «бальзам». Він стояв, поки хтось не запропонував йому скинути капелюха й пальто, а тоді сів на кушетці, чекаючи, що буде далі. Якийсь незнайомиць, що сидів навпроти, привітався до нього, і Джесон кивнув у відповідь. А через кілька хвилин серед присутніх пошепки поширилася звістка, що до них завітав Джесон Уїлер, найбільш багатонадійний поет останнього десятиріччя. Джесон з нудьгуючим виглядом дивився на стіни й тихо бурчав, відчувачи на собі погляди присутніх: «Якого дідька вони на мене повитріщались. І чого я взагалі приперся сюди!»

Врешті, озирнувшись, він нагледів у далекому кутку столик, заставлений добрим десятком повних пляшок, і трохи повеселів.

— Ну то що, читай далі, товаришу! — озвалася кілька голосів, і якийсь юнак, коли знову запала тиша, заходився читати свій рукопис.

Слова задзижчали в Джесонових вухах, мов мухи.

Нараз колишній поет почув своє ім'я, і ту ж мить усі погляди звернулись до нього.

— Нас цікавить думка товариша Уїлера про ці вірші, — мовив хтось.

— Я не слухав, — відповів Джесон. — Я думав зовсім про інше.

Знов було прочитано кілька останніх поезій — спеціально для нього. А під стіною навпроти, поруч з товаришкою Гелен, сидів щасливий Леон і з гордістю дивився на Джесона. Йому було приємно, що всі приділяють таку увагу його другові.

— То що ви про них думаєте? — запитали його знову.

— Дуже погані вірші, — одказав Джесон, усе ще дивлячись на пляшки.

— Чому?

— Чому? А чому бувають гнилі яблука?

І Джесон одразу став центром палкої суперечки.

— Доведіть, чому саме! — загукали звідусіль. — Ви дуже дотепно відповіли, та й тільки, — сказала якась дівчина, — ми чекаємо од вас оцінки, а не дотепів.

— Ці вірші не варті доброго слова.

Це ще дужче розлютило присутніх. Обидва поети, які щойно читали свої рукописи, зібрали аркуші й мовчки сіли, ображені Джесоновими словами. Кілька хвилин у студії панував страшний шарварок. Джесон подивився на Леона з ледь помітною єхидною усмішкою. Леон миттю одвернувся й заговорив щось до товаришки Гелен. Він зрозумів, що його приятель каламутить воду з певною метою.

Невдовзі в кімнаті вже стояв такий гармидер, що довелось обрати голову. Всі бурхливо привітали цю пропозицію. Обраний під загальні оплески голова став посеред кімнати й закликав усіх до порядку, постукавши лінійкою об спинку стільця. Запала тиша.

— Ви не бажаєте виступити, товаришу Уїлер?

— Я? Мені нема чого казати, — відповів Джесон.

— Але ж ви щойно подали кілька зауваг, які вимагають пояснення.

— Не бачу в цьому ніякої потреби, — відказав Джесон.

Знову почулися голоси обурення. Леон сидів, як на голках. Він знову заговорив до товаришки Гелен. Нарешті він не витримав і крикнув:

— Невже ви не бачите, що він зовсім іншої думки? Він просто жартує.

— Я сказав саме те, що думав, — чітко відрубав Джесон. — Вірші, які тут читали, поганючі.

Присутні несамовито почали галасувати, й голова знову постукав лінійкою, закликаючи до порядку.

— Геть звідси! — вигукнув хтось. — Якщо він лає ці вірші аби лаяти, то нехай забирається геть.

Галас обурення посилювався, і голова знову змушений був закликати присутніх до порядку.

Врешті Джесон, якому сіпалось обличчя, підвівся. Голоси одразу вмовкли. Голови повернулись до нього.

— Ну що ж, — сказав Джесон. — Задавайте свої запитання. Я готовий.

— Отак ми до чогось дійдемо, — спокійно сказав голова й попросив присутніх задавати запитання.

Перші кілька запитань були колючі й упереджені. Не встиг Джесон на них відповісти, як посипалися інші.

— Товариші! — крикнув художник, автор мазанини, що прикрашала старі стіни. — Товариші, дайте можливість товаришу Уїлерові відповісти.

— Ні, ні, нехай висловлять усі свої запитання. А я потім відповім на них разом.

Всі на це пристали, і протягом п'яти хвилин Джесон, задумливо нахиливши голову, вислухував запитання, відзначаючи кожне з них легким кивком. Нарешті присутні вичерпали весь свій запас запитань, і запала глибока тиша.

— Це все, чи, може, іще є? — голосно спитав Джесон, обводячи поглядом кімнату.

Присутні мовчали.

Вони вперше відчували глузливий запал товариша, якого вони щойно бомбардували. А він стояв перед ними довготелесий, похмурий, у рогових окулярах, і холодно дивився на всіх крізь товсті скельця.

— Товариші, — почав він, повільно вимовляючи слова серед запалої тиші. — Ви виявили мені честь, задавши стільки запитань. На деякі з них я спробую відповісти. Але спершу хочу повторити те, що сказав із самого початку: всі вірші, прочитані в цьому історичному амфітеатрі, вкрай погані. А тепер слухайте. Товариші, ви вважаєте себе представниками нового дня, світанку нового часу, але не прислухаєтесь ні до пролетарської поезії, ані до кращих буржуазних поетів. Коли моряки виливають стару зужиту воду, коли вони вичерпують її відрами і цебрами й виливають, хекаючи, за борт, то не цікавляться тим, куди вона потрапляє, бо це не так важливо. Вони називають її баластом. Ось що ви берете на своє озброєння. Більшість із вас такі пролетарські поети, як я пілот цепеліна. Подумайте самі, товариші: невже тільки тому, що ви трохи наблизились до комуністичного руху, всі ваші твори одразу стали пролетарськими й відбивають думки мас? Невже ви гадаєте, що досить запам'ятати кілька марксистських термінів, таких, як опортунізм, капіталізм, пролетарська держава, революціонер, дрібна буржуазія та деякі інші модні слівця, щоб уже автоматично стати проповідниками нового, «робітничого мистецтва»? Всі ви верзете нісенітницю, і всі ви помиляєтесь, друзі мої.

— До чого ви хилите? — гукнув хтось із підлоги.

— Помовчте! — відрубав Джесон. — Раз говорю я. Товариші, з вашого дозволу, всі ми, присутні тут, — паразити. Ми — черепашки, що поприлипали до корабельного дна. Революція нас не потребує. Їй потрібні бойові трударі, бойові свідомі трударі. Це яскраво підтвердилося на сьогоднішньому масовому мітингу. Після виступів всіх оцих «відомих» і «свідомих» письменників взяв слово один шахтар і враз наелектризував аудиторію. Чому? Бо він справді знає, за що бореться. Він знає, що став на бій проти голоду, експлуатації і здириства. І буде битись до останку.

— То, на вашу думку, рух може обійтись зовсім без інтелектуалів?

— Помовчте! І так і ні. Всі ви, тут присутні, — ні хороші письменники, ні хороші художники. Ви йдете за рухом, як рибні мальки за течією. Більшість із вас — нью-йоркці, які щойно позакінчували коледжі; більшість із вас не знає, що таке мозоляста долоня; ви ніколи не працювали в майстернях, на заводах чи фермах. Мало хто з вас працював в установах. Ви нічого не знаєте про психологію мас, до яких звертаєтесь у своїх творах. Повірте мені, товариші, ви лише звичайнісінькі представники богеми.

Загули голоси обурення. Голова, голосно стукаючи лінійкою, закликав усіх до порядку.

— Товариші, дозвольте йому закінчити, дайте йому висловитися. Прошу, товаришу!

— Якби ви були народилися раніше, п'ятнадцять-двадцять років тому, то боролися б за «нову свободу», вільну любов і таке інше. Але що сталося, що ви вхопились за нові ідеї? А те, що буржуазія привласнила собі ваші колишні гучні декларації! Кожне дівчисько, кожен клерк, що заробляють п'ятнадцять доларів на тиждень, вірять тепер у вільне кохання й свободу. Єдина мета, заради якої вони боролися, нині вже застаріла. Навіть у кіно героїні не обов'язково бути дівчиною, — герой і так візьме її в свої мужні обійми й зашепоче їй на вухо про весільні дзвони. Зневірившись, ви відштовхнулися від того берега й пристали до робітничого руху.

Два чи три слухачі підхопилися з підлоги, намагаючись криком примусити Джесона замовкнути.

— Ви називаєте себе радикалами, — провадив далі той уже голосніше. — Ну й що з цього? Що змінив цей ярлик? На хліб покладено іще шматочок шинки. Перший-ліпший багатонадійний молодий письменник чи художник завжди радикал. Оцей ваш радикалізм — не новина. Та ви не тільки називаєте себе радикалами, ви ще й іменуєте себе революціонерами. Це вже зовсім цікаво. А чи знаєте ви бодай стілець, що таке революція? Чи заслужили ви те ім'я, що прибрали собі — ім'я пролетарського письменника, митця! Що ви зробили й що ви робите на користь революційного американського руху?

— Ми несемо в маси класову свідомість! — крикнув хтось.

— Пхе! Думаєте, вони читають вашу макулатуру, чи дивляться на ваші малюнки? Чим може прислужитися трудареві оця мазанина, що висить на стінах? Яка користь промислового робітникові, фермерові, невільникові з білим комірцем від оцих вір-

шованих залпів «нових світанків», оцих ваших стереотипних декларацій?

— Отже, по-вашому, з нас нема ніякої користі? — спокійно запитав голова.

— Хороші письменники й художники завжди приносять користь, — відказав Джесон. — У мене є друг — здібний художник. Та чи він хизується перед масами своїми портретами, натюрмортами, пейзажами? Ні. Він малює добре продумані, запальні, бойові плакати для партії, і їх носять під час демонстрацій.

Всі присутні глянули на Леона. Вони знали, кого має на увазі Джесон.

— Він приносить партії якусь користь, він не паразит.

— Ну, а ви самі як? — кинув хтось із присутніх.

— Я? Це зовсім інша справа, яка не має нічого спільного з нашою дискусією, — відповів Джесон, раптом спохмурнівши.

— Зараз ви пишете секс-оповідання для бульварних журналів. Отже, ви самі — паразит.

— Так, тільки ж я цього не заперечую, — відказав колишній поет. — Я паразит найгіршого гатунку, майже такого, як і ви.

— Товариші, товариші! — Голова постукав лінійкою, закликаючи всіх до порядку.

— Він нічого не доказує до кінця, — озвалася дівчина, яка кидала репліки й раніше.

— Нехай висловиться ясніше, — кинув низенький юнак з плоєним комірцем і чорною краваткою, той самий, що привітався з Джесоном на початку зборів.

— А ви, бува, не Елі Дорфман? — спитав Джесон, і його обличчя розпливлося в уїдливій глузливій посмішці.

Той зніяковіло кивнув головою.

— Ідучи сюди, я поминув ваші двері. І побачив прибиту на них картку з написом: «Елі Дорфман, робітник». Де ви зараз працюєте, товаришу?

Дорфман, що сидів біля дівчини, яку він цілував напочатку вечора, почервонів.

— Я поет, — відповів він. — Деякі мої вірші друкувалися в пролетарських часописах.

— А хто читає ці великомистецькі, «пролетарські» часописи? Маси?

Відповіді не було.

— Гаразд, то де ви зараз працюєте.

— Зараз я працюю над романом, — відповів Дорфман.

Джесон хихикнув. Більшість присутніх тут знала, що Дорфман живе на утриманні молодшої вчительки. Дівчина, яку Дорфман цілував, була не вчителька.

— Даруйте, товаришу, — глузливо вибачився перед ним Джесон. — Ви працюєте над великим американським пролетарським романом. Отже, ви — робітник. Вибачте.

Довгий час панувала мовчанка.

— Але ж ми ще дуже молоді, — озвалася врешті одна з дівчат. — Ніхто з нас не вважає, що він великий письменник чи художник. Ми наполегливо прагнемо створити щось довершене.

— Чому ж ви тоді, замість вступити до партії, лише співчуваєте їй? Чом не допомагаєте у зборі коштів, в агітації?

— Нам здається, що, допомагаючи будити класову свідомість, ми принесемо більшу користь комуністичному рухові.

Це надало дискусії спокійнішого плину.

— Схоже на те, що ви в партію і не збираєтесь.

— Кажіть по суті, — пролунало кілька голосів. — Скажіть, які вади ви знайшли у віршах.

Голова глянув на Джесона, якому все це вже остогидло.

— Погана поезія — це погана поезія, чи то вона пролетарська чи буржуазна, — сказав Джесон. — Жоден прочитаний тут рядок не вартий того паперу, на якому він написаний. Ви, товариші, не хочете вчитися. Вам би одразу з головою зануритися в героїчні, епічні, революційні твори. Але література — це мистецтво, малювання — також мистецтво, і до довершеності немає стежки навпростець. Перш ніж створити щось пристойне, вам доведеться витратити чимало часу, навчитися деяких речей і зазнати не одну невдачу. І вкінці може статись, що ви не створите нічого вартого уваги. Адже таланти не ростуть на кущах, як чорниця. Вам здається, що у вас талант. Гаразд. Але у вас помилкове уявлення про літературну справу, якщо ви гадаєте, що від галасливого бігу обіч комуністичного руху, від надсадних звертань до мас ваші твори стануть досконалими. Друзі мої, я висловився цілком відверто, коли сказав, що прочитані тут вірші погані. Вони погано побудовані й безглузді. Їм бракує ідеї. Одне слово, їх доводиться ковтати, як п'ятицентову склянку кока-коли.

— І ви вважаєте, що жоден з поетів не має майбутнього? — спитала дівчина.

— Ні, — сказав Джесон. — Уже хоча б тому, що ви живете в Нью-Йорку, в літературному місті, де кожен другий або пишє, або малює, або схибився ще на чомусь, уважаючи, що має право розводитись на актуальні теми. І щойно котрийсь із вас надрукується в якомусь маловідомому журналі, щойно виставить малюнок у якійсь нікчемній галереї, як уже вважає себе довер-

шеним митцем. Більшість із вас звичайнісінькі базіки й позери.

По кімнаті прокотився гомін, але Джесон провадив далі.

— Три роки тому, перше ніж зійти на великий Манхеттенський острів, я блукав по країні, заробляючи на прожиття випадковими, тимчасовими й будь-якими роботами. Я мив посуд у Сіетлі, служив офіціантом на екскурсійному лайнері на Великому озері, працював у бригаді, що проклала газопровід у Техасі, служив кондуктором у Чікаго і ніколи не бачив, щоб робітник прибивав на дверях своєї кімнати у якомусь дешевому пансіоні табличку: «Джім Джонс — робітник», або «Том Браун — водій вагоза». Ніколи, товариші.

В кімнаті панувала мертва тиша. На підлозі, знітившись у кутку, сидів Дорфман і дивився на свої черевики.

Юнак, що сидів позаду і весь час щось записував, порушив мовчанку.

— Я хотів би, товаришу Уїлер, щоб ви пояснили деякі свої зауваження. Скажіть, ви справді хочете, щоб усі художники малювали плакати? Ви справді хочете, щоб усі письменники складали партійні метелики?

— Я вже стомився відповідати на ваші запитання, — відказав Джесон. — Я ще раз, востаннє повторюю: якщо ви хочете допомогти комуністичному рухові, то повинні насамперед опанувати свою справу. Партії не потрібні погані плакати, а комуністичному рухові ви не потрібні взагалі. Два-три розумні робітники годні зробити більше, аніж ціла зала «класово-свідомих» художників і письменників. Вам усім треба добре усвідомити, що революція має бути революцією робітників, а не бунтом інтелігенції... Звісно, якщо письменник або художник походить сам з робітників, якщо він виріс на іншому ґрунті, ніж манхеттенізований комунізм, якщо він володіє справжнім талантом, знає, за що бореться, і може це дохідливо передати своїм пером чи пензлем, то це інша справа. Однак цей край досі ще не дав світові жодного визначного пролетарського письменника ані митця...

— Це надто суворе й категоричне судження, — зауважила дівчина, що сиділа на підлозі.

— Він займається деструктивною критикою! — крикнув хтось, підхопившись із підлоги. — Я вимагаю, товаришу голово, щоб він говорив по суті.

— А оті пляшки повні? — спитав раптом Джесон, повернувшись до кушетки й більше не відповідав на жодне запитання.

Почалася загальна дискусія, та Джесон не брав у ній участі, хоч на нього раз у раз покликувались. Він підтяг стільця і, поки

інші палко сперечались, сьорбав «цілющий бальзам» і таки добряче «набальзамувався». Йому гуло в вухах, мов густі мушині рої.

Почали розходитись тільки о третій годині ранку.

Леон, який сидів поруч Гелен, теж палко сперечався, захищаючи, як тільки міг, погляди колишнього поета. Він розповів товаришам про рекорди, які встановив Джесон у великому університеті на Середньому Заході, про те, як той брав призи та як різні визначні критики пророкували йому блискуче майбутнє в поезії.

— Але ж зараз він нічого не пише, — відказували товариші. — Ось уже рік, як ми не бачили жодного його вірша.

Було холодно й темно. Леон і товаришка Гелен, підтримуючи з обох боків Джесона, спускалися вузькими сходами.

Надворі Джесон трохи очуняв. Багато «кремлівських» вікон іще світилося. Десять тихо грало радіо, з другого чи з третього поверху долинав дівочий плач. Джесон сказав, що може йти без сторонньої допомоги, і всі троє пірнули в темряву вузького проходу, який вів на вулицю.

Звернувши на захід, вони мовчки попрямували додому. Брав мороз, вітер гойдав дугові лампи. Було пів на четверту.

На другій авеню Джесон повернувся до Леона й наказав своєму приятелю, який ловив дрижаки, йти додому.

— Я доведу товаришку Гелен цілою й неушкодженою аж до самісіньких дверей. Отож біжи додому й лягай спокійно спати.

Леон опирався, та Джесон різко урвав його:

— Товаришка Гелен і я мешкаємо в одному будинку. Не бійся. Я її не скривджу.

Леон усміхнувся, цокочучи зубами. Він окинув дівчину своїм сумним, теплим поглядом і спитав, чи вона не заперечує, щоб її провів додому Джесон. Вона сказала, що ні. Та він усе ще нерішуче стояв, вагаючись, що йому робити.

— Ну йди вже! Йди! — гримнув Джесон, і Леон, мов слухняний цуцик, повернувся й швидко пішов геть. Джесон і Гелен дивилися йому вслід. Коли художник зник за рогом, обоє рушили на захід, додому.

Перший квартал поминули мовчки. В обличчя дув свіжий вітер. Тоді Джесон приглушеним голосом, неначе його підборіддя було глибоко сховане в пальто, сказав милувидній дівчині, що Леон його кращій друг, але з дурного розуму він уклепався в одну особу, яка не відповідає і не може відповісти на його почуття, і додав (голос його забринів іще глухіше), що коли хтось скривдить Леона, то дорого за це поплатиться.

— Я наказала Хосе мовчати, — ніяково одказала Гелен.

— Якщо я довідаюся, що хтось — ви або Хосе — обмовитеся бодай словом, якщо я побачу, що Леон через вас страждає, то потрощу вам усі ребра й кості.

Тепер Джесонів голос бринів зовсім глухо, і коли вони дістались, нарешті, до будинку, Гелен мусила трохи почекати біля входу, поки колишній поет, важко спершись на стовп ліхтаря, кашляв, спльовуючи густе харкотиння на пішохід. Потому він витер губи, і обоє мовчки зайшли в холодний коридор. Навіть не сказавши одне одному «на добраніч», пішли кожне до своїх дверей.

XVII

Дні минали один за одним, ночі змінювалися ранками. Генк Остін звик блукати по скверу: тут було гарно, сонячно й стояли міцні широкі лави, на яких можна було посидіти. На глухі заклики чистильників взуття він тільки заперечливо хитав головою, а до промовців навіть не прислухався. Генк був не вельми високої думки про тих, що закликали робітників об'єднуватися, ставати всім під знамено з серпом і молотом.

«Ваші балачки не для мене, — казав собі Генк, — ні, красенько вам дякую. Крім того, я американець, а ці типи повинні повернутися туди, звідки понаїжджали сюди». Щоправда, він часом бачив у гурті кількох чоловік, що скидалися на справдешніх янкі, але на цих можна було не зважати. Просто, мабуть, зупинилися з цікавості, як це перше бувало і з ним. Тепер Генк не вірив балакунам. «Ні, сер! Красенько дякую!»

Посидить проти сонця, проти ранкового січневого сонця, а тоді без надії вирушає шукати роботи. Раз чи двічі Генк переглядав ранкові газети, чи нема була там оголошення під рубрикою «Потрібні». І коли часом знаходив, стрімголов мчав, запам'ятавши адресу. Тільки його завжди випереджали інші три-чотири сотні чоловік. Усі стояли похмурі, мовчазні: кожен сподівався дістати цю роботу, ненавидячи інших за те, що вони теж прагнули цього самого.

Тепер він уже перестав бігати за оголошеннями, а на біржах праці дівчата в приймальнях тільки хитали головами, навіть не підводячи на нього очей. Він знав, що роботи ніде нема, її ніде не знайдеш, і поволі змирився з цим. Тож він сидів і грівся на осонні. А думки снували в голові і верталися на п'ять, на десять, а то й на двадцять п'ять років назад. Він згадував дні свого дитинства та шкільні роки, місяці, проведені в далеких окопах Франції. На східному

кінці скверу, споглядаючи невпинний вуличний рух Четвертої авеню, стояв Лафайєт і своєю граційною поставою нагадував балетмейстера.

Генк почав курити люльку. Він купив кілька пачок дешевого тютюну, бо приємно відчувати в роті щось тепле, коли сидиш на холодній лавці проти зимового сонця. І тепер, коли він ішов додому на обід, то вибирав такий час, щоб прийти туди після дванадцятої, тобто після того, як діти попоїли й знов побігли до школи. Повільно й тихо з почуттям якоїсь провини одчиняв він двері, прибравши сердитого вигляду, крадькома заходив, спинався коло зливу і довго й ретельно мив руки. Потім сідав за стіл, дружина ставила перед ним велику тарілку гарячої страви, і він, не підводячи очей, мовчки їв. Боже, який у нього був тепер апетит. Здавалося, він їв би і цвяхи. «Це від свіжого повітря», — казав він собі. В кімнаті поруч щасливо лепетало дитя. А дружина більш не плакала при чоловікові. Але її щоким часом були набряклі й червоні.

Один за одним минали зимові дні. У місті було проведено кілька добродійницьких кампаній. У вітринах висіли плакати й афіші, які закликали підтримувати добру справу. Кілька найбільших бізнесменів міста, керуючись почуттям громадянського обов'язку, взяли участь у кампанії. Вони закликали всіх збирати й надсилати до штабу старий одяг «для тих, хто перебуває в скруті й відчуває в ньому потребу у нашому великому місті».

«Хоча на наш народ звалилися суворі випробування, він не втратив своїх кращих рис, таких, як терпіння і витримка, — заявив у пресі якийсь видатний діяч. — Ось-ось настануть кращі часи. Американська нація мужньо дивиться в прийдешнє і вийде з цієї кризи дужчою й міцнішою, ніж будьколи; вона вийде з...»

Під цією заявою було вміщено портрет видатного діяча, чоловіка з бадьорим поглядом і потрійним підборіддям.

Над містом гуляли вітри, йшли дощі, спалили тумани. Сонце сходило й знову заходило, пірнаючи в холодні води Гудзону. Щоранку містер Бордман ішов з дому, дедалі більше усвідомлюючи, що він веде програну битву. Він це відчував усім своїм єством. Сцен більше не було. В квартирі панував зовнішній спокій. Марджі була люб'язна і мила до всіх, хто приходив до Бордмана. Але це тільки зміцнювало в ньому гірку свідомість того, що він рогиносець. Щоранку йому доводилось брати себе в руки, перш ніж сісти за письмовий стіл, а по дорозі на роботу він вів сам із собою суперечку. День і ніч його мозок точила одна й та сама думка. Щоким йому позапа-

дали, і коли після гоління він пудрив їх, обличчя його було як у мерця. Один з колег містера Бордмана якось підійшов до його столу й тихим, співчутливим голосом запитав, чи з ним чого не скоїлося.

— Ви, бува, не вклали кудись нерозважно свої гроші? А може, що з дочкою?

Містер Бордман раптом занепокоївся. Боже! Таж він уже не пам'ятає, коли востаннє відповідав на доччиного листа. Він регулярно висилав їй гроші, але жодного разу не написав ані рядка, боячися чимось видати свою біду. В останньому листі дочка висловлювала стурбованість і питала, невже батько такий переобтяжений працею, що не може написати їй бодай кілька слів у грошовому переказі?

Містер Бордман викликав секретаря і почав диктувати звіт, вдаючись до фраз, які справляли враження про непоганий стан речей у старій фірмі.

А над містом гуляли вітер і дощ, плив туман і лунав приглушений рев океанських лайнерів. Мер сидів у чудовому кабінеті муніципалітету, швейцари щоранку витирали парадні кам'яні сходи, поблизу завжди вешталось кілька кореспондентів та фоторепортерів. Бродвейські трамваї минали муніципальний парк, виходили на півкільце й завертали назад — на північ. Кондуктори продавали квитки. На стиках рейок стукотіли колеса.

Сілія заощаджувала свої дрібняки. Дантист робив свою справу, все йшло гаразд. Незабаром у неї будуть гарні передні зуби. Вона знову зможе вільно й невимушено всміхатись. Її вродливе личко більше не здаватиметься напруженим і холодним. Одне слово, Леон тепер побачить, яка в неї мила усмішка.

А Леон усі ці дні був дуже зайнятий — він малював плакати й транспаранти для партії. Комуністи вирішили провести незабаром велику демонстрацію на Юніонсквері, тож Леон працював з ранку до вечора.

Часом, повертаючись додому по сніданку чи то обіді, він знаходив на своєму письмовому столі у склянці з водою троянду, й тоді згадував про Сілію. Та всі його думки заповнила робота, а в вільні хвилини ними запановувала товаришка Гелен.

А його заощадження тим часом танули, тож одного дня він зателефонував завідувачеві гравіювальної майстерні й поцікавився, чи можна йому повернутися на роботу за кілька тижнів. Завідувач, який прихильно ставився до Леона, мить подумав, вагаючись, чи зразу погодитися на Леонову пропозицію, але, згадавши, що незабаром надійде замовлення на великий каталог, відповів:

— Думаю, що так.

Леон вийшов з дому в піднесеному настрої. Зрештою, це вже було не так і погано. Він пішов до Джесона похвалитися цією новиною і застав колишнього поета похмурим і роздратованим ще більше, ніж звичайно. У Джесона вистачало й своїх клопотів, голова йому сохла, як знайти вихід із заплутаного становища. Джесон знову писав листи до Філадельфії, хоча добре знав, що це тільки марна й безнадійна трата часу. На п'ятого листа прийшла коротка відповідь, у якій мовилося, щоб він про неї більше не думав. У конверті був чек на п'ять доларів, хоча в листі про це нічого не згадувалось.

Леон пробув у Джесона недовго, тихо зійшов униз і знову заходився коло своїх плакатів. Джесон натякнув йому, що в нього з кимось побачення. І справді, через півгодини хтось несміливо постукав у двері, й до кімнати зайшла міс Аллен. Вона сіла, не роздягаючись. Потім поприбирала в кімнаті, навелалад. А Джесон тим часом сидів, наче той манекен, без живої іскорки в очах. Незабаром молода медсестра пішла. Вона обернулася з порога до Джесона, і очі її випромінювали любов. Вона стояла на порозі й сумно дивилася на Джесона.

— Бережіть себе, — тихо сказала дівчина. — Не вживайте більше наркотиків. Пообіцяйте мені, що це не повториться.

— Дурниці, — відрубав Джесон. — Нічого я вам не обіцяю. — Та насправді він уже давно не стукав у коричневі двері. Особливого задоволення наркотики йому не принесли, отож він кинув їх вживати. Спочатку наркотики викликали коротке збудження, але на зміну йому приходила страшна депресія, тож справа не була варта заходу. Тим-то Джесон повернувся до «цілющого бальзаму», і «бальзам» його не підводив.

Літня огрядна двірничка, спираючись на мітлу, розповіла колишньому поетові, що сивоголовий чоловік, який мешкає в суміжному будинку, в «Апартаментах Глена Кова», виглядає збентеженишим, ніж звичайно.

— Щось, мабуть, його тривожить, — провадила далі літня двірничка. — Він такий симпатичний, містере Уїлер. Одрразу видно, що джентльмен. — Вона охоче гомоніла на цю тему. У неї було велике серце — не менше, либонь, од її черева. — Подумати тільки: вчора ввечері він підійшов до мене, коли вивів гуляти своє цуценя, й спитав: «Чи не можна у вашому будинку найняти кімнату? Може, є вільна? Знаєте, містере Уїлер, я спершу подумала, що це жарт, але він питав цілком серйозно. Отож я відповіла, що в мене є кімната. «А вікно на подвір'я?» — спитав він далі. — Може, з нього видно бу-

диноку праворуч?» Отаке спитав, можете собі уявити. Я, мабуть, усміхнулася, бо він раптом рушив з місця й повів далі цуцника, що сіпався на повідку. Може, хоч ви скажете, навіщо йому потрібна кімната в цьому старому домі?

— Не здавайте йому кімнати, — сказав Джесон, прибравши суворого вигляду. Він почувався стомленим, але примушував себе бадьоритися перед старою дівкою. — Не здавайте йому кімнати. В ній буде склад для мого джину, коли я одержу свій перший мільйон доларів.

— Хі-хі, — засміялася стара, і її велике черево затрусилося, неначе їй за спину потекла цівка холодної води.

XVIII Напередодні великої демонстрації в Юніон-сквері комуністи скликали збори, де остаточно обговорили весь план. Голови підкомісії виступили з доповідями, називаючи імена товаришів, призначених керувати походом і звертатися до мас, коли всі зберуться у сквері, а також пильнувати, щоб усе пройшло спокійно. Поліція вже дала дозвіл на похід і на проведення зборів у сквері опівдні.

— Ми повинні продемонструвати витримку, товариші, — сказав голова, — і дивитись за порядком у наших лавах. Адже мають зібратися тисячі людей. Якщо полісмени перевдягнуться під робітників і намагатимуться підбурювати юрбу, ми не повинні піддатись на провокацію.

Голова однієї підкомісії повідомив, що для мітингу дістали гучномовці, тож на території всього скверу матимуть змогу чути промовців. Це викликало дискусію, товариші цікавилися, кого буде обрано для виступів.

Далі почалося обговорення маршруту, де і як збиратиметься народ. Врешті ухвалили, що демонстранти зберуться на північному кінці П'ятої авеню опівдні.

— Треба, щоб плакати несли найдужчі товариші, — кинув хтось. — Під час останнього походу дехто дуже стомився, й транспаранти так хиталися їм у руках, аж не можна було нічого прочитати.

— Отже, їх можуть нести тільки чоловіки, — озвалася невдоволено якась товаришка.

Леон сидів позаду, поруч із товаришкою Гелен, і уважно прислухався до обговорення. Ось уже скільки днів з рання й до смерку він малював і писав плакати, робота його була схвалена центральним комітетом. Поки сперечалися за маршрут, він занепо-

коєно прислухався до розмов. Нарешті підніс руку.

— Товариш, що сидить позаду, просить слова, — сказав голова.

Стало тихо, всі погляди звернулись до промовця.

Леон підвівся. Обличчя йому зблідло, долоні змокрили. Адже збоку сиділа товаришка Гелен. Облизавши губи, він почав високим, гучним голосом, щоб усі чули.

— Я пропоную розташувати плакати і прапори по всій колоні, зосередивши найбільшу кількість попереду й позаду. Досі ми під час демонстрацій несли всі плакати попереду. Коли пройде голова колоні, люди на тротуарах бачать тільки лиця демонстрантів. Тому я пропоную розставити людей з плакатами по всій колоні, щоб публіка всюди мала на чому спинитися очима.

Він сів, геть употівши. Зал загомонів. Пропозиція була слухна. Кілька товаришів одразу підхопилися з місць, закликаючи прийняти пропозицію.

— Як слушно зауважив товариш Фішер... — починали наступні промовці.

Леон щоразу паленів, коли згадувалось його ім'я. «Як слушно зауважив товариш Фішер...» — чулося раз у раз. Обговорення його пропозиції тривало. Товаришка Гелен з гордістю поглядала на нього, але він уперто дивився просто себе. Виблискувало зарошене потом чоло, сяяли очі.

Голова постукав, закликаючи до порядку. Леонова пропозиція була поставлена на відкрите голосування і прийнята одностайно. Товаришка Гелен високо підняла руку, близько присунулась до Леона, торкаючись його коліном, щось ніжно зашепотіла, але він не слухав. У голові гуло, немовби там працювала циркулярна пилка.

Перед самим кінцем зборів підвівся товариш Едвард Лукотас і почав одну з своїх звичайних полум'яних промов. Проте ніхто його не слухав, і він сів, червоний та захеканий. Голова байдуже дивився, як ворушились великі Лукотасові губи. Зліва Бессі Сільвер голосно розмовляла з іншими дівчатами. Минулого тижня їй довелося брати участь у пікетуванні, і полісмени, за її розповіддю, повелися з нею зухвало.

— Саме коли я йшла Двадцять сьомою, цей полісмен вихопився навстріч і почав відпихати юрбу назад. Коли він побачив у мене на грудях і на спині знаки пікетчика, то одразу кинувся до мене, а я ні з місця. Він мене штовхає, намагається зірвати знаки. Та тільки вколов собі пальця шпилькою. Тоді розлютився й ще раз спробував зірвати знаки. Але ж як? Поліз рукою мені під блузку... брр... ви добре знаєте цих полісменів. А я йому харк межі очі! Поки він витирився, я втекла.

Збори скінчилися. Засовалися стільці, всі загомоніли, почали розходитись групами.

Леон провів товаришку Гелен додому. На вулиці було холодно, і він тримав руки в кишенях. На розі, з уваги на вуличний рух, товаришка Гелен взяла його під руку й не відпускала, коли вони перейшли вже на другий бік. Леонові закатало серце. Товаришка Гелен щебетала весь час, сказала, що пишається ним.

— Пусте, — відмахнувся він. Йому було приємно йти поруч неї цього морозного вечора. Біля її будинку він завагався — було вже пізно, юнакові здалося, що їй хочеться спати, але вона сказала:

— Чому ви не проводите мене до дверей?

Зніяковілий і щасливий, він щось промимрив і пішов з нею довгим напівтемним коридором. Шибки над дверима світилися. Обоє збагнули: Хосе вдома. Постояли ще кілька хвилин, розмовляючи пошепки, потому Гелен, мовивши «на добраніч», намацала в півтемряві його долоню й ніжно її потисла. Він відповів на потиск так рвучко, так тремтливо, аж дівчина, глибоко зворушена, пильно подивилась на нього сяючими очима і квапливо поцілувала в уста.

— Це тому, що я пишаюся вами, — шепнула вона, вдруге потиснула йому руку і, тихенько відчинивши двері, пішла до себе.

А Леон все стояв під дверима. По щоках котилися теплі слюзи щастя. Знов і знов переживаючи її слова, поцілунок, потиск руки, він поспішив додому. Груді повнілись невимовним щастям.

Але тут відчинилися двері під сходами, і в коридор вийшла Сілія — подивитися, чи клітка з канаркою як слід укрита.

Леон зрадів цій зустрічі. Він зараз ладен був обійняти весь широкий світ.

— Що вам — ви плакали?! — злякано спитала вона.

— Плакав? Та ні, — одказав він, швиденько витираючи щоки. — Це від холоду надворі.

Але такого променистого погляду вона в нього ніколи не бачила. Нараз він почав пошепки розповідати про славний партійний рух, про передбачення Маркса, Енгельса і Леніна. Говорив тихо й квапливо, дивлячись на неї, крізь неї, кудись поза нею. Сілія аж оглянулася, чи хто бува не підслуховує.

— То ви справді не плакали? — серйозно спитала вона, перебивши його розповідь.

Леона Фішера неначе хто з розгону посадив на землю. Він виливає свою душу, а вона питає, чи він плакав! Щось пробурмотівши, він подався до своєї кімнати.

А внизу, пересуваючи неслухняними пальцями туди й сюди скатертину на клітці

та поправляючи торочки, стояла Сілія. Уста її тремтіли.

Леонове роздратування минулось перше, ніж він дійшов кінця сходів. Глянувши вниз на дівчину, яка все ще мовчки стояла при клітці, він тихо мовив:

— Сіліє, пробачте...

Чорна голівка внизу повернулася до нього. Він побачив її милу, холодну усмішку — в такий спосіб вона прикривала щербину між верхніми зубами.

— Пробачте, — знов тихо мовив він.

Щось здавило їй горло. Його постать відкидала довгу кумедну тінь на протилежну стіну, й від цього його голова здавалася довгастою й ніби виростала просто з вузьких плечей, як ото в горбаня або маленького вуличного торговця з мішком на плечах.

— Нічого, — прошепотіла вона у відповідь.

Він усміхнувся:

— На добраніч!..

...Хиталися, стугоніли старі віконні рами. Над містом гуляв вітер. Чорні тіні будинків лежали на тротуарах. Дружині капітана поліції розболілась голова, і вона встала десь по півночі прийняти таблетку аспірину. Полісмени ходили своїми маршрутами. У друкарнях машини вивергали ранкові газети. Треба жити далі, дивитися в майбутнє. Народжуватимуться діти. Ми живемо для них. Люди з патлатими головами і палким прагненням хильнути чогось міцного писали зворушливі редакційні статті, малювали заголовки. Невдовзі, випивши по чашці кави, на вулицю, в холоднечу передранкових годин гайнули хлопці з паками газет. Час не жде. Вертають назад хлопці, підраховуючи дрібняки, а машини гуркотять далі, стрясаючи будинок.

Розсіваючи сіру барву, в місто заходить світанок. В небі повільно здіймаються і, розходячись, опускаються смуги блілого світла, мов промені неясних прожекторів. Десь близько сьомої години, коли вулицями заспішить народ, небо стає каламутне. Численні перехожі, спускаючись у метро, читають прогноз погоди.

«Холодний вітер. Суцільна хмарність протягом усього дня. Ввечері можливий сніг або град. Вітер переважно північно-західний, із зміною вночі на південний. Вранці посилення вітру. Над районом Нью-Фаундленду триває шторм. В районі Нижнього озера, у північних штатах, на захід од Вісконсіну — слабкий сніг. Слабкі дощі — над Тихоокеанським узбережжям. Прогноз для авіації: поземки і хуртовини, напрями вітру — північно-західний помірний над землею, сильний над шаруватими хмарами.

Хмари рвані, промисловий дим, туман, видимість пересічна».

Далі повідомлялося, що падіння температури викликало морози з поширенням на південь аж до Атланти.

Частина шоста

Капітан поліції, здоровенний чолов'яга з масивною щелепою, крутнувся в обертовому кріслі й наказав секретареві викликати лейтенантів Сміта, Боуена та Олденгеймера. Секретар відклав ручку, підвівся, обійшов капітанів стіл, вийшов до приймальні, нечутно ступаючи гумовими підощвами, і повернувся разом з трьома лейтенантами. Два з них одкашлялись перед дверима, третій спинився й почепив кашкета на вішалку. Всі прибрали покірливого й серйозного вигляду, мовляв: слухаємо, сер.

— Лейтенанти! Червоні збираються сьогодні, після полудня, провести демонстрацію, — заявив капітан, поблизкуючи холодними блакитними очима. — Сміт, ви будете командувати стрілецьким взводом. Боуен, вам доручається кулеметний; поставте своїх хлопців на Університетській площі і на Чотирнадцятій вулиці, з кулеметом на кожній колясці мотоцикла, але без набоїв: до них вдаватися не доведеться. Олденгеймер, ви командуєте кінним підрозділом. Ваші хлопці патрулюють на ділянці від західного кінця площі, ба навіть од північно-західного, до половини кварталу Шістнадцятої вулиці і на півтора кварталу П'ятнадцятої, чи Сімнадцятої, вирішуйте самі. Скажіть їм, що стріляти не можна. Можна тільки вживати кийки. Сьогодні, гм, лейтенанти, буде визначний день; про демонстрацію вже знає все місто. Будуть і кореспонденти і фоторепортери, буде громадськість. Отже, гм, ви розумієте, як треба поводитись.

Секретар знову заглибився у складання рапорту за вчорашній день. Проте одне його вухо очікувало наступної команди. І команда не забарилася. Наслідуючи комісара, капітан відкашлявся й наказав викликати Уелча з його п'ятьма полісменами. Секретар відклав перо й вийшов з кабінету. Незабаром він повернувся з п'ятьма полісменами і сержантом Уелчем. Всі мали слухняний, серйозний вигляд. Сержант стиха кахикнув і виструнчився перед шефом.

— Є у вас напихваті старий одяг, сержанте?

— Є, сер.

— Чудово, — мовив капітан і звернувся до полісменів, що пасли очима начальство. — Хлопці, ви добре знаєте своє завдання, ви його відмінно виконали в жовтні, за, гм, подібних обставин. На всі ваші запитання вам відповідь сержант Уелч. Все.

П'ятірка полісменів рушила за своїм сержантом, зберігаючи серйозний вигляд. У підвалі вони перевдяглися у зношений старий одяг. Двоє насунули на голови незграбні кашкети, інші — якісь безформні капелюхи.

А нагорі капітан, давши останні настанови лейтенантам, зателефонував дружині й спитав, чи в неї минувся головний біль. Не змінюючи пози, зручно й вільно розсівшись у широкому фотелі, він шепотів у мікрофон щось заспокійливе.

Звівши погляд від рапорту, секретар помітив, що останній з лейтенантів не причинив дверей. Він підвівся, обійшов капітанів стіл і тихенько зачинив їх.

Припавши до телефонної трубки, ніби цілуючи жіночу щоку, капітан все ще ніжно розмовляв із дружиною.

Навпроти «Двадцятидверного міста» до католицької школи почали заходити перші діти. Дві лагідні на вигляд черниці стояли на ганку і дивилися в кінець вулиці. Там, на розі Третьої авеню, полісмен-регулювальник підняв кийок, заборонивши цим всякий рух у напрямку школи аж до дев'ятої години, поки забринить останній дзвінок, і всі діти спокійно зайшовши до приміщення, сядуть за парти.

Широкоплечий полісмен стояв спиною до черниць, а ті все дивилися на нього: їм було цікаво знати, чи то Майк Келлі, чи хто інший. Довгі чорні сукні тріпотіли на вітрі сірого тьмяного ранку. До черниць приєднався високий молодий патер з помітним черевцем, в окулярах. Останнім часом він щось слабував на очі — либонь, забагато читав життє святих.

Коли забринів перший дзвінок, обидві черниці й молодий патер увійшли до будинку. Вони змерзли, виглядаючи дітей. Масивні двері повільно зачинилися.

Стара двірничка потягла дві великі урни у підвал. Ось вона знову вибралась нагору. Дихала важко, ноги підгиналися, тож спиналася, спершись на мітлу.

А вулицею прямував Листоноша-розрадник, несучи на старій спині сумку з поштою. Дійшовши до «Двадцятидверного міста», він насупився, відтак усміхнувся до старої. Поштар був неодружений, отже, не втратив іще галантності.

— Тридцять зим відходив я вже цими кварталами, — мовив старий. — Гай-гай,

тридцять зим, — і поглянув через вулицю на гараж, де на вітрі маяла жовта реклама автопокришок фірми «Файрстоунтайр», проголошуючи: «Чи не пора на заміну?»

— Нема пошти? — жваво спитала стара двірничка.

Листоноша-розрадник саме розкладав по старих скриньках рахунки за газ.

— Самі тільки рахунки. Жодного листа.

Двірничка завела була розмову, та Листоноша-розрадник, хоч який був галантний, не мав часу на балачки й подався собі перевальцем далі.

Незабаром униз зійшов Генк Остін, встромив пальці до поштової скриньки, витягнув звідти рахунок за газ і, щось буркнувши, засунув до бокової кишені. Він прямував до площі, далі від дому, думаючи про те, як згаяти ще один ранок. Його заощадження нестримно танули, і тепер їх вистачить на дуже короткий час.

Джесон повернувся після ранкової чашки кави з «Кришталевої закускої» і заглянув, що йому там приніс Листоноша-розрадник. Жодного листа — тільки рахунок за газ.

— Ну то як, містере Уїлер? — защебетала двірничка, якийсь вогник зажеврив в її старечих очах, брезкле обличчя зморщилось у приємній усмішці. — Продали ще якесь із своїх оповідань? Чи одержали грошовий переказ?

— Аякже, — весело відказав Джесон. — Ось чек на дві тисячі кубічних футів газу; можете пересвідчитися, мадам, — і простягнув рахунок. — Дивіться, зрештою, це неабиякі гроші. Тож незабаром я матиму змогу найняти кімнату для мого джину.

— Хі-хі, хі-хі-хі.

Джесон, якому остобісіло оце її «хі-хі-хі», звернув у парадні двері й подався до себе на п'ятий поверх.

А з суміжного будинку — «Апартаментів Глена Кова» — почали виходити на роботу мешканці — містер Бордман та ще два-три подружжя.

Ранок видався хмарний. Газети повідомляли, що славетний трансконтинентальний льотчик побив рекорд тривалості польоту й має по обіді прибути до Нью-Йорка, де його вітатимуть представники муніципалітету. Горобці дзьобали брук, вишукуючи в щілинах старе насіння, щипали сухі травинки. А Листоноша-розрадник тим часом дивав уже Другою авеню, розкладаючи пошту по скриньках.

Ще через п'ять хвилин містер Андре Франконі, який останніми днями почувався не вельми добре, замкнув своє помешкання й почав спускатися сходами. У вестибюлі він заглянув крізь скляне вічко до пош-

тової скриньки і, побачивши там пошту, дістав з кишені ключика. У скриньці лежав рахунок за газ і два конверти. Він розпечатав їх, дивлячись на вулицю. Похмурий ранок гнітив його. Два хлопчики, що записалися до школи і грали зараз у ковбоя та індіанця, з гиканням промчали повз нього. Містер Франконі сховав рахунок за газ і зосередив свою увагу на листах.

Один був від доктора Моррісона, другий — з Каліфорнії, від Флоріни. Італієць занепокоївся, вернувся додому.

Дочитавши лікарського листа, він відчув, як обважніло серце. Лист був складений обережно: нічого певного не говорилося, але містер Франконі збагнув — немає ніякої надії. Доктор Моррісон писав, що останній аналіз крові — позитивний. Проте, він вважає і майже переконаний, що курс лікування дає певне поліпшення. Лікар закінчив висловами чемності, але не додав, як звикле, відповідного рахунку. Слабка втіха! Другого листа містер Франконі розпечатав неквапно, майже без інтересу, та не встиг прочитати й двох-трьох рядків, як його наче вдарило струмом. Флоріна писала схвильовано і сумбурно, що чоловік жахливо побив її два дні тому; що тепер, коли патер Тортінас поїхав до Іспанії, нема нікого, хто б міг їй дати пораду. Крім того, Джо взяв молоду вдову-шведку за економку й звільнив мексиканську служницю, що ходила до міста по пошту. Тепер він спить з удовою.

«Віднині, Андре, я не можу одержувати твоїх листів: нема кого посилати на пошту. Я мешкаю з коханкою чоловіка під одним дахом. Діти шепочуться між собою».

Вся сторінка були нашвидку списана енергійними стрибучими літерами. Він уявив собі її рухи, її міцну руку, що швидко водила пером по паперу. Але те, що було в кінці, вкрай його приголомшило.

«Андре, я виїжджаю поїздом до тебе, до Нью-Йорка, у вівторок. У мене ще стане грошей на дорогу. Я їду до тебе, Андре. Я віддаю себе на твою ласку, і хай мені допоможе господь. Я знайду тебе, вказавши твою адресу таксистові». — Далі йшов виведений твердою рукою підпис. Літери громадилися на сторінці, як скелясті гори.

Містер Франконі дочитав листа. Важкий, як свинець, тягар під грудьми, здавалось, почав перевертатися, неначе там ворухилась неперетравлена їжа. Він знов уважно перечитав листа і, поки дійшов кінця, повідгризав собі всі нігті, чого з ним досі зроду не траплялося. Вдруге лист вразив його не менше. Чоло йому вкрилося потом, у скронях гупало. Скинув пальто, поклав на стілець, сів обмірковувати становище, намагаючись заспокоїти нерви. Підвівся, випив

склянку води, знову сів. А з вулиці долітали крики хлопчиків, які й досі гралися.

— Бах-бах, — вигукував один, а другий горлав, наслідуючи індіанського вершника в преріях.

Думки вже ніби не плутались, але в скронях так гупало, аж все обличчя боліло. Франконі пішов до ванної глянути на себе в дзеркало. На маленькій скляній полиці лежала його бритва з розкритим блискучим лезом. Він склав її і почав масирувати обличчя. Удари в скронях трохи стихли, зате почастишали.

Нарешті Франконі повернувся до вітальні й зателефонував до перукарні. Через одну з манікюрниць, яка взяла трубку, він переказав, що сьогодні на роботу вийти не зможе. Італієць скинув піджак і жилет, зняв комірець і краватку. Почувався дуже погано. Отак просидів хвилин із п'ять. Трохи заспокоївся. Єдиний вихід здавався не такий вже й страшний. Підвівшись, підійшов до письмового столу й виписав кілька чеків, і серед них чек на щойно одержаний рахунок за газ. На один з листів, адресований у Бессано, в Італію, довелося, за браком одноцентових марок, наліпити три двоцентові. Тоді Франконі відчинив вікно і спитав хлопчаків, що бавились на вулиці, чи не хочуть вони заробити. Маленькі личка задерлись догори й енергійно закивали. Хлопці впіймали кинуті з вікна листи й дрібняки. Містер Франконі кинув ще одну монетку, бо вони почали сваритися, й дивився, як вони побігли до пошти на розі вулиці.

Тоді він повернувся до ванної кімнати, ввімкнув світло, зачесав назад своє рівне чорне волосся, погладив щоки, вискалив зуби й оглянув ясна. Подумав, що ясна мають якийсь гнилий відтінок, але, придивившись, вирішив, що це йому тільки здалося. Підсунувши ногою ослінець, він сів і відкрив обидва крани над зливом, регулюючи їх, поки не потекло літепло. Вода збігала майже безшумно.

Італієць подивився на блакитні вени під шкірою на зап'ястях, розкрив лезо бритви й двома рішучими, впевненими змахами різнув вени. З правої руки кров юшила рівними цівками; з лівої вдарила тонка, як голка, цівка. Болю він не чув.

Через п'ять хвилин в очах йому посутеніло, шуму води він майже не чув.

Хлопчаки тим часом повернулися з пошти й знов почали грати в ковбоя та індіанця.

— Бах-бах! Бах-бах — ти вже мертвий.

На якусь мить вода, що вибігала з кранів, зашуміла-забулькотіла дужче, потому затихла, неначе десь перекрили водогін.

Надворі було холодно й вогко. Над Тре-тьою авеню прогуркотіла надземка, й старі залізні опори, вбиті у землю, затремтіли, наче ноги слонів під важкою ношею.

Десь близько одинадцятої години товариш Леон Фішер постукав у двері до колишнього поета і, сказавши Джесонові, що на площі буде демонстрація, запросив його взяти в ній участь.

— Маємо навіть гучномовці,— похвалився маленький художник.

— Я не зможу піти на цю виставу,— відповів Джесон. — У мене сьогодні побачення. Якщо ти підійдеш на два з половиною кроки ближче, то помітиш, що я зараз добряче напідпитку.

— Прийде міс Аллен?

— Шкода, але я не зможу подивитися водевіль на площі. Можете надати моє місце в бенуарі комусь іншому. Мені дуже прикро, що не можу удостоїти прем'єру своєю присутністю.

Коли Леон вийшов, колишній поет довго цмулив з пляшки, посидів насуплений перед «ремінгтоном», вп'явшись у клавіші, підхльоскуючи себе. Але так і не надумавши, з чого почати, хряпнув кришкою машинки і ще раз причастився «цілющим бальзамом».

Леон швиденько спустився на перший поверх і спинився, вагаючись. Чи не попросити йому товаришку Гелен іти поруч нього на демонстрації? Леон тихенько постукав. Жодної відповіді. Постукав удруге. І знов ніхто не озвався.

Тоді він заспішив до партійного комітету, де розсортував численні плакати й гасла, над якими так старанно попрацював.

III

Ранковий людський прибій ринув у сквер. З'явився гурт чоловіків з дрючками та дошками. Зробивши позначки олівцем, вони позабавили стояки, настелили поміст для промовців. За кілька хвилин під'їхало маленьке авто з гучномовцями. Водій відчинив дверцята, і два монтери, що прибули з ним, поперетягали все обладнання до нашвидку збитої незграбної трибуни.

А трохи далі повагом походжав перед своєю будкою вербувальник рекрутів, байдуже поглядаючи, як встановлюють гучномовці.

Перед Манхеттенським банком на перехожих дивився гарно виписаний заклик: «Ви ще не склали заповіту? Не зволікайте. Подумайте про своїх рідних. Збільшуйте заощадження. Звіртеся на нас».

Небо було вкрите шаром суцільних важких хмар — ось де та обіцяна переміна погоди. Написи вздовж площі розпливалися,

якщо їхати трамваем чи машиною, бігли невиразними плямами, швидко танули, побачити можна було хіба що окремі літери.

Трибуну поставлено, гучномовці змонтовано. Кілька цікавих, переважно безробітних, вештались, вичікуючи, довкола. Один з них дивився, як швейцар «Ощадного банку Юніон-скверу» міняв на масивних бронзових дверях інформацію за відсутнім склом. Швейцар витяг звідти дві фотографії красунь-купальниць з флоридського змагання і натомість вставив два-три види шматованого війною Китаю. На них було зображено кулі та біженців, що скупчилися біля розбитих артилерією халуп, поруч залізничної колії. Вгорі напис: «Заощаджуй зараз, проценти нараховуються поквартально». А внизу, під фотографіями, висіла примітка — коротка пізнавальна інформація, яка мала сподобатись цікавій публіці: «Китайці перші почали вживати носові хусточки». В ній писалось, що задовго до християнської ери майстерно зроблені шовкові й бавовняні хусточки були поширені в країні мандаринів, правлячи за своєрідні талісмани. А з фотографій дивилися стомлені очі бездомних кулі.

Біля центрального входу до метро давно вже стали на свої місця бабця Волга та містер Фейбельман. Над візком продавця каштанів клубочився синюватий димок. Він раз у раз струшував бляшанку, щоб усі каштани смажились рівномірно.

На площі було людно. Всі знали, що опівдні має відбутися комуністична демонстрація. Продавці гарячих каштанів та бубликів прихопили набагато більше краму, сподіваючись на добрий виторг. Ці кмітливі, далекоглядні комерсанти жалкували, що комуністичні демонстрації збираються так рідко. Було тут і багато інших продавців та рознощиків. Усі з нетерпінням дожидали призначеної години.

Десь опівдні почали збиратися демонстранти. З'явилися репортери, фотографи, кінооператори. Підлітки сновигали в юрбі, з поважним виглядом пропонуючи газету «Дейлі уоркер».

— Робітники, об'єднуйтеся для захисту Радянського Союзу!

Це були юні піонери, вони докладно пояснювали публіці, що до чого.

Головних сил поліції поки що не було видно. Полісмен Теренс Мак-Гаффі, який zostався сьогодні ще й на денну зміну, обходив сквер. Пильно вдивляючись в тих, хто встановлював гучномовці на центральній трибуні, він питав себе подумки, що то за виставу покажуть сьогодні червоні. Отак, до всього придивляючись, він ішов далі аж до самого Бродвею, звідки знов повернув на південь.

: Зібралось вже багато людей. Дехто спинався біля вітрини «Великої хутряної компанії Аляски», де п'ять-шість манекенниць, нафарбованих, з робленими усмішками, звільна походжали, демонструючи різне оздоблене хутром убрання. А хазяїн крамниці, сховавши лисину за вискалену морду опудала білого песця, дивився вниз — чи багато жінок цікавляться виставленими товарами. Ціни на всі вироби фірми були знижені, і він дуже хотів, щоб покупці довідались про це якнайшвидше.

Генк сидів на лавці поблизу високого флагштока, що стримів над важким металевим п'єдесталом, густо оздобленим барельєфами, й читав рядки з Декларації про незалежність, викарбовані на великій плиті. Перш ніж піти з дому, Генк поголився, і його міцно стиснені гладенькі щелепи аж блищали. Він сидів, чекаючи на виступи промовців і, як личить щирому янкі, скептично всміхався лівим куточком губ. Звівши очі вгору, він побачив кілька фото- і кінореporterів, які розташувались у вікнах високих будинків, що обступали сквер. Примоцнюючи свої камери на широких підвіконнях, вони нагадували снайперів, які встановлюють кулемети на зручних позиціях. Незабаром кінооператори й фотографи обсіли всі кращі вікна. Газетні репортери повитягали з кишень і застромили за стрічки капелюхів кореспондентські картки. Кореспонденти у вікнах курили, й білі хмарки сигаретного диму скидались на димки від мушкетних пострілів.

Десять біля першої години перебігла чутка, що комуністи вже вирушили з північного кінця П'ятої авеню і зараз прямують на південь до Юніон-скверу. Всі виглядали голову колони, яка мала от-от вийти на Бродвей. Стояти на одному місці було холодно, люди тупали ногами й жваво вимахували руками.

Аж ось почувся якийсь гуркіт. Всі глянули вгору, але в небі не було жодного літака. То до Університетської площі та Чотирнадцятої вулиці під'їздив на мотоциклах взвод поліції під командою лейтенанта Боуена.

IV

Комуністи йшли П'ятою авеню, минаючи розкішні магазини. А згори, з вікон високих будинків обабіч вулиці люди дивились на довгі рівні шереди, що рухались на тлі сірого бруку. Ніхто не вітав їх і не кидав конфетті чи серпантин, ніхто не кричав: «Вперед, вперед!» Не було й оркестрів, бойових прапорів чи шовкових стягів з китицями. Студений вітер налітав з півночі, розхитуючи важкі картонні плакати демонстрантів.

Колона повільно сунула на південь, минаючи цікаву публіку на тротуарах. Гарно вбрані леді, що вели маленьких цуциків, дивилися на колону. З вікон визирали стенографістки, розсильні, службовці, адміністратори, швейцари, покупці. В лискухих лімузінах, що стояли біля тротуарів, сиділи пихаті кремезні шофери в лівреях, деякі зневажливо чмихали.

Дехто з товаришів був у зношених черевиках, інші не мали рукавиць і мусили нести плакати в одній руці, гріючи другу в кишені пальта. На перехрестях, широко розвівши руки, стояли полісмени, стримуючи натовп. Колона рухалась нерівними лавами. Плакати й транспаранти зображали пикатих, із свинячими очима босів з сигарами в роті, вони сиділи верхи на бідному наймиті, іменованому Працею; національних гвардійців з рушницями і багнетами, які відштовхували худих голодних жінок і дітей; чоловіків з запаленими очима, що стояли в довгій кривулястій черзі, чекаючи супу. Леонові плакати викликали захват у публіки: він вклав у них весь жар, всю пристрасть своєї душі.

Важкий то був марш: морозний вітер віяв просто в обличчя.

Коли комуністи вийшли до Тридцять четвертої вулиці, кілька молодих жінок попереду заспівали, і незабаром співала вже вся колона. Обличчя променіли новою вірою. Чимало дівчат і юнаків ішли просто-волосі, вітер відкидав їм волосся з чола. Співаючи, вони йшли вперед — низенькі кучеряві кравці, прасувальники, капелюшники, малярі, люди з неусталеними ще поглядами, яких прибило до партії, безробітні всіх нижчих верств суспільства.

Пісня лунала дедалі голосніше. Колона звернула на Двадцять третю вулицю. Туп, туп, туп. Були тут і негри. Вони співали найгучніше, задираючи голови, підзаплющивши очі.

З Двадцять третьої вулиці колона звернула на Бродвей, просто на трамвайну колію. Тут будинки створювали деякий затишок од північного вітру. Стало легше нести плакати. Нарешті вдалині завиднів сквер, це підбадьорило всіх. Колона заворушилась, наче ожила.

V

Близько другої години промовці на трибуні розійшлися на повну силу, із запалом звертаючись до численного натовпу і розкриваючи занепад та приреченість сучасної суспільної системи. Припадаючи до мікрофонів, вони ніби намагались посилити через гучномовці свої ідеї.

Якийсь вельми винахідливий хлопчик, приклавши долоні до вух, то відтуляв, то затуляв їх, і промови перетворювались на уривки фраз: «Товариші і друзі робітники... всесвітньою проблемою, яка... отже я й кажу, геть їх усіх, і... так, там у Росії, де кожний робітник має... і де... справжній пролетар... бойова платформа... економіка... експлуатація... що гнітить нас при капіта... ні, ні, ні, це є... самовизначення... національні меншості... ви всі можете так... Росія розв'язала і... войовничий імперіалізм... опортунізм... Радянський Союз буде...»

Нарешті хлопчик зовсім відтулив вуха, бо стомився від цієї гри, і став слухати промови повністю, як вони лунали з гучномовців.

Якийсь довготелесий товариш звертався з центральної трибуни до слухачів:

«...робітники стають класово-свідомими, вони прокидаються, вони думають. Вони думають. Вони хочуть знати, чому дев'яносто п'ятьма відсотками нашого національного багатства володіють тільки п'ять відсотків населення. Вони думають. Вони хочуть знати. Товариші робітники, капіталістична система занепадає. Перелом залежить від нас. Весь світ вирує... Королі та диктатори тримаються на своїх тронах тільки з допомогою великих армій...»

На хвилику вигодинилось, з-поза хмар виглянуло сонце, кинуло тонкий яскравий промінь і зникло. Люди з кінокамерами зняли кілька вступних кадрів, зберігаючи плівку для більш цікавих подій. Дивлячись униз, вони бачили своїх колег-репортерів, які, мов задержувати півні, походжали серед натовпу в капелюхах набакир, з засунутими за стрічки кореспондентськими картками, оглядалися навкруг досвідченим репортерським оком, намагаючись вихопити те, що може зацікавити читача, і всім своїм виглядом неначе промовляючи:

— Ми прийшли сюди збирати новини й повідомити про них націю. Лафайєте, ми тут, — дивилися вони через залюднений сквер на галантного француза з націленою шпагою.

— Голки, шнурки для черевиків, шкарпетки, арахіс... — вигукували рознощики схожими на собачий гавкіт голосами. — Зубна паста, гумові кулі, імпортовані краватки... арахіс... — І тицали людям під носа свій крам. — Купуйте мерщій, сьогодні розпродаж, завтра буде пізно, віддаю за півдарма, містери й місіс...

На Третій авеню Піт підніс запаленого сірника до газової горілки, бризнуло полум'я. Піт перевернув на сковорідці брудний на вигляд омлет і визирнув на вулицю, дивуючись, чому там так мало людей. Клієнт,

який дожидав омлета, сказав, що червоні зібрали мітинг в Юніон-сквері. Все ясно. Піт з виляском кинув омлет на засмалювану тарілку. Ввійшов другий клієнт, сів і замовив свинячий ескалоп з горохом та товченою картоплею. Піт переказав замовлення кухареві, який чітко, хрипким басом повторив його.

— Булочки з маком чи хліб? — спитав Піт, чухаючи за вухом.

Клієнт, який замовив ескалоп, поміркувавши, зажадав житнього хліба:

— Я на дієті й нечасто їм білий хліб.

У сквері промовці все ще викривали перед численним натовпом всю гнилизну нашого суспільного ладу. Знов одчинилися двері закускової, і Джеймс Ніколсон — божевільний друкар, дослідник історії Риму, мислитель і філософ — увійшов, сів і став повільно жувати сендвіч із шинкою. Почувши, що комуністи зібралися в сквері, він кинув сендвіч на тарілку, сказав, що незабаром повернеться, і помчав додому. Там він понапихав кишені друкованими листівками і мерщій подався до скверу. В цей час якийсь промовець звертався до юрби гучним голосом:

— ...класова боротьба... ви повинні об'єднатися, ви повинні боротися проти босів, які вас експлуатують і... — винахідливий хлопчик знов почав затуляти вуха долонями — ...буржуазія повинна... в Росії ми бачимо... так званий опортун... багатства і природні ресурси будуть... так, так, так. Комуністична партія Америки — це єдина бойова організація з чітко визначеною економічною програмою. В Росії...

— Чого ж ви туди не вертаєтесь? — загорлав хтось із юрби.

— В Росії...

— Чого ж ви туди не вертаєтесь? — проскандувало вже кілька голосів.

— Я американець, товариші! Це моя країна, і я хочу, щоб вона стала кращою. Я хочу...

«Бу-у-у-гу-у» — злі вигуки та свист полетіли до центральної трибуни. А на менших помостах, споруджених подекуди в сквері й не обладнаних гучномовцями, інші промовці наполегливо втовкмачували різючі факти та цифри у твердолобі голови слухачів. Час від часу з натовпу гукали «агітатор», «червоний», «бандит», але здебільшого люди слухали мовчки, з незворушними обличчями. Кінорепортери накрутили ще по кілька футів плівки. Згори налягало сіре небо, холодний вітер шарпав картонні плакати. Деякі товариші з юрби намагались підбадьорити промовців неголосними вигуками. Тільки Едвард Лукотас, який тримав плакат, горлав, аж захрип. Подісмен, що стояв поблизу, глипнув на нього.

Край скверу, з боку Четвертої авеню, вештався якийсь голодранець, шморгаючи носом. Він поминув засклений стенд перед «Ощадним банком Юніон-скверу». В бічних вулицях скупчувалася кінна поліція, і незабаром тут зібрався цілий ескадрон. Полісмени хвацько сиділи верхи, перекидались жартами, але поки що трималися в глибині вулиці, де їх не могли бачити з Юніон-скверу. Сильні міста цього, ми тут, до ваших послуг!

На дрібних, розкиданих серед натовпу трибунах промовцям через брак гучномовців доводилося кричати. Промови були короткі: ніхто не міг довго напружувати голос. Врешті на одну з трибун вийшов товариш Ірвінг Розенблум.

— Товариші й друзі робітники, — почав він, звільня вимовляючи слова й поступово розпалюючись, переводячи допитливий погляд з одного обличчя на друге, — ви живете у найбагатшому місті найбагатшої країни світу. Ви...

Бліде світло сіялося з брудного неба. На південно-західному розі площі спокійно стояв загін мотоциклістів: один полісмен за кермом, другий у колясці. Юрби жінок ходили по крамницях Чотирнадцятої вулиці, вишукуючи, де що купити дешевше. Бізнес тривав, як звичайно. Вони бачили скупчення народу на площі, але заощадження доларів — справа куди важливіша. Ні, мене це не обходить, думали вони, оглядаючи досвідченим оком тридцятидев'ятицентові бюстгальтери й питаючи себе, як довго зможе цей тонкий шовк витримувати важкий тягар обвислих персів.

Леон Фішер стомився, високо тримаючи плакат, і мусив звернутися по допомогу до товариша.

— Даруйте мені мою слабкість. Ніє спина, — мовив він. Дужий товариш, що заступив його, підняв плаката набагато вище.

Леонові очі сяяли від бурхливого припливу почуттів. Тупотів ногами, щоб трохи зігрітися, втягував голову в худі юнацькі плечі. Він думав про товаришку Гелен і шукав її в юрбі. Повертаючи голову, Леон побачив високого, кремезного чоловіка, який відходив від трибуни. Маленький художник пізнав у ньому одного з мешканців «Двадцятидверного міста». Це був Генк — Генк Остін.

Генк переходив від трибуни до трибуни, тримаючи руки в кишенях. Слова промовців перекочувалися в його черепній коробці, мов гральні кості. Він морщив носа, морщив чоло, намагаючись збагнути всі ці фрази. Капіталізм, імперіалізм, класова свідомість, економіка, комунізм, марксизм... Що означають ці слова? Аж ось безробітний вантажник почув «Геть босів!» — і на

якусь мить його мозок ожив. Йому було добре відоме їх значення: Старий Слинко. Але за мить це почуття розтануло, наче грудочка снігу на підвіконні. Отак він ходив від трибуни до трибуни.

— Товариші... друзі робітники... братерство...

Генк ходив собі далі.

Сержант із відомства по набору рекрутів походжав перед своєю будкою й смоктав льодяника. Льодяник швидко танув.

Сержант з гладкою шиєю над твердим коміром шинелі походжав знічев'я: чотири кроки вліво, кругом, чотири кроки вправо. Сьогодні на дошці оголошень наліплено нового плаката, де зображено півдесятка сцен з маневрів: зв'язківці махають прапорами; артилерійська обслуга схилилася над шестидіюмовою гарматою; високо в небі ширяють літаки; піхотинці, розсипавшись, захоплюють плацдарм на «ворожій» території; на бізань-щоглі майорить прапор США. «Іди в солдати, пізнавай світ, вчиняй подвиги!» Коли льодяник від наполегливого смоктання зник, сержант вкинув до рота ще одного.

А час минав. О третій годині з'явився Чоловік, що ходить задки, він саме задкував від Бродвею і Дванадцятої вулиці. Діставшись площі, він постояв спиною до промовців, прислухаючись. Його жваві очі пильно дивились у приладжені до окулярів маленькі дзеркальця. Безліч очей були звернені на нього, але це його не бентежило. Постукуючи грубим ціпком, він переходив від трибуни до трибуни, весь час тримаючись спиною до промовців.

Кожна людина сама собі гучномовець. Дайте їй висловити в повну силу свої погляди. Що потрібно нашій країні, так це якомога більше рупорів.

— Голки, п'ятицентові льодяники, шнурки для черевиків, радянський шоколад, арахіс...

Великий годинник на башті комунального управління видзвонив тричі, урочисто, з відступом. Три години. Лейтенант Боуен, який стояв на південно-західному розі площі з своїми мотоциклістами, звернувся до іншого лейтенанта.

— Думаю, тут зібралося щонайбільше п'ятдесят тисяч чоловік.

Неподалік, в кінці кварталу, з'явилися дві пожежні машини.

Винахідливий хлопчик знов розпочав свою гру.

— Сер, чи не навести вам шикарний блиск на черевики? — спитав «хлопець» літ п'ятдесяти у Генка Остіна, який спинився біля нього. Генк заперечливо хитнув головою.

Мер міста в цей час сидів у своєму за-

тишному кабінеті й обмірковував важливі справи. Скоро має прийти славетний трансконтинентальний льотчик. Чи вже готовий буксир «Мекон»?

О третій годині десять хвилин міс Аллен стиха постукала до колишнього поета. Джесон, важко опустивши пляшку додолу, підвівся й пішов до дверей.

VI

— Марна праця, — сказав маленький угорець до своєї присадкуватої флегматичної дружини. — Марна праця, — повторив він приглушеним голосом, доводячи, що хабарі полісменові Майку Келлі забирають усі його прибутки. — Марна праця, — твердив він угорською мовою своїй лагідній і покірливій жінці. — Тільки-но рипнуть двері, я вже думаю, що то федеральна поліція.

На плиті булькотів гуляш. Жінка стояла над каструлею мовчки, раз у раз обережно пробуючи м'ясо довгою гострою виделкою.

Через міжгір'я й круті каньйони віяв холодний дощульний вітер.

А промовці торохтіли й далі. Поліцаї, переступаючи з ноги на ногу, спостерігали за трибунами. Їхні широкі, напружені обличчя скидалися на морди бульдогів, ладних щомиті роздерти вам штани на сідницях. Товаришка Бессі Сільвер, дівчина кремезна, стискала держално свого плаката й спідлоба дивилась на трьох полісменів, що стояли поблизу. Дівчина затримала погляд на наймолодшому, з нахабно випнутою щелепою, але повними й ніжними устами.

— Він — то вже нехай, але якщо інші спробують зухвало повестися зі мною... — шепотіла вона сама до себе...

...Товста чорна хвилинна стрілка перескочила на одну поділку вперед. Час нікого не жде. За дві милі на південь од площі, в центрі міста, в своїй установі містер Бордман, виглядаючи у вікно, робив коротенькі нотатки олівцем. Його секретарка друкувала листа до Толедо і час од часу поглядала на шефа. О третій п'ятнадцять містер Бордман торкнувся рукою чола, поскаржився на головний біль і пішов до директорового кабінету. Вигляд у нього був дуже поганий, щоки бляклі й обвислі. Ось уже кілька тижнів, як він худне. Директор, людина чуйна, порадив Бордманові піти додому й викликати лікаря. Містер Бордман, стомлений, з посірілим обличчям погодився.

Вернувшись, він сказав секретарці, що йде додому. Дівчина співчутливо глянула на старого й порадила якісь пілюлі від головного болю.

— По одній щогодини. Моя тітка завж-

ди їх вживає. Якщо біль не минеться, прийміть одразу дві.

Містер Бордман надів капелюх і пальто, взяв палицю і тихо вийшов. На вулиці край тротуару побачив вільне таксі й поїхав додому.

Мер, сидячи в своєму затишному кабінеті, диктує секретарці:

«Мушу довести до вашого відома, що, на жаль, не зможу взяти участі у вшануванні Бен-Ціона¹, бо обіцявся виступити на церемонії освячення крові в «Братстві священного серця»². Проте запевняю, що, як ваш мер, я... від щирого серця...» далі ви знаєте, міс Кеннеді. Дасте мені на підпис...

...Міс Аллен увійшла до кімнати, якусь мить постояла, нарешті зняла капелюх і пальто.

— Я прийшла довідатись, як ви себе почуваете, — мовила вона, затинаячись, бо не вміла брехати.

Джесон налив дві чарки. Дівчина сказала, що не п'є, та й...

— Пийте, — буркнув Джесон, і вона відпила. Скривилася: джин був міцний.

Джесон нахилив чарку й зразу налив другу. Він говорив весело, дещо затинаячись. Колишній поет уже добряче набрався й доводив міс Аллен, що відчуває себе чудово. Стояв, спершись об стіну, дивився на одержані з Філадельфії листи в кошику, старанно подерті на клапті.

— Дайте свою руку, — сказала міс Аллен, медсестра.

Він простягнув худу, мляву руку, і поки вона стежила за стрілкою ручного годинника, Джесон відчував прохолодний дотик її пальців на своєму зап'ясті. Дівчина закотила рукав його сорочки й побачила, що червоні цятки зникли, лишилися тільки сірі сліди.

— Отже, ви мене послухали, — ніжно мовила вона, розтираючи його руку, — і кинули приймати наркотики.

— Дурниці. Я нікому нічого не обіцяв.

— І проте ви кинули, — сказала вона, тепло всміхнувшись.

— Дурниці.

А згодом, сидячи на ліжку з кислим півсонним обличчям, поглядаючи на неї затуманеними очима, він мимрив:

— Чого ви до мене в'язнете? Тільки гас-те час. Адже я п'яний нероба. Не ви перша збираєтесь ошчасливити людство, прибравши мене до рук. Тож кажу вам — тільки гас-те час. Я вже спрацьована запалювальна свічка, дівчинко, мої кращі дні минулися. Мене вже час викинути на смітник — там моє місце. І нема чого плакати.

Дівчина стиха висякалась.

¹ Бен-Ціон — відомий американський художник.

² Братство священного серця — жіночий католицький орден.

— Я надягла нову сукню, а ви навіть не помітили.

— Справді? — голосно спитав Джесон. Він зсунув на носа окуляри, вони впали і покотилися. — Я це помітив одразу, щойно ви увійшли. — Він помацав тканину. — Шовк. Ще й високої якості.

— Це сатин!

— А я й сказав, що сатин. Не сперечайтесь. — Він поклав голову дівчині на коліна й дивився в її схилене лице. Її серце несамовито калатало. Джесон не рухався. І зненацька вона рвучко нахилилася до нього й схопила за руку. Її долоня була гаряча й вогка.

Джесон не рухався. Він чув аромат її духів — запах зів'ялих троянд, тонкий, вишуканий, приємний. Джесон заворушився й повільно сів, все ще млявий, з каламутними очима. Але думки його були ясні й спокійні. Неквапно повів поглядом по кімнаті, по брудних стінах.

І раптом всі її гамовані почуття вихопились назовні. Він чув, як вона плаче, схилившись йому на груди, як труситься все її тіло.

Дівчина говорила про те, як жаліє його; він не йде їй з думки; їй хочеться доглянути його, зробити щасливим. А він мовчав, бо вже чув усе це від іншої. Дівчина плакала, витираючи долонями сльози. І він, під впливом старих забутих почуттів, став повільно гладити їй спину, щоб трохи заспокоїти. Дівчина, стихаючи, дужче тулилася до нього, її серце стукало йому в груди.

Вони сиділи, побравшись за руки. Дівчина припала устами до його плеча. Джесон підвівся, запнув вікно шторою, і коли повернувся до ліжка, вона вже чекала на нього.

VII

Джесон повільно спускався сходами і вниз, в коридорі, зібрався був кинути долі недокурену сигарету. Цієї миті він побачив стару двірничку. Вона розмовляла з містером Бордманом, який мешкав у сусідніх «Апартаментах Глена Кова». Стара двірничка любила, щоб у неї в коридорі було чисто.

Джесон шпурнув сигарету в темряву.

Відтак подався до виходу, де вийняв із своєї погнутої поштової скриньки маленького рожевого конверта, глибоко засунув його в кишеню штанів. Вийшовши, звернувся на площу.

Аж сірий на лиці містер Бордман спитав, намагаючись говорити спокійно:

— Ота кімната на верхньому поверсі ще вільна? Можна буде її найняти?

Стара двірничка з готовністю відповіла, що кімната вільна. Вона не могла збагнути, навіщо такому статечному джентльменові потрібне таке приміщення.

— Там холодно, нема опалення, треба полагодити віконні рами.

Містер Бордман постукав ціпочком по розсохлій підлозі коридора й сказав, що це його влаштовує.

— Але ж ви, здається, мешкаєте у сусідньому домі й маєте пристойну квартиру з паровим опаленням?

Містер Бордман, роздратований запинанням, стримався і знову постукав ціпочком по розсохлій підлозі. Він пішов за двірничкою довгим півтемним коридором до її помешкання, де вона почала шукати ключа од тієї кімнати і, як на лихо, ніяк не могла його знайти. Вона сказала, що цей ключ був іржавий, і все порпалась у коробці з-під сигар.

— Отой юнак, що пройшов повз нас коридором, займає кімнату навпроти цієї, вільної. Він письменник і пише до журналів. Якщо вам потрібен кабінет, щоб писати, то це якраз тихе місце.

Містер Бордман, чекаючи, поки вона знайде ключа, сказав, що час од часу таки пописує, і йому потрібна тиха кімнатка.

Нарешті ключа знайдено. Але подумавши, що доведеться підійматись аж на п'ятий поверх, двірничка застогнала й почала скаржитись на свою старість.

— Я вже не молода. А це треба йти аж на горішній поверх. Боюсь, що мої ноги не витримають. Може, ви самі розшукаєте цю кімнату?

Містер Бордман, взявши ключа, подякував і заявив, що, мабуть, сам з цим упорається. У коридорі він знову відчув затхлий запах старого будинку і подався вгору по сходах, тримаючись за поручень. Але виявивши, що поручень вкритий товстим шаром пилу, прибрав руку.

VIII

Полісмени стояли, переступаючи з ноги на ногу, знічев'я покручуючи кийками. Над морем голів, у вітрині другого поверху «Великої хутряної компанії Аляски» видніли привабливі манекенниці. Вуличні продавці й рознощики сновигали в юрбі.

Звернуло на п'яту годину, і небо почало тьмяніти. До північного боку скверу під'їхало авто, з нього вийшло п'ятеро високих і дужих молодиків у старому, зношеному одязі. Пірнувши в натовп, вони стали пробиратись наперед, штовхаючись, розпираючи людей плечима.

Джесон поволі обходив натовп з боку Четвертої авеню, біля станції метрополітену. Спинившись, витягнув нарешті з кишені рожевого конверта, глянув на почерк, адресу, прочитав своє ім'я. Навколо гомоніла юрба.

— Голки, цукерки, шнурки для черевиків, леза для бритв, значки, арахіс...

Не розпечатавши конверта, Джесон поправ його на безліч рівних клаптиків і кинув на тротуар. Якраз у цю мить прогуркотів поїзд метро, і від руху повітря клаптики паперу війнуло вгору, розсипало навсібіч. Рожеві шматки відокремлювались од зелених: у конверт було вкладено п'ятидоларовий банкнот. Колишній поет якийсь час спостерігав, як ці клаптики осідають на тротуарі, й пішов далі, заглиблюючись в юрбу.

На центральній трибуні біля мікрофона, намагаючись розворушити слухачів, виступав ще один палкий промовець. Але люди слухали спокійно, байдуже тримаючи руки в кишенях.

— Ми, американці, вперше в історії людства розв'язали проблему продуктивності праці, — кричав промовець. — Так, уперше в історії народ виробляє достатньо, ба навіть більше, ніж може сам спожити. А проте... а проте, товариші робітники, друзі, у нас десять мільйонів безробітних, і країною ходить голод. Тим часом у Росії...

— Чого ж ви туди не їдете? — знов почувся голоси.

— ...зараз у Росії. В Росії, товариші...

Раптом в юрбі зчинилась якась колотня. Полісмени відпихали кількох кремезних чоловіків, що пробиралися вперед. Промовець перед мікрофоном закричав голосніше, гучномовці пронизливо задеренчали. Публіка зареготала, загомоніла, поки що лагідно. Промовцеві збентежено забігали очі, він став говорити тихше. Полісмени й далі відштовхували чотирьох чи п'ятьох здоровил, які плечима пробивали собі путь крізь натовп. Раптом один із них вирвав з рук якогось товариша плакат. Той смикнув плакат назад, намагаючись відібрати. Кожен тягнув держално до себе. Товариш закричав, публіка трохи розступилася. Край площі спинилося три патрульні машини з озброєними полісменами. Вони мали виступити тільки в разі крайньої потреби.

Генк стомився, йому вже гуло в голові од промов, ноги обважніли. Глянувши з-під густих бров на захід, він побачив, що кінні поліцаї на Шістнадцятій та Сімнадцятій вулицях натягають повіддя, поглядають на годинника. Вони міцно сиділи в сідлах, чекаючи на найменше порушення спокою.

Здоровань у лахмітті штовхнув полісме-

на, той у відповідь змахнув кийком, але схибив. Тоді здоровань штовхнув його вдруге просто на людей. І знову поліцай, змахнувши кийком, схибив. Одразу довкола них стало порожньо. Люди подалися назад, зчинилася колотня, заверещали жінки. Втрутилося ще три полісмени і — дивна річ: парубійко, який викликав цю бучу, напрочуд спритно уникав ударів охоронців порядку. Коли ж один полісмен схопив його за комір і замірився вдарити, другий щось мовив до нього, і кийок тільки змахнув у повітрі.

Всі наче збожеволіли. Промовці позіскакували з трибун у натовп. Люди падали, по них топтались. Гудзики відлітали від пальт і костюмів, жінки здіймали істеричний вереск.

Край скверу, неначе звуковий супровід до цієї сцени, загуркотіли мотоцикли, проте вони ще стояли на місці. Піші полісмени у сквері сюрчали, немов за командою, і для більшого остраху піднімали кийки, схожі на довгі болонські ковбаси. По другім розпачливім посвистові з Шістнадцятої та Сімнадцятої вулиць вилетіла кінна поліція, по четверо в ряд. Коні збуджено дерли голови догори, підкови кресали іскри з бруку. Вершники чвалом кинулись в атаку — стиснені щелепи, в одній руці кийок, друга міцно тримає повіддя.

Побачивши коней, жінки в натовпі заверещали дужче. Проте сутичка ще тільки починалася. Промовці зникли в юрбі, окрім Едварда Лукотаса, — його груди все ще розпирали палкі заклики. Він гордо підніс голову, мов давній пророк, ще міцніше стиснув держално плаката і вигукував бойовий заклик: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся! Пролетарі всіх країн, єднайтеся!..» Два полісмени, що борюкались із здоровилом у старому кашкеті, облишили його і кинулись до Лукотаса. Один з полісменів уже давно його запримитив. Охоронці порядку затисли його з обох боків, і поки один тримав його за комір пальта, другий гамселив кийком. Безпорадний робітник застогнав. А здоровило в старому кашкеті набакир зник у юрбі.

Генк опинився в самім центрі колотнечі. Силкувався пробитись то в один, то в другий бік. Але полісмени стали цепом, відтісняючи людей назад. Генк прокладав собі шлях могутніми плечима, крутився, штовхався, але вибратись не міг. А край натовпу, де не діяли кийки, божевільний маленький друкар розкидав картки, високо жбурляючи їх над головами. Спорожнивши всі кишені, чоловічок погрозив кулаком у захмарене небо, щось хрипко вигукнув, побіг через вулицю далі од небезпечного місця й зник з очей. Діставшись до свого під-

валу на Тринадцятій вулиці, друкар зачинив за собою двері, немов кинувши виклик цілому світові, тоді сів і заходився писати.

«Цієї зими скаже горами нова смерть. Буря зганяє з гір чабанів з отарами, вони квапляться зійти в долини. Погойдуються баранячі роги, метляються цапині бороди, ляскають батоги. Затвердла осіння грязюка скочується зі схилів.

В міжгір'ях і крутих каньйонах лютує стихія, а внизу, на дні долини, спокійно стоять, збившись до купи, численні отари, прислухаючись до гуркоту близької бурі.

Тоді з півдня рушили вперед у бойових порядках римляни, всі як один дужі й високі на зріст. Списи в правицях, щити на лівицях. Прапорonosці ведуть за собою левенят, які смикають повідки, рикають і б'ють лапами об землю. Жеребці стають дибки, здіймаючи куряву, а вітер, рвучись на північ, доносить до задніх солдатів запах бою. Вівці жалібно мекають і тремтять. Цапи, зачувши гучне рикання левів, дивляться великими лагідними очима на занепокоєних пастухів.

І ось з громовим криком з'являються десять передових фаланг, вони вже чують запах крові. Холодні гори озиваються відлунням бойових вигуків. Списи свистять у повітрі. Стають дибки й форкають коні. За командою пускаються всі повідки, і молоді леви кидаються вперед, туди, де йде бій. Рикають, клацають зубами, рвуть м'ясо й розгризають кістки, працюючи могутніми щелепами. Горе й біль. Біль і горе.

Чабани, рятуючись од різанини, побігли, пригинаючись, поміж отарами. Подолавши перший підйом, вони вийшли в безпечне місце. Тут вітер віяв вільно, на повну силу. Не оглядаючись назад, чабани метнулись у міжгір'я й побігли знов, тікаючи од напасті, поки шум побоїща позаду не вщух.

Уривок з п'ятого тому. Домівка та друкарня обдарованої людини».

Полісмен Теренс Мак-Гаффі, що стояв край юрби, де було порівняно тихо (в центрі кипіло й вирувало), підняв дві-три картки божевільного друкаря й хмикнув. Розставивши дужі ноги, крутячи за спиною кийком, Мак-Гаффі вдивлявся в юрбу, вишукуючи комуністів. Набачивши чоловіка, який, на його думку, скидався на «червоного», він пускав у хід кийок. Керуючись якимсь підсвідомим шостим чуттям, деякі полісмени вибирали свої жертви, а коли навіть і помилялися, то хіба можна їх винуватити: зрештою, всі ми часом помиляємось, а полісмени такі ж самі люди, як і ми!

— Я виявив ворога й огрів його по довбешці! — мовив Мак-Гаффі до приятеля-

полісмена. Мак-Гаффі був відомий на Чотирнадцятій вулиці своїм гумором.

Мотоцикли ревли, наче ескадрилья літаків. Командир пожежного батальйону Джозеф Кармайлл наказав обслугам двох пожежних машин ввести в дію помпи. Хлопці скеровували з тугих шлангів могутні потоки води на натовп, який поліція, вправно маневруючи, завертала просто під струмені. («Це їх трошки охолодить». — Лейтенант Сміт).

Вгорі, на підвіконнях, кінооператори мов навіжені крутили свої камери. Один повернув навіть кашкета козирком назад, як жокей. Треба було поспішати, щоб скористатися денним світлом. Вітер почав заносити воду догори, отже полісменам довелося завертати комуністів в іншому напрямку, а пожежники тим часом зайняли нову позицію.

Продавці та рознощики ухилялись від струменів, щоб не замочити крам. Вони бігли геть, пригинаючись, і благали: «Не обливайте мене, містер, адже я теж хочу жити, мушу якось заробляти на прожиток!» Холодний вітер зривав кепі та капелюхи, лишилися без капелюхів і деякі відважні джентльмени преси. Спершу вони злякано хапались руками за голови, а потім, позбавлені своїх кореспондентських емблем, рятувалися втечею. Серед кореспондентів були й прихильники Жовтневої революції. Знаючи це, полісмени скористалися нагодою, били їх, трошили їм фотоапарати кийками. Коли ж репортери намагались роздивитися номери їхніх значків, полісмени прикривали блискучі зірки долонями.

А полісмени розперезувались чимдалі дужче. Гладкі обличчя кольору недосмаженого біфштекса аж пашіли від люті.

Впала додолу перша жертва — чоловік з розтрощеним хребтом. Це був просто собі глядач, людина на дозвіллі, робітник без роботи. Він зайшов до скверу ще перед мітингом так собі, знічев'я. Упав одбиваючись, б'ючись за революцію, за Великий Жовтень, хоч і не свідомий тої великої мети, якій мимоволі прислужився. То був Генк Остін, дужий чоловік і щирий американець. Він воював у шанцях за морями; завжди голосував за демократичну партію; мав дружину й четверо дітей. Не якийсь там ледацюга, а справжній американський робітник.

Генк побачив, як полісмени ретельно дубцювали товариша Лукотаса. Товариш Лукотас ослаб, стогнав, з чола йому юшила кров. Працюючи своїми могутніми вантажницькими плечима, Генк робив собі прохід у натовпі. Адже це була єдина можливість вибратися звідти. Полісмени помітили дужого робітника, і кинулись на нього. Заш-

портуючись, Генк, щоб не впасти, схопився за пальта якихось двох чоловіків, сильно сіпнувши їх. Один з них був полісмен. Він негайно засюрчав і затопив Генкові в вухо.

Примчали два вершники — полісмени з кийками в руках. Спритно маневруючи кіньми, вони загнали Генка в глухий кут, і на голову, на плечі його посипались удари. Приголомшений, обливаючись потом, Генк в нестямі спробував боронитись. Ревнувши, він кинувся вперед, схопив за повіддя полісменового коня і, смикнувши, мало не скрутив коневі в'язи. Вершник, дебелий дядько, вилетів із сідла. Знявся оглушливий свист. Генк знову став пропихатись далі, але два удари під ліве вухо спинили його. Великий боже, майнула думка, це ж він вступив у бійку з поліцією, вчинив опір владі! Генк враз схаменився і опустив руки. Тепер удари сипались з усіх боків. Нахилившись, він бачив тільки копита коней, що тупотіли на місці й ставали дибки. Прикриваючи голову руками, Генк схилився ще нижче й закричав:

— Я не комуніст, не червоний, я американець!

Галас довкола був такий, що ніхто нічого не почув. Полісмени зімкнулися щільніше. Один кінь встав з ляку дибки й закрутився на задніх ногах. Вершник сіпнув вудила. Кінь форкнув, рвонув уперед, коване копито з усього маху вдарило Генка в спину. Генк заволав не своїм голосом. А його й далі били по голові, поки він упав.

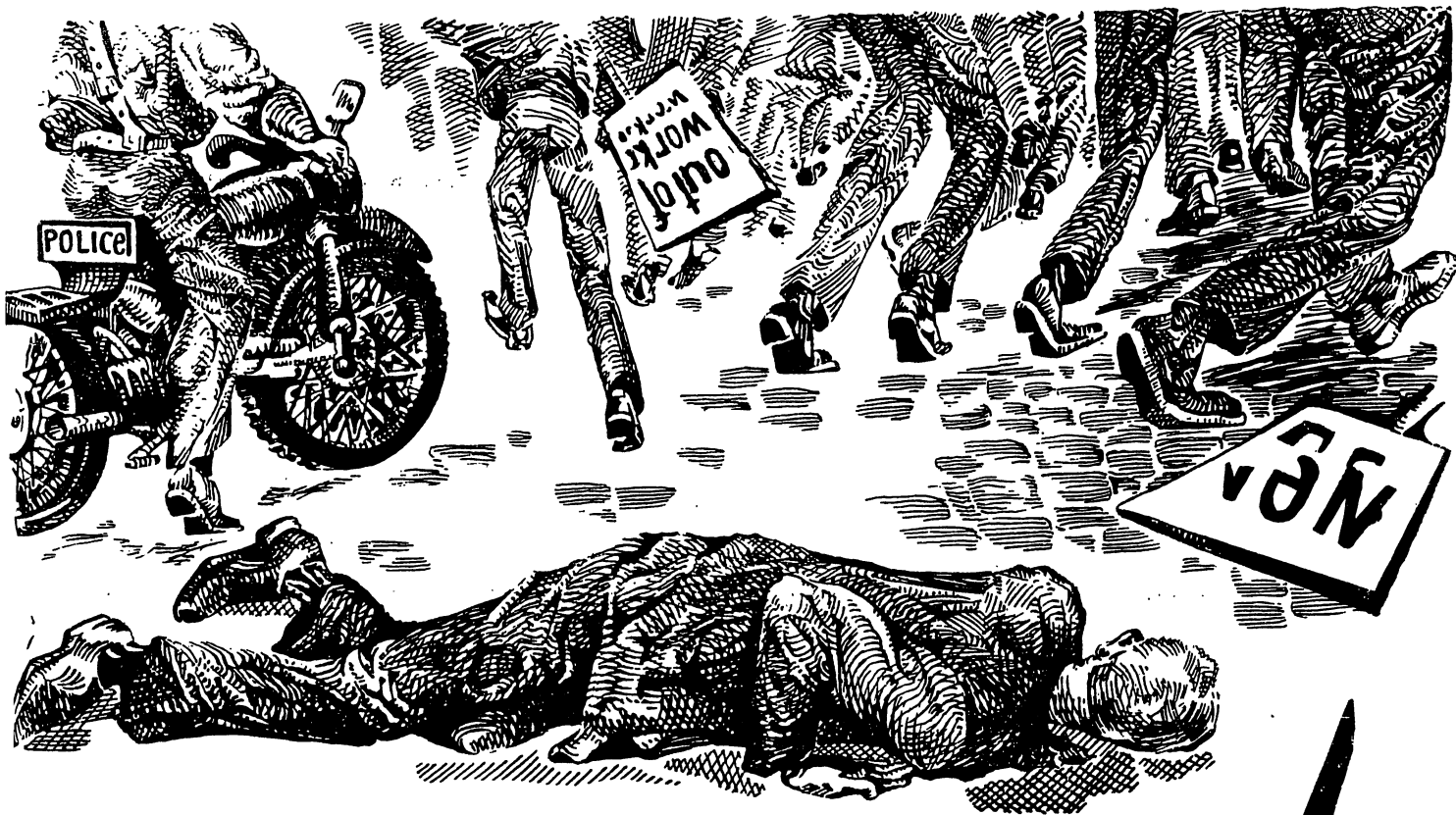
Завершивши свою справу, полісмени мерщій розсипалися по скверу. Натовп ринув через тіло.

IX

Сутеніло. На розі площі все ще ревли мотоцикли. Лейтенант Боуен, звернувшись до капітана, що сидів у закритому лімузині, спокійно спостерігаючи бойовисько, коротко доповів:

— Ми опанували становище, сер.

А в кварталі бились, вигинались і корчилишланги, мов ті гадюки, яким наступили на голови.

У сквері спалахнули ліхтарі й освітили тіні, що бігли, ухляючись від кийків та струменів води. То, попригинавшись до землі, йкали, затуляючи тілом свій крам, вуличні торговці.

Увесь цей час Леон Фішер, дарма що дрібний на зріст, не лишався бездіяльним. Він кричав і підстрибував, кидався на всі боки. Побачивши, що полісмен брутально поводить з якоюсь дівчиною, він у сліпій люті кинувся вперед і став гатити в широку полісменову спину своїми кощавими кулачками. Полісмен обернувся і так стусонував юнака, аж той одлетів на кілька кроків. Та Леон не відступив. Підвівшись, він знову кинувся на ворога. Товаришка (це була Бессі Сільвер) плюнула полісменові просто в пику й кинулася геть, видивляючись, із ким би його ще зчепитися. Коли вона розійдеться, то вже не спиниш! Завзята дівка!

Леон кинувся ззаду на другого полісмена, що виривав плакат у якогось товариша. Той миттю обернувся й огрів Леона кулаком, вхопив його за комір, але той випручався, вигнувшись, наче риба, яка зривається з гачка, відбіг кроків на п'ять і крикнув щось визивне. Полісмен кинувся до нього. Та Леон пірнув у саму гущу. Пробиваючи собі шлях, він гарчав, немов розлючений фокстер'єр.

Юнака годі було впізнати. З горла вихлоплювались якісь незрозумілі звуки. Він ще раз наскочив на якогось здоровенного полісмена й дістав добрячого стусана, але, перше ніж утекти, схопив каменюку і влучив того в спину, якраз межі лопатки. Полісмен аж скривився з болю. Тоді Леон кинувся навіть геть із скверу.

Джесон, котрий увесь цей час тримався на безпечній відстані, бачив, як його приятель тікає, і гукнув його, та Леон не почув. Він побіг Четвертою авеню на південь.

Кінооператори на підвіконнях складали свої апарати — зробилось надто темно. Колотнеча вщухла. Пожежні помпи вимкнуто. Юрба почала танути. Подекуди ще гарцювали вершники.

На південному боці Чотирнадцятої вулиці, де на тротуарах було багато публіки, яка воліла триматися на безпечній відстані, вуличні торговці взялися знов за свій бізнес.

— Голки, цукерки, мастика для дверних ручок, шнурки для черевиків, леза для гоління, арахіс...

Вітром занесло на трамвайну колію акуратну білу картку. Винахідливий хлопчик підняв її і прочитав:

«За об'єднаний фронт!»

Хлопчик кинув її додолу, між вентиляційні ґрати метро і став дивитись, як пожежники згортають важкі шланги.

Чоловік, що ходить задки, стояв під вітриною магазину «Великої хутряної компанії Аляски», повернувшись спиною до скверу. Він бачив, як полісмени розганяли мітинг. Його досвідчене око оглядало всю картину, мов крізь польовий бінокль.

Мер сидів у своєму затишному кабінеті. Трансконтинентальний льотчик, що мав побити рекорд тривалості польоту, запізнився. Чи готовий буксир «Мекон»?

— Він летить не з Європи, ваша честь, а через континент, — сказала міс Кеннеді — струнка тридцятирічна і дуже працьовита жінка.

Мер насупився.

— Тоді подзвоніть до капітана Квірта. А я думав, він летить через океан.

Секретарка тихо вийшла й півголосом подзвонила з іншого кабінету. Щоб не заважати шефові. Капітан Квірт, що надягнув сьогодні новий твердий комірець і старанно поголився, чекав наказів на борту буксира «Мекон».

— Не прибув? — спитав він. — Не прибув, кажете?

Поклавши трубку, капітан наказав пригасити топки. Дурно спалено півтори тонни вугілля!

Сілія поспішала на останній візит до лікаря. Сьогодні в неї буде новий зуб. Серце радісно тріпотіло. Вона прямувала вулицею, дрібочучи гарненькими ніжками по тротуару. А за кілька кварталів у маленькій, брудній холодній кімнатці містер Бордман, затиснувши в кулаці іржавого ключа, дивився крізь брудне вікно і тепер уже ясно бачив, що він рогоносець. Стояв, втупивши очі у вікна своєї квартири навпроти, де в широкому кріслі, біля торшера, сидів якийсь високий молодик, тримаючи Марджі на колінах. Штори не були запнуті, й старий усе добре бачив. Вільною рукою (другою він міцно обіймав за стан Марджі) молодик у кріслі смикав вузол своєї краватки і незабаром звільнився від неї. Тоді рвучко стягнув із себе сорочку...

Містер Бордман самотньо стояв у брудній, холодній кімнатці й не міг одірватись од вікна. Він бачив, яка Марджі щаслива в обіймах цього молодика, як вона одверто впирається його тілом. З цієї тьмяної брудної кімнатки все було видно. Ось вони почали зривати одне з одного рештки одягу. Потому підхопилися з крісла, й кімната поринула в темряву.

Старий чекав, стоячи біля вікна... Вікно його квартири все ще було темне, тільки тьмяно поблискували шибки.

Аж ось вікно засвітилося знову. Чоловік зачісував волосся. Він уже був у сорочці, щоправда, без краватки. З'явилася Марджі, в піжамі — отій ясно-фіолетовій, яку

він купив їй десь тиждень тому. Поки молодик застібав сорочку, Марджі охопила його ззаду за стан і стояла так, горнучись до нього й цілуючи в потилицю. Щаслива усмішка не сходила їй з уст. Містер Бордман, невидимий для них, усе це пильно спостерігав. Жінка простягла коханцеві краватку. Поглянувши на неї, обоє зареготали: краватка була геть подерта. Надто вже квапливо її розв'язувано. Марджі вийшла і принесла йому одну з Бордманових краваток, синю, найулюбленішу. Молодик зав'язав її, помацав матеріал із вдоволеним виглядом. Тоді Марджі подала йому піджак і пальто. Обоє вийшли — мабуть, до вітальні. Тримавши в одній руці іржавого ключа, а в другій — ціпок, містер Бордман все ще стояв у темній, брудній, холодній кімнатці.

Дзвінки куранти церкви Божої милості урочисто вибили п'ять. Леон біг Четвертою авеню на північ. Холодне повітря овівало йому лице. Хотілося кричати й співати на весь світ од невимовного щастя. Хотілося розповісти всім про те, як він вчинив опір брутальній силі, як він бився з посіпаками гнобителів. Він мчав до «Двадцятидверного міста» похвалитися своєму другові — колишньому поетові.

Біля самих дверей будинку художник раптом спинився. Звідти струмів ледь помітний дим. Коли ж він ступив у коридор і пройшов кілька кроків, дим погустів. Він валував з підвалу. Юнак спинився, широко розкривши рота. Відтак, тримаючись за поручень, побіг сходами вгору, до Дже-сонової кімнати.

Ось і п'ятий поверх. Повітря тут було чисте, дим ще сюди не дійшов. Леон став гатити в двері, горлаючи: «Джесоне, Джесоне!» Ніякої відповіді.

У холодній кімнатці навпроти цей стук чув містер Бордман, але навіть не ворухнувся. Він невідривно дивився на вікно своєї квартири, де бачив Марджі (зараз уже саму), яка лежала долілиць на канапі, задривши ноги вгору. Читала якийсь журнал і жувала цукерки.

Леон ще раз грюкнув у Джесонові двері, переконався, що того нема вдома, і зняв тривогу. Постукав у кожні двері, за винятком отих, проти Джесонової кімнати. Бо знав, що ця кімнатка порожня. Люди відчиняли двері, чули запах диму і починали репетувати. Хапали дітей, стромляли руку до матраца, де була схована якась родинна коштовність, і тікали з будинку, зриваючи на бігу пальта й скатерки. Леон уже грюкав у двері третього поверху.

— Будинок горить!

Місіс Остін протяжно й тонко вискнула. У неї саме доварювався суп. Вона заме-

тушилася по квартирі, хапаючи речі, впускаючи їх додолу... Нарешті, опанувавши себе і все ще тихо схлипуючи, кинулася по ощаднижку й два долари в дрібняках у порожній банці з-під огірків, яка стояла на третій полиці; схопила немовля, гукнула інших трьох малят, і всі з криком і вереском побігли вниз сходами. Леон трохи допоміг їй. Коли він зійшов на перший поверх, то вже чув, як зліва, у підвалі, тріщить дерево.

Леон спинився, помітив ясний прямокутник: то світилися шибки над дверима колективної квартири. Побіг туди, постукав.

Двері прочинились. За ними стояла оголена Гелен, затуливши груди сорочкою. Відчувши дим, вона одразу збагнула, в чім річ. Але Леон, Леон, що дивився в кімнату, враз скам'янів, зойк застряв у горлі.

За її голим плечем він побачив у кімнаті поряд з кухнею заспаного мексиканця, м'язистого й смаглявого, який лїнькувато підводився з ліжка.

Дівчина й мексиканець уже метушилися й гасали по кімнаті, хапаючи одяг. Вони промчали повз Леона й далі через темний од диму коридор, одягаючись на бігу.

Леон не міг зрушити з місця, безсилий, згорблений. Тремтів з голови до ніг і мусив спертися об стіну, щоб не впасти. Вся жалюгідна самотина його життя постала перед очима.

Бачив крізь серпанок диму перед собою кінець довгого коридора й вулицю. Там уже галасувала юрба. Італійська родина, що жила навпроти Остінів, вивела на пішохід понад десяток дітей. Мати, приземкувата дебела жінка, рвалася назад у будинок — врятувати тридоларову ікону святої Терези, яка висіла в кухні.

А Леон неначе заляк. Він уже більше не хотів бачити товаришки Гелен. Він тремтів і здригався, перед очима стояла ця картина: смяглявий м'язистий мексиканець і дівчина із притуленою до грудей сорочкою, молочно-біла й статурна.

Ворухнувся, зціпив зуби, підійшов до дверей у підвал, повернув ручку і подався вниз сходами у вогку темряву. Тут майже не було диму: горіло зліва. Цим шляхом Леон міг, пройшовши підвал до протилежного кінця будинку, вийти на вулицю через вхід з тротуару. Так можна уникнути зустрічі з Гелен, що стояла проти дверей на вулиці. Він пробирався напромацки, торкаючись руками вогких, слизьких стін, і плакав, не в змозі стримуватись. Було темно, але ж Леон добре знав цей будинок. Треба, тримаючись правої стіни, іти вперед і вперед аж до фасаду, а там підняти дерев'яну ляду й вибратись на вулицю. Він не раз

бачив, як у такий спосіб виходила стара двірничка, котра щовечора витягала звідси урни на сміття. На півдорозі Леон спіткнувся об порожнє відро з-під вугілля, упав і вдарився головою об його край. Вдарився дуже боляче, аж голова пішла обертом. Художник підвівся, торкнувся рукою чола: щось мокре — кров. Далі пішов обережніше. Намацав у темряві дерев'яні сходи, піднявся на три приступки, підважив плечем важку дерев'яну ляду, яка з рипом піддалася. Приємне свіже повітря вдарило йому в лице. Народ збігався до будинку, але ніхто не дивився в його бік. Всі погляди були звернені на під'їзд. Він непомітно виліз, перейшов вулицю й побіг. Біг, не оглядаючись. На розі Третьої авеню Леон знову перейшов вулицю і попрямував до свого будинку. Навшпиньках піднявся сходами, відчинив свої двері, впав у ліжку, уткнувшись в подушку брудним, заплаканим, скривавленим обличчям.

А на тротуарі біля охопленого полум'ям будинку стояли пожильці, розгублено втупившись очима у двері, чекаючи його появи. Вже смеркло. Єдина дугова лампа мерехтіла над головами. Товаришка Гелен і Хосе вже вдяглися і були в безпеці. Дівчина невідривно дивилася в чорний прямокутний дверей, з яких валував дедалі густіший дим. Але звідти ніхто не виходив.

Місіс Остін, пригорнувши до грудей найменшу дитину, завиту в турецький рушник (трійко інших, плачучи, трималися за її спідницю), все щось белькотала про суп. Немовлятка на материних руках лежало спокійно, байдуже водючи круглими, наче совиними, оченятками.

Через кілька хвилин, коли довгі язики вогню вже сягали третього поверху, лижучи суху потріскану деревину, коли весь трухлявий будинок тріскотів у полум'ї, прибула пожежна команда. Машини мчали, завиваючи сиренами. Пожежники повидиралися на дахи обох сусідніх будівель і скерували звідти струмені води на вогонь.

Працювали при світлі дугового ліхтаря. З Третьої та Четвертої авеню, з Чотирнадцятої вулиці — звідусіль збігався народ. Незабаром прибула поліція й стала відганяти людей, раз у раз вдаючись до кийків.

А з під'їзду так ніхто й не виходив. Стара двірничка у блаженському пальті всі очі дивилась, виглядаючи містера Фішера, приятеля містера Уїлера. Але вихід з будинку вже павів полум'ям, мов пробита льотка домни. А через квартал хазяїн угорської закусконої, побачивши юрбу, виставив у вітрині велику вивіску: «Домашній угорський гуляш — 40 центів». Його лагідна дружина підлила на кухні трохи води в суп: «Надто вже він густий, Антоне».

Х Від Четвертої авеню йшли дві серйозні, рішучі з вигляду молоді жінки. Спокійні обличчя, руки без рукавичок, простоволосі. На обох були черевики з низькими підборами. Йшли впевнено, рішуче.

— Де тут місіс Остін? Тут живе місіс Остін?

Стара двірничка вказала на опецькувату дебелу жінку з чотирма дітьми. Дві товаришки неначе тільки зараз помітили пожежу і завагалися. Побачили заплакану місіс Остін, яка притискала до себе своє найменшеньке, загорнене у турецький рушник, — найбільшу річ довкола. Обидві молоді жінки заклали, поглядаючи одна на одну, тоді підступили до місіс Остін, одвели її вбік, подивилися долі, на тротуар, на тремтливі шланги і нарешті вичавили з себе новину: «...він зараз у лікарні, ми найняли сестру, він більше не зможе працювати... але партія з вами, місіс Остін. Ми думаємо...»

Одна з дівчат вчасно підхопила дитину. Стара двірничка дістала десь нашатирного спирту й схилилася над місіс Остін, що безживно лежала на тротуарі.

— Ми встановили його ім'я й адресу по знайденому в кишені несплаченому рахунку за газ, — ніяково мовила одна з товаришок, коли почали збігатися сусіди.

— Він жертва босів... усієї капіталістичної системи... Вони перебили йому хребта...

Місіс Остін перенесли в якусь квартиру через кілька будинків. Стара двірничка, схилиючись над нею, знай повторювала:

— Все буде гаразд, місіс Остін, все буде гаразд.

Обидві товаришки пробили собі плечима дорогу до ліжка, сіли біля місіс Остін і почали говорити — рішуче, мужньо й тихо:

— Ми прийшли допомогти вам... ми хочемо допомогти всім робітникам... всім... кожному пригнобленому й експлуатованому... панування босів...

Місіс Остін, опритомнівши, тупо дивилася перед себе, мовчазна і безпорадна.

Товаришка дістала записника.

— Як звуть ваших дітей, місіс Остін? — запитала вона.

Нарешті Генкова дружина усвідомила, що сталося, збагнула, яке лихо впало на сім'ю, схопилась і заголосила. Товаришки відійшли, поки сусідки заспокоювали місіс Остін. З вулиці почулося виття сирени ще однієї машини, що прибула до місця пожежі.

Три сусідки залишили місіс Остін і пішли на вулицю, щоб зібрати для неї гроші. Пробираючись серед юрби, вони знов і знов

розповідали історію місис Остін, а що така розповідь забирала багато часу, то вони врешті виробили систему — стали протяжно вигукувати: «В неї четверо малят, квартира згоріла, чоловіка покалічено в нещасному випадку».

Монети падали в бляшані блюдця, що їх дав хазяїн угорської закусконої, котрий весь час стояв у дверях, виглядаючи клієнтів. Жінки пробиралися крізь юрбу, тягнучи: «В неї четверо малят, квартира згоріла, чоловіка покалічено в нещасному випадку». Дрібняки, мелодійно подзвонюючи, падали в бляшані блюдця, срібло мерехтіло в світлі ліхтаря.

— В неї четверо малят, квартира згоріла, чоловіка покалічено в нещасному випадку.

Джесон, повернувшись з площі, побачив натовп і будинок в огні. Кинувся бігти, перечепився об шланг. Діставшись ближче, побачив, що то горить його будинок. «Двадцятидверне місто» палало, як смолоскип.

Джесон спробував пробитися ще ближче (тепер тут скупчилися тисячі глядачів), але полісмен штовхнув його назад.

— Пробачте, полісмене, але я мешканець цього будинку!

Полісмен щось промимрив і пропустив Джесона. Тут його помітила товаришка Гелен, яка стояла, не зводячи погляду з охоплених полум'ям дверей. Підскочивши до Джесона, схопила його за руку й сказала, що Леон усередині, в охопленому полум'ям будинку.

— Я казала пожежникам, але вони відповідають, що не можуть туди дістатися! Він там — у вогні!

Колишній поет мовчав. Тротуар захитався йому під ногами. Безживними очима дивився він на двері. Іскри сипалися з обвуглених вікон. Товаришка Гелен нестримно плакала поруч.

— Що робити? Що робити?

Трохи позаду, похмурий і злий, стовбичив мексиканець, його чорна, наче намащена олією, простоволоса голова вилискувала під вуличним ліхтарем.

Все ще схлипуючи, товаришка Гелен розповіла Джесонові, як Леон загрюкав у двері, як вони вискочили на вулицю і чекали, що він вибіжить слідом за ними.

Колишній поет рвучко обернувся до неї:

— То ви не були на демонстрації в сквері?

Товаришка Гелен, з набряклим од сліз обличчям, заперечливо похитала головою.

— То де ж ви в біса були? — кричав Джесон і крутнув її обличчям до себе.

Вона якийсь час мовчала, стрясаючись від ридань. Люди почали оглядатись на них.

— Де ви в біса були? — горлав Джесон.

Ридаючи, товаришка Гелен сяк-так розповіла, що вона і Хосе цілий день пробули вдома і взагалі нікуди не виходили. Хлипаючи, додала, ніби вони щось випили таке, від чого обоє міцно поснули.

— Це все, що я пам'ятаю... А потім Леон загрюкав у двері й розбудив нас. Ми спали... О господи, це все, що я пам'ята-а-ю...

Колишній поет умить все збагнув. Збагнув, чому Леон не вийшов з будинку. Якраз уявив собі всю сцену. Він добре знав свого маленького приятеля. Джесон змінився на лиці, в ньому закипіла лють.

Затопив їй ляпаса з усієї сили, відіпхнув од себе. Вона впала, ридаючи й звиваючись на бруку. Якийсь полісмен кинувся вперед, розштовхуючи натовп. Але Джесон уже зник.

Раптом стара двірничка ляснула себе рукою по голові.

— Там нагорі чоловік! — заволатала вона. — Я дала йому ключа. Він пішов на п'ятий поверх оглянути вільну кімнату. — Простовхавшись уперед, вона розповіла про все начальникові пожежної команди. Той квапливо обмірковував становище.

— Там є пожежна драбина із затилля? Він не може нею спуститися?

— Є. Але на неї можна дістатися тільки через вікно в кімнаті містера Уїлера. А містера Уїлера не було вдома. Я бачила, як він кудись пішов.

Начальник наказав своїм хлопцям підняти шланги якомога вище, аби дістати до п'ятого поверху. Але тиск помп був недостатній. Вода повільно спадала на стіни десь одразу над вікнами четвертого поверху.

Край юрби, аж в кінці кварталу стояв Джесон. Блідий, здригаючись усім тілом, невідривно дивився на палаючий будинок.

— Почалося з підвалу, — почув він. — Хтось, мабуть, кинув сірника або недокурок. Ці старі будівлі зовсім порозсихалися... займаються, як трут, вони...

XI

За два квартали на Тринадцятій вулиці, божевільний друкар, визирнувши з вікна, помітив на небі заграву. Він вискочив з дому й побіг у тім напрямку. Діставшись туди, де горіло, і побачивши силу народу, мерщій вернувся до свого підвалу і через п'ять хвилин знову поспішив до місця пожежі з кишенями, повними карток.

Люди задирали голови, коли він підкидав картки. Кинуті навмання, вони кружляли, перевертаючись, повільно опускаючись, наче велетенські прямокутні сніжинки. Де-хто підіймав їх і, прочитавши, кидав геть.

— Якись дурниці.

Випорожнивши кишені, друкар повернувся додому, схопив металеву лінійку і почав завзято водити нею по лівій руці, ніби граючи на скрипці. Далі, переконавшись, що двері замкнені, сів за стіл, щільно присунув стільця і написав, що Рим було спалено.

XII

Все в цьому світі швидкоплинне. Люди, які страждають від хвороб, болю та каліцтва, не повинні більше шкутильгати й стогнати. Їх рятує наука. Людство має у своєму розпорядженні дивовижну техніку з досвідченим персоналом. Здоров'я і краса до ваших послуг — за помірну ціну. Поступ змітає всі перешкоди.

Молодий дантист, що його справи останнім часом були не блискучі, закінчував роботу над зубом Сілії. Наприкінці він легенько постукав по ньому інструментом, аби переконатись, що зуб на своєму місці. Все гаразд, робота бездоганна. Передній зуб виглядає чудово. Дантист подав Сілії дзеркало. Вона ніжно всміхнулася і зашарілася. Коли вона вийшла, молодий дантист (сьогодні він нікого більше не чекав — найближчі відвідини призначено на наступний тиждень) прислухався, як вона швидко й радісно збігає сходами.

У сквері вже все стихло. Чоловіки й жінки, які поспішають з роботи додому Чотирнадцятою вулицею, нічого не знають про велику демонстрацію червоних. Вони квапливо спускаються вниз до станцій метрополітену. Вуличні торговці все ще за роботою. Біля центрального входу до метро полісмен Мак-Гаффі допомагає бабці Волзі й містеру Фейбельману виправити погнуті колеса їхніх візків. У колотнечі візки було перекинуто, потоптано. Мак-Гаффі зняв рукавички, нахилився, хекнув і грубими дужими пальцями повірівнював більшу частину дротяних спиць — колеса принаймні почали обертатися на вісях.

Бабця Волга дала йому два бублики, містер Фейбельман — п'ять найкращих смажених каштанів, зобразивши на своєму обличчі щось схоже на усмішку.

Пожежа догоріла. Почорнілі мокрі стіни заяли отворами порожніх вікон. Пожежники з сокирами в руках нарешті змогли зайти до будинку. Вони просувались обережно, боячись, щоб не завалилися стіни. У підвалі не знайшли нікого. На другому поверсі — три горішні поверхи завалилися, від них лишилися самі тільки стіни — вони натрапили на обвуглене тіло, що його годі було впізнати. Один пожежник зачепив ногою почорнілого ціпка із срібною ручкою. Коли повибивали інші двері й видобулись на затилля, війнував протяг чистого по-

вітря. Люди, обступивши згарище, принохувались, дехто запевняв, ніби чує запах горілого м'яса. Незабаром усі порозходились. Одна за одною звільна повід'їжджали пожежні машини.

Вітер стих. Холодна волога осідала на місто. З пристані долинали гудки великих пароплавів, що рухались повільно крізь густий туман.

Всі порони повибивались з розкладу. Публіка нетерпляче юрмилася на пірсах, де чергові раз за разом відповідали на запитання. Широкі, важкі судна пливли вперед дуже повільно.

А десь біля Бостона вітер змінив напрям з північного на північно-західний. Він налетів з Ньюфаундленду, несучи з собою холодну вогкість. Молода дівчина, що проходила коридором старших класів інтернату, зайшла до канцелярії й спитала, чи нема їй листів. Завідувачка, яка сиділа за великим столом, переглянула листи в дротяній скринці.

— На жаль, сьогодні для вас нічого нема, міс Бордман.

Дівчина попрямувала до своєї кімнати. Йдучи довгим коридором, минала одні двері за другими. Вона чула сміх подруг. У кімнаті дівчина сіла за столик біля вікна і після довгих роздумів почала писати листа до батька. Перечитавши його, вирішила, що він надто різкий, розірвала його й заходилась писати другий. Так вона порвала аж три листи. Наприкінці четвертого листа Міллі понастала багато хрестиків і назвала батька смішним пестливим прізвиськом, як називала його ще тоді, коли почала вимовляти свої перші слова.

«Любий Піко, відповідай скоріше. Відповідай одразу, Піко. Цієї ночі, тату, я бачила такий поганий сон».

Запечатавши листа, сиділа якийсь час, споглядаючи масачусетський ландшафт у присмерку. Шибки легко торкнулася перша сніжинка близької замірюхи.

Завбачення погоди зрештою справдилось. Налетів шторм. Він почався зі сходу, з моря, і помчав, виюючи, на південь вздовж узбережжя. Забіліла земля. Буран налетів на Бостон і помчав далі на південь, заскочив зненацька Коннектікут, а коли досяг Нью-Йорка, то геть оскаженим. Сніг вирував навколо дугових ліхтарів, налипав на стіни будинків, осідав на підвіконнях та карнизах, урни край тротуарів, здавалося, були закриті пухнастою бавовною.

У сквері полісмени ламали тимчасові трибуни, віддираючи дошки, весело руйнуючи неоковирні споруди. Неподалік стояли жінки й діти, дожидаючи дров.

Ліворуч гордо височів могутній бойовий кінь Джорджа Вашингтона, невідривно див-

лячись на північ. Надкопитні щітки були білі від снігу, але огузок був ще чистий і сухий: його затуляв своєю широкою спиною наш перший президент.

XIII

Десь коло дев'ятої години потеплішало, сніг зробився мокрий і липучий. Тролейбуси бігли вздовж Чотирнадцятої вулиці. З них стікали струмочки води. Посеред кварталу сяяв вогнями фасад «Танго Гарденс». Оркестр грав уже третій танець. Дівчата в довгих сукнях нерухомо стояли попід стінами залу, дожидаючись партнерів. Скрививши той бік обличчя, де було скляне око, саксофоніст почав дихати глибше: наближався його сольний номер. А далі, в кінці кварталу, на розі Третьої авеню, у «Танцювальному залі Діани» так само чекали на клієнтів під млосні звуки оркестру.

Треба жити далі, дивитися в майбутнє. Народжуватимуться діти, з криком прориваючись у цей світ. Крокуючи по калюжах, Джесон прямував до Сент-Вінсентської лікарні позичити у міс Аллен грошей, щоб найняти кімнату. Поїзд надземки прогуркотів над головою. Переходячи Шосту авеню, він пробурмотів свою імпровізацію:

Грими, залізнице, — не треба тиші!
Корова на паші — у сніг миша...

Сніг сипав просто в лице. Спинившись у якомусь під'їзді, Джесон зняв і протер окуляри. Зігнувшись, він через силу плентався крізь хуртовину і дивився через каламутні скельця окулярів на білий сніговий вир.

Все в цьому світі швидкоплинне. Поступ долає всі перешкоди. Сілія сиділа в своїй маленькій кімнатці під сходами, дивилась у дзеркало, милуючись новим зубом, раз у раз легенько торкаючись його пучками. Вона прислухалась, чи не почує Леонових кроків. Адже тепер вона може вийти в коридор і безбоязно йому всміхнутися. За вікнами, що виходили на маленьке подвір'я, не було вітру, бо з усіх чотирьох боків його обступали будинки.

У коридорі, на маленькому столі, де клали пошту для квартирантів, лежало два листи для Леона Фішера. В одному було коротке повідомлення від Пенсільванської національної академії, що його картина «Сілія» буде йому відіслана післяплатою, скоро виставку закриють — у вівторок. Другий лист був од завідувача гравіювальної майстерні — художника запрошували з'явитися на роботу.

А Леон лежав у себе нагорі, голодний, знесилений, нещасний, на подушці з брудними ріжками. Лежав горілиць, не роздягаючись, втупивши погляд у темну стелю.

XIV

Десь опівночі сніг обернувся дощем. У стічних рівчаках дзюркотіла вода. Брук між трамвайними коліями став чистий і лискущий.

Злива тривала всю ніч, позмивала сніг і грязюку. Суворе обличчя Лінкольна було мокре. На світанні, коли небо заясніло, негода минула, температура почала швидко знижуватися. Студений вітер метався вулицями, витирав насухо тротуари, стугонів шибками вікон. Далеко в морі лютував шторм. Великий танкер, що плив з вантажем нафти із Тампіко, важко хилився з боку на бік, і занепокоєний шкіпер ладен був наказати радистові дати SOS. Та вітер послабшав, і коли підходили до Нью-Йорка, його швидкість не перевершувала двадцяти миль на годину.

Над містом займався день. О пів на восьму бабуся Волга і містер Фейбельман, важко хекаючи, поспішали від Другої авеню до площі, долаючи цю дистанцію пліч-о-пліч. Містер Фейбельман випередив свою конкурентку в останньому натужному ривку. Знову з'явився Чоловік, що ходить задки, в старому плащі. Спинився проти входу в метро, спиною до скверу, і, пильно вдивляючись у дзеркальця своїх окулярів, побачив блискучий кришталик льоду на вістрі Лафайетової шпаги. Якусь хвилику постояв, розглядаючи блискотливу намистинку, потім одвернувся і, постукуючи міцним ціпком, подався геть попід низьким грубим муром.

Поки він обійшов мур, в його металеву карнавку брязнули два п'ятицентовики й чотири пенні. Площа вже вирувала ранковими юрбами. На Чотирнадцятій вулиці булолюдно: тут товклися безробітні, нічні робітники, домашні господарки. Дзигарі на високій башті міського комунального управління вибили вісім урочистих ударів. Містер Фейбельман витер сірника й підніс його до трісок під деревним вугіллям у бляшаній коробці. Бабуся Волга вклала бублики в паперові мішечки.

Все в цьому світі швидкоплинне. Треба жити далі. Народжуватимуться діти, з криком прориваючись у життя. Поступ долає всі перешкоди. Час нікого не жде. Настає приплив, великі хвилі накочуються на берег, змиваючи рінь. Треба сміливо дивитися в майбутнє, тут уже нікуди не подінешся, і коли ти не годен іти в ногу з поступом, то сядеш на міліну.

Туп, туп, туп. — Юніон-сквер людськими бурунами пініться.

Безнастанний стук об камінний брук — і коли то він припиниться?

*Переклад з англійської Мечислава ГАСКА
за редакцією Петра СОКОЛОВСЬКОГО*

// ПІД КИ ДЬОК //

В кошику, підвішеному на дверній ручці, було залишене на добрих людей оце немовля в західноберлінському районі Шарлоттенбург.

...Посиніле від холоду, біля урни із сміттям на вулиці Лондона лежить немовля, народжене кілька днів тому.

Статистика буржуазного світу серед інших приголомшливих цифр наводить одну, особливо страхотливу: в таких країнах, як наприклад ФРН, Англія, Італія, США, число дітей-підкидьків досягає багатьох тисяч.

У чому причина цього ганебного явища? Німецький журналіст Міхаель Міттаг зайнявся докладним вивченням цього питання. Свої спостереження, думки й висновки він виклав на сторінках журналу «Нойє берлінер ілюстріте».

Міттаг вважає, що матеріальні й соціальні умови, звичайно, відіграють тут важливу роль, але це не єдине, що змушує батьків кидати своїх дітей напризволяще. Головне, на його думку, — це фальшива мораль буржуазного суспільства.

Німецький журналіст наводить низку прикладів: дитину залишили в купе поїзда, що проходив по території ФРН. На півдні країни знайшли в лісі трирічну дитину. Безсердечна мати занесла її глибоко в хащі, подалі від людських жител, і лише щасливий випадок

— лісник почув її плач — врятував дитині життя.

У Шарлоттенбурзі, одному з районів Західного Берліна, було знайдено кошик з підкидьком. В одному з італійських готелів оселилося подружжя. Вони не заплатили за номер, а коли порт'є натякнув, що слід би було внести

Цю дівчинку батьки залишили в одному із італійських готелів як «заставу».

хоч аванс — вони відповіли, посміхаючися: «Зараз, ми тільки збігаємо до міста по гроші. А вам залишаємо в номері заставу — власну доньку». Порт'є погодився, а подружжя зникло.

Міхаель Міттаг зазначає, що в основному дітей підкидають так звані «громадяни середнього прошарку». Це ті, чия мораль визначає їхній міщанський світогляд.

Такі люди прагнуть за будь-яку ціну зробити собі кар'єру, домогтися «свого місця» в капіталістичному суспільстві, піднятися хоча б на один щабель вище. А дитина заважає. «Солодке життя», пропаговане пресою, кінофільмами, те-

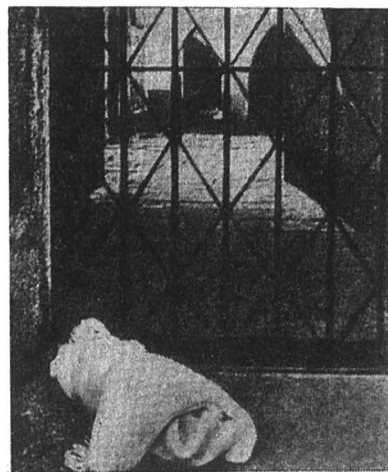
лебаченням і радіо, виховує психологію споживача; ідеал такої людини — не працювати, відпочивати невідомо після чого, вести позбавлене будь-яких турбот життя. Коли людина тільки й мріє, що про веселу подорож кудись на Багамські острови або про роз-

кішний автомобіль, — то безпорадна дитина, яка вимагає постійної уваги й піклування, стає на заваді.

До цього приєднуються й такі психологічні фактори, як страх перед громадським «осудом», в разі коли дитина народжується поза шлюбом, чи просто побутові незручності: за свідченнями західної преси, все більше домовласників відмовляються здавати квартири «родинам, що мають дітей або хатніх собак».

«Діти — це майбутнє» — і в ставленні суспільства до дітей віддзеркалюється його власна здатність до розвитку. Своім ставленням до дітей капіталізм характеризує себе як суспільну систему, позбавлену майбутнього, — такого висновку доходить Міхаель Міттаг.

Звичайно, багато в чому німецький журналіст має рацію. Він правильно підмітив прагнення «середнього громадянина» капіталістичного світу до так званого «солодкого життя», до особистої кар'єри тощо... Однак, гадаємо, не слід применшувати й ролі суттєвих матеріальних і соціальних факторів.

Підкидьок під ґратами собору у Франкфурті-на-Майні (ФРН).

СПІВАЮ, ПРОТЕСТУЮ І ЖИВУ

В Німеччині завжди були популярні самодіяльні оркестри та співаки, котрі, ставши на перехресті міських вулиць, грали або співали для перехожих. Такі оркестри, а іноді й співаки, мені не раз доводилося зустрічати й минулого року під час перебування в Західній Німеччині — і в Гамбурзі, і в Дортмунді, і в інших містах.

Дітер Зюверкрюп — професіональний співак і композитор, який у смокінгу та лакованих штиблетах виступає на великих естрадах, а найчастіше, одягнувши звичайну куртку і почепивши через плече простеньку гітару, виходить із своїми піснями на вулиці. Кажуть, що коли він з'являється, відчуває рух і збирається величезна кількість слухачів, забиваючи натовпом прилеглі вулиці й завулки.

Це — промовиста популярність: вона досить яскраво характеризує і самого співака, і настрої вуличного натовпу, а в якійсь мірі й громадську атмосферу в країні. Адже пісні Зюверкрюпа гострополітичні — іноді у формі різного памфлета, а часом і в формі ліричного романса, забарвленого суто гейневською легкою іронією. Він співає про те, що в наш час найбільше хвилює його співвітчизників: страх перед можливістю нової війни, почуття провини молодого покоління за злочини своїх батьків у минулому, прагнення спокутувати цю тяжку провину перед людством з допомогою власного вкладу в боротьбу за мирне майбутнє для всіх, гнів проти тих, хто, хоч і становить меншість, але мріє про реванш і стоїть їм на перешкоді.

Повернувшись додому, я хотів дещо написати про свої спостереження під час цієї подорожі. Та випадково натрапив на платівку з піснями Зюверкрюпа і, прослухавши їх у запису, зрозумів: те, про що він співає, досить точно відповідає і моєму враженню.

ВСТУП

СЛІПИЙ СПІВАК ПРИПАВ НА
ДЕРЕВ'ЯНКУ —
ЗАЦІПЕНІВ, НЕНАЧЕ В ЗЕМЛЮ ВГРУЗ.
СОЛДАТСЬКИЙ ФРЕНЧ ПОВИС
НА НЬОМУ ТЯЖКО
І ЗБИВСЯ НА ПОТИЛИЦЮ КАРТУЗ.
ВІН ПРОСПІВАВ І, МОВ НЕДУЖА
ЗРОДУ,
ТРЕМТИТЬ ВПЕРЕД ПРОСТЯГНУТА
РУКА —
СТОІТЬ СПІВАК І ЖДЕ, ЩО
В НАГОРОДУ
ЙОМУ З ВІКНА ХТОСЬ КИНЕ МІДЯКА.
ЩЕ В ПАМ'ЯТІ, НЕНАЧЕ КАДРИ
З ФІЛЬМУ,
НЕДАВНИХ БИТВ ВИДОВИЩЕ ЗРИНА,
АЛЕ НЕ БАЧАТЬ СПІВАКОВІ БІЛЬМА,
ЩО, ЯК І ВІН, СЛІПА ОЦЯ СТИНА;
ЩО ЗА НІМИМИ ВІКНАМИ — НІКОГО.
АНІ КІМНАТ, НІ СХОДІВ, НІ ЖИТТЯ,
І ЖДУТЬ ВОНИ ВИПРАВДАННЯ
ВІД НЬОГО.
ЯК ВІН ВІД НИХ ЧЕКАЄ СПІВЧУТТЯ.

Гамбург, 1969 р.

1. СЛУХАЧІ РАДЯТЬ СПІВАКОВІ

Проспівай нам пісеньку — сім химер
чудних —
з приспівом веселим зразу ж після них,
занеси на мить нас у захмарний світ,
щоб хоч там звільнитись від турбот земних.

Критикуй — та словом лагідним, не злим,
як туман, прозорим, і ясним, як дим,
і щоб це співпало з модою часу,
обійдись без ритму, розміру і рим.

Казку про героя вигадай для нас,
та вкажи адресу, де живе той Спас,
бо думки рояться дивні в голові
поки фарш він меле для своїх ковбас.

Заспівай щось схоже на виття в печі,
що в часи безсоння будить нас вночі,
або щось про волю й право для людей:
тільки знай — сміятись люблять слухачі!

Оспівай безумних не без співчуття,
скаржися, будь ласка, тільки до пуття —
не теоретично, як у пісні цій,
і не псуй нам настрої, як тісне взуття.

2. ПІСНЯ СМЕРТІ

Гладке обличчя має Смерть,
вгодоване давно —
жирує кат
в пійтмі палат
і жлуктає вино.

Хоч цілий день і цілу ніч
йому телефонуй, —
даремна злість,
бо відповість
лише його холуй.

Шофер з'являється в четвер
о восьмій вакурат.
Гладкий, мов кнур,
фабричний мур
з машини бачить кат.

Коли він входить в прохідну,
вщухає шум і гам:
яких привіз
кривавих сліз
він дітям і жінкам?

Іде в просторий кабінет —
тверда його хода —
і референт
йому в момент
про все доповідає:

цистерни сповнює напалм,
забито віадук —
стоять підряд
снаряд в снаряд
сто тридцять тисяч штук.

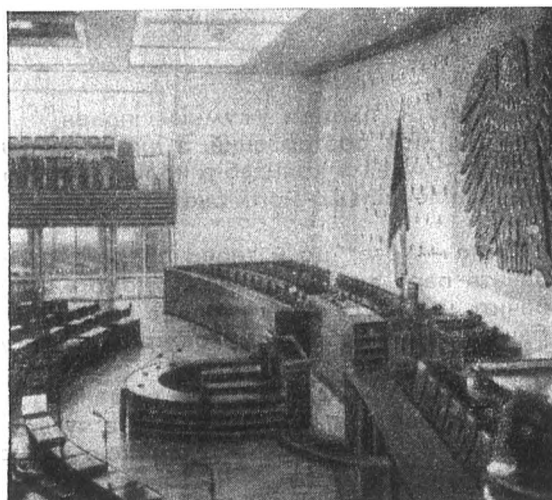
Сигара тхне, неначе мед,
блищать товсті персні.
І він гробсбух,
що теж розпух,
гортає, наче в сні.

Йому властивий сентимент,
чутливість не чужа —
за кожен танк
рікою в банк
пливе з-за рубежа.

Про мир охоче мовить він,
лишаючи завод:
хоч круть, хоч верть,
а тільки смерть
гарантія свобод!..

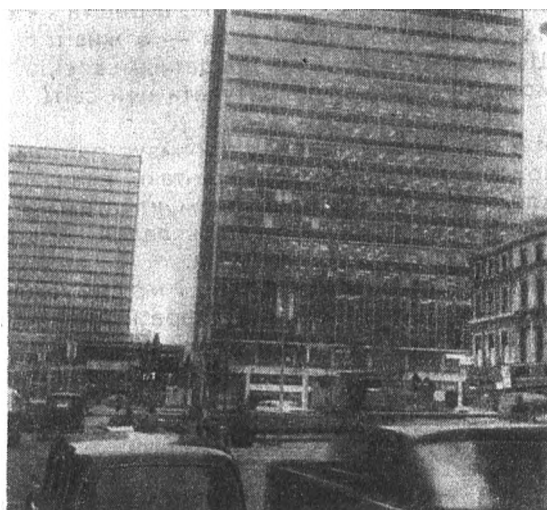
3. ВИШНІ В СМЕТАНІ

У малому кафе, де від курива хмара,
де палає неон — аж тріщить голова,
наче десь у Парижі, закохана пара
від нічних поцілунків сидить-спочива.

Бундестаг — парламент Федеративної Республіки Німеччини. Тут засідають великі промисловці й землевласники і численні адвокати та захисники інтересів великих промисловців і землевласників. Немає тільки в стінах бундестагу жодного робітника, жодного селянина. Така вона — хвалена боннська демократія!

У Дортмунді, як і в Франкфурті-на-Майні, і в Гамбурзі, і в Дюссельдорфі виросли отакі хмарочоси, в яких розміщено контори великих концернів і банків. Саме тут і сидять фактичні хазяї західнонімецької держави.

Діти робітників мають стати робітниками! Такий неписаний закон життя у ФРН. І все тут підкорено цьому закону! Система освіти, яка є долею лише обраних, заможних, і система добров'юдоді на відповідальні пости, і весь уклад життя в цій країні «загального добробуту», як дехто намагається іменувати ФРН.

А навпроти, тривоги і сумнівів повен,
чоловік, мов розтерзаний, з оком, як скло.
Перед тим, як в концтабір колись увійшов він,
заскляніле більмо його оком було.

І єдине — оте, що й тепер збереглося, —
бачить пару ту чимось йому дорогу,
бачить ще якусь даму і пишне волосся,
бачить вишні в сметані, мов кров на снігу.

У тісному кафе, де за марку сніданок,
де від гуркоту джазу розмови не чуť,
браконьєр, що стрічає з рушницею ранок,
із барочної рами готовий стрибнуть.

Саме час криміналу й сороміцьких опер,
телевізор дивитись і пити винце.
Чоловік, що чинив людожерові опір,
неохоче сусідові каже про це.

Років п'ять недаремне в концтаборі втратив:
марок п'ять на добу — скільки сотень за рік!
Доброчливим поглядом, наче з-за ґратів,
проводжає закоханих цей чоловік.

Більшість в'язнів — червоні, а решта — євреї.
Пайка кислого хліба і куля — в живіт.
Щоб, буває, черги не діждатись своєї,
може, й варто було рятувати цей світ?

Біль від рани в легенях пронизує раптом.
Чоловік випрямляється: все-таки, звик.
Але чує себе він відірваним клаптем —
страх із нутроців вирватись ладен, мов крик.

Час іти. Сподіваєшся, віриш і мрієш,
але пам'ять з тобою, мов кара й прокльон.
Та життя — то життя, і нічого не вдієш:
десять тисяч загиблих і — сяє неон!..

4. СПРОБА СТОРИТИ ТЕОРЕТИЧНУ КОЛИСКОВУ ДЛЯ НАШОЇ, ЩЕ НЕ НАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ

Засвоїв дивну звичку я чомусь —
це до лица неробі чи буржую:
на підвіконня тулубом зіпрусь,
дивлюсь на місто — комини рахую.

В залізний дзвін святий ударив Крупп.
Хмарки вгорі підстрижені та гарні.
Проходить пастор — тільки туп і туп:
він теж, як хмари, щойно з перукарні.

Надворі жовтень. У жовтневі дні
зчинилась революція в Росії.
Німує Бонн. Та весело мені
від боннської цієї чудасії.

Невдовзі в хаті з'явиться дитя —
ні, пане пастор, не за гороскопом!
Син чи дочка — не знаю до пуття.
Сповняйте купіль льодом чи окропом!

Дитину треба дечого навчить
ще перед тим, як вперше заволає —
як відректись, наприклад, в першу мить
від благ земних, яких у нас немає.

Заздалегідь не навчене як слід,
дитя, либонь, не зможе зрозуміти,
як власноручно збурений нарід
в Росії знищив визиски еліти.

Ти, сину мій, застанеш білий світ
розколотим навпіл, як дровиняку.
Та не дивуйся — хто набив живіт,
тремтить перед голодним з переляку.

О, дехто швидко зводиться з колін,
научений стражданнями Гарлему.
(Мета слабкорозвинених країн —
ти розумієш, що це за проблема?)

Народжуйся мерщій, не зволікай!
Нема чого в майбутнє зазирати.
Важливі тільки факти. Тож нехай
мерщій тобі готує купіль мати.

Вона голівку митиме тобі
і ноження теплою водою.
А світ — він стане кращим, далєбі,
Живи — і революція з тобою!

5. СТИСЛИЙ НАРИС НОВІТНЬОГО НІМЕЦЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Вам знайомий квартал цей? Ще б пак! Уночі
велелюдно тут, милі мої слухачі.
Є тут гарний будинок у стилі ампір —
він з війни уцілів і покращав з тих пір.

Саме в цьому будинку, неначе на гріх,
сталась дивна пригода, що вразила всіх, —
навіть значно хоробріші люди, ніж ми,
зупинилися з повними жаху штаньми.

Що за дивом тим криється? — думали всі, —
чи буває таке, і чи це на часі?
І оскільки ніхто пояснити не міг,
фантастичні припущення мучили всіх.

Раптом чутка людей оглушила, як грім:
винна мати майбутнього фюрера в тім, —
він Німеччину знов об'єднає на мить,
запаскудить і знов її занепасть!

Почались теревені міських цокотух:
 батько хлопця, мовляв, не людина, а дух.
 Але знов-таки уряд пояснень не дав,
 тож радить не було офіційних підстав.

Заволали щось бюргери з ближніх квартир
 про нову опозицію, масло та сир,
 і ударило в ніс, наче смажать свиню,
 з коаліції й пива розкішне меню.

Кажуть, завтра о пів на дванадцяту Бонн
 оголошує свій надзвичайний закон.
 Отже, нація знову в безпеці, і знов
 можна марширувати під шум корогов.

«Чудо сталося! — рветься із тисячі уст, —
 знов Німеччину гарний прикрашує бюст!»
 Значить, новонароджений нині малько
 має цицьку, щоб з неї смоктать молоко.

Дехто щиро клянеться майном і життям
 бути дамі тій пишній слухняним дитям.
 Але критика зліва торочить своє —
 ось що декому спати вночі не дає!

Вам знайомий квартал цей чудовий? Авжеж!
 Тут наступної ночі радітимуть теж:
 мають вилити кров, що на деякий час
 від минулої бійки лишилася в нас...

ПІСЛЯСЛОВО

КОЛИСЬ В НЕАПОЛІ Я БАЧИВ
 МУССОЛІНІ
 І НАТОВП, ЩО СХИЛЯВСЯ ПЕРЕД
 НИМ,
 ПІЗНІШ СУДИЛОСЬ ГІТЛЕРА
 В БЕРЛІНІ
 МЕНІ ТАКОЖ ПОБАЧИТИ ЖИВИМ.
 ОДИН У ОКСАМИТНОМУ БЕРЕТІ,
 НЕМОВ КОКОТКА, З БАНТОМ НА НОЗІ,
 А ДРУГИЙ, НАЧЕ КОМІК В ОПЕРЕТІ,
 У КРАГАХ ТА СМІШНОМУ КАРТУЗІ.
 ДАВНО УШУХЛА ЗНЯТА НИМИ БИТВА,
 МОВ ДИКИЙ СОН, ЩО СНИВСЯ
 НАЯВУ,
 УЖЕ ДАВНО ЗГНИЛИ ВОНИ ОБИДВА,
 А Я СМІЮСЬ,
 СПІВАЮ
 І ЖИВУ.
 ТА РАПТОМ ТІНІ ІХНІ НЕВИРАЗНІ
 ЗРИНАЮТЬ З ТЬМИ, ОСТУДЖУЮЧИ
 КРОВ,
 КОЛИ НА КІН ВИХОДЯТЬ ІНШІ
 БЛАЗНІ,
 ТОЙ САМИЙ ФАРС РОЗІГРУЮЧИ
 ЗНОВ.

Бонн, 1969 р.

Вступ, віршовані коментарі й переспіви пісень
 Сави ГОЛОВАНІВСЬКОГО

«Всі німці мають бути солдатами!» У ФРН ліві й цей девіз прусського милітаризму. Невиправним реваншистам потрібне «гарматне м'ясо» для здійснення своїх нових планів розбою. Вони вже створили півмільйонний бундесвер й вже тягнуться до атомної зброї.

А якщо молоді німці у ФРН не згодні ставати «гарматним м'ясом», якщо вони виступають проти воєнних готувань — їм доводиться мати справу з поліцією. Кийон поліція — це теж важлива прикмета боннської «демократії».

Неонацисти діють у ФРН цілком відкрито. І офіційні особи боннського уряду відхиляють вимоги громадськості заборонити націонал-демократичну партію нового Адольфа — фон Таддена. Мовляв, НДП — партія «цілком конституційна».

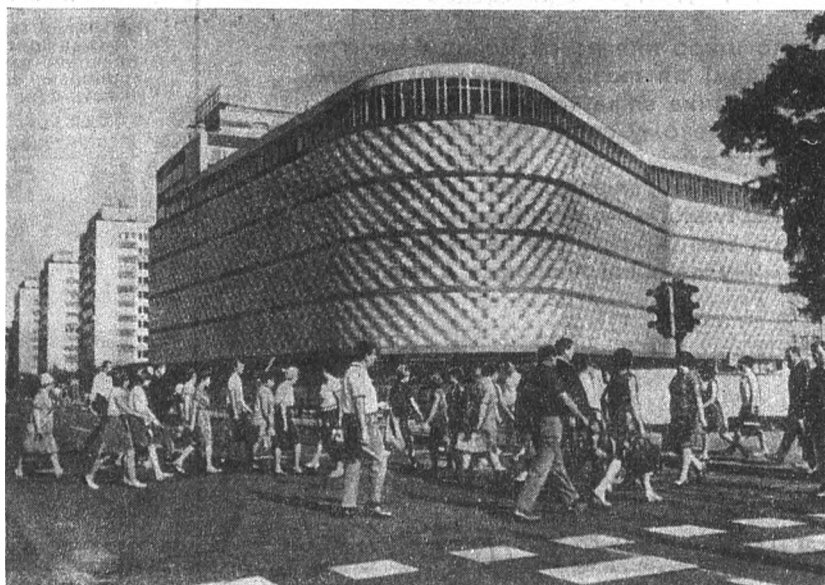

Місто-побратим Лейпціг

В Києві, у Жовтневому Палаці культури було відкрито виставку «Місто-побратим Лейпціг». Вона організована Українським товариством дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами.

Понад сто художніх чорно-білих і кольорових фото, які експонувалися на виставці, розповідають про

Радянський самодіяльний колектив на гастрольях у Лейпцігу.

Лейпцігський універмаг «Консумент».

щасливе життя і радісну працю жителів Лейпціга, про їх культурні, економічні й наукові зв'язки з киянами.

Перших відвідувачів виставки тепло вітала Генеральний консул Німецької Демократичної Республіки в Києві Ірмгард Зікерт.

За тематикою цю цікаву фотовиставку можна було б поділити на кілька розділів.

Лейпціг — місто новобудов. Поряд з будинками старої архітектури за роки народної влади виросли нові квартали, чудовий оперний театр, срібний велетень — лейпцігський універмаг «Консумент», готель «Лейпціг».

Юні громадяни Лейпціга дружать з
воїнами Радянської Армії.

Радянські, польські, угорські й
німецькі спеціалісти разом буду-
ють поблизу Лейпціга найбільшу в
НДР теплоелектроцентрально. На
лейпцігських підприємствах пра-
цюють верстати, виготовлені в
СРСР.

Свято беруть жителі міста
пам'ять про радянських солдатів,
що перемогли фашизм. На одному
з фотознімків ми бачимо пам'ятник
радянським воїнам, які полягли в
бою за визволення Лейпціга.

Велику увагу приділяють у
місті фізичному вихованню моло-
ді. Тож не дивно, що багато знім-
ків присвячено спорту юних.

Міцна дружба єднає мистецькі
колективи Лейпціга і багатьох ра-
дянських міст, зокрема україн-
ських. При лейпцігському Будинку
німецько-радянської дружби орга-
нізовано ансамбль пісні і танцю,
не раз тут виступали музичні й
танцювальні колективи. За межа-
ми НДР добре відомий дитячий хор
радіо та «Томанер хор».

Про все це й розповідають май-
стерно зроблені фотографії вистав-
ки.

Р. МАРИНЕНКО

«Замислилась».

Ласло ШАНДОР

ВІРШІ ІЙЕША УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Угорський журнал «Надь вілаг»
відгукнувся на появу у «Всесвіті»
поезій Дьюли Ійеша в перекладі
Юрія Шкробинця. Нижче ми вмі-
щуємо скорочений переклад цієї
рецензії.

«Завжди приємно побачити
твір угорського письменника, пе-
рекладений іноземною мовою,
надто коли переклад цей — вда-
лий. Саме таку приємність зро-
бив нам «Всесвіт» — братній
журнал, що видається на Укра-
їні, — вмістивши на своїх сто-
рінках вісім віршів Дьюли Ійе-
ша. Переклав твори нашого по-
ета ужгородець Юрій Шкроби-
нець.

Юрій Шкробинець уже доб-
рих два десятиліття знайомить
українських читачів з нашою
літературою XIX і XX віків.
Сама бібліографія його пере-
кладів зайняла б не одну друко-
вану сторінку. Серед імен, які
входять у цей список, ми зу-
стрінемо найвидатніших пред-
ставників красної письменства
Угорщини. Тут і вірші Петефі,
а серед них його поема «Апо-
стол», і балади Араня, і поезії
Аді, Бабіча, Дьюли, Юхаса, Ко-

столанї, Арпада Тота, Атілли
Йожефа, Радноті, Лерінца Са-
бо, Кашшака та багатьох сучас-
них поетів. У його доробку пе-
реклади прозових творів Жиг-
монда Моріца, Фрідьєша Карін-
ті, Дьюли Ійеша. Вже самий цей
перелік свідчить про те, що
Шкробинець перекладає для ба-
гатомільйонного українського
читача найкращі здобутки угор-
ської літератури.

Нові роботи Шкробинця точ-
но передають зміст і форму ори-
гіналу і посідають гідне місце
серед художніх перекладів ос-
танняго часу. Перекладач доб-
ре відчуває задум поета, відтво-
рює не тільки емоційну насиче-
ність віршів Ійеша, а й кожний
поворот думки, всю своєрідність
його фарб і образів.

Юрій Шкробинець як літе-
ратурознавець, критик і редак-
тор бере якнайактивнішу участь
в українському літературному
процесі. Постійно стежить він
і за всіма новинками угорської
літератури, читає наші журна-
ли та книжки і добре орієнту-
ється в усіх питаннях нашого
мистецького сьогодення».

450

РОКІВ БОРОТЬБИ

Під такою назвою в приміщенні Київського художнього інституту було відкрито виставку, на якій експонувалося близько 100 графічних робіт двадцяти п'яти мексиканських художників «Майстерні народної графіки».

Цю виставку надіслав Українському товариству дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами Інститут культурного обміну «Мексика — СРСР».

..Леопольдо Мендес, Пабло О'Хіггінс, Луїс Ареналь — видатні мексиканські художники, які 1937 року першими об'єдналися в «Майстерню народної графіки».

Франсіско Мора. «Вісенте Герреро».

Леопольдо Мендес. «Куаутемок».

Аджуро Бустос. «У відповідь на невдоволення селян».

Пабло О'Хіггінс. «Мелгор Окампо».

«Твори «Майстерні» відбивають демократичні прагнення мексиканського народу і підтримують його у боротьбі з фашистською реакцією» — говориться в декларації «Майстерні народної графіки», що об'єднує прогресивних митців країни.

Яскраве сонячне проміння, різкі контрастні тіні, виразні контури химерних колючих кактусів, динамічні фігури повстанців, портрети повних гордої сили і мужності вождів народних повстань

Леопольдо Мендес. «Голод у Мехіко».

— усе це можна побачити в графічних роботах мексиканських художників.

Графіка — найбільш демократичний і оперативний художній жанр, який може швидко відгукуватися на важливі події. Невипадково революція використовувала графіку як бойову зброю. Розмножені в майстерні художника, ці мистецькі твори ставали листівками і плакатами, кликали народ до боротьби.

В одних роботах, що експонувалися на виставці в Київському художньому інституті, відображено гнів повсталого народу, його ненависть до гнобителів (П. О'Хіггінс — «Піпіла», А. Бельтран — «Партизанська війна проти диктатури Уерти», Маріана Ямцольські — «Напад на Гвадалахарський поїзд під керівництвом Ангуло 13 квітня 1927 року» тощо).

В інших — оспівується незламна воля і гордість людини-борця (Л. Мендес — «В'їзд Франсіско Модеро в Мехіко 7 червня 1911 року», Ф. Мора — «Еміліо Сапата — вождь аграрної революції», С. Кальдерон — «Морельйос», І. Агірре — «Еміліо Сапату беруть у полон» та ін.).

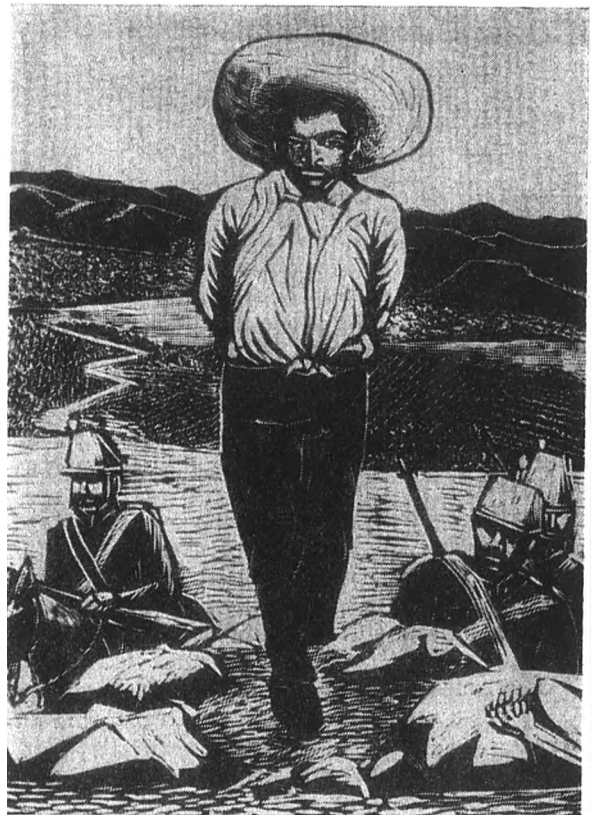
З деяких аркушів перед глядачами постають картини народного горя (Л. Мендес — «Становище селянства», «Голод у Мехіко», А. Сальсе — «Розганяють народну демонстрацію» тощо).

Це, звичайно, далеко не повний перелік тем і творів, з якими знайомляться відвідувачі виставки.

Загальна риса всіх гравюр, створених у «Майстерні народної графіки», — їх висока художність, справжня народність і глибокий зміст.

В. ПУКСТ

Ігнасіо Агірре. «Еміліо Сапату беруть у полон»

ОПОВІДАННЯ

Як завжди, Майк Фостер почував себе в школі жахливо. Та сьогодні було важче, ніж звичайно. Доплівши водонепроникний кошачок, хлопчик випростався. Навкісні промені призахідного сонця освітлювали класну кімнату. Яскраво зеленіли дерева на пагорбах. У небі над містом ширяли патрульні літаки.

До парти нечутно підійшла вчителька, місіс Каммінгс.

— Ти вже закінчив, Фостер?

— Так, місіс Каммінгс,— з готовністю озвався він, показуючи кошачок.— Мені можна йти?

Учителька причепливо оглянула роботу.

— А як капкан? — вимогливо спитала вона.

Хлопчик пошукав у парті і дістав капкан для дрібних тварин.

— Готовий, місіс Каммінгс. І ножики також уже зробив.

Він показав їй блискуче й гостре, як бритва, лезо. Учителька взяла ніж і з сумнівом похитала головою.

— Лезо надто гостре. Краєчок відламається, тільки почнеш ним працювати. Підйди в головну збройову лабораторію та подивись на ножі, що виставлено там. Зроби лезо не таким гострим.

— Місіс Каммінгс,— попросив Майк Фостер,— чи можна мені зробити це завтра? Можна не зараз?

Та вчителька була невблаганна.

— Завтра треба братися до окопування. На ніж не буде часу.

— Буде,— намагався він її переконати.

— У тебе окопування виходить не дуже добре.— Місіс Каммінгс глянула на худенькі руки хлопчика.— По-моєму, тобі слід закінчити ніж сьогодні. А завтра ти проведеш цілий день у полі.

— Який сенс в окопуванні? — у відчай вигукнув Майк Фостер.

— Усім треба вміти працювати лопатою,— терпеливо пояснила місіс Каммінгс. Почулося хихикання, та сердитий погляд учительки змусив дітей притихнути.

— Усі розуміють значення окопування? Коли розпочнеться війна, треба якнайглибше закопатися в землю, щоб вижити. Чи бачив хто-небудь з вас, як ховрашок підкопується під коріння дерев? Звірятко знає, що під землею воно може заховатися від небезпеки. Усі ми перетворимося на маленьких брунатних ховрашків. Нам треба також навчитися знаходити серед різних уламків потрібні речі, що залишаться після вибуху.

Майк неуважно слухав, пробуючи пальцем вістря ножа. А місіс Каммінгс, відійшовши від нього, пішла вздовж ряду парт. Дехто з учнів посміхався, та охоплений відчаєм, Майк нічого не бачив. Окопування йому не допоможе. Коли полетять бомби, його одразу ж вб'є. Всі зроблені йому щеплення — в руки, стегна, сідниці — ні до чого. Майка Фостера вже не буде в живих, коли світ охопить смерч бактеріологічної

війни. В кожному разі, якщо ні... Він схопився й підійшов до столу вчительки.

— Дозвольте мені піти, місіс Каммінгс. Мені треба дещо зробити,— випалив він.

Учителька злісно стулила губи. Але вона стрималася, побачивши страх у очах хлопчика.

— Що сталося?

Майк мовчав. Учителька сердито постукала олівцем по столі.

Спостерігаючи цю незвичну сцену, діти перешіптувалися й хихикали.

— Тихше! — Учителька знову постукала олівцем по столі. Голос її трохи полагіднішав.— Фостер, у тебе не все гаразд з функціями. Зійди на перший поверх до психоклініки. Погано, коли реакції порушені. Міс Гроувс охоче зробить усе, що треба, аби ти почував себе нормально.

— Ні,— уперто сказав хлопчик.

— То в чому ж річ?

Клас захвилювався. Хтось намагався відповісти за Фостера.

— Його батько — антиоборонець,— пояснили діти.— Крім того, він не записався до громадянської оборони. У них немає сховища. Його батько навіть не пожертвував на патрульні літаки. Вони взагалі від усього ухиляються.

— У вас немає сховища?! — Учителька здивовано підвела очі на зацікавленого хлопчика.

Майк заперечливо похитав головою. Від приниження й сорому йому відібрало мову.

— А де ж ви заховаетесь?

— Усі сидітимуть у своїх сховищах,— кричали діти,— а він буде тут, нагорі. У нього навіть немає перепустки до шкільного сховища.

Місіс Каммінгс це приголомшило. Вона й гадки не мала, що хтось із учнів не має перепустки в добре обладнане підземне приміщення під школою. Та перепустку видавали тільки тим дітям, батьки яких брали участь у громадянській обороні і жертвували на озброєння. А якщо Фостерів батько антиоборонець...

— Він боїться сидіти тут,— кричали діти.— Він боїться, що наліт застане його тут, а всі сидітимуть у сховищі, де цілком безпечно.

...Майк повільно брів вулицею, глибоко засунувши руки в кишені й відкидаючи ногою темні камінчики, що лежали на тротуарі. Сонце вже заходило. Тупоносі ракети приміського сполучення вивантажували стомлених людей, які раділи, що повертаються додому. Щось заблищало на далеких пагорбах: це радіолокаційна вежа безгучно оберталася у вечірній темряві. Патрульні літаки все ще кружляли над головою.

Майк чув вигуки механічної радіогазети — війна, смерть, нова зброя, створена тут і за кордоном. Згорбившись, він плентав повз залізобетонні шкаралупи-житла: всі вони були схожі одне на одне. В сутінках світилися яскраві неонові вивіски: тут був діловий район; на вулицях рух і метушня.

За півкварталу від великої і яскравої неоновної реклами Майк зупинився. Праворуч від нього було громадське сховище. Вхід — у вигляді тунелю з тьмяно освітленим турнікетом-автоматом. Плата за вхід — п'ятдесят центів. Якщо під час тривоги він буде на цій вулиці з п'ятдесятьма центами в кишені — він врятований. Майк частенько проштовхувався в громадські сховища під час навчальних тривог. Та були випадки, коли у нього не було п'ятдесяти центів. Тоді він стояв, охоплений німим жахом. А люди тим часом у паніці пробігали повз нього, переслідувані пронизливим виттям сирен.

Майк неквапливо попростував далі. Коли дійшов до величезних, залитих яскравим світлом демонстраційних залів фірми «Дженерал електронікс», він зупинився. Зали тяглися на два квартали й були освітлені з усіх боків. Стоячи коло вітрини, він, мабуть, тисячний раз вивчав виставлені там дивовижні речі, вигляд яких щоразу гіпнотизував його, примушував зупинитися.

У центрі величезного залу красувалася складна споруда, що являла собою сферу на опорах з герметичними шлюзами. На ній були наставлені прожектори. Реклама кричала про переваги цієї дивовижної конструкції, наче хтось брав їх під сумнів.

«У продаж надійшло новітнє антирадіаційне підземне сховище зразка 1972 року!»

Зверніть увагу на такі особливості:

автоматичний ліфт, гарантований від перекосів; працює від автономного живлення; тришаровий корпус з гарантією витримує п'ятикратне перевантаження без деформації;

системи опалення і охолодження працюють на атомній енергії;

треступінчаста система дезактивації продовольства і води;

система цілковитої обробки антибіотиками;

пільгові умови оплати».

Майк довго не міг одірвати очей від сховища. Воно було розраховане на повну автономність, такий собі світ у мініатюрі: власний агрегат освітлення і опалення, запас повітря, медикаментів і майже невичерпний запас продовольства. Перебуваючи в ньому, родина була забезпечена, не відчувала ніяких незручностей в умовах найжахливішого водневого чи бактеріологічного нападу.

Ціна — двадцять тисяч доларів.

Поки він мовчки споглядав цю переконливу виставку, один із продавців вийшов з магазину, щоб заскочити до кафе.

— Ну що, хлопче,— машинально сказав він, проходячи повз Майка,— непогане сховище?

— Можна подивитися всередині? — швидко запитав Фостер.— Можна мені спуститися вниз?

Впізнавши хлопчика, продавець зупинився.

— Так ти той самий,— повільно показав він,— те чортеня, що завжди нам набридає?

— Мені б хотілося спуститися вниз лише на кілька хвилин. Слово честі, я нічого не поламаю. Я навіть ні до чого не доторкнуся.

Продавець завагався: хлопчак причепився, як реп'ях. Та в нього були батько й мати, а ця обставина робила можливим продаж. Справи йшли кепсько: кінець вересня, а період спаду ще не минув. Від того, що скажеш хлопцеві: «Не муляй мені очі», компанія користі не матиме. Не матиме і він преміальних за продане сховище. Однак, з другого боку, коли всякий буде там лазити, теж користі ніякої.

— Не можна! — нарешті сказав продавець.— Хай приходить твій старий. Він бачив нашу виставку?

— Бачив,— видувив Майк.

— Що ж йому заважає? — Продавець широко махнув рукою в бік осяйного зразка.— Ми на вигідних умовах купимо у нього старе сховище з урахуванням амортизації й застарілої конструкції. Якого року у вас сховище?

— У нас взагалі немає сховища. Батько каже, що купувати сховище — то кидати гроші на вітер. Він каже, що вони намагаються залякати людей, щоб ті купували непотрібні їм речі. Він каже...

— Твій батько — антиборонець?

— Так,— сумно відповів Майк.

— Гаразд, хлопче. Жаль, що ми не можемо мати з тобою справи. Не ти в цьому винен.— Продавець завагався.— А що таке з твоїм батьком? Він що, жертвує тільки на патрульні літаки?

— Ні!

Продавець тихенько вилаявся. Той тип — просто заєць, що хоче проїхати коштом інших. Він теж у безпеці, оскільки решта членів суспільства жертвують тридцять процентів своїх прибутків на утримання постійно діючої машини оборони. Такі типи є в будь-якому місті.

— Невже не можна спуститися туди хоча б на хвилинку? — не витримав Майк.— Я нічого не зламаю. Тільки один раз!

— А хто купуватиме наші вироби, якщо ми дозволятимемо дітям лазити там? І як то можна стати антиборонцем? — Продавця брала цікавість.— Що, твій батько завжди дотримувався цих поглядів?

— Батько каже, що вони продали людям стільки автомобілів, пральних машин і телевізорів, скільки ті могли купити. Він каже, що від патрульних літаків і бомбосховищ мало користі. Він каже, що заводи можуть без кінця випускати гармати та протигази і, поки люди житимуть у страху, вони платитимуть за них. Адже люди гадають, що коли вони перестануть платити, то ризикують бути вбитими. Людині може набриднути купувати щороку новий автомобіль, проте вона ніколи не перестане купувати сховища, тому що боятиметься за життя своїх дітей.

— А ти в це віриш? — спитав продавець.

— О, я б дуже хотів, щоб у нас було ось таке сховище! — відповів Майк Фостер.— Я спав би у ньому щоночі.

— А може, ніякої війни й не буде,— сказав продавець. Чуття підказало йому, що хлопчик боїться, і він добродушно усмінувся до Майка.— Не слід так боятися... Ти, мабуть, надто часто дивишся відеострічки. Більше грайся на повітрі.

— Нагорі ніхто не може почувати себе в безпеці,— повторив Майк слова вчительки.— Для цього треба спускатися під землю. А мені нема куди спускатися.

— Скажи своєму старому, щоб зайшов до нас,— ніяково промимрив продавець.— Може, нам пощастить переконати його і він купить сховище. Скажи, щоб він спитав Білла О'Нейла. Добре?

Майк подався геть від магазину в темряву вечірньої вулиці. Він знав, що йому вже слід бути дома, та ноги насилу несли його. Стомлений, він згадав слова викладача фізкультури, сказані за день до цього на уроці. Клас тренувався в затриманні дихання під час бігу. У Майка це не виходило — його товариші по школі, почервонівши від натуги, все ще бігли, затримуючи повітря в легенях, а він зупинився, зробив видих і почав судорожно ковтати повітря.

— Фостер,— злісно сказав тоді викладач,— ти мертвий. Ти це знаєш? Коли б це сталося в момент хімічного нападу... — З докором похитавши головою, він додав: — Відійди убік і потренуйся сам. Якщо хочеш залишитися живим, постарайся добитися кращих результатів.

З веранди будинку Майк побачив, що у вітальні вже горить світло. Звідти долинав батьків голос і ледве чутно — материн. Мати була в кухні. Хлопчик зачинив двері й скинув пальто.

— Це ти? — спитав батько. Боб Фостер сидів, розкинувшись у кріслі. У нього на колінах лежали звіти роздрібного меблевого магазину. — Де ти пропадав? Обід чекає на тебе цілих півгодини.

Батько сидів без піджака. Закачані рукава сорочки відкривали тонкі, але мускулясті руки. Очі великі й темні, негусте волосся. Він неспокійно перекладав папери.

— Пробач,— Майк понурив голову.

Батько уважно подивився на кишенькового годинника.

— Іди помий руки. До речі, де ти так затримався? — Він пильно глянув на сина. — Що з тобою? Ти не хворий?

— Я ходив у діловий квартал,— відповів Майк.

— Що ти там робив?

— Дивився останні зразки сховищ.

Батько нервово схопив купку звітів і квапливо почав пхати їх у папку. Його тонкі губи були міцно стулені, чоло прорізали глибокі зморшки. Він зігнувся, щоб зібрати папери, що розлетілися на всі боки. Майк навіть не спробував допомогти батькові.

Обідали мовчки. Здавалося, всі захоплені їдою й не помічають одне одного.

— Що ж ти там бачив? — заговорив нарешті батько. — Усе той самий мотлох?

— Там виставлено останню модель 1972 року,— відповів Майк.

— Вона ж нічим не відрізняється від моделі 1971 року! — Батько злісно кинув виделку. — Кілька нових пристосувань, трохи більше хрому. Ото й усе. Правду я кажу?

— У нових моделей,— пояснив Майк батькові,— ліфт не заклинюється. Він не застрягне в шахті на півдорозі. Треба тільки зайти туди, а все інше робиться автоматично.

— Наступного року випустять ліфт, який сам підхопить тебе і спустить у сховище,— ущипливо сказав батько. — Ця модель застаріє, як тільки продадуть її. Мета тут одна — примусити людей купувати нові моделі сховищ. Вони випускають їх одну за одною. Ми живемо ще в 1971 році. Чому ж продається модель 1972 року? Невже не можна зачекати?

— Тоді давай купимо стару модель,— випалив Майк. — Мені байдуже, яку. Можна навіть уживану.

— Ні, тобі хочеться саме нову... Все у ній має виблискувати й сяяти, щоб сусіди були приголомшені. У сховищі має бути якнайбільше циферблатів із стрілками і всіляких механізмів. І скільки ж коштує така іграшка?

— Двадцять тисяч доларів.

Батько зітхнув.

— Двадцять тисяч за таку...

— Компанія надає пільгові умови, коли купується на виплат.

— Ще б пак! Виплачувати доведеться до кінця життя. Ще проценти за розстрочку та додаткові націнки. А на скільки дається гарантія?

— На три місяці.

— Що ж буде, коли вона поламається? Напевно, припиниться подача очищеного, знезараженого повітря. Сховище може навіть розвалитися через три місяці.

— Ні, не розвалиться,— Майк похитав головою. — Сховище велике й надійне.

Батько почервонів. Він згадав увесь свій багатий на невдачі життєвий шлях. Нелегко йому було вибитися в люди! Йому доводилось складати цент до centa. Спочатку він був бухгалтером у роздрібному меблевому магазині, потім став директором і, нарешті, власником.

— На нас наганяють страх, щоб діло їхнє не прогоріло! — у відчаї крикнув він дружині й синові. — Вони бояться нової депресії.

— Бобе! — звернулася до нього дружина спокійним і рівним голосом. — Годі вже сперечатися. Це нестерпно.

— Про що ти там говориш? — промимив він. — Я стоимився. Ці клятві податки! Як важко тепер дрібному торговцеві не розоритися! На нас лягає тягар конкуренції з великими універмагами. Потрібен якийсь закон. — Голос його поступово зтих. — Піду приляжу на канапу й засну.

— Ти все ж таки купиш сховище! — гукнула йому вслід дружина. — Просто нестерпно слухати всі оті плітки про нас. Куди б я не пішла, що б я не робила, всюди тільки й чую розмови про нас. Ми послідуємо у всьому місті. Усі, крім нас, платять за ці штуки, що кружляють над головою.

— Ні,— гостро сказав Боб Фостер,— я не зможу купити сховище.

— Чому?

— Тому що не маю грошей.

Запала тиша.

— Ти всі гроші вгатив у цей магазин,— напосідала дружина. — Та він однаково майже не дає прибутків. Дерев'яні меблі вже нікому не потрібні. Ти став свого роду анахронізмом.

Боб Фостер важко зітхнув.

— Не треба сваритися. Поговоримо про це потім.

— Завжди потім,— гірко мовила дружина.

— Піду готувати уроки. — Майк пішов за батьком. На його обличчі застиг якийсь дивний вираз.

У вітальні було тихо. Відеоприймач був вимкнений. У кухні місіс Фостер керувала апаратурою для приготування їжі на наступ-

ний місяць. Скинувши черевики, Боб Фостер ліг на канапі. Його обличчя було сіре від втоми.

Майк нерішуче зупинився, потім звернувся до батька:

— Можна тебе запитати?

Батько щось промурмотів і розплющив очі.

— Що ти сказав? — спитав він.

Майк сидів, дивлячись йому в обличчя.

— Розкажи ще раз, як ти давав поради президентові.

Батько трохи підвівся, зіпершись на лікоть.

— Я ніяких порад президентові не давав. Я просто поговорив з ним.

— Розкажи мені про це.

— Я ж тобі розповідав уже мільйон разів.

— Який він мав вигляд? — спитав син.

— Він мав вигляд... — почав батько свою розповідь, яку він повторював протягом багатьох років і запам'ятав слово в слово, — він мав такий самий вигляд, як і тепер на екрані відеоприймача.

— А чого він сюди приїжджав? — з жадібною цікавістю спитав Майк, хоч і знав усю історію до найменших подробиць. Президент був його героєм, людиною, якою він захоплювався над усе в світі.

— Президент подорожував. І тут опинився проїздом.

— Що ж то була за подорож? — спитав син.

— Він відвідував усі міста країни. Президент цікавився, як у нас ідуть справи. Він з'ясував, чи досить купили ми патрульних винищувачів і сховищ, доз протичумних щеплень, протигазів і радіолокаційних установок для відбиття нападу. «Дженерал електронікс корпорейшн» тоді тільки відкривала свої величезні демонстраційні салони, виставки, усе там сяло, виблискувало і коштувало надзвичайно дорого. Уперше демонструвалися засоби захисту для окремих родин. — Губи батькові скривилися. — Усе це продавалося на пільгових умовах, на виплат. Довкола реклами, плакати, прожектори, квіти...

— Тоді в місті піднесли прапор готовності, — перебив його Майк. — Того дня він вручив прапор. Усі кричали від захвату, скрізь лунали вітальні вигуки.

— Ти все це пам'ятаєш?

— Та наче пам'ятаю, — сказав Майк. — Пам'ятаю, як усі кричали. Було жарко. Це ж відбувалося в червні?

— Так, — відповів батько, — десятого червня тисяча дев'ятсот шістдесят п'ятого року. Небагато міст одержали тоді великий зелений прапор. Люди все ще купували автомобілі й телевізори.

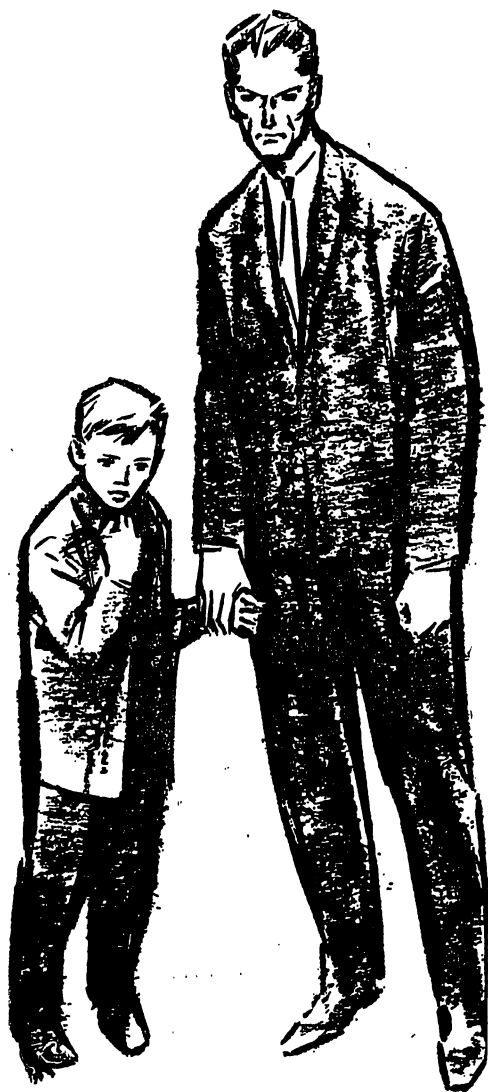
— Президент вручив прапор тобі, чи не так? — спитав син.

— Відверто кажучи, він вручив його усім нам, торговцям. Усе влаштувала Торгова палата. Якоюсь мірою конкуренція між містами: хто придбає більше і швидше. Завдання полягало в тому, щоб забезпечити благоустрій міста й водночас стимулювати бізнес.

— Розкажи, що він тоді говорив, — прошепотів Майк.

Батько дістав з кишені люльку і тремтливими руками запалив її.

— Президент тоді сказав: «Ось вам прапор, хлопці. Ви зробили велику справу». — Боб Фостер закашлявся, коли дим потрапив йому в горло. — Обличчя у президента було червоне, але не від збентеження — просто засмагло. Він витирив піт і усміхався. Він умів володіти собою. Багатьох жителів знав на ймення. Розповів смішний анекдот.

— Він так далеко їхав, аж до нашого міста, і ти розмовляв з ним.— Очі в хлопчика розширилися від благоговійного захвату.

— Так, розмовляв,— відповів батько.— Всі кругом вигукували вітання. Піднесли прапор, величезний зелений прапор готовності.

— І ти сказав...

— Я йому сказав: «І це все, що ви нам привезли? Клапоть зеленої тканини?» — Боб Фостер глибоко затягнувся.— Отоді я й став антиоборонцем. Тільки на той час я ще не знав, що це таке. Я зрозумів, що ми полишені на самих себе. Нас зв'язував тільки клопоть зеленої тканини. Адже ми являємо собою величезну кількість розрізаних містечок, малесеньких фортець. Поступове повернення до середньовіччя. Кожне містечко має набирати й утримувати свою армію...

Боб Фостер сів. Його обличчя потемніло від утоми.

— Скільки коштує ця клята штука? — хрипко запитав він.— Я маю на увазі сховище.

Майкове серце перестало битися.

— Двадцять тисяч доларів.

— Сьогодні четвер. Ми підемо по нього з матір'ю в суботу. Купимо його на умовах пільгової розстрочки. Восени, як правило, зростає ділова активність. У цей час звичайно купують дерев'яні меблі для різдвяних подарунків.

— Ну, вирішено?

Майк не міг говорити, він тільки кивнув.

— Чудово,— батько рвучко підвівся з канапи.— Тепер тобі більше не треба буде розглядати його крізь вітрину.

Бригада робітників, одягнутих у коричневі спецівки з написом на спині: «Дженерал електронікс», встановила сховище. Це коштувало двісті доларів. Подвір'я після всього мало такий самий вигляд, як і до встановлення сховища. Землю й кущі повернули на попереднє місце.

Майк Фостер стояв з матір'ю на задньому ганку, оточений сусідами, що захоплювалися сховищем.

— Ну от,— нарешті сказала місіс Керолайн,— тепер і у вас є сховище, та таке, що кращого й не знайдеш.

— Це правда,— погодилася місіс Фостер.— Одразу почуваєш себе інакше.

— Так, звичайно,— погодився містер Дуглас, що мешкав у кінці вулиці.— Тепер вам є де сховатися.— Він підніс товстенну книгу інструкцій, залишену робітниками.— Тут сказано, що сховище може мати запаси всього потрібного на цілий рік. Мож-

на жити в ньому протягом дванадцяти місяців, не вилізаючи.— Він захоплено похитав головою.— Моє сховище старе, зразка 1969 року. Воно розраховане лише на шість місяців. Мабуть...

— Для нас добре і це,— втрутилася його дружина.

Але в її голосі бриніла заздрість.

— Можна нам спуститися й оглянути сховище, місіс Фостер? Адже воно уже в стані готовності?

Майк щось мугикнув і пішов уперед. Мати усміхнулася, зрозумівши його бажання.

— Він повинен спуститися першим, щоб оглянути сховище — воно ж куплене для нього.

Обережно, ніби боячись доторкнутися до чого-небудь, Майк зайшов до шахти. Люк був завеликий для нього. Його розраховано на дорослого чоловіка. Коли хлопчик ступив на підлогу кабіни, ліфт почав спускати темною шахтою до корпусу сховища.

Світло вниз ввімкнулося автоматично. Сховище пахло фарбою й мастилом; під хлопчиком глухо рокотали генератори. Як тільки зайшов Майк, автоматично ввімкнулася система очищення і знезараження повітря. Лічильники і циферблати на голій бетонній стіні раптом ожили.

Хлопчик сів на підлогу й підібгав коліна до підборіддя. Вираз обличчя у нього був серйозний, очі широко розплющені. Звуки знадвору сюди не проникали. Майк ладний був сидіти тут вічно, не рухаючись з місця. Сховище було повністю укомплектоване. Тепер він нічого не потребував і нічого не боявся.

Раптом він закричав. Його гучний, тріумфуючий крик луною покотився по приміщенню, відбиваючись від стін. Ця луна майже оглушила його. Він заплющив очі, міцно стиснув кулаки. Серце повнилося радістю.

Наступного ранку школярі про все дізналися ще до того, як прийшов Майк. Коли він підходив до школи, вони зустріли його захопленими вигуками. Вони радісно усміхалися й підштовхували один одного ліктями.

— Правда, що твої батьки придбали нове сховище «Дженерал електронікс», модель «С-72»? — спитав Ерл Пітерс.

— Правда,— відповів Майк. Душу його сповнювала спокійна впевненість, якої він раніше не знав.— Заходьте коли-небудь,— сказав він умисне недбало,— я вам покажу його.— І він пройшов мимо, відчуючи на собі їхні заздрісні погляди.

— Ну, Майку,— сказала місіс Каммінгс наприкінці дня, коли хлопчик ішов додому,— який у тебе настрій?

— Добрий,— признався він.

— А твій батько зробив внесок на утримання патрульних винищувачів?

— Так, зробив.

— А ти маєш перепустку у шкільне сховище?

Щасливий, він показав учительці невеличкий браслет на зап'ястку.

— Батько послав чек у міський банк на всі заходи одразу. Він сказав, що коли вже купив сховище, то внесе гроші й за все інше,— сказав хлопчик.

— Тепер ти маєш усе те, що й інші школярі,— усміхнулася йому учителька.— Я рада за тебе. Тепер ти... такий як і всі.

Наступного дня радіогазети-автомати повідомили про нову «проникаючу» шрапнель росіян.

Боб Фостер стояв посеред вітальні, тримаючи газетну стрічку в руках. Його худе обличчя розчервонілося від люті й відчаю.

— Прокляття, це ж справжня змова! Тільки встигли ми купити сховище, як ця несподівана звістка. Ось поглянь! — Він сунув стрічку дружині.— Я ж казав тобі, що так воно й буде!

— Я вже бачила,— злісно озвалася місіс Фостер.— Невже ти гадаєш, що світ стоятиме на місці заради тебе? Вони ж постійно вдосконалюють зброю, Бобе. Минулого тижня повідомили про якісь пластівці, що проникають крізь пори речовини. Тепер оця шрапнель... Невже ти думаєш, що вони зупинять колесо прогресу заради того, що ти нарешті поступився й вирішив купити сховище?

Чоловік і дружина дивилися одне на одного.

— Що ж тепер робити? — тихо спитав Боб Фостер.

— Я чула, нібито збираються пускати адаптери,— сказала місіс Фостер, виходячи в кухню.

— Які там ще адаптери?

— Щоб не треба було купувати нових сховищ. Була передача по відеоекрану. Незабаром буде випущено на ринок якусь металеву решітку, що не даватиме дробинкам просвердлювати стіни сховища, і вони вбухатимуть на поверхні.

— А скільки це коштуватиме?

— Ціни ще не оголошено.

Майк Фостер, згорбившись, сидів на канapé і слухав розмову батьків. Він довідався про все ще в школі, якраз під час уроку по розпізнаванню диких ягід. Вони вивчали зразки диких ягід у пробірках, щоб уміти відрізнити їстівні від отруйних, як

раптом продзеленчав дзвінок, співіщаючи про загальні збори. Директор оголосив повідомлення про «проникаючу» шрапнель, а потім прочитав чергову лекцію про подання невідкладної допомоги при зараженні новими, недавно введеними тифозними бациллами.

Батьки все ще сперечалися.

— Доведеться купити решітку,— спокійно заявила місіс Фостер.— Коли у нас її не буде, то це все одно, що у нас не буде сховища. Шрапнель спеціально призначена для проникання крізь поверхню сховища і самонаведення на тепло. Як тільки вони розпочнуть її масове виробництво...

— Куплю решітку! — сказав Боб Фостер.— Куплю решітку проти «проникаючої» шрапнелі і все, що б не випустили. Куплю геть усе, що є в продажу.

— Навіщо так панікувати?

— Між іншим, ця гра має одну безпечну перевагу перед збутом автомобілів чи телевізорів. Такі товари просто доводиться купувати. Це не предмет розкоші — їх купують не для того, аби вразити сусідів чимось небаченим, грандіозним, без чого можна обійтись. Від того, чи купимо ми ці предмети, залежить саме життя, без них ми загинемо. Адже завжди казали: щоб продавати, слід нагнати на людей страху, викликати в них почуття невпевненості. Та ця витівка сильніша за все, що було досі: ніякі засоби проти випадання волосся не витримують порівняння з нею. Якщо не купиш, то загинеш. Найпереконливіший довід на користь купівлі: купуй або гинь! Такий новий девіз у торгівлі. Встанови у себе на підвір'ї блискуче, найсучасніше сховище від водневих бомб фірми «Дженерал електронікс» або ж гинь.— Боб Фостер стис голову долонями.— Гаразд, здаюся, попливу за водою до кінця. Я куплю ту кляту решітку на різдво...

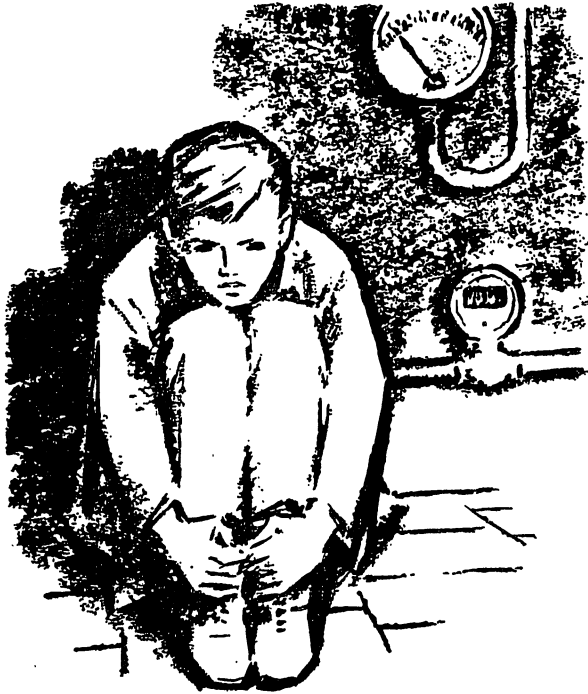
Решіткові адаптери фірми «Дженерал електронікс корпорейшн» зробили сенсацію.

Майк Фостер поволі йшов вечірньою вулицею, заповненою людьми. В кожній вітрині сяяли решітки всіляких форм і розмірів, для всіх типів сховищ, дорогі й дешеві, доступні для всіх. На вулицях гомоніла весела і збуджена різдвяна юрба: навантажені пакунками й одягнуті в теплі пальта люди добродушно штовхали одне одного. В повітрі кружляли сніжинки, зняті поривами грудневого вітру. Скрізь сяяли вогні й неонові реклами, яскраві величезні вітрини.

Майків дім поринув у темряву й мовчан-
ня. Батьки ще не повернулися з магазину.
Справи у батька йшли погано, і мати засту-
пала одного з клерків.

Майк недовго залишався у вітальні. Він
напомітки вийшов через задні двері на
ганок.

Щодня, повернувшись додому, він спус-
кався у сховище, під захист його сталевого
корпусу. Все повторювалося, як і першого
дня. Тут було безліч консервів, книжок, ві-

деострічок, стрічок звукозапису, репродук-
цій на стінах, яскравих тканин і навіть ваз
із квітами.

Він проводив дві найщасливіші години у
сховищі в цілковитій самотині. Після обіду
він ішов туди і залишався там до тієї годи-
ни, коли треба було вкладатися спати. Іно-
ді пізно вночі, коли батьки давно вже спа-
ли, він тихенько вставав, крадькома йшов
до шахти сховища і спускався в глибину —
вже до ранку.

Майк невпевнено зійшов східцями ганку
й завмер. Перед ним зяяла величезна яма.
В небо дивилася широко розкрита порож-
ня, беззуба паща. Сховище зникло.

Майк похолов. Час ніби зупинився. Хлоп-
чик стояв непорушно, тіло його втратило
гнучкість — воно закам'яніло. Він все ще
дивився у величезну яму, де колись місти-
лося рятівне сховище.

— Ти давно тут? — Батько торкнув його
за плече.

Майк машинально повернувся і мовчки
рушив до будинку.

— Я навімисне вийшов раніше з магази-
ну. Мені хотілось бути тут до того, як ти
прийдеш,— почав батько.

— Сховища більше немає.

— Так, немає,— голос був холодний,
мертвий.— Сховища більше немає. Пробач
мені, Майку, я зателефонував у контору
фірми й попросив, щоб його забрали.

— Чому?

— Я вже не міг сплачувати внесків. За-
мість меблів на різдво тепер усі купують
решітки.

На хвилину батько замовк, потім гірко
провадив далі:

— Фірма ще «порядно» повелася зі
мною. Мені повернули половину внесеної
суми.— В голосі його вчувалася іронія.— Я
знав, що коли поверну сховище до настання
різдва, то фірма не роздушить мене оста-
точно. Адже сховище можна перепродати.

Майк наче нічого не чув.

— Постарайся зрозуміти,— суворо заго-
ворив батько.— Питання стояло так: або
сховище, або магазин. Коли б ми втратили
магазин...

— Ми втратили б і все інше,— закінчив
хлопчик.

Батько схопив Майку за руку.

— Тоді ми однаково втратили б схови-
ще.— Його тонкі, сильні пальці судорожно
вчепилися в синову руку.— Ти ж уже до-
рослий, міг би й зрозуміти. Ми ще купимо
сховище. Трохи згодом, може, не найбіль-
ше й найдорожче, а якесь купимо. Ми по-
милилися. Мені воно виявилось не під силу,
особливо коли треба було купувати ще ці
чортячі адаптери. Та я й далі плачу за
патрульні винищувачі й роблю внески за
твоє місце у шкільному сховищі. Це не пи-
тання принципу,— закінчив він з відчаєм у
голосі.— Я просто не потягну... Ти розумі-
єш, Майку? Я не міг інакше...

Майк вивільнив руку й пішов до виходу.

— Ти куди? — Батько подався за хлоп-
чиком.

Пронизливий нічний вітер закрутив круг
нього снігові вихорі. Вітер і пійма. Більше
нічого.

Білл О'Нейл стомлено глянув на годин-
ника. Пів на десяту. Нарешті можна зачи-
нити двері, замкнути величезний магазин
і поринути в людську юрбу.

— Слава богу! — зітхнув він, одчиняючи
двері, щоб випустити останню покупницю —
літню даму, навантажену пакунками.

— На сьогодні все,— сказав Расті Кон-
нерз, що стояв біля каси.— Я полічу гроші,
а ти обійди приміщення та перевір, чи все
гаразд. Переконайся, що всі вийшли.

О'Нейл відкинув назад своє світле волосся і трохи попустив вузол краватки. Зadowolений, він запалив сигарету і пішов уздовж величезних експонатів і приладів, що їх випускала фірма «Дженерал електронікс корпорейшн». Нарешті він підійшов до величезного сховища, що займало всю центральну частину залу.

Сходами він піднявся до шахти і став на площадку ліфта. З м'яким шипінням ліфт опустився, і через кілька секунд Білл опинився у внутрішньому відсікові.

В кутку, згорнувшись у клубочок, сидів Майк Фостер. Він поклав підборіддя на коліна й обхопив щиколотки худорлявими руками.

— Боже! — вигукнув О'Нейл. — Та це ж той самий хлопець!

Майк мовчав.

— Якого біса ти тут? — спитав О'Нейл. Він був здивований і роздратований. — Здається, твої батьки вже купили таке сховище? — Потім він пригадав: — Цілком правильно, та нам довелося взяти його назад.

На ліфті спустився Коннерз.

— Чого ти там застряв? — Побачивши Майка, він замовк. — Що він тут робить? Випровади його та ходімо додому.

— Ходімо, хлопчику, — ласкаво сказав О'Нейл. — Час додому.

Майк не зрушив з місця.

Вони подивилися один на одного.

— Мабуть, доведеться його силоміць витягати звідси, — похмуро сказав Коннерз.

Він скинув піджак і жбурнув його на дезактивуючий прилад.

Потрібні були зусилля двох чоловіків, бо хлопчик чинив відчайдушний опір. Він чіплявся, брикався. Чоловіки мовчки донесли хлопчика до головного виходу, викинули на вулицю й зачинили двері.

— Ух! — зітхнув Коннерз, опустившись на стілець біля прилавка.

Рукав у нього був подертий, на заюшеній кров'ю щоці подряпина, волосся розкуйовджене.

— Може, покликати поліцію? З цим хлопчиком щось негаразд.

О'Нейл стояв біля дверей і дивився в темряву. Хлопчик сидів на тротуарі.

— Він ще й досі там, — тихо промовив він.

Люди штовхалися, обминаючи хлопчика. Нарешті хтось зупинився й підвів його на ноги. Майк випручався і зник у темряві.

— Що за чортівня! — промовив О'Нейл, витираючи обличчя хусточкою.

— Що з цим хлопчиськом? Адже він не промовив і слова.

— Різдва — найменш підходящий час для того, щоб повертати куплені речі, — сказав сумовито О'Нейл. — А жаль. Я хотів би, щоб сховище залишилося у них.

— З якої речі? — знизав плечима Коннерз.

— Чому ж, хай йому чорт, ми не можемо зважити на їхнє становище? Можна було б... Можна було б продати таким людям сховище за оптову ціну.

Коннерз злісно глянув на нього.

— За оптову ціну? Тоді всі схочуть за оптову ціну. Це буде несправедливо. А крім того, чи довго витримає «Дженерал електронікс корпорейшн», якщо вестиме справи в такий спосіб?

— Гадаю, що не дуже довго, — неохоче погодився О'Нейл.

— Отож! — Коннерз уривчисто засміявся. — Піди випий чого-небудь. У холодильнику є пляшка віскі. Зігрієшся, перш як іти додому. Вип'єш і одразу відчуєш себе краще.

...Майк Фостер блукав темними вулицями в юрбі людей, що поспішали з покупками додому. Він нічого не помічав: люди штовхали його, та він навіть не відчував цього. Довкола горіли вогні, лунав сміх, чути було гудки автомобілів. Майк зовсім отупів, його мозок ні на що не реагував.

Праворуч від нього, на тлі чорного неба сліпуче сяяла неоновая реклама — яскрава і барвиста: «Хай буде мир на землі, хай запанує добра воля поміж людей! Громадське сховище. Плата за вхід — 50 центів».

*З англійської перекладали Олександр БЕРГ та
Галина ПЕТРОВСЬКА*

КІНЕЦЬ МІСЯЦЯ. Голова спілки письменників Ірану Ібрагім Сабба заявив: «Протягом тисячі років Місяць був для перських поетів символом Краси й Чистоти. Та останні телепередачі і фотографії, зроблені космонавтами, показали, що його поверхня виглядає досить непривабливо. Наші поети змушені тепер шукати інший символ для своїх творів».

НОВЕ В КРИМІНАЛІСТИЦІ. Професор токійського Інституту криміналістики Матсумі Сузукі має намір запропонувати як спосіб ідентифікації злочинців не відбитки пальців, а розпізнання за голосом. На його думку, голоси людей настільки відрізняються один від одного, що за допомогою спеціальних приладів можна з цілковитою певністю встановити особу злочинця. Для цього потрібно лишень, як заявляє Сузукі, — записати на магнітофонну плівку голоси всього населення Японії і справа буде забезпечена.

ОКУЛЯРИ Й ЛЮБОВ. Один оптик у Нью-Йорку «з власного досвіду» радить своїм клієнтам своєчасно починати користуватися окулярами. «Тоді ви не станете жертвою кохання з першого погляду», — пояснює він.

І ТАК ЗЛЕ, І ТАК НЕДОБРЕ. Зйомкам фільмів на студії «Парамаунт» у Беверлі-хіллз (США) постійно заважало гудіння літаків, які приземлялися на сусідньому аеродромі. Щоб запобігти цьому лиху, дирекція студії написала на дахах своїх будинків: «Тут кіностудія. Просимо не шуміти». Відтоді кожен пілот пікірував над студією, аби прочитати написане.

МОРЕ НАФТИ

Близько двадцяти п'яти тисяч кораблів з двигунами внутрішнього згорання постійно курсують світовим океаном, забруднюючи його поверхню. В 1966 році, наприклад, танкери транспортували морем один мільярд 260 мільйонів тонн нафти та її продуктів. Під час чистки суден у море було вилито приблизно один процент цього об'єму — тобто 12 мільйонів тонн нафти, якою можна вкрити всю Атлантику. Забруднення морів приносить значні втрати, котрі вже ніколи не будуть компенсовані. Харчовий баланс людства відчутно порушуватиметься, бо з нього доведеться вилучити чималий процент морських продуктів.

Ще в 1926 році у Вашингтоні було скликано міжнародну конференцію в справі охорони чистоти океанського басейну. Конференція, однак, не принесла жодних позитивних наслідків, мало дала і наступна нарада, що відбулася в 1954 році в Копенгагені. 32 країни підписали угоду проти забруднення морів і океанів, та виконують її лише 10 країн, які є власниками тільки 45 процентів світового тоннажу.

Остання конференція з цього питання, котра зібралася в 1962 році, знову підтвердила, що небезпека забруднення світового океану продовжує зростати.

Деякі країни вдаються до таких заходів, як очищення танкерів на певній відстані від берегів. Інші виливають непотрібні рештки прямо в гавані. Масна рідина дуже швидко розтікається по поверхні

води, а потім проникає в морські глибини й поступово осідає в придонних шарах мулу. В портах доля «чорного золота» на дні перевищує двадцять процентів. У відкритому морі глибинну нафту шторми час від часу підіймають нагору, і починається новий шкідливий кругообіг, під час якого вона вбиває всі живі організми, котрі трапляються на її шляху. Вже давно моряки помітили, що флора й фауна моря поблизу природних нафтових джерел істотно видозмінена. У 1903 році поблизу Трієста загинули всі плантації, де розводили устриць. Причиною було забруднення моря мазутом. Досліди показали, що наявність навіть 1—10 міліграмів нафти на один літр води призводить до загибелі планктону.

Таке катастрофічне становище не могло не викликати великого занепокоєння світової громадськості. Фахівці працюють над розробкою ефективних методів очищення танкерів, хіміки винаходять речовини, які могли б нейтралізувати отруйну дію «чорного золота». Крім того, розробляється низка міжнародних угод, що заборонили б забруднювати воду світового океану нафтовими відходами.

Небезпека забруднення океанської води — одна з тих небезпек, які постають перед людством у міру дальшого розвитку техніки, і творчий розум фахівців мусить працювати над тим, аби узгоджувати технічний розвиток з пильною охороною природи.

"ЧУДОДІЙНІ" шахраї

5000 ЛІР ЗА «КОНСУЛЬТАЦІЮ»

Вам не ведеться на службі? Ваші акції падають у ціні? Чи, може, вас підточує невигойна недуга? А вас, синьйора, покинув зрадливий коханий? Або на заваді спритна суперниця?

О, в Італії всім цим лихам легко зарадити! Адже в самому тільки Мілані налічується 2000 цілком легальних хіромантів, медіумів, астрологів і навіть «святих». А в Римі їх ще більше — 3000. А в Неаполі — 8000! Вибирати, як бачите, є з чого.

Журнали рясніють рекламами, бульварні газети, захлинаючись від захвату, на всі лади розписують чудодійні таланти чаклунів ХХ століття. Тож не дивно, що в приймальнях цих магів завжди повно легковірних італійців, ладних віддати дурисвітам за 15-хвилинну «консультацію» 5000 лір.

Іменують себе ці шахраї екзотично: Міарка, Дженіус, Оленка, Ефрассто. А насправді ж мають звичайнісінькі італійські прізвища: Моретті, Брамбілла, Ді Роза тощо.

Чудодійники аж надто добре розуміють, як багато важать зовнішні деталі. Перш за все треба напустити на себе загадковий, містичний вигляд, приголомшити клієнта.

Можна нагнати на нього страху своїми розкуйовдженими в шаманському екстазі патлами, божевільним блиском очей. Або ж посадити його на стілець з відламанною ніжкою перед розхитаним столом, де барвистою купою безладно накидані найнесподіваніші речі: білі, жовті, червоні, зелені кулі та кульки, чорний одяг, оздоблений зловісними символами, шпаги, хрести, перегінні кубки, а часом і кістки од вишень, риб'ячі скелети тощо.

Можна, навпаки, заімпонувати відвідувачеві точністю, пунктуальністю, охайністю.

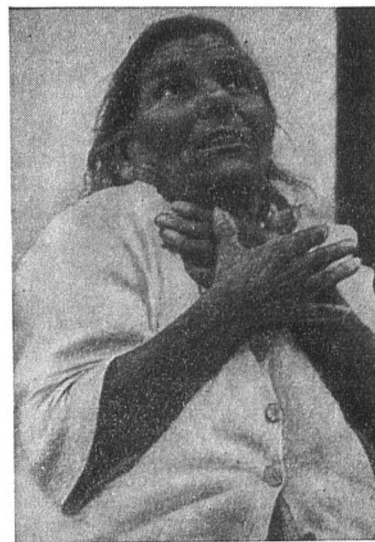
Та часто-густо італійські шарлатани, принадажуючи публіку, вдаються не до таких уже й безневинних хитрощів. Ось, наприклад, Марія Лаїнері з невеликого містечка Сорсо на півночі Сардинії. Нікому б і на думку не спало, що цією побожною, благочестивою жінкою, вірною дочкою ка-

толицької церкви може зацікавитися поліція. «Така безкорислива, така свята. Жодного сольдо з тих грошей, що їй давали клієнти, не залишала собі. Кожен знає, що за ті кошти правилися меси на славу Ісусу Христу» (та далеко не кожен знав про солідний банківський рахунок, 6 будинків та кілька чималеньких земельних ділянок «святої» Марії).

І зняряддя її чудодійне анітрохи не видавалося підозрілим: десяток свічок, чорні таблетки солодового кореню, пляшка оцту, пляшка «свяченої води», шпильки та ще й кілограмів шістдесят землі з найкращих кладовищ Сардинії.

З тієї землі Марія зробила щось на зразок ліжка, куди встромляла свічки, загорнуті в лахміття і проштрикнуті шпильками. Оті «ляльки», як вона називала їх, мали в слухну хвилину якимось чином вискочити з землі. Тоді вже клієнт міг бути спокійним: «свята» прогнала геть його хворобу,

Хіроманти дурять легковірних також за допомогою різних приладів.

«Свята» Марія із Сардинії.

обернула її на шпильки, що пронизують «ляльку».

Але то вже був кінець ритуалу. Спочатку ж Марія гірко й нестримно ридала, а «помічниці» її ніжно заспокоювали. Потім вона конвульсивно здригалася і впадала в транс. І коли «свята» ціпнула в транс, «помічниці» починали несамовито волати: «Вона померла, вона померла! Свята мадонно, допоможи їй здолати диявола, котрий не хоче, аби одужав Джованні (клієнт), або який не хоче, щоб до Анни Марії Спіни повернувся наречений».

«Свята» Марія могла навіть вести довгі розмови з душами померлих родичів своїх клієнтів. Ось, наприклад, якийсь батечко-небіжчик запевняв свого сина—клієнта Марії, що справи того підуть якнайкраще, коли він замовить кілька сот мес, аби привернути до себе ласку божу і настрахати отого клятого підступного Сатану. Звичайно, гроші за ці меси передаватимуться через Марію Лаїнері...

А одного дня грошовитий синьйор Мауріціо Соріга одержав такого листа: «Або ти даси два мільйони людині, що прийде до тебе, або муситимеш добре стерегти свого синочка».

Викрадення дітей в Італії не дивина, отож синьйор Соріга перелякався не на жарт. Що робити? Хтось із друзів порадив йому звернутися по допомогу до «святої» Марії Лаїнері. Соріга послуухався.

Після належного ритуалу «загробний голос» прорік:

— Все буде гаразд, коли Мауріціо замовить мені 700 мес.

«700 мес по 1000 лір кожна...» міркував Соріга.— Та краще вже розпрощатися з сім'ями тися-

чами, аніж з двома мільйонами. От тільки одного не доберу...»

— Пробачте,— каже він, перш ніж дати гроші,— мій батько розмовляв чистісінькою тосканською говіркою, чому ж тоді загробний голос звертався до мене по-сардинському?

«Свята» німіє від несподіванки, потім щось плутано пояснює. Соріга обіцяє заплатити, а сам, покинувши чаклунку, вирушає прямісінько до комісара поліції. Той береться до справи. Виявляється, що не хто інший, як сама Марія написала погрозового листа...

Так закінчилася діяльність сардинської «чудодійниці».

А скільки таких здирників ще процвітає по всій Італії?

Одній дівчині просто з цікавості заманулося відвідати хіроманта. А той по її долоні вичитав, що до бідолахи підкралася невиліковна хвороба і тільки 200 тисяч лір можуть її врятувати.

Італійські дослідники вважають, що 95 процентів магів — шарлатани. А решта? Невже 5 процентів — то справжні прозорливіці й цілителі? Звичайно, ні. Просто вони за чаклунськими ритуалами, містичними заклинаннями ховають здібності, в котрих немає нічого надприродного.

Широко відомий в Італії такий собі Іллевон, якого іменують «професором». Він прожив вісім років у тибетських монастирях, засвоїв тут основи гіпнотичного дару; крім того, Іллевон вивчав психіатрію, деякі інші споріднені галузі медицини. Отже, не заступництво померлих батьків, а психічна, фізична і моральна тера-

Маг-хіромант.

пія іноді допомагає йому лікувати нервові хвороби. Але свою діяльність Іллевон видає за ясновидіння.

А як ставляться до цього італійські власті?

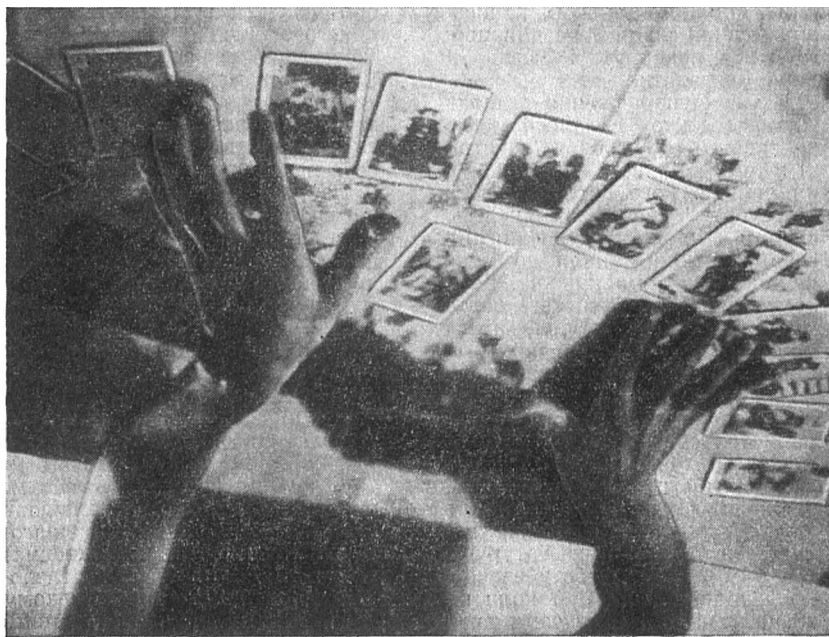
Вони втручаються лише тоді, коли чаклунський бізнес доходить до відкритого злочину, як, скажімо, у випадку з тією Марією Лаїнері.

А тим часом потік легковірних суне до ворожбитів, спиритів, остеопатів, хіропрактиків та натуропатів, до астрологів і хіромантів...

І відбувається все це в другій половині ХХ століття...

Н. ВОЛОШИНА.

Карти «провіщають майбутнє»...

З ЖИТТЯ НАУКОВИХ ФАНТАСТІВ. Відомий американський письменник фантаст Рей Бредбері, як виявляється, ніколи не користується ані літаками, ані автомобілями й воліє їздити на велосипеді. Він сказав: «Я не їжджу на автомашині, бо 4 мільйони американців щороку стають жертвами автомобільних катастроф. Не користаюся літаками, бо боюся висоти». Ця обставина, однак, як знають мільйони читачів, не заважає Бредбері писати захоплюючі твори про міжпланетні подорожі, життя на інших планетах тощо.

ГАШИШ У ШКОЛІ. Як повідомляє західнонімецька поліція, у Вісбадені батьки й вчителі все частіше знаходять гашиш і маріхуану в портфелях учнів. Журнал «Гамбургер Ілюстрірте» пише, що у великих містах ФРН кожен другий учень старших класів вживає наркотики, а 20 процентів школярів вживають їх регулярно. Журнал друкує листа одного лікаря з Гамбурга, де є такі рядки: «Мені відомо, що цілі шкільні класи колективно палять маріхуану».

ГОЛОВА ЛІГИ. Поліція міста Конкорд (США) позбавила на півроку Джона Тороу права водити автомобіль, бо він перебував за кермом в нетверезому стані. Джон Тороу є головою «Ліги ворогів алкоголю» в штаті Нью-Гемпшир.

БЛАГАННЯ. На в'їзді до датського містечка Драгон виставлено такий плакат-звернення до водіїв автомобілів: «У нашому містечку налічується 1155 дітей. Це зовсім небагато. Тому просимо вас їздити обережніше!»

В. ІВАШОВА

Уїльям Постерс у пустелі

Великі очі на схудлому і змужнілому обличчі. Це вже не той кругловидий юнак, що дивиться з обкладинок своїх книжок, виданих наприкінці 50-х років. Коли він говорить про серйозні речі чи розповідає щось смішне, зіниці його розширюються і притягають до себе, як магніти. У погляді, пильному й напруженому, часом спахує фанатична одержимість. Хоч волосся в нього підстрижене за модою останніх років і спадає ззаду мало не до плечей, Сіллітоу не схожий на тих молодиків, яких десятками зустрічаєш на вулицях англійських міст...

Влітку 1967 року Сіллітоу приїхав до Москви. Він подарував мені літографовану в Лондоні книжку віршів, що їх власноручно вписали в неї різні поети світу. В цій незвичайній антології поетичних автографів вірші самого Сіллітоу стоять поряд з творами Вознесенського і Барре, Гінзберга і Етушенка та багатьох інших. Різні почерки, різні мови, різні манери письма і стилю. На берегах свого внеску в книжку-альбом — фіналу з поеми «Щури» — Сіллітоу зробив дарчий напис, який закінчувався словами: «Хоч ці вірші я склав ще 1957 року, проте вони й досі я». Оце «я» було підкреслене тричі.

Вірші ці сирі, суперечливі за змістом і, написані справді давно. А проте принципам, проголошеним у цих строфах, Сіллітоу вірний і зараз.

«Не може бути й мови про поразку. Тимчасом відійди під захист гір. Покиль Зима

не розпливеться в талість. Та шансів не копай, а повернись лицем і стань до бою. Забудь про злих і пожалій убогих. Вернись назад шляхом, яким ішов. Перед тобою тьма, та ззаду — світло».

Може, сьогодні навіть більше, ніж 13 років тому, коли були написані ці рядки, «фінальний гімн» «Щурів» відбиває духовний стан письменника, який ще не знайшов себе остаточно і весь час напружено шукає своєї стежки.

Щоб розповісти про Сіллітоу останніх років, я мушу підсумувати свої враження від особистих зустрічей та розмов з ним і від його книжок, написаних у різні роки. Але для цього треба повернутись назад і дещо пригадати.

Певне упередження щодо Алана Сіллітоу склалося у мене задовго до особистої зустрічі з письменником, ще тоді, коли вийшов його перший роман «У суботу ввечері і в неділю вранці». Деякі відгуки англійської критики дійшли до мене раніше, ніж сама книжка, і викликали настороженість: надто вже хвалили буржуазна преса молодого автора, який походить з робітничої родини, а замолоду й сам був робітником. Потім мені прислали книжку. Вона була написана свіжо, сміливо, з розмовною інтонацією. Але мені здалося, що письменник несправедливий до класу, з якого вийшов. Невже вся робітнича молодь Англії така, як Артур Сітон — герой «У суботу ввечері і в неділю вранці»? А коли ні, то чому автор образ саме тако-

го героя, чому змалював таких, як Сітон, а не інших молодих робітників Ноттінгема? Змагання в пивниці, хто кого переп'є, романи з заміжніми жінками — дружинами своїх же товаришів, бездумний анархізм і готовність у першу-ліпшу хвилину зчинити бійку чи відбити удар нападника... Цим вичерпується зміст життя Сітона, токаря на велосипедному заводі. Правда, через кілька років Сіллітоу сказав, що зовсім не мав на меті показати в романі типового представника англійської робітничої молоді: «Ті, хто вважає Артура Сітона за символ робітника, а не просто за індивідуум, помиляються. Я писав про нього як про особистість, а не як про типового робітника-токаря». Та це застереження не переконувало. Чим же в такому разі зацікавив автора образ Сітона? Чи, може, виводячи його в романі, письменник змалював самого себе в юнацькі роки?..

Навряд чи варто тут докладно розглядати твір, про який вже не раз писалося. Сьогодні цей роман здається мені далеко кращим, ніж багато років тому, коли він тільки-но вийшов.

У 1960 році Карел Райсц поставив за романом «У суботу ввечері і в неділю вранці» фільм, який мав чи не більший успіх, ніж сама книжка, а згодом Кеннет Олсон опублікував у «Дейлі мейл» інтерв'ю, взяте в Сіллітоу. Я подивилась фільм, прочитала інтерв'ю і знайшла у вступних рядках Олсона відгомін своїх (повторюю, хибних) вражень: «У тьмяно освітленому свічками мавританському ресторані в Танжері 32-річний

Алан Сіллітоу, син ноттінгемського робітника, під звуки флейт кінчає обід, запиваючи його коньяком і чорною кавою. Тим часом «У суботу ввечері і в неділю вранці» — роман, колишній відхилений дюжиною видавництв, вилтає з друкарських верстатів під музику колосального тиражу: 750 тисяч. І ще один тираж — 125 тисяч — вийде наступного місяця. Знятий за романом фільм також дає чудові збори...» І мені здалося, що молодий автор популярного роману старався використати тодішню моду на робітничу тематику — моду, яка намітилася ще раніше в драматургії «кухонного цebra». Ставши «модною», книжка його знаходила все нових читачів і перевидавалася знов і знов. Критика всіх напрямків вихваляла роман, надаючи успіхові автора відтінку сенсації. І саме після появи цього твору в Англії заговорили про народження робітничого роману, який наприкінці 50-х — на початку 60-х років став злогою літературного дня. Десь за рік з'явився «Біллі Брехун» К. Уотерхауса, а в 1960 році — особливо вражаючому — вийшли «День сардини» Сіда Чапліна (він писав і раніш, але був помічений лише тоді, коли вийшов «на бистринь»), «Нібито кохання» С. Барстоу, «Прикордонний край» Р. Уільямса, «В мої самотності» Д. Стюарта Леслі та «Спортивне життя» Д. Сторі. Хоч термін «робітничий роман», вигаданий англійськими критиками, є вельми умовним, цей жанр, ба навіть до певної міри напрямок, склався ще до 1960 року. Через 5—6 років усі його творці (навіть у ті дні, коли він ще тільки формувався, вони не були знайомі один з одним і не мали ніякої спільної програми) розійшлися в різні сторони, і сьогодні «робітничий роман» уже не існує, хоч живуть і пишуть — кожний по своєму — ті, хто його створював.

Познайомилися ми з Аланом у листопад 1964 року. Я приїхала в Англію з групою наших письменників і того самого вечора зустрілася зі своїм давнім другом Безілом Девідсоном, якого не бачила кілька років. Говорили багато про що і багато про кого, кілька слів було сказано і про Сіллітоу. Девідсон відчув мою настороженість, і це його прикро вразило. Тож незабаром він влаштував «чай», на який господарі запросили О. Ісбаха, С. Шуртакова та мене з «радянської сторони», а Олдріджа й Сіллітоу — з «англійської».

Коли Сіллітоу вступив у кім-

нату, він видався мені присадкуватим, навіть малим на зріст. Піджак брудно-коричневого кольору — кольору припалого пилу торфу — якимось приземляв його, підкреслюючи звичайність, буденність його вигляду.

Олдрідж відразу ж почав розмову на міжнародні теми, в неї були втягнуті і я, і господар дому, і Алан Сіллітоу, хоч він того вечора говорив дуже мало. Тому розмова «по щирості» так і не зав'язалася. Я встигла лише поставити Алану кілька запитань.

«Скажіть, — спитала я його, — як був задуманий той епізод у «Ключі від дверей», де Брайан опускає гвинтівку, побачивши малайського партизана, в котрого він, солдат британської армії, мусив стріляти?» Виданий 1961 року «Ключ від дверей», де розповідається про тривале виховання життям Брайана Сітона, я вважала децю розтягнутим (окрім вдалої останньої частини — «Брайан у Малайї») і подекуди невиразним за змістом. «Брайан Сітон не стріляв тому, що зрозумів злочинність своєї ролі в чужій країні, чи просто не хотів зняти руку на людину?»

Сіллітоу відповів: «Коли йдеться про те, чи став би він стріляти, якби перед ним стояв фашист, то, звичайно, так — тоді стріляв би!» Моє запитання він зрозумів правильно, і я була задоволена відповіддю.

До від'їзду Алана мені пощастило спитати ще тільки одне: «Чи сподобалося вам у нашій країні, і яке враження справила на вас подорож?» Письменник відповів коротко: «Я все сказав у своїй «Дорозі у Волгоград». Мені не хотілося йому признатися, що цю книжку я ще не мала нагоди прочитати. А коли прочитала, вже в Москві, на серці стало тепліше. Сіллітоу нарешті постав переді мною таким, яким я не розгледіла його в попередніх книжках — одвертим, чесним, глибоко «своїм» і дуже справедливим.

Прочитавши «Дорогу у Волгоград», висловлювання про нашу країну об'єктивного і чесно, я спостерігача, щирого друга, я постаралася так само об'єктивно оглянути шлях Сіллітоу від ноттінгемського дитинства і юності до теперішнього становища одного з найвидатніших прозаїків Англії.

«Мені здається, — сказав Сіллітоу Олсону в 1961 році, — я ніколи не забуду Ноттінгема і він назавжди залишиться у мене в підшвах». Згадуючи своє дитинство, Сіллітоу каже: «Звичайно, було багато поганого, але було й добре. Найваж-

Алан Сіллітоу

че забути ту вічну нестачу грошей, яка вимотувала нашу родину, і ті наслідки, до яких вона призводила. Пожмуре обличчя батька, його сварки з матір'ю... Їжі було обмаль, а м'яса страва — лише в неділю. Наша родина була одна з найбідніших на вулиці».

Тому ж таки Олсону Сіллітоу розповів цікавий випадок. Дома хлопець вважався витівником і добрим оповідачем. Та якось він завів собі записника, де почав занотовувати цікаві («мелодраматичні», як він казав) епізоди родинного життя. Коли мати знайшла цей зошит, вона лянула Алана по потилиці і звеліла негайно знищити його. «Щоправда, я тоді і не мріяв стати письменником. Скінчивши початкову школу, я двічі провалився на перехідних іспитах до середньої і через те в 14 років пішов працювати на велосипедний завод».

До 20 років Сіллітоу не прочитав жодної книжки. Кухлі пива в місцевих барах та сусідські дівчата, за його власним признанням, були єдиною розвагою робітника-підлітка, потім юнака. І в ті роки цього йому було досить, як і його героєві Артуру Сітону, хоч книжку він писав і не про себе. «Я почав читати тільки тоді, коли мене взяли в армію і послали до Малайї». Там, в армії, сам собі дивуючись, Сіллітоу почав писати свої перші вірші. Писав він їх і в госпіталі, де, захворівши 1948 року на туберкульоз, про-

був два роки після демобілізації. Про те, що сталося з ним потім, Алан докладно розповів у статті, написаній для журналу «Іностранный література».

«Здається, я почав писати, аби усвідомити, що означає для мене моя несподівана недуга, — розказує Сіллітоу. — Я не мав надії на швидке одужання, бо здоров'я моє було багатомірніше, ніж лікар гадав спочатку. Думка про те, що мені доведеться два роки валятися на госпітальному ліжку, наводила на мене жах». Та ось два роки в госпіталі минули. Довелося жити на мізерну пенсію солдата, що захворів на службі Її Величності. Сіллітоу тих років — це вже не безтурботний шибайголова Сітон, описаний в «У суботу ввечері...», а Брайан з «Ключа від дверей», який багато чого зазнав у житті і передумав. Плутаний анархізм Сітона заступила цілеспрямована ненависть до «істеблішменту» — тобто до можновладців. Але ненависть ця ще зовсім пасивна. Юнак увесь час щось писав, та або сам знищував написане, або — правда, це було пізніше, — посилав видавцям, а ті повертали все назад, не лишаючи йому навіть надії на успіх у майбутньому.

«1952 року я одружився з американкою Рут Файнблїт — вона була поетеса і вчителька. Ми поїхали до Франції», — оповідає письменник Олсону. Картина його життя з дружиною в порожній хатині — чудовий матеріал для новели: «Діялося це в січні. Йшов сніг. У хатці не було нічого, навіть ліжок. Ми опалювали її хмизом, який я носив з поля, спали на чомоданах, вкриваючись скатерками». Не було паперу, і Алан писав на суперобкладинках книжок, привезених з Англії. Проте не переставав писати вірші і навіть оповідання. Потім переїхали на Майорку — там життя було дешевше. На Майорці вони прожили шість років.

Там Сіллітоу написав кілька романів, але сам їх і знищив. Тут він працював над «Ключем від дверей» і завершив його раніше, ніж «У суботу ввечері і в неділю вранці», — роман, що приніс йому славу.

«Скоро мені стало ясно, що так писати не можна, — розказував Алан. — Я зрозумів, що, поспішаючи, пишу недбало, а тому погано».

Знайти правдиву путь йому допомогла зустріч з Грейвзом. Відомий поет жив тоді на Майорці. Познайомившись із ним, Алан показав йому свої вірші, які той похвалив. Але потім, побачивши сторінки прози Сіллітоу, Грейвз дуже тактовно за-

уважив: «Все це добре. Але чому б вам не написати про Ноттінгем? Це ж те, що ви знаєте по-справжньому, і вам про це буде легше писати». Слова Грейвза запали йому в душу. Згодом молоде подружжя відвідав на Майорці старший брат Алана — Брайан, який працював на великому автозаводі. «Ми заговорили про наші дитячі роки, і раптом минуле поставало перед моїми очима, — розповідає Алан. — Я розшукав старі записи і надумався ще раз спробувати щастя».

Саме тоді він заходився писати «Ключ від дверей», а потім і «У суботу ввечері...» Сіллітоу вирішив почати з цього останнього роману і послав перші розділи в різні видавництва. Та всі вони одне за одним відкинули його твір.

1958 року Алан і Рут повернулися до Лондона. Вони не мали з чого жити, треба було шукати роботи. Недавно надійшов ще один лист з відмовою. І саме тоді, коли Алан, зневірившись, ладен був покинути писання, все враз змінилось, мов у казці. Одне видавництво таки зважилось...

«Я був вражений. Мені видали нечувано велику суму — 90 фунтів», — згадує Сіллітоу. Восени того ж року книжка вийшла у світ і мала великий успіх. Поневіряння фрезерувальника з Ноттінгема і радиста британських військово-повітряних сил у Малайї скінчилися. В житті Алана настав новий етап.

Навесні 1966 року я приїхала в Англію як гість Британської ради, а це було зв'язане з надмірним завантаженням офіційними приййомами та поїздками по країні. Але я все-таки подзвонила до Сіллітоу, і він сразу ж запросив мене поспіdatи в нього на Ларкхілл Райз.

Я розповіла Сіллітоу, що видавнича фірма Чапмен і Голл має намір перекласти й надрукувати мою останню книжку, яку я саме тоді закінчила і віддала до видавництва в Москві.

Ця новина дуже зацікавила Сіллітоу: публікацію радянської книжки про англійську літературу він вважав справою дуже потрібною й корисною і попросив мене зараз же накидати йому план її, подавши назви розділів та їх приблизний обсяг. «Але мене просять значно скоротити працю, а я не знаю, за рахунок чого це зробити», — відказала я, сподіваючись почути Аланову думку про розстановку сил на арені сучасної англійської літератури. Я не помилилася. Свій погляд він висловив негайно і, як завжди, дуже категорично: «Хоч би як на вас напосідалися, нізащо не

скорочуйте розділи про драматургію! Наша драма сьогодні — найбільш свіже, нове й цікаве з того, що ми маємо. Скорочуйте все, що хочете, але драми не займайте!» — «Та я ж не бачила багатьох ваших вистав», — спробувала заперечити я. «Дарма, висловіть свою думку про текст драматичних творів, і цього вже досить!»

Потім Сіллітоу досить довго говорив про Осборна, Уескера, Ардена та інших драматургів, що виступали в 50-х роках, тобто в один час із ним. Його жвавий інтерес до сучасної драми видався мені знаменним — адже англійських прозаїків він читав рідко й неохоче.

«Я б на вашому місці скоротив розділи про Сноу, Гріна і всіх наших знаменитостей, — порадив Алан. — Але розділ про сучасну драму нехай залишиться без змін».

Ми знову побачилися з Сіллітоу через рік. Він двічі приїздив у Москву, і ми з ним зустрічалися кілька разів. Двічі він навідувався до мене для розмови з моїми учнями — студентами університету.

Університетський молоді Сіллітоу страшенно сподобався. В невимушеній атмосфері дружніх вечорів він почував себе зовсім вільно і відразу ж створював відповідний настрій у всіх, хто прийшов познайомитися і поговорити з ним. Студенти скоро забували, що серед них присутній письменник із світовим ім'ям.

Ми ніколи не говорили з Аланом про його переконання, погляди, а тим більше про політичну платформу. Я не питала, а він, природно, не сповідався переді мною. Але мені були відомі головні риси його характеру: всмокотаний з молоком матері демократизм, відразу до всякого лицемірства, віра в сили і можливості людини, велика щирість і чесність.

Отакій-то був Сіллітоу в середині 60-х років, коли почалася наша дружба. Жвавий, рухливий, дуже простий і на диво молодий душею.

Але я змалювала Сіллітоу, так би мовити, зовні: його вигляд, поведінку, реагування на різні події. Тим часом Сіллітоу як особистість сьогодні багато складніший, ніж це здається зовні. За роки напруженої творчої праці внутрішня суть «хлопця з Ноттінгема» швидко мінялася. Це відразу впадає в око, коли порівняти його роман «Смерть Уільяма Постерса» — першу частину задуманої Аланом трилогії — з ранніми книжками письменника: «У суботу ввечері...», «Ключ від дверей», збірками оповідань «Самотність

бігуна на довгу дистанцію» або «Дочка лахмітника». Друга частина трилогії — «Палаюче дерево», яка вийшла восени 1967 року, свідчить про те, які складні процеси відбуваються десь дуже глибоко в свідомості, а може навіть у підсвідомості письменника, як змінилося за останні три-чотири роки коли не все його духовне ество, то принаймні світогляд.

Трилогію про боротьбу рядового робітника Френка Доулі з духом конформізму, міщанства і звичної покорі, втіленим у вигаданому, підкреслено символічному образі маленького сірого чоловічка Уільяма Постерса, Сіллітоу недарма задумав на початку 60-х років. У двох уже написаних книгах її годі шукати прямої автобіографічності, але разом з тим, хотів цього автор чи не хотів, книги ці розповідають саме про нього, про його не завжди легку духовну еволюцію. Саме тому, що, розказуючи в обох книгах про невпинну внутрішню боротьбу Доулі, він говорить про самого себе, оповідь вийшла дуже «особистою» і що далі, то більш інтроспективною. З цього погляду «Палаюче дерево» є майже щоденником потаємних переживань Френка — Алана, і ця друга книга трилогії більше, ніж перша, відбиває думки, почуття, сумніви, суперечності та внутрішню боротьбу самого Сіллітоу, який химерно зливається то з Френком Доулі, то з його протилежністю — модним художником-сюрреалістом Гендлі.

Сюжет «Смерті Уільяма Постерса» та «Палаючого дерева» (сьогодні легше говорити про один сюжет двох книг, що продовжують одна одну) важливий не лише тим, що в ньому відбивається динаміка духовного життя героя. Молодий механік Доулі несподівано звільнився з заводу, на якому успішно працював уже кілька років, покинув жінку, дітей, домівку та рідне місто і подався світ за очі, без плану і без мети, щоб знайти себе і знищити в собі дух Постерса. Спочатку Френк Доулі переходить від однієї жінки до другої, але потім, зустрівши Шеллі Джонса (американця, що додержується лівих поглядів), наближається завдяки йому, хоч у критичний момент і всупереч його волі, до розв'язання основного конфлікту. Вирішивши взяти участь у боротьбі алжирських партизанів проти французького панування, Френк начебто остаточно вбиває в собі ненависний дух конформізму й покорі, вбиває Постерса.

І відбувається це на останніх сторінках першої книги трило-

гії: «Білль Постерс, хвалити бога, помер, нарешті, на руїнах Редфорда-Сталінграда», — каже автор і додає через кілька сторінок: «Тепер він мертвий, як мертво було минуле».

Але трилогія про смерть Постерса ще тільки починається, і хоч Постерс вбито на останніх сторінках першого роману, шукання Френкові тривають у тих розділах «Палаючого дерева», де розгортається дуже докладна оповідь про його життя в Алжирі. Саме тут, у «Палаючому дереві», провадиться аж надто детальне, місцями майже незрозуміле, дослідження моральних і фізичних мук героя у ті довгі, як роки, тижні й місяці, коли він бореться сам на сам з голодом і спрагою, страхітливими злигоднями та хворобами в сухій, спаленій сонцем пустелі, під вогнем ворога.

Немає сумніву, що надзвичайно складні переживання і ще складніші суперечності в душі Френка якось відбивають сумніви, суперечності, велику внутрішню боротьбу самого Сіллітоу.

«Єдиний спосіб уникнути знищення, всім еством, духом і тілом вчинити опір засмоктуючій інертності безглузлого, застиглого світу, — міркує Френк Доулі, — це боротьба». Але він же, шукаючи самопізнання в пустелі, «повільно розмотує за собою вірвовку свого життя». Вона «волочиться по землі і починає турбувати його тільки тоді, коли натрапляє на зубчасті скелі...» Попереду — безмежна пустеля, «цілина духовної і матеріальної території, темрява, в яку вдирався його інтелект, насичуючись нею». Френк Доулі не може думати про минуле і «живиться тільки майбутнім». Але разом з тим майбутнє лякає його, бо в ньому «він бачить порожнечу...» Як зрозуміти цю фразу і багато інших? Чоловікові, що покинув дружину, дітей, рідний край і пішов битись за волю алжирського народу в пустелі Північної Африки, приписано такі думки: «Він повинен був думати про сучасне, зосереджувати на ньому всю свою увагу з такою силою, на яку здатна лише людина, що не має майбутнього».

Чи знає Сіллітоу, що його проза за останні два-три роки змінила звучання, забарвилася в нові тони, набрала нових інтонацій, що тропи його надзвичайно ускладнилися, а стиль, ритм оповіді, словесна фактура вже не мають нічого спільного із стилем «У суботу ввечері і в неділю вранці»? Змінившись, вони почали втрачати неповтор-

ну своєрідність тих перших років.

Про те, що мене цікавило, я запитала Алана дуже обережно, уникаючи «лобової атаки» і тим більше — літературознавчого педантизму. «У мене склалося враження, що ви більше дбаєте про стиль, ніж десять років тому, надаєте більшого значення формі. Це мені так здалося, чи ви свідомо ускладнюєте образи, а думки ваші сьогодні подаються читачеві у більш вишуканій, ніж колись, словесній оболонці?» Мені здавалося також, що, плутаючись часом у думках, Алан заплутався й у висловлюванні їх, а це призводило до словесного переосмислення, іноді навіть до нарочитості. Але я не наважилася говорити все до кінця, щоб не діткнути Сіллітоу, в останні роки надто вразливого, хворобливо чутливого до критики.

Алан мене не перепитував. Коли я поставила йому своє обережне запитання, він відповів, закінчуючи думку, якої я не договорила: «Я знаю, що став писати складніше, ніж колись. Але, по-моєму, стиль завжди ускладнюється в міру розвитку особистості письменника...» Навряд чи він має рацію, але я не хочу перебивати і мовчки слухаю. «Картина світу стає для мене з кожним днем усе складнішою, і я сприймаю сьогоднішні речі в їх загальному, дуже складному зв'язку, — каже він і по паузі додає: — Ні, я не виробляю та й не пробував виробляти нові прийоми і способи висловлювання, але ускладнення мого стилю, яке ви слушно відзначили, виросло з характеру того, що мені треба сказати сьогодні». Так, світ надмірно ускладнився для Сіллітоу від часів Ноттінгема і навіть Малайї. Але з роками, що минули після появи роману «У суботу ввечері...», він не став розуміти його краще — навпаки.

Поринувши у свої думки і вже не дивлячись на мене, Алан каже далі: «Я не можу і не змію детально викладати те, що думаю. Ті люди, які багато говорять, не мають, по-моєму, жодного багажу в підсвідомості. Та коли те, що я пишу, і стало складнішим, — а мій стиль справді багато складніший, ніж перед десятьма роками, — то це не тому, що я стараюсь ускладнити його. Зміна в стилі — наслідок змін у мені самому. Мені треба сказати про нове й інше, от я й кажу інакше».

Це признание Сіллітоу і є «ключем від дверей» його творчості. Справді, сьогодні він відчуває потребу сказати щось таке, про що й гадки не мав, був-

ши радистом британських військово-повітряних сил у Малайї, або навіть пишучи свої твори на суперобкладинках у порожньому й холодному будиночку на півдні Франції... Тоді письменникові багато дечого здавалося ясним і простішим, та й черпав він із власної пам'яті і власного досвіду, в ті часи ще не дуже багатого.

Після першого успіху «У суботу ввечері і в неділю вранці» у житті письменника сталося чимало змін. Прийшов незвичний ще достаток, а разом з ним і великі можливості. Молодий прозаїк багато подорожує: за останні роки він об'їздив, мабуть, усю Європу й Північну Африку. В 1967 році був на фестивалі мистецтв на Кубі. Подорожуючи і пильно придивляючись до всього, Алан глибше пізнавав світ. За десять років кругозір його надзвичайно розширився. Неабияку вагу має ще одне: він багато читає, хоч читання це неорганізоване й несистематичне. Сіллїтоу поглинав книжки «усякі й різні», причому, природно, ті, про які більше говорили довкола, про які писала й пише преса західного світу. Від Фрейда і Юнга до Ленга й екзистенціалістів, від книжок з психоаналізу до праць з психіатрії. Він передивився силу-силенну п'єс, що йдуть на сценах Лондона й Парижа, мають успіх в Америці, Італії, Західному Берліні. Сучасну прозу Алан читає мало, а тому знає гірше, проте й тут письменник не вільний від впливу (часто неусвідомленого) чужих думок та оцінок.

Уважно читаючи «Палаюче дерево», не можна не відчувати, як далеко автор книжки відійшов від самого себе і разом з тим наскільки його сьогоднішнє розуміння світу туманніше за вчорашнє. Хоч це й парадоксально, але, розширюючись, кругозір його почав оповиватися хмарами суперечностей, затьмарюватись новими уявленнями,

що наринили на автора зокола і здебільшого не були критично освоєні.

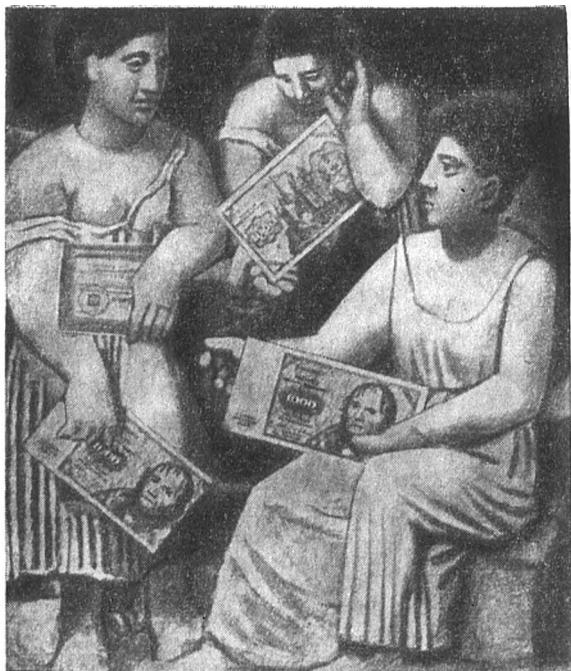
Перші романи та оповідання Сіллїтоу приваблювали безпосередністю сприймання й відображення добре відомих письменникові життєвих обставин. «Палаюче дерево», як, зрештою, і «Смерть Уільяма Постерса» — це блукання автора, пригніченого тривожними міражами, в безмежній пустелі.

Трактування цієї теми ускладнюється формою висловлення, часом майже сюрреалістичною. Френку, який добровільно взяв участь у визвольній боротьбі алжирських патріотів і тим поборов у собі «дух Уільяма Постерса», приписуються такі невивражені й суперечливі думки і почуття, що вони можуть лише здивувати й заплутати читача. Видужуючи від тяжкої хвороби в підвалі будинку простих арабів-селян завдяки теплому піклуванню й доглядові алжирських патріотів, Френк напружено шукає відповіді на питання: що занесло його в підвал цього будинку, розташованого в самому серці пустелі. Єдина відповідь, яку він знаходить, — доля. «Там багато питань лишалося без відповіді, бо годі було зрозуміти, яке твоє призначення в житті. Він увійшов у цей світ, послушавшись внутрішнього голосу, який кликав його допомогти поневоленним... Але водночас у ньому самому все стало таким складним, що крок цей уже не давав відповіді на болюче питання». За цим твердженням і міркуваннями про роздвоєння особи в світі абсурду, в якому борсається і корчиться людина, відчувається безвихідь... Ні Френк, ні Джон Гендлі — напівбожевільний брат його друга-художника, що приїхав за ним до Алжіру, не можуть розібратись у надзвичайно складних і заплутаних обставинах. Джон накладає на себе руки, Френк зупиняється у своєрідній комуні,

яку художник Гендлі організував на півдні Англії.

Що більше заплутується клубок авторських думок, то химернішими стають його слова та образи. Місцями проза Сіллїтоу в «Палаючому дереві» майже незрозуміла, трохи не ієрогліфічна. «Три місяці в пустелі — і він встиг утратити себе як особистість», — розповідає Сіллїтоу про Френка, що пристав до алжирських партизанів. — Ні вбиваючи, ні тікаючи від переслідування, він особистістю не став. А втім, і те і друге (тобто вбивство і переслідування! — В. І.) було теж частиною його я, як і бездумна пильність, з якою він довго дивився на зорі, що меркли над пасмами скель і, здавалося, вже ніколи не зможуть знову засвітитись. Він був самотній, до всього збайдужілий і тішився тим надчуттєвим спокоєм, якого дізнаєш лише тоді, коли переступиш останню межу того, що може витримати дух і тіло... Людина, схильна до крайнощів, утрачає себе як особистість, але того, хто обирає дорогу десь посередині, крайнощі обмежують і відстрашують. Ті, хто вважає, що життя їх недосить наповнене, кінчають його в пустелі, якщо тільки в них стає снаги до неї пробитись. Сіль землі народжується лише в пустелі. Вибираєш пустелю або відмовляєшся від неї, але відмовляєшся перше, ніж здатний був би вибрати».

Реалізм у книжках Сіллїтоу останніх років безумовно знає важкого випробування. Проте трилогія ще не завершена, а шлях Сіллїтоу як художника почався зовсім недавно. Чесний і глибоко гуманний як людина, щедро обдарований як прозаїк і поет, автор «Палаючого дерева» живе у тяжкі часи і в складному світі. Він підпадає під різні впливи. Знайти свою ідейну програму означало б для нього знайти програму естетичну і тоді остаточно виробити свій творчий почерк.

ПЕТЕР ПАХНІКЕ

КАРТИНА ЗА 300.000 МАРОК

Капіталістам подобається виступати в ролі колекціонерів. Оточені старовинними меблями, вони охоче фотографуються на фоні «свого» Кокошки, що коштує 300 тисяч марок, або мадонни XIV сторіччя такої ж вартості. Але останнім часом не тільки вищий світ виявляє інтерес до оригінальних мистецьких творів. У квартирах представників середнього стану замість дешевих олеографій сьогодні з'являються справжні картини модних митців. Так, наприклад, одне західнонімецьке подружжя нещодавно продало акції концерну «Фольксваген», а на виручені гроші придбало кольорову літографію Марка Шагала. Минулого року в країнах Заходу на картини, скульптури та антикварні меблі було витрачено 40 мільярдів марок. Само собою постає питання: чи справді буржуазія, яка завжди зводила усі людські цінності до голого грошового інтересу, тепер набралася культури й стала кохатися в мистецтві?

Отож повернімося до цифр: малюнок Рембрандта, проданий у 1937 р. за 200 марок, в 1954 р. був куплений на аукціоні за 58 540 марок: портрет Г. Уолдена роботи О. Кокошки у 1910 році придбали

за 200 марок, у 1957 р. за нього дали вже 57 тисяч, а в 1961 р. — 300 тисяч марок. Коли ми додамо, що твори М. Шагала коштують тепер у 132 рази більше, ніж 1945 року, то стануть зрозумілі корисливі міркування західнонімецьких бюргерів. «Після тотального краху паризької біржі, — заявив нещодавно французький антиквар Мег, — чимало людей прийшло із своїми грошиками до мене. Тепер я правлю за картини на 40 відсотків більше, ніж рік тому».

Мюнхенський професор Горст Вагенфюр додає: «Близько половини всіх колекціонерів хочуть вигідно вкласти гроші або просто спекулюють; друга половина купує здебільшого для престижу».

За таких умов цінність мистецького твору визначається не його художньою вартістю, а ринковою ціною — і це стосується також колекціонерів, що купують картини для престижу. Естетичний смак обмежується знанням тенденцій на мистецькій біржі. Лондонський антиквар Пітер Уїлсон заявив цинічно: «Гарна картина на стіні виглядає краще, ніж найдорожча акція». Отже, картинами в цьому суспільстві торгують, як нафтою, цукром чи автомобілями.

Мовою біржовиків газети сповіщають про останні події в «світі мистецтва»: «Гіллес — німецький Пікассо — спав з цінні», «Великий попит на Рембрандта», «Шагал панує на ринку». Звичайно, там панують не Шагал, Пікассо чи Кокошка: Всеволодний хазяїн на ринку — капітал, який і долю творів мистецтва підпорядковує законам імперіалістичного товарного виробництва.

В західноєвропейській торгівлі творами образотворчого мистецтва ціни диктує паризький картель. За його вказівками діють філії в інших країнах. Інструкції цього картелю нічим не відрізняються від інструкцій звичайнісіньких торговельних фірм.

Художник мусить мати відоме ім'я (яке гарантує цінність його полотен).

Організуючи рекламу та схвальну критику, впливаючи на рішення журі, а також розвішуючи картини на найвидніших місцях у виставочних залах та галереях, картель просуває своїх фаворитів.

На аукціонах він за допомогою різних махінацій робить ім'я невідомим художникам. Розрекламовані картини цих маловідомих митців за рекордні ціни купують підставні особи, а на наступних аукціонах ці твори легко знаходять багатих покупців (які, звичайно, враховують високу ціну на останньому розпродажу).

Картель добре знає, що творами провідних художників наводнювати ринок не можна, бо інакше знизиться їхня вартість. Якби, наприклад, усі 25 тисяч картин, що їх досі намалював Пікассо, були без контролю виставлені на продаж, то ціни на них відразу впали б. Тому антиквари «придержують» більшість творів. Інший приклад: попит на твори М. Шагала останнім часом далеко випереджає пропозицію «Прорив» ліквідують, випускаючи кольорові літографії та аркуші, зроблені за ескізами Шагала. Виготовляє їх одне паризьке видавництво, а продають ці літографії як оригінали. Цей метод уже межує з фальсифікацією. В разі потреби картель може організувати «кваліфіковану» експертизу — проведуть її високооплачувані мистецтвознавці. А підробки на замовлення картелю виготовляють, певна річ, за допомогою найдосконаліших технічних засобів.

До основних законів торгівлі витворами мистецтва належить і підвищення цін. Коли шуттгартська прокуратура поцікавилася, на якій підставі антиквар Ф. Кон підвищує ціни на 440 відсотків, той відповів: «Багатії купують тільки дорогі картини, тож треба їм трохи допомогти; таке наше ремесло».

ДІНЕСЬ БАЛАЗ

угорський журналіст

Околиці Бангі нічим не відрізняються від села.

БАНГІ НАД РІЧКОЮ УБАНГІ

— Descendez! Descendez! — лунає владний окрик французькою мовою. — Виходьте!

У вечірньому присмерку в наш автомобіль вскочило кілька озброєних людей. Вони змусили нас залишити машину.

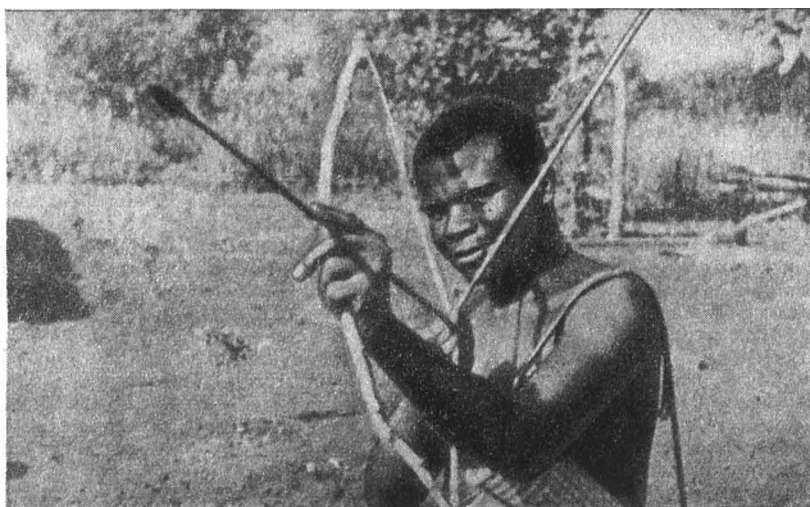
Польською вантажною машиною «Стар-66», на якій вирушила до Африки наша експедиція, ми прибули з півночі, від озера Чад, до найменш відомої держави континенту — Центральноафриканської Республіки. Туристи взагалі рідко відвідують цю далеку тропічну країну в самому серці Африки, і вже зовсім мало мандрівників, проїхавши через Сахару, перетинають кордон республіки в болотистому районі між річками Шарі та Логоне. Мабуть, саме тому ми так і не знайшли в прикордонній смузі якогось контрольного чи поліцейського поста, де можна було б показати свої паспорти. Не зустріли їх і на 500-кілометровій дорозі до столиці республіки — Бангі. Тим образливішою видалася нам не вельми гостинна зустріч за 10 кілометрів од міста.

Тубільці користуються луком і стрілами передусім для полювання на птахів.

ДОЩОВІ БАР'ЄРИ

Центральноафриканська Республіка — молода держава Чорного континенту, незалежна з 13 серпня 1960 року. Перед тим входила як республіка з обмеженою внут-

рішньою автономією до складу Французького Співтовариства, а ще раніше вся ця територія, що займає 623 000 квадратних кілометрів, була колонією Убангі-Шарі, частиною Французької Екваторіальної Африки. Свою назву вона дістала від двох річок: Шарі, яка збирає води з посушливих північних районів і впадає в озеро Чад, та Убангі, найбільшої прито-

ки Конго, повноводої, як Дунай; по ній проходить південний кордон країни. На північному її березі лежить місто Бангі.

Та не тільки зустріч поблизу Бангі врізалася нам у пам'ять. Не менше прикросців завдала і вся подорож до столиці.

Що 10—15 кілометрів понад шосе поставлено трикутні попереджувальні щити з написом: «Дощовий бар'єр». Трохи далі за кожним таким щитом стоїть вартівня і шлагбаум, яким перекривають дорогу. Натрапивши вперше, ще десь у Республіці Чад, на такий щит і барикаду, ми сприйняли це як цікаву новину, бо ні в угорських, ні в польських дорожніх правилах нічого подібного не згадується. І вже зовсім незрозуміла була роль шлагбаума.

Будівництво шляхів і в Африці коштує дорого; до того ж тут воно вимагає не тільки великих витрат, а й багато часу. Для розширення своїх володінь, а також для вивезення корисних копалин і сільськогосподарських продуктів колонізаторам потрібні були тисячі кілометрів доріг, причому таких, які можна прокласти швидко й дешево. Розв'язати проблему допомогли кліматичні умови цієї вологої тропічної зони.

Рясні опади спричинилися до того, що легкорозчинні складники ґрунту були вимиті водою і зверху лишилися малорозчинні сполуки заліза та алюмінію, які утворюють кількадеметровий шар твердого червоного латериту. Ця безплідна порода вкрита тонкою верствою (10—30 сантиметрів) землі, з якої і бере поживу тропічна рослинність. Щоб швидко й дешево побудувати дорогу, треба просто знищити рослинність і скрепером зчистити землю, а по оголеній твердій червоній глині — латериту — можна їздити і без шляхового покриття.

Але навіщо ж оті шлагбауми?

Шосе, рівень якого нижче навколишньої місцевості, роблять трохи опуклим, щоб дощова вода збігала на обидва боки. Легко собі уявити, якою слизькою стає ота похила глеювата дорога під час дощу. Автомашини не можуть удержатись на середині і зсовуються набік, у рівчак. А це не тільки небезпечно для машини, але й дуже псує шлях. Тому шляховики в дощ закривають окремі ділянки дороги і піднімають шлагбауми лише тоді, коли вона висохне. У тропічну спеку після грози доводиться чекати 4—5 годин, а в тривалу негоду автомобілі змушені вистоювати перед бар'єром цілими днями. На багатьох трасах рух у сезон дощів зовсім паралізований.

Згідно із статистичними даними, у Центральноафриканській Республіці збудовано 8000 кіломе-

Звужена, порожиста частина річки Убангі. Над річкою розкішний сучасний готель для туристів — «Сафарі».

трів «шосейних шляхів», але все це, власне, звичайні польові дороги, як щойно описана, з усіма її «принадами». На магістралі до Бангі було лише кілометрів з 20 асфальтового шосе, яким можна користуватись у всяку пору року...

ХМАРОЧОС НАД УБАНГІ

Наступного дня близько 12-ої години над нашими головами з

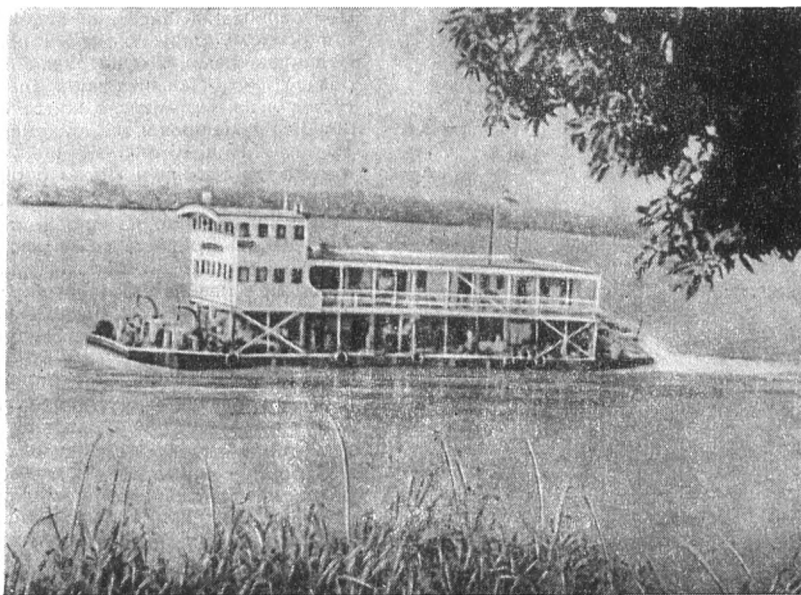
гуркотом пролетів чотиримоторний реактивний літак. Африканські поліцаї блискучими очима вдивлялись у величезного механічного птаха, що вперше з'явився тут у небі.

— Сьогодні в Бангі відкрито новий аеродром, недалеко від річки Мпоко. Тепер у нас можуть сідати й злітати навіть найбільші літаки, — з гордістю сказав начальник поліції.

Після перевірки нашої автомашини нам віддали паспорти, і ми в'їхали в місто.

У нестерпно жаркій столиці

Пароплав на лінії Бангі — Браззавіль.

Республіки Чад — Форт-Ламі — про Бангі говорили, як про Рів'єру Центральної Африки. В ті часи, коли цей край ще був колонією, французькі урядовці з Чаду приїздили сюди на відпочинок: їх приваблював кращий, прохолодніший клімат.

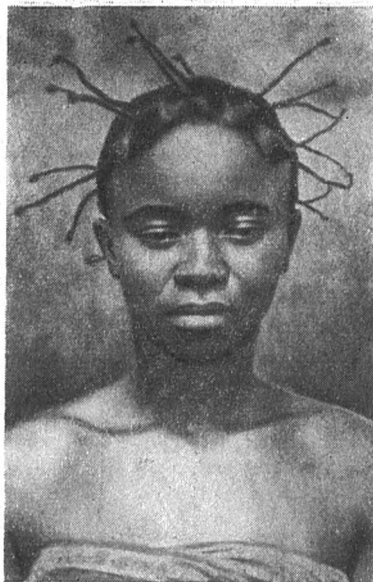
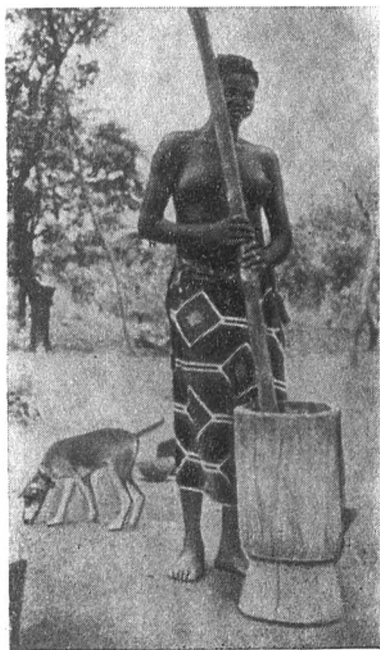
Бангі розташоване, справді, в ідеальному місці. Річка Убангі вивирає тут з-поміж гір і, по-малу заспокоюючись після швидкого бігу через пороги, ліниво розливається по порослій лісом рівнині, що простяглася на південь від міста. Там, де гори сходяться з рівниною, серед тінястих дерев на правім березі Убангі виріс цілий район особняків. Тут центр міста, а нині — серце молодої держави. Поряд зі старими одноповерховими будинками з'являються три- й чотириповерхові новітні споруди, де розміщуються міністерства, найважливіші державні установи, іноземні дипломатичні та торговельні представництва, а також центральні промислові управління.

У холодку під пальмами мчать чудовими асфальтованими дорогами французькі автомашини останніх моделей. Понад річкою пролягає бульвар. Вздовж бульвару тягнуться модерні готелі, пляжі, пристані. Темно-зелені хвилі річки, що за порогами розливається широким плесом, розлітаються бризками під водяними лижами веселої молоді.

А й справді, чим не Рів'єра?

Проте Бангі, як і більшість міст, має ще й друге обличчя, і воно вже не таке веселе. Лише 15—20 відсотків 170-тисячного населення

Одвічний обов'язок жінки: товкти просо.

Місцева красуня. Зачіска з майстерно заплетеними тоненькими кісками.

столиці мешкає в особняках центрального району. Основна ж частина людності тулиться в неприкрашених, убогих кварталах, де хати нічим не відрізняються від сільських. Африканці, що прибувають сюди з лісів та сіл, шукаючи роботи, живуть у жалких умовах.

Вже в перший день чоловік з тридцять тубільців підходили до нашої машини, поставленої на бульварі, і питали, чи немає для них якоїсь роботи.

У тому місці, де річка пробивається крізь скелі, над лісом підноситься хмарочос. Це — гордість Бангі, славнозвісний готель «Сафарі», збудований 1967 року. Цей величезний висотний будинок є в певному розумінні символом. Над племенами, що населяли береги Убангі, віками тяжіла влада густих лісів. Примітивне життя тубільців зумовлювалося законами джунглів. Нині ці племена вийшли з темряви пралісу і могли б піднятися...

Проте хмарочос на березі річки — це всього лише «символ». А дійсність інша, дійсність сумна. Щовечора навколо освітленого неоновими вогнями будинку тиняються безробітні африканці, простягають руки худі жебраки з дитячими проводирями, спираючись на бамбукові ціпки, дибають старі діди і просять милостині.

Модерний готель спроектовано в Європі, а побудували його африканські робітники на французькі гроші. Пожилці готелю майже без винятку білі. Тільки обслуга — чорна.

Країна Убангі довгий час була

на карті білою плямою. У стародавніх авторів траплялися згадки про «Ніл чорних людей» та землю канібалів. Племена Убангі стали більш відомі в XVII та XVIII століттях, коли араби-мусульмани, що полювали на рабів, вдерлися аж на терен теперішнього Бангі.

Європейські загарбники прибули сюди лише у 80-х роках минулого століття. За цю територію боролися між собою бельгійці і французи, згодом з боку Камеруну з'явилися ще й німці. Франція хотіла розширити свої володіння від конголезького узбережжя аж до Нілу і в такий спосіб з'єднати свої північно- та східноафриканські колонії.

У червні 1889 року французький офіцер Мішель Долізі, що служив у Браззавілі, дістав наказ просунути з своїм загonom на північ і заснувати військову базу у великому закруті річки Убангі. Долізі добувся до порожистої частини річки і зайняв села племені мбака, що жило в цій місцевості. На березі Убангі Долізі звелів побудувати форт і дав йому назву «Бангі», що місцевою мовою значить «пороги».

Та споруджена фортеця не забезпечила французам панування над навколишньою територією. Африканці чинили запеклий опір колонізаторам. Вже наступного року воїни з племені саланг заманили в засідку і вбили Мюзі, який став комендантом військової бази Бангі після Долізі. Ще через два роки така сама доля спіткала нового коменданта, Пумайрака. Лише на початку цього століття французам вдалося, нарешті, зміцнити свою владу в районі Бангі, посилавши сюди все нові й нові збройні сили.

Слідом за військовими загонами з'явилися французькі місіонери та купці. Розпочалося освоєння колонії, експлуатація її багатств. Значення Бангі як торговельної бази рік у рік зростало. Була навіть запроєктована залізнична колія, що мала з'єднати місто з узбережжям Атлантики, але проєкт так і залишився на папері. Зате в Конго побудували залізницю від Браззавілі до узбережжя; тепер, хоч і кружним шляхом, по річках Убангі та Конго, а далі новою залізницею Бангі могло, нарешті, сполучатися з океаном. Згодом було прокладено шосе на захід, аж до камерунського узбережжя.

У 50-х роках нашого століття Бангі стало центром боротьби за незалежність, яку почали племена Убангі.

ЧОРНІ ЛІМУЗИНИ

Ми оглядали місто. Нараз завилі сирени, повз нас промчали мо-

тоцикли з поліцаями в білих шоломах, за ними — валка блискучих чорних лімузинів.

— Іде Жан-Бедель Бокасса, президент, — пояснили нам.

Генерал Бокасса — головнокомандувач півтисячної армії цієї держави. 1 січня 1966 року, організувавши путч, він захопив владу і став диктатором. Відтоді Бокасса займає пости президента, прем'єр-міністра та військового міністра. Тож не дивно, що про появу такої значної особи сповіщає виття сирен поліцейського ескорту, який супроводить генерала під час його поїздки по місту.

Спостерігаючи цю картину протягом дня багато разів, я зрозумів, чому нас так непривітно зустріли в Бангі. Поліція мала всі підстави виявляти таку пильність: хто ж може знати, що замишляють чужинці, які прибули сюди на вантажній машині з кількома тоннами багажу...

тектором Геральдом Піхтером, начальником місцевого містобудівного управління.

— У найближчі роки Бангі перетвориться на справжню столицю всієї Центральної Африки, — захоплено розповідав він. — Поряд бетонованої доріжки старого аеродрому ми закладемо Елісейські поля з модерними палацами та двома величезними хмарочосами при початку головної алеї. Створимо університет...

Плани чудові, але де візьме гроші для їх здійснення ця бідна країна з півтора мільйонним населенням? Адже ж кошти на утримання державного апарату, як і більша частина нових капіталовкладень, надходять з Франції в порядку «допомоги». При такій економічній залежності самостійність держави стає фікцією.

— Тут все залежить від французів, — тяжко зітхнувши, сказав нам молодий учитель-африканець.

Французькі радники сидять у міністерствах і найважливіших установах. Вони тільки подають аф-

риканським керівникам установ доповідні з «порадами», але якщо ті не підпишуть доповідних, то канали, якими з Парижа надходить у країну фінансова допомога, відразу закриваються. Французи керують промисловими підприємствами, в їхніх руках зосереджена торгівля, експорт, імпорт. Білі службовці за ту саму роботу одержують у 10—20 разів більшу платню, ніж чорні.

Повз нас проїхав військовий автомобіль з гербом Центральноафриканської Республіки, але в ньому сиділи озброєні французькі солдати. Незалежність, проголошена 13 серпня 1960 року, є ще тільки пишною, барвистою декорацією.

На громадських будівлях Бангі майорять п'ятиколірні національні прапори. Мабуть, не випадково три з цих п'ятьох нагадують прапор Франції.

Багато ще води збіжить через пороги Убангі, поки африканці стануть справжніми господарями в своїй країні.

БІЛІ Й ЧОРНІ

У ресторані яхт-клубу на березі Убангі ми познайомилися з архі-

РЕКОРДИ БЕЗГЛУЗДЯ. 22-річний швейцарець Дік Джекі танцював без упину 161 годину. Попередній рекорд належав німецькому танцюристові і становив 160 годин.

Житель ФРН Г. Шелл простояв під душем 168 годин. Австралець Фред Дарбен чистив зуби протягом 41 години. Американка Вільямс із штату Кароліна промовляла без перерви 38 годин і 41 хвилину. Її рекорд, однак, було побито диктором перуанського радіо, який промовляв аж 148 годин!

Не відстають від цих «рекордсменів» і ненажери. Так, на конкурсі в Аделаїді (Австралія) якийсь Гаррі Томпсон за годину з'їв 30 котлет.

Студенти університету в Осло (Норвегія) побили рекорд місткості малолітражки «Фольксваген». В автомобіль всілося аж 19 чоловік. Щоправда, не перевершено досі рекорду двох греків — Максiаса і Константинопулоса, які били один одного по обличчю протягом 31 години.

НА ДОПОМОГУ АГАТАМ КРИСТІ. В Лондоні організовано спеціальне бюро, яке обслуговує 10 тисяч англійських авторів детективів. За досить високу плату бюро інформує письменників про всі проблеми, пов'язані з написанням кримінальних повістей. а саме: як зробити описувані події більш-менш правдоподібними, як найнесподіваніше закінчити твір тощо. Тут можна також дістати довідку про різні види зброї та отрути, про структуру поліцейських органів та ін. Працюють в бюро різні фахівці — лікарі, юристи, філософи, психіатри, архітектори, поліцаї, пілоти, токсикологи.

ПРИКЛАД НЕ ДО НАСЛІДУВАННЯ. Свен Рутберг — студент-філософ із Стокгольма уславився тим, що відвідує університет з 1922 року. За цей час він змінив кілька факультетів і провчився вже 95 семестрів. Коли закінчиться сотий семестр, університет має намір надати Рутбергові звання «почесного студента». На запитання, чому він ні разу не склав іспитів, Рутберг відповів: «Я їх боюся!».

ТЕХНІКА НА ГРАНІ ФАНТАСТИКИ. У Сполучених Штатах запатентовано багато винаходів, які повинні перешкоджати злодіям красти автомобілі. Фірма «Баллістик», наприклад, пропонує такий: тільки-но злодій торкнеться керма, як потужні репродуктори починають волати: «Рятуйте, бо мене хочуть вкрасти!», а прихована фотокамера робить знімок злодія, і його зображення негайно передається по радіо в поліцію. Коштує цей дотепний пристрій майже стільки, скільки й сам автомобіль.

ШПАГА МИРНОГО САДІВНИКА

Он що вас цікавить — похорон Карела Чапека? Останні сутички навколо письменника за життя його і над тілом, котре ще й захолонуте не встигло? Хочете знати, яке відношення до цього мав наш Юла Фучік?

Що ж, я, старий чеський літератор Карел Конрад, справді був свідком цих подій. Можна сказати, якоюсь мірою навіть брав у них участь. То ж з чого розпочати?

Ви, звісно, знаєте будинок, де міститься наша Спілка, Спілка письменників у Празі на Народній тризиді? Багато чого довелося йому побачити на своєму віку. Там колись дзижчало справжнє осище — концерн «Лідове новіни». О, цю газету «народних демократів» вважали за вельми респектабельну й ліберальну. Ще б пак! Адже вона вміла так непомітно й тонко ошукувати людей з «культурних кіл». Її шеф-редактор, депутат парламенту пан Ярослав Странський та його заступник Рудольф Ілловський напрочуд вправно заманювали в свої тенета довірливі душі. У штаті редакції поряд із запеклими демагогами Фердінадом Пероуткою і Едуардом Валентою були такі люди, як ушлавлений письменник із світовим ім'ям Карел Чапек та його брат Йозеф.

— Сам Чапек, совість народу, давній друг першого президента! — казали добромисні читачі газети.

Все своє життя — про це знав кожен — Карел Чапек щиро вірив у суспільний лад, запроваджений у нас 1918 року, коли ми вибороли довгождану незалежність. Був певен, що Масарик і Бенеш справжні стовпи демократії, а їхня республіка — взірць свободи й рівності для всіх.

В першій-ліпшій вітальні ви могли тоді почути, якщо, звичайно, вам випало навідуватися у такі господи:

— Масарик і Чапек? Та ж вони наче пальці на одній руці!

— Ще б пак, уже довгий час письменника щоп'ятниці приймають як найдорожчого гостя у президента в Граді.

— Кожен з них високо ставить думку другого.

І справді, вони — двоє «славетних громадян країни» — пишались з своєї дружби.

Аж ось із сусідньої Німеччини війнуло смердючим подихом фашизму. Коричневі сорочки вже

стоять при владі і нещадно придушують усе чесне й живе. Чапек насторожується. Підпал рейхстагу, «Кришталева ніч» і перші погроми. Чапек не йме віри власним очам і вухам. Масові розстріли комуністів і всіх, кому можна інкримінувати бодай найменше відношення до лівих, чутки про страхоття в концтаборах... По тому — заколот генералів в Іспанії, маріонетку Франко озброюють і сіпають за ниточку двоє диктаторів...

Ніхто до пори до часу не знає, що клекотить у душі цього видатного художника, бо ж він не дуже полюбляє виголошувати промови на мітингах та зборах. Спробуйте заманити його туди.

І раптом Чапек відкидає забрало. Невже це він багато років тихо відсиджувався, відокремившись од будь-якої політики, за надійним муром затишного особняка і вирощував пречудові троянди та гладіолуси? Перша бомба, перший вибух — роман «Війна з саламандрами», потім — одна по одній п'єси «Біла хвороба» і «Мати»... І це вийшло з-під пера мирного й тихого садівника?

Автори вчорашніх хвалебних од, в яких вони вільно звеличували свого кумира, аж не тямалися від люті:

— Що він дозволяє собі? Гітлер може образитися, впізнавши себе в Маршалові з «Білої хвороби», і взяти всі ці необачні вихватки на свій карб!

— Як ми насмілюємось дратувати великого могутнього сусіда — третій райх, накликати на себе його гнів?

— Стерегтися треба не націонал-соціалізму, а російських та «домашніх» більшовиків. Осудити Чапека, показати йому, на яку небезпечно стежку він ступив!

І от від імені нашої партії перший сказав своє слово Юліус Фучік. Той самий Фучік, котрий декілька років тому вельми гостро полемізував з найвидатнішим «офіційним письменником» країни.

— Люблю. Схиляюсь перед його талантом, — казав тоді Юліус у нас, в редакції «Руде право», — але він повинен подивитися просто в вічі правді. Яке наївне його прагнення обстоювати позицію «золотої середини» в класових битвах... Це може призвести славетного художника до цілковитої катастрофи.

К. Чапек.

Лютий тридцять сьомого року. Події розвиваються у шаленому темпі. В театрі на Виноградах відбулася прем'єра п'єси Олександра Корнійчука «Загибель ескадри». Через два дні по тому Юліус підходить до кожного в редакції: «О, хто ще не був там, не бачив, може пошкодувати!» Робітничка аудиторія влаштувала овацію, під час усіх найбільш хвилюючих сцен лунали бурхливі оплески, а «заможна публіка» шикала і свистіла. Сьогодні виявилось, що власті заборонили наступні спектаклі, хоча перед тим дали офіційний дозвіл.

— Причина? Читайте, товариші, що пише Чапеків колега по редакції «Лідових новин» пан Басс! Дивіться, він запевняє, нібито театр на Виноградах «надав усієї виставі характеру комуністичної маніфестації»!

— Все ясно, Юла. Але при чому тут те, що пан Басс — Чапеків колега?

— А при тому, що вони незабаром зрадять і Чапека. Сьогодні інші газети нападають на «Вілу хворобу», завтра до цього візьметься і пан Странський у своєму шановному органі!

Через день «Руде право» виходить із статтею Фучіка «Після Корнійчука на черзі Чапек». Потрібні докази? Будь ласка, ось вони: реакційний «Словен» вже одверто пише, що Чапекова п'єса «шкідлива» і «націлена проти Гітлера». Гідна хвали одвертість, правда ж? Що в одного на умі, в другого на язиці. Панів бассів Юліус попереджає: якщо вони будуть такими боягузами, то незабаром «самі стануть «більшовиками» у фашистських концентраційних таборах!»

Стаття набирає у Празі великого розголосу. Добродії демократи аж розгубилися:

— Це вже занадто! Фучік із своїм темпераментом явно пересолив!

Ті, що неприховано провадять кампанію проти Чапека, намагаються якось відбити удар:

— Комуністи залякують вас у своїх інтересах. Їм завжди і скрізь ввижається небезпека реакції та фашизму.

А втім, Фучік мав цілковиту рацію, і це potwierджується навіть швидше, аніж він сам міг сподіватись. Наступного дня йому доводиться виступити в «Руде право» з новою статтею: «Реакція вже вимагає заборонити Чапекову п'єсу». А що ж тим часом поробляють друзі визначного письменника з його газети? Рано-вранці ми у

себе в редакції накидаємось на свіжий номер «Лідових новин». О, сам добродій Пероутка! Він поштиво розшаркується перед фашистськими молодчиками, запобігливо просить «розрізнити демократів і більшовиків» і пояснити, що означає слово «більшовизм».

Юла зчудовано дивиться на нас:

— Ні, ви розумієте, що він хоче сказати? Боронь боже, не сплутайте нас, чистеньких і покірливих, з комуністичним сатаною!

— Еге ж, нічого ще не сталося, Гітлер тільки погрожує і залякує нас, а вони вже падають перед ним навколішки...

Фучік знову за машинкою. Треба негайно відповісти. Основна думка його статті: стережіться, панове, сьогодні ви віддаєте на розправу Чапека, завтра візьмуться і за вас, сумирних та обережних. Безхребетність, половинчастість, загравання з реакцією занепасть і вас, і всю нашу культуру!

Від людей, близьких до Карела Чапека, пробуємо довідатись, яка зараз у нього «душевна температура». Скидається на те, що письменник розгублено, з гіркотою роздивляється навкруги. Вчорашні однодумці похлопиво відступають? Замість захисту його творів — немісливі спроби лише вигородити, виправдати «гарні наміри»? І це все?

А хто ж сьогодні справді поряд з ним? Дивно, Юліус Фучік, вчорашній сердитий його критик? Фучік з товаришами? Їхня газета, якої він, Чапек, раніше і в руки не брав?

— Що ж, панове, діється в цьому світі? — питає письменник геть усіх.

А в світі цьому коїться щось жахливе, трагічне.

Пани «гаранти» з Лондона і Парижа коштом Чехословаччини «врятували мир в Європі», і Гітлер без жодного пострілу проковтнув західні землі країни. Тепер у нас карикатурна, нікчемна, обгризена «друга республіка». Владу, вже не кричучись, без красномовців-посередників, загарбали великі аграрії та фінансові тузи. Вони сподіваються, що фюрер ще довго дозволить їм привласнювати плоди народної праці. Плазування перед цим прототипом Маршала з «Вілої хвороби» стає офіційною вірою наших нових правителів.

Карел Чапек вражено і гнівно спостерігає наростаючі зміни.

Тепер його цькують уже без будь-яких реверансів та й він зовсім не приховує своєї огиди до уряду Берана, що сидить у кишені берлінського диктатора. Поведінку цієї компанії Чапек розуміє дуже добре, — в їхньому запроданстві є своя логіка. А де ж товариші, друзі — ліберали, англomани, добрі християни, народолюбці? Очевидно, швиденько прилаштувались, стоять на задній приступці карети і хижо пантрують, коли можна буде поживитись ласним шматком? А на нього, на Чапека, котрого ще недавно величали «гордістю нації», їм просто начхати? Мовляв, сам винен! Твори його забороняють один по одному, звідусіль долинає гавкотня, в газетах друкують зловісті пасквілі. Рік чи два тому він і уявити собі не міг, що таке може статися в його країні...

А головне — докори сумління, навіть перебільшені. Вірив, як у святиню, в демократію Масарика і Бенеша, а їхня партія навістіж розчинила браму перед загарбниками. Отже, він, Карел Чапек, своїм ім'ям і авторитетом також підпірав трухляву будівлю?.. Дедалі більше розладнюються нерви, дедалі похмуріший стає цей славетний майстер сміху, один з найдотепніших письменників світу. Поручено душевну рівновагу, апатія чергується з вибухами безсилої гніву.

— Де ж вихід? Для себе? Для всіх? Куди йдемо ми, панове?

Запитання лишаються без відповіді.

Сьомого листопада тридцять восьмого року сталася величезна несподіванка для нас усіх: Карел Чапек у своєму на всі гудзики застебненому пальті і чорному капелюсі приходить на урочистий святковий прийом до радянського посольства в Празі. Ми з Юлою та інші гості мимохиті підводимось, перезираємось:

— Чапек тут?! Та ще й у такий день?!

Скільки мені відомо, визначний письменник вперше завітав до вілли «Тереза» на Виноградах. Чапек — у товаристві літераторів-комуністів? За одним столом з Вітеславом Незвалом, Іваном Секаніною, Владиславом Ванчурою, Куртом Конрадом, Юліусом Фучіком? З тим самим Фучіком, журналі якого «Творбу», як і «Руде право», вже заборонено, і який змушений виступати тільки під псевдонімами у «безпартійних» газетах та ілюстрованих додатках! Одвертий викилик, демонстрація?

Протягом трьох годин, з шостої до дев'ятої вечора, Карел Чапек розмовляє з нами та радянськими товаришами. Ні, ні, пити й їсти він не хоче... Особливо замкнутий останнім часом, Чапек сьогодні надзвичайно балакучий, він хвилюється, весь час витирає обличчя хусточкою, зазирає нам у вічі.

Спочатку Юліус намагається полегшити йому «контакти», сміючись, згадує:

— Ви, звісно, забули — ще бувши хлопчаком, я послав з Пльзена одну свою учнівську спробу на ваш суд до журналу «Не бойсе»... І звідки така сміливість узялась?

Чапек не хоче ухилитися вбік:

— Панове, будемо говорити про головне... Про найголовніше!

Нелегко далися йому признання, зроблені того вечора. Так, він трагічно помилявся, його вельми розчарувала перша республіка та її діячі. Панове, звичайно, читали його останню книжку «Бесіди з Масариком»?

Коли б він тільки знав, до чого призведуть країну й суспільство ці короткозорі політики! Давно шукав би опори й підтримки тут, у зовсім іншому світі. Тепер він сам бачить: хоч би що там писали й говорили, а комуністи — це справжні чехи і захисники демократії, їхня мета й прагнення — найчистіші. І ще: виявилось, що саме Радянський Союз є щирим другом нашої країни, а традиційні західні «приятелі» цинічно зрадили і покинули нас.

Здебільшого Чапек звертається безпосередньо до Юлека. Так, він добре пам'ятає, хто ще півтора року тому став на захист «Білої хвороби». І хто один з перших розкрив йому очі на істинну суть колишніх однодумців. На жаль, пан Фучік виявився провидцем і в іншому, ще важливішому, прозирнувши прийдешні події. Треба признатись: тоді він, Чапек, все-таки не міг повірити, що домашня реакція перейде в наступ так швидко й зухвало...

Я сиджу поруч у кріслі, слухаю сповнені гіркоти, уривчасті фрази, дивлюся на змарніле нервово обличчя, гарячковий блиск очей, на такі невластиві цій людині збуджені жести, і думаю про те, що сьогодні Чапек, очевидно, зробив, зрештою, свій вибір. І ще про те, що він — хворий, що душевна криза підточує його сили.

Коли Чапек підводиться («Пробачте, не дуже добре почуваю себе, панове»), міцно потискує руки Фучікові, Незвалу та всім іншим, Юліус шепоче мені:

— Я повинен трохи затриматись. Проведи гостя. Але непомітно...

— Аж додому?

— Бажано.

Ю. Фучік.

Ми серйозно побоювались за Чапекове життя. Фашистські молодчики, котрі вже красуються на празьких вулицях у генлейнівській формі із свастикою на рукаві, відверто погрожували автору ві «Матері» і, звісно, могли його вислідити, коли він ішов до радянського посольства. Якесь підозрілі типи цілий вечір шастали навколо.

Нечутно ступаю у листопадовій пітьмі за кілька кроків од письменника. Він увесь згорбився, йде похнюпившись і ледь переставляючи ноги. Напевно, занурився в думки. Хотів би я знати — про що? Про майбутні твори, які напише тепер, уже достеменно знаючи, де ворог, а де друг? Або про те, що війновничі орди Маршала — фюрера можуть незабаром вдертися в його Прагу, і тоді...

На трамвайній зупинці під ліхтарем він все-таки помічає мене. Удаю, що також мусив раніше піти з посольства. З моєї ініціативи починається розмова на цілком нейтральну тему: про його блискучі переклади французьких поетів. Раптом, без будь-якого зв'язку з попереднім, Чапек каже:

— Так, так, я теж винен у тім, що сталося. Я теж вірив, чи не більше за багатьох інших, у цю паперову, фальшиву демократію і захищав її...

Скільки болу й гіркоти — в його ледь чутих словах, у самому тоні! Очевидно, такі рідні не облишають його ні на мить. Поки ми їхали трамваєм, Чапек похмуро мовчав.

Через півтора місяця, двадцять п'ятого грудня, Чапека не стало. Офіційно причина смерті — запалення легень у тяжкій формі. А втім, усі добре розуміють: йому ще й п'ятдесяти не було, він, безперечно, видужав би, коли б цій хворобі не передувало страшне нервово збурення...

— Ця смерть мала своїх активних помічників! — каже Юліус Фучік.

Того дня Юлек раптово з'являється у клубі-кафе артистів «Манес» поблизу Влтави, яке відразу по забороні діяльності партії стало нашою нелегальною явкою. Він, як і завжди, прожогом вбіг до залу і, тільки-но перевівши подих, сів за мій столик.

— Карел, важливі новини!
— Пов'язані із смертю Чапека?
— Еге ж. Домовився з товаришами на найбільших празьких заводах. Розумієш, вони згодні завтра припинити роботу в усіх цехах. Просто звідти колонами вирушають до Національного музею і після урочистої панахиди проведуть Чапека в останню путь на Вишеградське кладовище. Уявляєш собі, Карел? Десятки тисяч людей за його труною! Десятки тисяч. Робітничий клас Праги знову виходить на площі, на вулиці!

Я дивлюся на збудженого Юліуса:

— Процесія через усе місто? Щось подібне до демонстрації?

Фучік своїм звичним жестом — тильною стороною долоні — потирає підборіддя:

— Саме так. Сьогодні Чапек з нами, а ми — з ним!

Мене також захоплює ця ідея:

— Чудово! Покажемо усім цим панам беранам та їхнім прихвостням, хто справжній хазяїн у країні!

Юліус пропонує негайно, просто звідси, з кафе «Манес», подзвонити до редакторів «Лідових новин», — адже вони прибрали до рук проведення похорону. Ми підходимо до автомата, я дзвоню. Відповідає давній приятель покійного — Рудольф Ілловський. Коротенько повідомляю про те, що казав Фучік.

— На жаль, нічого не вийде, панове, — розгублено мимрить Ілловський, — похорон з Національного музею заборонено.

— Хто заборонив? Чому?

— Земський уряд. Без будь-якої мотивації.

— І ви не протестуйте? Не домагаєтеся скасування?

— Що ми можемо вдіяти? — скиглив заступник шеф-редактора. — Офіційно й остаточно заборонено...

Я з серцем кидаю телефонну трубку. Фучік уже все зрозумів, слухаючи мої репліки. Він стоїть, зціпивши кулаки в кишенях. Його фіалкові очі повужчали від гніву. Круті циганкувати брови ще більше зійшлися на перенісці.

— У Пантеоні музею не знайшлося місця для тіла Карела Чапека? Чапека, найславнішого письменника країни! Нечувана річ! Зрештою, він був академіком...

— Зрозуміло, Юлек. Хочуть усе облагодити тишком-нишком.

— Хай їм чорт! Зрадили живого, тепер зраджують мертвого. Ні, це їм так не минеться!

Фучік, не виймаючи рук із кишень, розлючено ходить по залу, майже порожньому в цю пору дня. Нарешті знову зупиняється біля мене:

— Слухай, Карел. В мене ідея. Не можна з музею, будемо ховати з редакції.

— Тобто як — з редакції?

— Ти забув, що там у них на першому поверсі є виставочний зал видавництва? Зараз сповістимо заводи. Люди придуть туди.

— Гадаєш, ці добродії погодяться?

Юліус знижує плечима:

— А як вони зможуть викрутитись? Чапек до останнього дня був їхнім штатним працівником. Тим більш, що тут не доведеться просити дозволу у властей...

Ми вирішуємо, що вдруге дзвонити не варто, і я, нікого не попередивши, йду на переговори до редакції «Лідових новин».

Через годину повертаюсь. Юлек, тільки-но поглянувши на мене, одразу здогадується про все.

— Ні? І тут — ні?

— Ні. Обивателі, боягузи, нікчеми!

— Заспокойся. Що сказав Ілловський?

— Бачте, такий велелюдний похорон може ненароком перетворитись на стихійну антиуря-

дову демонстрацію. Комуністам, мовляв, утрачати нема чого, а добродії народні демократи в теперішній критичній ситуації не наслідують-ся взяти на себе моральну відповідальність за можливі наслідки...

— Я сам подзвоню цьому типові. Знаєш, чого вони найбільше бояться? Викликати невдоволення в Берліні!

Юлек рвучко знімає трубку, але примушує себе, перш ніж набрати номер, кілька секунд потримати її в руці. Він говорить дуже спокійно, переконує, доводить, апелює до елементарних людських почуттів та політичної прозорливості. Його смагляве обличчя пашисть, губи сіпаються, проте він ні разу не зривається, не лає цих полохливих міщан. Аби тільки розбурхати їх, аби пробудити бодай іскорку порядності...

— Ні, не лишилося в них нічого людського, — вражено, майже розгублено каже Фучік, повисивши трубку. — Чапеківі друзі бояться внести його мертве тіло до своєї редакції!

— Що ж нам діяти, Юлек?

— Не знаю, Карел, не знаю.

Фучік нервово курить сигарети одну по одній. Вогник сигарети, за старою тюремною звичкою, прикриває долонею.

— Похоронний церемоніал відбудеться в костюлі, на Вишеградському кладовищі. А що, коли всі ми підемо просто туди?

Я кивнув головою.

Так, нас не вдається відтіснити. Тисячі людей прийшли на кладовище. Від костюлу до могили несемо труну на плечах. Ярослав Кратохвіл, Курт Конрад, Йозеф Гора, Владислав Ванчур, Іван Секаніна, Юліус Фучік, Йозеф Чапек... Всі вони потім загинули в гестаповських катівнях, хто раніше, хто пізніше. У почесній варті біля труни славного письменника стоять його нові товариші по зброї. Ніхто з них цього похмурого сніговийного дня ще не знає, що станеться з ними; вони не знають, що одні проживуть лише кілька років, а дехто — лічені місяці. Ні друзі, ні родичі ніколи не придуть з квітами на їхні могили, бо навіть скромного горбочка чи бодай невеликої таблички не залишають там, де розстрілюють...

А поки що вони сповнені наснаги, життєлюбності. В січні тридцять дев'ятого року Юліус Фучік напише і надрукує (звичайно, під псевдонімом) два етюди: «Про що я думав над Чапековою могилою» та «Чапек живий і мертвий». В одному з них ми прочитаємо:

«В останні дні свого життя йому довелося вибиту шпату для самозахисту. Зробив це вперше, тим-то не дуже сміливо, але усвідомлюючи, що мусить так вчинити. Тоді-таки він збагнув, якої величезної ваги справа вирішується у цій повсякденній політичній боротьбі, котрої він завжди боявся і уникав. Йому не довелося боротися довго. Його спіткала смерть, якій легко було здолати людину, наполовину вже зацьковану гончачками ворогів.

Він помер. І ось парадокс — мертвий Карел Чапек став борцем. Той, хто сам себе старанно зображував як мирного садівника, став бойовим символом для тих, на кого він не уповав. Власне, це не парадокс. Усяку творчість, гідну життя, успадковують ті, що борються за свободу».

Я читав ці рядки і згадував, як уперше і водночас востаннє міцно потиснули один одному руки Чапек і Фучік у радянському посольстві. Зовсім різні люди, зовсім різні характери і темпераменти, різні життєві шляхи і різні вихідні точки... Але — «всяку творчість, гідну життя...» І парадокс перестав бути парадоксом.

ПАРОМОБІЛІ НА АВТОДРОМАХ

Як далі розвиватиметься автотransпорт? На чому працюватимуть двигуни — на бензині, чи, може, на змiну йому прийдуть електрика або ж атом? Подiбнi запитання виникають i у просто цiкавих людей, i у винахiдникiв, i в автомобiльних промисловцiв.

Що бiльше з'являється на вулицях мiст автомобiлiв iз «класичними» бензиновими двигунами, тим бiльше забруднюється атмосфера. Думка фахiвцiв наполегливо працює над тим, чи не можна звести до мiнiмуму кiлькiсть продуктiв внутрiшнього згорання в двигунах, i над тим, чи не можна взагалi перевести автомобiлi на живлення електроенергiєю. Поки що експериментальнi моделi електромобiлiв далекi вiд досконалостi: й акумулятори надто важкi, й електрозаряду вистачає ненадовго, i швидкiсть недостатня.

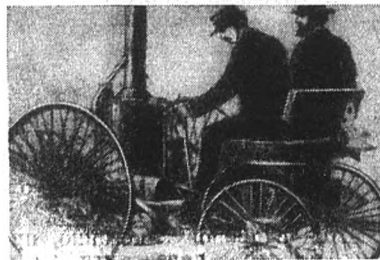
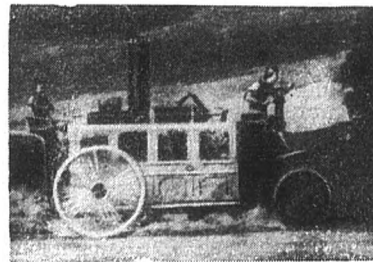
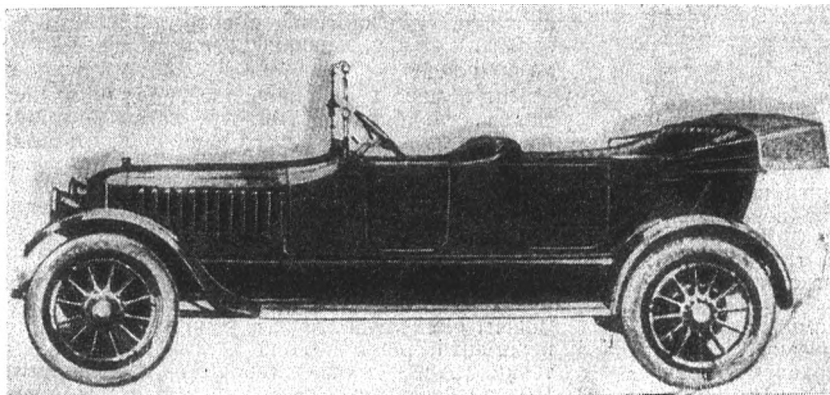
iснує й проект використання атомної енергiї. Уявіть собі на хвилинку автомобiль з мотором завбiльшки, скажiмо, з сiрникову коробку, але запасу «пального» в ньому буде на стiльки рокiв,

скiльки зможе витримати самий корпус автомашини. Чи не принадна перспектива?

iншi ж фахiвцi навпаки пропонують повернутися до звичайної пари, яка понад двiстi рокiв тому вiддала свою силу на потреби людини. Першi спроби в цiй галузi були зробленi ще на початку нашого столiття. Дехто наvть гадав, що паровi автомобiлi витiснять машини з двигунами внутрiшнього згорання, настiльки тодiшнi бензиновi мотори були незграбнi й малоефективнi. Так, у 1902 році в Нью-Йорку нараховувалося 909 автомашин, iз них 485 мали паровi двигуни.

У 1906 році сталася спортивна подiя, яка була трiумфом парових автомобiлiв. На автодромi Ормонд-бiч у Флоридi водiй Фред Марріот на машинi фiрми «Стенлі Стімер» обiгнав своїх конкурентiв, розвинувши швидкiсть 204,8 км на годину на дистанцiї в 2 милі. Паровий двигун виявився доскональшим за бензиновi мотори конкурентiв Марріо-

Автомобіль фірми «Стенлі Стімер» з паровим двигуном.

Такий вигляд мали першi безрейковi паровi екiпажi, створенi у 1801, 1824 i 1884 роках.

та. Минуло аж тринадцять рокiв, перш ніж цей рекорд швидкостi був побитий автомашиною, що працювала на бензинi.

Ще через рік Марріот збирався встановити новий рекорд на машинi з паровим двигуном. Автомобiль досяг швидкостi у 316 кiлометрiв, але випадково наїхав на камiнь, пiдскачив на 3 метри, пролетiв 25 метрiв у повітрі й розбився на друзки. Марріотовi пощастило залишитися в живих, i газети того часу жартували, що його автомобiль встановив також рекорд з швидкостi польоту на непристосованих для того апаратах.

У серединi двадцятих рокiв та сама фiрма «Стенлі Стімер» випустила паровий автомобiль, цiлком сучасний на вигляд i розрахований на 5 пасажирiв. Проте ця модель не витримала конкуренцiї з автомашинами Форда, котрi приводилися в дiю бензиновими двигунами. Адже на те, щоб «завести» паровий мотор, потрiбно було витратити пiвгодини часу! За цей час автомобiль з електричним запаленням мiг проїхати кiлька десят кiлометрiв.

i от через сорок рокiв пiсля випуску першого парового авто-

мобіля, про нього заговорили знову. Більше того, вже з'явилися його нові зразки.

Здавалося б, в наш час, коли зникають навіть останні паровози, паровий автомобіль виглядає дивним анахронізмом. Та, виявляється, справа стоїть не так вже й просто. Цілком можливо, паровий автомобіль і справді стане тієї «машиною майбутнього», що над нею все частіше замислюються конструктори, намагаючися розв'язати проблему очищення атмосфери від бензинових випарів. Новий тип автомобіля обговорювали навіть у сенаті США, причому за нього висловилося дванадцять із чотирнадцяти членів спеціальної комісії. Та й ті двоє, що були проти, виявилися зв'язаними із фірмами «Дженерал моторс» та «Форд». Комісія випробувала машини з паровими двигунами; дала свою санкцію на серійний випуск, а Пентагон навіть замовив фірмі «Термоелектрон компанії» першу серію парових автомобілів (зауважимо, що в США кожний новий винахід розглядають насамперед з погляду можливості використання його з воєнною метою).

Та компанія Форда не стала довго опиратися новому винаходу. Згадана «Термоелектрон компанії» вже одержала від неї субсидію в один мільйон доларів на проведення дальших дослідів над паровими двигунами, з тим, аби наслідки цих дослідів передати «Форду». Деякі типи нових двигунів передбачається використовувати також на тракторах і грузовиках.

Згодом стало відомо, що перші паромобілі випробовують саме на автодромах Форда. Таким чином, компанія, яка спробувала було опиратися запровадженню нового двигуна, починає капітулювати перед перспективою використання пари замість бензину.

Компанія Форда придбала у фірми «Брати Вільямс» також мо-

дель парового двигуна потужністю в 100 кінських сил. Цей двигун вмонтовано в машину, сконструйовану із скляного волокна. Вона може розвивати швидкість до 160 кілометрів на годину. Компанія «Дженерал моторс» теж не пасе задніх — і в свою чергу провадить експерименти з пародвигунами, причому незабаром має випробувати парові автомобілі вже не на автодромі, а на дорозі, що веде з Детройта до штату Каліфорнія.

Що ж являє собою сьогоднішній паровий двигун? Процес утворення пари триває в ньому лише 14 секунд, а зрушити з місця автомобіль і розвивати швидкість до 100 кілометрів на годину він здатний всього за десять секунд. Отже, головний недолік старого парового двигуна тепер повністю усунуто. Завдяки спеціальному пристрою відпрацьована пара надходить до конденсатора й звідти знову до парового котла, таким чином, поповнювати запас води в котлі треба не через кожні 100, як раніше, а через 1600 кілометрів. Паровий автомобіль не потребує коробки швидкостей, системи охолодження, вихлопної труби тощо, він набагато простіший за свою конструкцією. Пересувається дуже тихо, роботу двигуна ледве чути. Для підігрівання води можна використовувати будь-яке паливо, причому його витрати набагато менші, ніж у бензинових моторах, а міське повітря залишатиметься чисте.

Однак думки американських автомобільних фахівців не позначені однотайністю. Частина з них вважає, що ні Форд, ні «Дженерал моторс» все ж таки не підуть на цілковиту реконструкцію своїх заводів, бо це коштувало б мільярди доларів, тому паровим автомобілям не пощастить замінити машини з двигунами внутрішнього згорання. Отже, якою буде подальша доля парових автомобілів — покаже майбутнє.

На цьому цілком сучасному автомобілі компанії «Плімут» встановлено паровий двигун. Саме таку автотракторну випробовували американські сенатори.

СВОБОДА ДРУКУ. Сайгонський маріонетковий уряд скасував минулого року цензуру преси. Звісно, з цього приводу місцеві газети вчинили страшенний галас — ось, мовляв, який ми маємо «демократичний» устрій. Та й справді!.. Лише за короткий час існування «свободи друку» в Південному В'єтнамі було закрито 27 часописів. Останньою з них перестала виходити газета «Зан» («Народ»), кримінал якої полягав у тому, що вона насмілилася критикувати гатунок рису, закупленого урядом для сіви.

БУНТ ЛІТЕРАТОРІВ. Наприкінці минулого року шведські письменники на підставі рішення спілки вилучили із стокгольмських бібліотек 20 тонн своїх книжок. У такий спосіб 500 письменників висловили протест проти сміховинно низьких гонорарів, сплачуваних бібліотеками за користування книжками.

У Швеції існує порядок, за яким автор отримує від бібліотеки гонорар за свій твір. У переліку на наші гроші він становить... 10 копійок.

ПРОФЕСОРИ В КАСКАХ. Західнонімецький професор соціології Карл Еріх Борн звернувся до уряду з листом, в якому вимагає, щоб викладацькі берети й тоги були замінені на каски й спеціальні комбінезони. Свою вимогу професор мотивує тим, що під час лекцій деякі студенти часто закидають його тухлими яйцями. Раціоналізаторською пропозицією Борна зацікавилися також деякі політики ФРН.

АНГЛІЯ

Відома артистка театру і кіно Ванесса Редгрейв пробує нині свої сили і в кінодраматургії. Вона написала сценарій, дія якого відбувається в Італії часів Гарібальді. Сценарій цей схвалено, за ним буде зніматися фільм, в якому його авторка гратиме головну жіночу роль.

«Я вже давно мріяла про те, — каже Ванесса Редгрейв, — щоб написати роль для себе самої, забезпечити себе літературним матеріалом для створення образу жінки — сміливої, благородної, героїчної. І хоча мій фільм історичний, мені здається, що моя героїня матиме цілком сучасні риси. Мені дуже хочеться, щоб жінки нашої доби прагнули її наслідувати».

БРАЗИЛІЯ

Жоржі Амаду недавно закінчив свою двадцяту книжку — роман у трьох частинах про життя бразильців на зламі XIX і XX століть під назвою «Крамниця чудес».

Як повідомляє преса, 57-річний Амаду є одним з небагатьох бразильських письменників, що живуть літературною працею. Перший його твір — «Країна карнавалу» — вийшов, коли авторові було 18 років. Нині Амаду — член Бразильської Літературної академії. Його твори перекладені на 33 мови світу і видані величезними тиражами. Найбільше видавництво Сан-Паулу «Ліврарія Мартінс», яке купило право на видання всіх книжок Амаду, має намір видрукувати 100 000 примірників «Крамниці чудес». До речі, в Бразилії ще не було випадку, щоб перше видання книжки виходило таким тиражем.

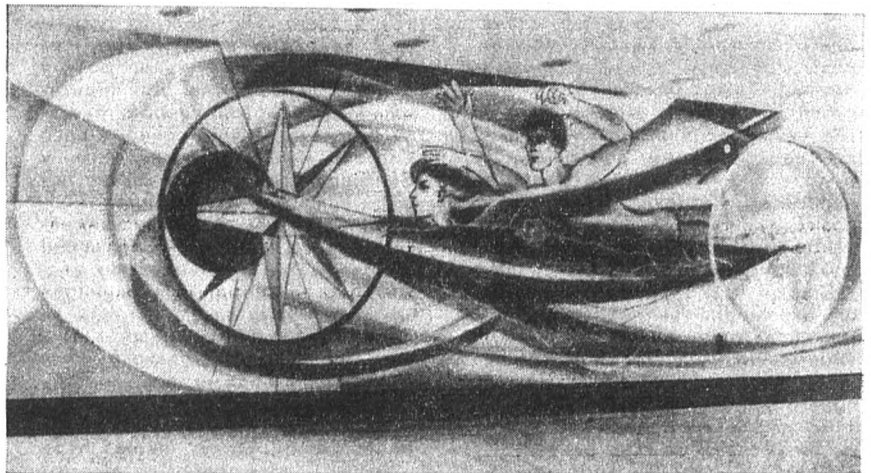
Дія роману відбувається в улюбленому штаті автора — Баїя. Головний герой тво-

МАЙСТРИ ДЕКОРАТИВНОГО ЖИВОПИСУ

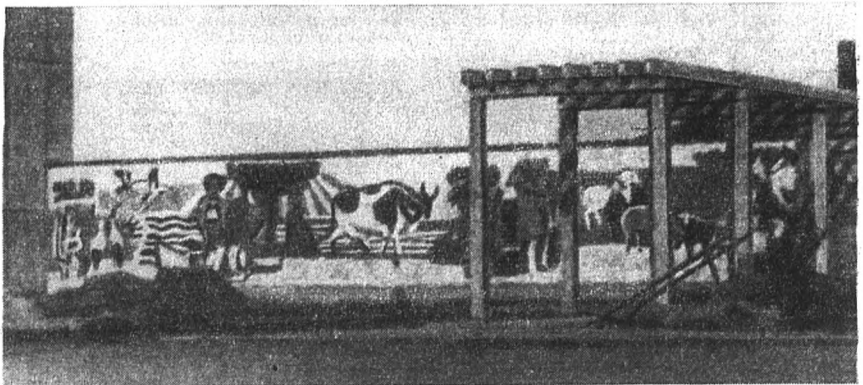
Митці Німецької Демократичної Республіки багато працюють у галузі декоративного оформлення великих інтер'єрів. Останнім часом було здійснено кілька дуже цікавих проєктів внутрішнього оформлення. До них належить робота Вальтера Вомацки — фрески в залах Міністер-

ства закордонних справ НДР. Серед них — «Людина — творець науки і техніки», «Людина в боротьбі за мир і солідарність народів», «Людина завоює космос».

У своїх творах Вальтер Вомацки прагнув відтворити в зримих, переконливих образах ставлення людини нового, соціалістичного суспільства до Всесвіту, який вона пізнає, до нового життя, нею створеного, до природи і культури, сучасної техніки і науки. Митець розповідає про величезні можливості нашого сучасника, показує, якою могутньою може бути людина-творець, людина-будівник, відкривач нових світів. Художник оспівує грандіозні звершення трударів — будівничих соціалізму.

Фреска «Людина завоює космос» у вестибюлі Міністерства закордонних справ Німецької Демократичної Республіки, Берлін.

Загальний вигляд мозаїчної стіни на заводі «Планета».

Ще один приклад вдалого вирішення декоративного оздоблення — мозаїчне панно Еріха Герінга і Франца Тіппеля, що прикрашає заводську стіну в Радебойле, поблизу Дрездена. Мозаїка, зроблена з природного кольорового каміння, вносить яскраву оптимістичну ноту в загальний вигляд заводського подвір'я. Поетично, з великою експресією зобра-

жено на цій настінній картині життя і працю трудівників села, яким призначена продукція заводу «Планета». Своєрідність матеріалу створює оригінальні ефекти, диктує, з одного боку, певну спрощеність малюнка, а з другого — чітку графічну виразність його. Цей твір є переконливим втіленням гасла: «Мистецтво — на родові».

«ЕСТЕТИКА» СУЧАСНОГО МОДЕРНІЗМУ

Критиці естетичних концепцій модернізму присвячена книга болгарського мистецтвознавця Димитра Аврамова «Естетика модернізму» (видавництво «Наука и изкуство», Софія, 1969). Автор використовує переважно факти сучасного живопису, але звертається і до модерністських творів у поезії та архітектурі.

Аналізуючи головний принцип модерністської естетики — «мистецтво для мистецтва», Аврамов прагне дати йому конкретно-історичну оцінку. Він переконливо показує, що проголошення цього принципу свідчило про бажання митців утекти від дійсності. Свого часу послідовники цього гасла

виступали проти естетики класицизму, боролися проти офіційних інституцій. Але, зазначає дослідник, «бунт уже перших представників «мистецтва для мистецтва» був формальний, позбавлений соціального змісту і тому неефективний... Він анітрохи не загрожував існуванню буржуазії, і вона, швидко зрозумівши це, перестала його боятися».

Цитуючи модерністів, автор послідовно розбиває всі їхні аргументи на захист цього напрямку, запозичені найчастіше з арсеналу суб'єктивно-ідеалістичної філософії.

Д. Аврамов простежує «еволюцію» модерністів, які відмовились від зображення природи, від сюжету взагалі і абсолютизували форму, символи. Крок за кроком він підводить читача до одного з головних висновків книги, а саме, що абстракціонізм — це природний і закономірний результат розвитку модернізму в мистецтві, який призводить до повної дегуманізації мистецтва.

Праця Димитра Аврамова є безперечним внеском у марксистську критику модерністської естетики.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕБЮТ

«В американській романістиці з'явилось нове ім'я, і це видатний дебют», — так висловився рецензент газети «Нью-Йорк Таймс» Томас Ларк з приводу виходу в світ книжки «Дефорд» молодого письменника Девіда Шеццлайна.

Герой книжки, літній столяр Лайл Дефорд, нащадок піонерів XVIII століття, доживає віку на невеличку пенсію в одному з містечок американського Заходу. На свої скромні заощадження він їде до Нью-Йорка ховати друга і в цьому велетенському людському муравлиську захворює. Дефорд лікується в міській клі-

ніці, а потім наймає дешеву кімнату неподалік від дільниці Бовері, щоб жити там, доки лікарі дозволять повернутися додому. Він оточений неробами, п'яницями й наркоманами, і йому дуже важко зберігати душевну рівновагу — «не хвилюватися», як наказували в лікарні.

«Це не спроба натуралістичного опису дна, — пише Ларк. — Панорама Бовері просто правдива. Тут є жебрацтво і бродяжництво, підлість і насильство, злиднені нічліжні доми, злочинські базари і те почуття безпеки, яке дає пляшка в кишені».

Шеццлайну зараз 33 роки. Замолоду він багато перебачив, мандруючи по різних районах Сполучених Штатів. Колав канави, був парашутистом, навчався в університеті, а тепер живе на невеличкому ранчо в Орегоні. На думку одного з рецензентів, «ця книжка є дзеркалом переживань самого автора».

ру — мулат Педру Арканью, який, покинувши вбогу батькову мазанку, стає славетним письменником. Правдиво, з великим співчуттям змальовує він життя і звичай своїх земляків, які залишили Африку, рятуючись від рабства, але на новій батьківщині не знайшли ні спокою, ні добробуту.

НДР

При Веймарському музеї «Шлосмузеум» відкрито найбільшу в НДР реставраційну майстерню. Кращі фахівці оброблятимуть тут найцінніші експонати музеїв і картинних галерей республіки, здійснюватимуть відповідні профілактичні заходи, реставруватимуть твори видатних майстрів минулого.

ПОЛЬЩА

Шоста загальнопольська виставка графіки була відкрита у великому варшавському виставочному залі «Захента».

На виставці експонувалося понад триста творів — дереворитів, гравюр на металі та ін.

Провідна тема виставки — людина і життя.

Варшавське художнє і кінематографічне видавництво готує до друку монографії про відомих режисерів: «Годар» Конрада Еберхардта, «Курсава» Аліції Хельман, «Антоніоні» Галіни Копницької.

«Нові нариси про польські фільми» підготував Болеслав Михалек.

Твори про відомих діячів вітчизняної та зарубіжної кінематографії мають велику популярність у польського читача.

CSA

В нью-йоркському музеї Сучасного мистецтва відбувся перегляд найвидатніших фільмів в історії світової кінематографії.

Серед показаних кінострічок, — близько п'ятдесяти радянських фільмів. Це — «Панцерник Потьомкін» та «Іван Грозний» Ейзенштейна, «Земля» і «Арсенал» Довженка, «Буря над Азією» Пудовкіна, «Симфонія Донбасу» Вертова та ін.

Перегляд викликав великий інтерес громадськості.

Веслав Голас (Томек Черешняк) та Вітольд Перкош (шофер Вішура).

— Телефільм «Чотири танкісти і собака» продовжено на прохання мільйонів глядачів, — розповідає Януш Пшимановський. — Тільки з Радянського Союзу я одержав понад 10 тисяч листів, в яких вони просять мене розповісти, що сталося далі з моїми героями, і навіть пропонують свої версії, наприклад, таку: Маруся і Янек одружуються, їдуть до якогось нового міста, вчаться в медичному інституті і т. д. Дехто надсилав нам цікаві пісні воєнних років, чотири з них я використав у «Танкістах».

Я не згоден з тими, хто пояснює успіх мого фільму його пригодницьким характером. Я вважаю його народною баладою. У ньому немає нічого вигаданого. Біографії моїх героїв — це 227 біографій знайомих мені людей, товаришів по зброї, з якими я дійшов до Ельби. Тому й трапляються випадки, коли, подивившись фільм або прочитавши книжку, люди ототожнюють свою долю з долею моїх героїв. Цікавим з цього погляду був один лист із Радянського Союзу. В місті Павлограді живе товариш Павло Мішура. Він колишній командир 1-го танкового полку, який брав участь у боях під

ТАНКІСТИ

ЗНОВУ В СТРОЮ

Варшавське Старе Място, найдавніша частина польської столиці з прегарними середньовічними будинками. В одному з них мешкають Януш і Марія Пшимановські, автори популярної книжки «Чотири танкісти і собака» та сценарію одноіменного телевізійного фільму.

Ми сидимо в їх невеличкій квартирі. Полиці книжкових шаф заставлені перекладами цієї повісті на російську, українську, литовську, чеську, словацьку, болгарську, німецьку мови. Незабаром вона вийде грузинською і латиською мовами. Тиражі видань досягають справді астрономічних цифр. Нам приємно почути від письменника, що перший переклад цього твору був зроблений в Україні.

Полковник Війська Польського Януш Пшимановський пройшов нелегкий життєвий шлях. Сімнадцятилітнім юнаком у вересні 1939 року добровільно вступив в армію, щоб захищати свою батьківщину від фашистів. Потім він — снайпер Радянської Армії, командир дивізіону Першої армії Війська Польського, з яким дійшов до Берліна й Ельби.

Януш Пшимановський — автор дев'ятнадцяти книжок, перша з яких, «Командири», була надрукована в 1950 році. Та найбільшу

популярність здобули «Чотири танкісти і собака», чому особливо сприяло створення телевізійного фільму.

Перші вісім серій, показані і у нас, полюбилися радянському глядачеві, бо герої близькі всім, хто пережив війну. Незабаром на голубих екранах демонструватимуться ще тринадцять серій цього фільму. Як же склалася доля наших давніх знайомих у цих нових серіях? В дуже короткому переказі зміст їх такий: екіпаж танка в складі Першої армії Війська Польського бере участь у форсуванні Одери і битві за Берлін. Місце загиблого Ольгерда займає Янек Кос, тому перша частина багатосерійного фільму і називається «Заміна». Зустрівши перемогу біля Бранденбурзької брами друзі повертаються додому... Цікавий один з епізодів нового фільму: екіпаж «Рудого» потрапляє в полон до гітлерівців. Урятуватися танкістам допомагає капітан Клоос — польський розвідник, що працює в тилу ворога, герой іншої популярної телеповісті Я. Пшимановського — «Ставка, більша за життя».

Леніно. В листі до мене він пише, що, переглянувши фільм, впізнав в екіпажі «Рудого» своїх танкістів. А один колишній танкіст вва-

Радянський актор Юрій Веллявський грає в фільмі капітана Павлова.

жає, що під ім'ям Янека Коса змальований його загиблий товариш, капрал Війська Польського Станіслав Жешутек, матір якого вдалося розшукати після перегляду фільму.

У «Чотирьох танкістах» я хотів дати типові біографії багатьох поляків, показати бойовий шлях моїх співвітчизників у боротьбі за свободу і незалежність батьківщини.

Письменник своєю працею зробив неабиякий внесок у справу виховання підростаючого покоління Народної Польщі. «Клуби танкістів», а їх у країні зараз налічується понад 13 тисяч, об'єднали близько 60 тисяч дітей і стали своєрідною школою виховання в них почуття патріотизму, мужності, любові до радянських солдатів, які разом з польськими воїнами визволили їхню батьківщину від ворога.

Величезною армією «танкістів» керує редакція молодіжних передач Варшавської студії телебачення. Всі члени клубів мають спеціальні посвідчення. В різних кутках країни і за кордоном вони відшукали тисячі воїнів, що боролися за визволення Польщі в танкових частинах.

Щотижня по варшавському телебаченню транслюються засідання «Клубу танкістів», на яких юнаки і дівчата одержують нові завдання: допомогти колишнім бійцям — нині пенсіонерам, інвалідам війни, написати історію визволення свого міста Радянською Армією і частинами Війська Польського тощо.

Відбулися сотні зустрічей акторів і Шарика з глядачами майже по всій Польщі, і в прикордонних районах Радянського Союзу.

— На все життя запам'ятається наше перебування в Бресті, — розповідає письменник. — Зустрічати нас вийшли 30 тисяч мешканців міста і його околиць. Не обійшлося і без курйозів. Актор «Театру Польського», який грає сержанта Черноусова, після зустрічі, переодягшись у цивільне вбрання, вийшов на вулицю. Та не встиг пройти і кілька кварталів, як його впізнали діти й почали вигукувати: «Черноусов з «Рудого»!»

Час минає. Старіють люди, постарів і Шарик. Він і далі знімається, але в різних трюкових номерах його вже замінює дублер — Атак, достеменно схожий на свого «старшого друга».

На жаль, я не маю змоги відповісти на всі листи, що надходять до мене з багатьох республік вашої несеяжної країни. Буду дуже радий, якщо радянським глядачам сподобаються нові тринадцять серій. Вважатиму це для себе за найбільшу нагороду.

Інтер'ю брали

М. ВЛАДКО-РЕКУН

Януш і Марія Пішмановські з акторами Я. Гайосом (Янек) та В. Прессом (Григорій).

Пола Ракса (Маруся) і Януш Гайос (Янек) біля Одеру.

наречена Гонората, Крафтувна (Гонората, Кустліка Печки) і Шарик.

ТАНЗАНІЯ

У Дар-ес-Саламі проведено кінофестиваль фільмів соціалістичних країн. Пишучи про цю визначну культурну подію, газета «Ухуру» відзначає, що молоді кінемистецтва країни робить свої перші кроки при активній допомозі досвідчених кіномитців, зокрема з Німечької. Демократичної Республіки. Майбутні режисери і оператори Танзанії навчаються нині у спеціальних учбових закладах Москви і Берліна, набувають там знань і досвіду. «Фестиваль», — пише «Ухуру», — це один із прикладів дружби з кіномитцями країн, які щиро допомагають створювати нашу національну кінематографію».

ФРАНЦІЯ

«Ленінізм і сучасна боротьба ідей» — під таким девізом у «Новому університеті» в Парижі було прочитано цикл лекцій і проведено наукову конференцію, присвячену 100-річчю з дня народження вождя пролетарської революції.

Університет заснувала Французька комуністична партія в 1932 році для пропаганди ідей марксизму-ленінізму серед трудящих, студентської молоді та прогресивної інтелігенції країни. Директор цього учбового закладу О. Дюмекс заявив, що творча спадщина В. І. Леніна має виняткове значення для нашої епохи і тому пропаганда ідей Ілліча — головне завдання «Нового університету».

Катрін Денев — одна з найпопулярніших французьких кіноантрис молодшого покоління — знімається в головній ролі у фільмі видатного іспанського режисера Луїса Бунюеля «Трістана».

Катрін Денев.

РОЗМОВА З КАРЕЛОМ ПЛІЦКОЮ

Карел Пліцка — один з видатних діячів чехословацької культури. Наприкінці минулого року він відзначив своє 75-річчя. Кореспондент журналу «Квети» поставив йому ряд запитань.

— Пане професоре, вас знають як збирача народних пісень і казок, диригента, скрипаля і віолончеліста, музикознавця, письменника, фотографа і кінодокументаліста. Яку з цих своїх професій ви вважаєте основною?

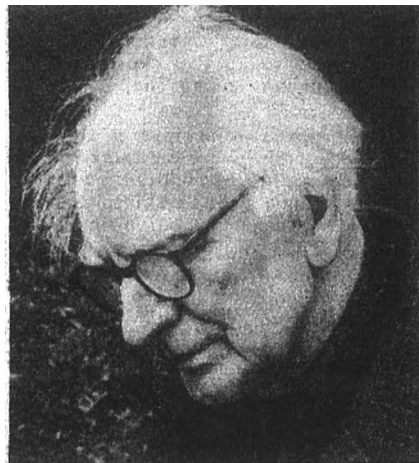
— Ви перелічили стільки спеціальностей, що це може викликати недовіру. Але, знаєте, кожна з них і досі на якийсь час стає для мене основною. Втім, якби я знову мав розпочати свій шлях, то присвятив би його тільки музиці. Вона дає мені найбільше натхнення і радість. Я кохався в музиці все своє життя, і вона впливала на всі мої професії.

— Ваші альбоми «Прага в фотографіях», «Празький Град», «Влтава», «Словаччина», «Злата брана» відомі всім. Як ви стали фотографом?

— Я фотографую з восьми років. Перші апарати робив сам із бляхи, з коробок від сигар. Об'єкти? Збільшувальне скло...

— Що ви робите з найбільшою охотою?

— Багато чого. Тішу себе думкою, що розумію людей, а люди — мене. Якщо моя робота була успішна і мала якусь вартість, то тільки тому, що мене наснажувала любов і дові-

Карел Пліцка.

р'я до людей. Так виник, наприклад, фільм «Земля співає». (Цю кінокартину в 1958 році названо серед 10 найвидатніших документальних стрічок світу.) Я ніколи не брався до роботи, яка мене не хвилювала і не захоплювала.

— Чи є у вас почуття якогось «боргу», чи є ще щось таке, що ви поклали собі неодмінно зробити?

— Своїм найбільшим «боргом» я вважаю підготовку збірки народних пісень і казок. Це телер головна справа мого життя.

— Які зі своїх творів ви найбільше любите?

— Я відповім, як мати, коли її питають, кого зі своїх дітей вона любить найбільше. Я люблю всі свої фотороботи. Але найбільше, мабуть, фільм «Земля співає». В ньому поєднуються мистецтво образотворче з музичним, режисура з роботою оператора.

ЩО ПРОПОНУЄ РАУШЕНБЕРГ?

На недавньому бієннале у Венеції вищою нагородою відзначено працю найпопулярнішого на Заході представника поп-арту — Раушенберга. Відомий французький поет і літературний критик Ален Боске в своїй новій книзі «Несправедливості» пише з приводу цієї нагороди:

«Присудження Раушенбергу такої високої премії навіть у наш божевільний час — факт ганебний. Коли аналізуєш його, то мимоволі на думку спадає запитання: чи зможе ми-

стецтво Заходу взагалі видужати після цього? Важко не побачити в цій премії зневагу до всього того, що досі ще вважається цариною гармонії, серйозних творчих шукань, естетичних та художніх цінностей. Цей офіційний тріумф поп-арту є актом капітуляції. Якби це була примха чи просто дивацтво, то їх можна було б пояснити загальною втомою, нудьгою. Але в даному разі йдеться про щось зовсім інше. Це — старанно підготовлена змова, мета якої — дискредитувати в мистецтві все чисте й святе. Це, далі, зневажання справжнього мистецтва, яке не терпить вихваток та ексцесів, організованих будь-ким та будь-де в ім'я безвідповідальної свободи.

Можливо, Раушенберг і К⁰ мають юридичне право пропагувати свої витвори. Але те, чим вони пишуться сьогодні, дадаїсти робили сорок

років тому куди краще, а головне — хитро примруживши око, з глибоким почуттям гумору. Безперечно, митець має право на шукання і пов'язані з ним ризик та експеримент, бо без цього мистецтво не розвивалося б. Але адепти поп-арту далекі від цієї високої мети. Вони нічим не ризикують і нічого не шукають, вони не вносять нічого, крім голого заперечення. Кажуть, ніби поп-арт — це мистецький протест, виклик просякнутому прагматизмом американ-

ському суспільству. Та навіть коли воно й справді так — то що пропонують раушенберги натомість? Анічогісінько! Вони просто глузують з усіх досягнень людських і насміхаються з самої людини. Їм ніщо не дороге — ні речі, ані люди! Захоплення дитячим белькотом поп-арту може в певних колах вважатися ознакою доброго тону, але куди гірше те, що він здобуває собі права громадянства, і де — в місті, в якому творив Веронезе!»

НІЯКИХ КОМПРОМІСІВ!

Еріх Марія Ремарк погодився виступити в телевізійному фільмі, присвяченому його життєвому і творчому шляху. Але він висунув одну умо-

ву: постановники мають погодити з ним сценарій майбутнього фільму.

В зв'язку з цим уже виникли перші труднощі. Письменник вимагає, щоб фільм мав гостро антифашистську спрямованість і вже зробив у першому варіанті дикторського тексту численні виправлення, з якими не погоджується дирекція Баварського телебачення.

Ремарк твердо заявив, що не піде на жодні компроміси.

СЛОВНИК ГЛУПОТИ...

Французькі письменники Гі Бештель і Жан-Клод Кар'єр чотирнадцять років працювали над складанням словника «Дурниці й помилкові судження». За їхнім власним свідченням, вони читали на день по кілька книжок і дібрали загалом 6 тисяч висловлювань у найрізноманітніших питаннях, з яких до словника увійшли лише 2500. Упорядники вважають, що помилки, хибні міркування і дурниці допомагають вивчати епоху, її звичаї та смаки. Історія посміялася з авторів цих «афоризмів». Ось кілька прикладів, що стосуються літератури і мистецтва:

Про Бомарше:

З приводу «Весілля Фігаро»: «Це огидна річ. Її ніколи не гратимуть».

(Людвік XVI).

Про Вольтера:

«Найбільше дивують мене не його книжки, а те, що вони знаходять численних читачів і шанувальників серед людей, які претендують на дотепність».

(Абат Гійом, 1759 р.).

Про Бодлера:

«Що то за суспільство і що то за література, які вважають Шарля Бодлера своїм поетом?»

(А. де Понмартін, «Огляд двох світів», 1861 р.).

«Дуже поганий поет, який залишив нам чудову критику».

(Моріс Леблан, «Огляд любителів природи», 1900 р.).

Про Берліоза:

«Пан Берліоз не має жодних музичних ідей, та коли навіть якась і прийде йому в голову, він не здатний її використати».

(Поль Скудо, «Музична критика і література», 1850 р.).

Про Бетховена:

«У Дев'ятій симфонії я бачу ще один доказ того, що Бетховен цілком позбавлений естетичної уяви і почуття прекрасного».

(Луї Спор, 1861 р.).

Про Мольєра:

«Мольєр мусить одмовитись від жаргону й варваризмів і писати правильною французькою мовою».

(Жан де Лабрюєр, 1669 р.).

Про Золя:

«Цей порнограф Золя...»

(Жібіє, «Тижневий огляд», 1909 р.).

«Що можна знайти в книжках Золя, крім жахливої мови і соромітних подробиць».

(Антуан Лапорт, «Золя проти Золя», 1896 р.).

Про Шекспіра:

«Шекспір абсолютно непереконаливий».

(Джон Драйзер, 1631—1700).

Про Данте:

«Усе гарне в цьому химерному творі («Божествена комедія») — від християнства, все погане — від епохи й несмаку авторського».

(Франсуа-Рене де Шатобріан, «Геній християнства», 1802 р.).

Про Сезанна:

«Перед його картинами не можна простояти і десяти хвилин, не відчувши приступу морської хвороби».

(Барбуйот, газета «Спортсмен»).

Літературне об'єднання «Група 61» провело в Дортмунді свої чергові збори, присвятивши їх темі «Робітництво у літературі». Перед тим об'єднання, до якого входять письменники-робітники, провело конкурс на найкращий твір — оповідання чи нарис — про життя промислових робітників. Преса відзначає, що завдяки зусиллям таких письменників, як Макс фон дер Грюн, Еріка Рунге, Гюнтер Вальраф та інші, «Група 61» переборює вплив буржуазної критики, даючи відсіч її намаганням змінити курс цього літературного об'єднання. І збори, як і наслідки конкурсу, підтвердили, що в діяльності «Групи 61» беруть верх засади, на яких вона свого часу створювалася: залучення робітників до літературної творчості, підтримка робітничих літератур, популяризація робітничої тематики.

«Ми позбавлені тепер єдиного друкованого органу, який дозволяв собі розглядати проблеми кіномистецтва не з точки зору інтересів продюсерів або офіційних урядових кіл. Кінокритиці, що керується іншими інтересами, просто кажучи, затулила рота...»

Такими словами починається заява, яку підписали режисери Александер Клуге, Едгар Райц, кілька відомих акторів і критиків. Вони зробили її в зв'язку із зміною керівництва журналу «Фільм». Реакційна преса ФРН давно вже називала цей журнал «притулком лівих, антиурядових елементів», вела проти його головного редактора Вернера Клісса і провідних співробітників провокаційну кампанію. І от тепер група кінопідприємців, скориставшись скрутним фінансовим становищем журналу «Фільм», купила його. Першим актом нових власників цього видання було звільнення з посади Вернера Клісса і проголошення «нового курсу» журналу.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

Режисер Карел Земан, автор короткометражних сатиричних кіноскетчів з постійним героєм Проуконом, маріонеточних фільмів і фантастичних мальованих стрічок («Подорож у первісну епоху», «Тасмания острова Бек-Кап» та ін.), розпочав зйомки фільму «На кометі», в основу якого покладений твір Жюльє Верна «Гектор Сервадак».

Пам'ятник Фредерику Шопену роботи скульптора Юзефа Гославського, відкритий 1988 р. у Желязовій Воли.

далі частіше послухати серйозну музику приходила молодь.

Розвиткові музичних смаків, а також виявленню нових талановитих виконавців сприяли міжнародні конкурси, що відбуваються в Польщі. Один з них — конкурс імені Шопена, який проводиться ще з довоєнних часів, — регулярно збирає найкращих інтерпретаторів творів геніального польського композитора. Другий — «Варшавська осінь» — нині став уже подією світового масштабу, він відіграє неабияку роль у міжнародному культурному житті.

Серед плеяди композиторів, що виступили в повоєнні роки, багато дуже цікавих, яскравих талантів. Високий професіоналізм поєднується в них з живим інтересом до проблем сучасної музичної мови й естетики, а глибина емоційного змісту — з багатством і виразністю мелодизму. Ці риси зумовили величезну популярність їхніх творів у всьому світі і дали право говорити про польську школу в сучасній музиці.

Це, звичайно, аж ніяк не значить, що творчість польських композиторів знеособлена й одноманітна. У кожного з них своя індивідуальність і своє творче кредо. В розвитку музики за останнє 25-річчя ясно визначилися два етапи. До 1957 року більшість митців працюва-

МУЗИКА ДЛЯ ВСІХ

ТАДЕУШ РОЄК

Ніколи ще польська музична культура не переживала такого розквіту, як за останні двадцять п'ять років. Скільки зроблено за цей час, скільки з'явилося нових імен, яскравих, самобутніх талантів — і композиторів, і віртуозів-виконавців!

Музичні заклади буржуазної Польщі можна було полічити на пальцях однієї руки. Нині кілька десятків державних установ організують концерти, оперні та балетні вистави. Після війни гаслом дня став поширення музичної культури. Вперше в історії нашого народу користатися з неї і брати участь в її творенні дістали змогу всі класи суспільства. Але в той час широкий загал ще не був підготовлений до сприймання творів, що їх пропонували йому композитори. Треба було поступово вихо-

увати маси, прищеплювати їм смак до хорошої музики, привчати ходити на концерти тощо. В цей період митці звертаються до народних традицій, зокрема, до фольклору, щоб від знайомих мелодій слухач міг перейти до складніших творів.

Отже, з гасла «музика для всіх» випливало подвійне завдання: з одного боку — пропаганда найвищих зразків музичного мистецтва, з другого — прилучення до музичної культури найширших кіл громадськості. Робота у цих двох напрямках дала добрі результати. Концертні зали по всіх містах були заповнені, з'явилася нова, раніше небачена тут публіка, де-

ла в стилі, який бере початок від класиків нашого століття — Бартока, Прокоф'єва, Стравінського, Хіндемита. З часом вони дедалі більше почали використовувати нові виразні засоби, а це знаменувало вже перехід до другого етапу. Таку зміну стилю можна помітити і в представників старшого покоління митців, навіть у тих, чия творча обличчя сформувалося давно.

Назвемо декого з них.

Болеслав Шабельський (народився 1896 р.) — один з найстаріших сучасних польських композиторів, вихователі багатьох митців молодшого покоління. Всім його творам властива надзвичайна експресивність.

Артур Малявський (1904—1957) часто звертався до фольк-

лору, великого значення надавав гармонійності звучання, і твори його завжди відзначаються милозвучністю.

Гражина Бацевич (1913—1967) ще багато років тому здобула славу знаменитішої композиторки світу. В її творчості важко знайти якісь специфічно жіночі риси. Їй притаманна нестримна, часом аж шалена енергія, гострота звучання і ритміки, а передусім — висока професіональна майстерність.

Вітольд Лютославський (народився 1913 року) — один з найвидатніших сучасних композиторів, лауреат державних і міжнародних премій. Він пройшов складну творчу еволюцію, зберігши, однак, у кожній своїй речі характерні для нього риси: яскравість звучання, витонченість модуляцій, смак та елегантність, блискотливі каскади звуків. Ранній період творчості Лютославського позначений впливом Равеля, Прокоф'єва, Стравинського, потім митець захопився оригінальною стилізацією фольклору.

З-поміж наймолодшого покоління композиторів вирізняється 37-річний Кшиштоф Пендерецький, у творчості якого поєднуються смілива новизна стилю і надзвичайна винахідливість у галузі звучання. Його новаторство найяскравіше виявляється у використанні струнних інструментів — застосовуючи нові прийоми гри, він добивається незвичайних звукових ефектів. Особливо великий успіх мав його твір під назвою «Жертвам Хіросіми» — скорботна елегія для 52 струнних інструментів».

У повсякденне 25-річчя надзвичайно популярною стала в Польщі старовинна музика, або як її називають по-латинському, *musica antiqua*. Інтерес до неї величезний. Ентузіасти розшукують все нові й нові пам'ятки, якими польські музикознавці заповнюють прогалини в історії музичного життя Польщі минулих віків. Виникли колективи, що спеціалізуються виключно на виконанні стародавніх творів. Більшість музикантів у них грає на справжніх старовинних інструментах, що, певна річ, вимагає спеціального навчання. Найбільші заслуги на ниві популяризації давньої музики мають два колективи — «Мадригалісти» і капела старовинної музики міста Відгоч.

Із старовинною музикою тісно пов'язане хорове мистецтво, яке має в Польщі багатовікову традицію. В цій галузі також досягнуто великих успіхів. Незважаючи на те, що багато культурних цінностей загинуло під час війни, ми можемо по-

хвалитися різноманітною літературою для багатоголосного хору, найдавніші зразки якої належать до XIV століття. Пишуть для хору й сучасні композитори. Тож не дивно, що в Польщі багато прихильників хорового співу, об'єднаних у численні професіональні та аматорські колективи. З-поміж професіональних співочих колективів вирізняються своєю майстерністю і багатством репертуару хори Познанської філармонії, «Філармонії народової», а також вроцлавського і краківського радіо. Успішно виступає мішаний хлоп'ячий і чоловічий хор Познанської філармонії під керівництвом Стефана Стулгросша. Завдяки своїй музичальності, технічній досконалості і чудовому звучанню цей колектив справедливо вважається одним з найкращих хорів такого типу в Європі.

Інтерес до старовинної польської музики пояснюється не тільки захопленням історією та прагненням призбирувати культурні скарби. Після довгих років приниження, після кривавої боротьби за саме існування нації, у зверненні до музики була і туга за красою. З таким же запалом ми відроджували з попелу воєнних пожарів пам'ятки своєї культури.

Не всі, мабуть, розуміли, яку велику патріотичну роль відіграла музика в боротьбі поляків за визволення. Недавно в одному з польських історичних часописів з'явилася стаття відомого музикознавця Зофії Лісси. Авторка нагадує, що на велику роль музики в громадському житті ще в стародавні часи вказували Арістотель і Платон. Так, Платон у своїх діалогах

говорив про потребу музичної освіти для молоді, вбачаючи у музиці засіб виховання мужності в наступних поколіннях.

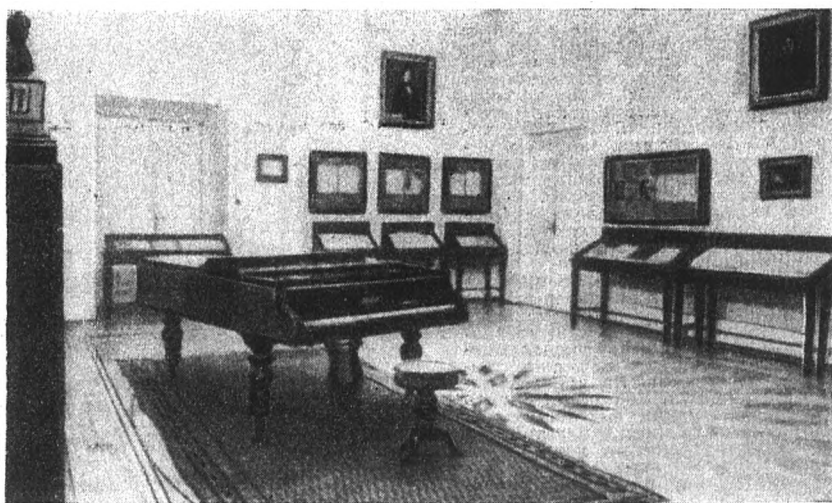
І в історії польського народу музика відіграла важливу політичну роль. Недарма гітлерівські окупанти заборонили виконувати твори Шопена.

Музика Шопена разом з творами наших геніальних поетів зайняла гідне місце в пантеоні національної слави. І перед митцями постало завдання величезної ваги. Визначний польський композитор Кароль Шимановський писав: «Шопен — геній, але мова Шопена була мовою доби, ХХ же вік вимагає іншого стилю, такого ж глибоко національного і водночас такого ж новаторського, яким був свого часу стиль Шопена».

Творчість самого Шимановського була могутнім виплеском польської музики яскраво виявленого національного характеру. Водночас він використовував найновіші досягнення в галузі композиторської техніки і вказав своїм наступникам напрямки дальших мистецьких шукань. В Народній Польщі його заклик творити національне мистецтво знайшов широкий відгук серед композиторів.

Мистецтво, зв'язане з життям, відбиває в собі його сучасні форми і тенденції, воно повинно черпати нетлінні багатства із скарбниці вселюдської культури і, надаючи їм національної форми, робити їх здобутком свого народу. Тільки таке мистецтво може виконати своє завдання — формувати свідомість молоді і виховувати мужність у наступних поколіннях.

Зал музею в Товаристві ім. Ф. Шопена, де зберігається останній рояль композитора.

МОНГОЛИ.

Аеропорт від столиці далечень-но, але на нас чекає машина, і після теплого привітання монгольських колег ми швидко їдемо в місто. Величні гори височать обабіч шосе, їх чіткі силуети дуже прикрашають краєвид. Улан-Батор лежить у широкій положистій долині між двома горами, на висоті 1300 метрів над рівнем моря. Рух на дорозі щодалі жвавішає, люди, гурти худоби, легкові й вантажні машини прямують до міста. Одяг монголів — червоно-брунатний, темно-зелений і темно-синій — гарно контрастує з білим і ясно-блакитним кольором будинків. На кожному кроці впадають в око прикмети нового життя. Поряд із старими будівлями стоять сучасні висотні споруди та численні школи. Своєрідного колориту місту надають пагоди. Ці храми нині перетворено на музеї, де зберігаються скарби національної культури. Золоті статуї Будди і казково-барвисті аплікації прикрашають приміщення.

З висот над Улан-Батором розгортається чудовий краєвид аж до далених гірських масивів на південному сході. Темними, майже грізними здаються круті схили з похмурими лісами. Ближче лежать круглі яскраво-зелені пагорби. На них величезними літерами викладено з каміння гасла, які закликають до миру і прогресу, до будівництва нового життя.

Десять за 400 кілометрів від Улан-Батора розташована колишня резиденція Чингісхана. Автомашина тут єдиний засіб пересування, а дорога вимагає від водія віртуозності. Треба переправлятися через річки і струмки, підніматися високо в гори. Всюди, куди не кинеш оком, степова трава та кам'яні пагорби, тільки де-не-де трапляється гай чи купка дерев. Серед степу ми бачимо караванні шляхи і зустрічаємо навантажених зерном та бурдюками верблюдів, «посланців Гобі».

Іхати довелося мало не цілу добу, поки, нарешті, попереду показався Хар-Хорин. Селище простяглося біля підніжжя Хангаю, західна частина якого утворює монгольський Алтай. Сюди вже прийшла рання зима. На дорогах панує жвавий рух. Вершини сидять на своїх прудких маленьких конях, якихось боком, у багатьох на руках тепло закутані діти. Сонце сідає, і близькі гори, що нагадують театральну декорацию, спала-

хують у його темно-червоному промінні.

Незабутнє враження справила подорож у східні райони країни. Досі стоять перед очима чудові краєвиди, далекі гірські пасма з химерними сніжними ніжно-блакитного і світло-жовтого кольору. Ми бачили кілька великих селищ, збудованих поблизу вугільних шахт. Механізми для добування вугілля тут радянського виробництва, такі самі, як у Донбасі. Побувавши на шахті, ми знову поїхали в степ, щоб познайомитися з мешканцями юрт — скотарями. Високий на зріст привітний монгол почаствував нас нумисом. Біля юрт стоять двоколісні дерев'яні візки, якими монголи перевозять свої оселі, шукаючи нові пасовиська. Віддалік пасуться спутані довгими мотузками степові коні. Потім ми відвідали місце, де рядами стоять стародавні дуже цікаві кам'яні скульптури, котрим уже понад дві тисячі років. Так і не з'ясовано, яке було їх призначення: культове чи географічне. Ці фігури дуже пластичні і нагадують своїми формами романтичний стиль європейської скульптури.

Далекі гори присуваються все ближче, лише кілька пагорбів відділяють нас від них. І раптом перед нами розкривається неповторно прекрасна, глибока і дуже широка долина. Велетенський листяний ліс аж горить осіннім золотом. Рослинність тут така багата, що мимоволі забуваєш про

Караван на відпочинку.

суворість степового ландшафту. Маленькі чарівні пагоди в оточенні дерев нагадують стародавні східні рисунки тушшю. Блищить проти сонця яскраво-синя річка Тола, яка утворює тут чотири рукави, всі барви в прозорому повітрі на диво інтенсивні. Саме тут містяться літні табори монгольських піонерів. Яка щаслива монгольська молодь, що може відпочивати серед цієї чудової природи!

То був неначе завершальний акорд подорожі, такої багатогранної враження, а надто для мене як художника.

Переклад з німецької

На околицях Улан-Батора.

М. РИЛЬСЬКИЙ

І ФРАНЦУЗЬКА КЛАСИЧНА ДРАМА

З кінця двадцятих до середини сорокових років М. Рильський переклав найкращі п'єси п'яťох французьких авторів: трьох класицистів — Корнеля, Расіна й Мольєра та двох поетів минулого століття — В. Гюґо і Е. Ростана.

В. Гюґо приваблював Рильського революційно-демократичними мотивами. Ще в збірці «Крізь бурю й сніг» (1925 р.) молодий український поет оспівав красу його героїні Есмеральди з роману «Собор Паризької богоматері». У 1927 — 28 рр. він перекладає для театру «Березіль» трагікомедію могутнього романтика «Король бавиться». Згодом поет вертається до цієї п'єси, готуючи її до друку, перекладає ще одну драму того ж автора — «Ернані» і в 1931 р. видає їх окремою книжкою.

Рильський ставив перед собою завдання добитися звучного діалога, плинного потоку сценічної мови.

В оригіналі обидві п'єси написані олександрійським віршем. Перекладач обрав білий п'ятистопний ямб і свій вибір вмотивував так: «...відійшовши від однієї риси оригіналу, мені поталанило краще віддати інші стилістичні риси властивості...» Він відмовився від рими й зробив ще один відступ, а саме: збільшив кількість рядків. Білий вірш дав йому змогу уникнути складних інверсій та заплутаних синтаксичних конструкцій і досягти максимальної природності й милозвучності мови. Звернімося до монолога блазня Трібуле з трагедії «Король бавиться».

Користуючись засобом контрасту, Гюґо багатою на тропи мовою змальовує можновладного короля та упослідженого слугу-блазня.

Простежимо, як ці сповнені

емоційної наснаги рядки віддано по-українськи. Тут торжествує не буква, а дух мислі, дух образу:

«Я марю часом відпочити
хвилину,
Одну хвилину після мук
нестерпних...
І входить він, улюбленець
красунь,
Веселий, пересичений,
здоровий,
Що забуває в щасті про
могили,
І, пхаючи ногою, наче пса,
Крізь позіхання по смачнім
обіди
Мурмоче: «Блазню!
Розсміши мене!»

Перекладач дотримує стилю першотвору, для підсилення контрасту вводить порівняння: можновладець знущається з слуги, як із пса; вірно віддано основну колізію трагедії. Мова ясна й мелодійна. Рядки легко плінуть, неначе створені для співу. Зачаровує простота висловлювання думок, якої Рильський вчився в українських класиків — Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки.

Переклад п'єси «Ернані» своєю ясністю, багатством метафор, музичністю вірша не поступається перед оригіналом. Згадаємо розмову Ернані з королем. У Гюґо вірші звучать вільно, невимушено, мова урізноманітнена риторичними інтонаціями. А ось переклад:

«Ернані (блиснувши очима).
А! Ти забув, що ти в моїх
руках,
Майбутній імператоре!
Забув.
Що можу я шохвилі
роздушити
Майбутнього володаря
півсвіту —
Маленьке, неоперене орля!»

В «Ернані» перекладач вдається до новотворів, рідковжіваних і застарілих слів: неозор, покоти (схили), багрянородні, комонний, облада та інших. Проте Рильський не вважав свої переклади «абсолютно прекрасного». У новому виданні «Ернані», що вийшло 1952 р., він значно вдосконалив стиль і вилучив частину новотворів, рідковжіваних слів: довідця замінено на отаман, баніт — на вигнанець тощо. У цьому виявилось прагнення поета бути зрозумілим для широких кіл читачів.

На початку тридцятих років Рильський перекладає класицистів XVII сторіччя. Серед його обранців — Корнель, Расін та Мольєр. Одночасно з п'єсами цих драматургів: «Сід», «Федра» й «Мізантроп» перекладено також трактат Буало — «Поетичне мистецтво», що був теоретичним кредо класицизму.

Беручись до цієї досить важкої роботи, поет поставив перед собою нові вимоги, передусім — утратити якнайменше художніх засобів оригіналу. Перекладав він шестистопним ямбом. Цей розмір набагато зручніший, ніж п'ятистопний ямб, для передачі силabisного дванадцятислогового рядка. Крім того, збережено ще один художній компонент — риму. Віддаючи стиль кожного письменника, Рильський перетворював то в пристрасного трагіка, то в дотепного комедіографа. Зачинателя трагедії класицизму Корнеля перекладач представив, дотримуючись естетичної настанови самого автора «Сіда», який писав, що драматична поезія має подобатись глядачам. Цей поет, у творчості якого злиті простий і пишний стилі, постав перед українськими читачами з усіма його суперечностями.

Рильський поєднує в діалогах просту розмовну мову й пишні тиради, відбиваючи стильові ознаки оригіналу.

Перекладач, слідом за Корнелем, інколи вдається до інверсій, але мова в нього настільки еластична, що при читанні перестановки майже непомітні. Причому, про помсту Хімени він пише: «І кров із ран його, що на піску стікала, Суворий заповіт для мене написала». Тут можна було б міняти послідовність членів речення, але, як бачимо, фраза й при цій структурі легко сприймається. Рильський не уникав інверсій, а використовував їх у процесі творення ясних, глибоко продуманих художніх образів.

Французький поет місцями вдається до ускладненого синтаксису, до нагромодження речень, мовних періодів. Особливо він захоплюється ними, коли передає бурхливі людські пристрасті. Розповідь Родріго про перемогу над маврами — це наче уривок урочистої поеми, розрахованої на театральну декламацію, а не на розмову.

Перекладач побудував цей фрагмент у вигляді логічно послідовного потоку речень, поєднаних між собою невинним розвитком думки персонажа в швидкому темпі розповіді. Плин мови героя не уривається, хоча формально речення розділені крапками. Рильський уникнув нагромодження підрядних речень, майстерно розкрив почуття героя, не розриваючи цільну думку в потоці розповідних речень.

Корнель застосував у п'єсі не тільки олександрійський вірш, але й октави та станси. Ці розміри в перекладі дбайливо збережені.

Український митець у перекладацькій справі не був догматиком. До кожного літературного явища він підходив творчо, невтомно шукав художньо досконалі варіанти. Цим пояснюється висока поетична майстерність перекладу п'єси Корнеля «Сід».

Шедевр Расіна — трагедія «Федра» — з'явився через сорок років після «Сіда», а за цей час французька мова зробила помітний поступ. До того ж цей поет був блискучий стиліст, він удосконалив ритміку, зробив мелодійнішим олександрійський вірш, розкрив красу алітерацій та асонансів. Звісно, перекладати цю п'єсу на іншу мову надзвичайно важко. Але Рильський взявся за відтворення трагедії «Федра», і результат цієї праці був блискучий. Наведемо, як приклад, признання Федри в непоміреному коханні. В оригіналі цариця натякала, що хотіла б милуватися сином амазонки, тобто

Іпполітом, під час катання. Проте вона не наважується вимовити його ім'я і говорить тільки про ліс, колісницю й хмару куряви за нею. Так вона зв'язується Еноні в тому, що любить Іпполіта. Це немілне признание віддано такими рядками:

«Чом я не в затінку намету
лісового?
Чому крізь куряву не
стежити мені
За колісницею, що лине
в далині?..»

Майстерно віднайдено тропи. Образи деталізовано, їм надано чітких обрисів, легких для зорового сприйняття. Якщо в оригіналі вжито розпливчатий вираз «тінь лісів», то в українському тексті вимальовується конкретний образ: «затінок намету лісового». Расін до куряви вживає епітет «благородна», характеризує в такий спосіб царевича. Цей епітет опущено, вірніше, його компенсовано нижче виразом «амазонки-син», тобто підкреслено благородство Іпполіта.

Расін — великий майстер художнього образу, і для творчої натури Рильського його текст — це щедre наснажливе джерело.

Мова у Рильського еластична, барвіста, вона виграє, міниться, виблискує метафорами, синонімами, добірними епітетами.

Це одна грань поетичного таланту Рильського проявилася в перекладі «Мізантропа» Мольєра. Український ліро-епічний поет спробував змінити власний поетичний стиль, і його спроба увінчалася успіхом. Ця комедія — перлина світової драматургії. Мова твору образна, діалог дотепний і жвавий. Перекладач зберігає ці стильові ознаки першотвору.

Звернімося до четвертої сцени першої дії. Ситуація тут повна комізму. Селімена прикидається, нібито рада зустрічі з Арсіною, яку допіру гудила, називала «ненависною преподобницею». Блискуча іронія викликає сміх:

«Селімена.
Ах, який сюрприз! Як рада
я нагоді
Вас, пані, бачити в простій
своєї господі!»

Арсіноя.
В поважній справі я
приїхала сюди.

Селімена.
Ах, з вами бачитись
приємно завжди!

(Клітандр і Анаст виходять, сміючись).

І в «Мізантропі» Рильський

виявив себе як блискучий майстер перекладу.

Поет здійснив переклад героїчної комедії Ростана «Сірано де Бержерак» 1945 року. Ця п'єса була написана наприкінці минулого сторіччя, в 1897 р., і зразу набула широкої популярності в Росії. М. Горький у листі до А. Чехова, цитуючи слова гасконців «Ми... з сонцем у крові народжені», в січні 1900 р. писав: «Мені страшенно подобається це «сонце в крові». Ось як треба жити — як Сірано. І не треба — як Дядя Ваня і всі інші їже з ним».

В нових історичних умовах Рильський поставив цю героїчну комедію на службу нашому народові в боротьбі проти всього застарілого й віджилого. Перекладач доклав багато сил і змів, реалізуючи свій задум. Він прагне якомога точніше віддати оригінал, створює чітку образну систему, мова його легка й прозора.

Видатний майстер слова прагне точно віддати образну мову поета Сірано, працює над індивідуалізацією мови персонажів. Репліки Сірано, з їх блискучими дотепами й красномовною риторикою, зовсім відмінні від кущих недомовок солдата Крістіана, несхожа на них і салонно-сентиментальна пишномовність Роксани.

Переклад п'єси «Сірано де Бержерак» є для перекладачів зразком художнього відтворення оригіналу. Він, безперечно, збагатив українську перекладну літературу.

Працюючи над драматичними творами французьких класиків, Рильський невпинно вдосконалював свою перекладацьку майстерність. У перших перекладах він часто вдавався до новотворів, архаїзмів, рідко вживаних слів, навіть галліцизмів. У пізніших — ці елементи зведено до мінімуму, тканина тексту стала прозора, заграла новими барвами.

Український поет показав себе великим майстром художнього перевтілення. Він уміє відтворити індивідуальну манеру кожного автора, самий дух доби, точно віддати стильові та інтонаційні особливості першотвору.

Блискучі переклади Рильського відіграли велику роль у справі ознайомлення наших читачів з найкращими зразками французької драматургії XVII та XIX ст. Вони стимулювали дальший розвиток української літературної мови, стали вагомим внеском у скарбницю української літератури.

Петро НОВОХАЦЬКИЙ

М. НАГІРНИЙ

«У ВАС БАГАТО ПРЕДИВНИХ ТАЛАНТІВ»

Короткою, але яскравою була творча біографія Людвіга Якововського (1868—1900), демократичного німецького письменника, щирого прихильника української літератури, друга Ольги Кобилянської, Лесі Українки й Осипа Маковея.

Нелегке життя випало на його долю. Ще дитиною він втратив батьків, у розквіті сил загинули два рідні його брати і вмерла наречена Марта. Але важке особисте горе не зламало Л. Якововського, найбільшим щастям для якого стала літературна праця в ім'я трудящого народу, в ім'я робітників і селян, яких він любив понад усе і до яких намагався наблизити скарби духовної вселюдської й вітчизняної культури. «Не думайте, — писав письменник 1899 року, — що наша національна література — це справді література для всієї нації. Вона в цілому ще досі не дійшла до глибин народу. Лише кілька сотень тисяч, можливо, один мільйон знайомі з нею, А хто знає народ, той розуміє, який у нього могутній потяг до мистецтва. До зрозумілого, простого народного мистецтва. Чому ж не дати йому того, чого він прагне!..»

Справі естетичного виховання рідного народу Л. Якововський віддав усі свої сили. «Я все своє життя боровся за народ», — казав він сам про себе, а Анзельма Гейне писала про нього, що «народну справу він зробив своїм гаслом».

У праці Л. Якововський був невтомний. Він писав вірші, оповідання, романи, драматичні твори, наукові та критично-публіцистичні статті, досліджував історію розвитку фольклору африканських народів, збирав німецькі народні пісні, був активним громадським діячем.

Цікавився письменник і українською літературою, в якій знайшов «багато предивних талантів», і він робив усе, що міг, щоб познакомити з ними німецьких читачів.

В цій статті ми ставимо собі за мету розкрити лише один з аспектів багатогранної діяльності Л. Якововського, а саме: висвітлити його зв'язки з українською літературою, зокрема з такими її представниками як О. Кобилянська, Л. Українка і О. Маковей.

З 1895 р. О. Кобилянська часто друкувала свої новели на сторінках німецьких і австрійських газет і журналів, а в 1897 р. по-

чала листуватися з редактором літературного двотижневика «Гезельшафт» Г. Меріаном, якому надіслала свої твори «Рожі» і «Битва». Тимчасом обставини склалися так, що редактором цього журналу з кінця 1897 р. став Л. Якововський. Серед інших ненадрукованих матеріалів Г. Меріан передав новому редакторові і твори української авторки. Ознайомившись з ними, Л. Якововський написав О. Кобилянській листа, в якому висловив своє захоплення новелою «Битва» й просив надсилати нові твори, а також залучати до співробітництва в його журналі й інших українських письменників, надсилати художні твори та оглядові статті про українську літературу.

О. Кобилянська, яка вважала своїм почесним патріотичним обов'язком «робити руским літератам і їх творам рекламу», охоче прийняла цю пропозицію. Прохання Л. Якововського вона переповіла О. Маковей, який саме працював над критичним оглядом про українське письменство, і наприкінці літа 1898 р. стаття Маковея була надіслана до Берліна. Л. Якововський опублікував її восени того ж року під назвою «До відродження української літератури». В тому номері часопису була надрукована і новела О. Кобилянської «Битва».

Стаття О. Маковея разом з «Битвою» О. Кобилянської знайомила німецьких читачів із справжнім станом розвитку українського письменства.

Так з ініціативи німецького літератора О. Кобилянська й О. Маковей стали співробітниками «Гезельшафт» — одного з найпопулярніших журналів Німеччини.

Незабаром О. Кобилянська перекладає для журналу новели В. Стефаника «Лист» і «Катруся». Ці твори, як і твори самої письменниці, дуже сподобалися Л. Якововському. 1 березня

1899 р. він писав на Буковину: «Мені завжди буде приємно одержувати від Вас такі славні роботи. Мені здається, що у вашій українській літературі багато предивних талантів, і я вважаю своїм почесним обов'язком... знайомити з ними німецьку публіку».

Новелу «Лист» він назвав «чарівним, захоплюючим твором», а згадуючи про успіх, який мала в Німеччині «Битва», редактор писав: «Мушу Вам сказати, що Ваша новела «Битва» зробила тут просто-таки сенсацію».

Прагнучи познайомити німецьку громадськість з талантами української літератури, Л. Якововський вирішив видати їхні твори окремою збіркою. В цій справі він просив підтримки в О. Маковей. «Зацікавившись так нашою літературою, вдався він до мене, щоб я вибрав кілька українських новел, щоб їх видати по-німецьки разом», — згадував про це пізніше О. Маковей.

За допомогою О. Кобилянської, яка переклала добірку творів різних авторів (І. Франка, В. Стефаника, О. Маковей, Л. Мартовича, Н. Кобринської, О. Пчілки, Л. Українки), книжка була підготовлена для друку. О. Маковей додав до неї передмову, і на початку 1900 р. переклади були надіслані Л. Якововському. Оповідання справили на редактора дуже сильне враження. 28 квітня 1900 р. він писав О. Кобилянській: «Загалом збірка надзвичайно цікава, і я певний, що вона викличе в німецької публіки глибокий інтерес».

В травні 1899 р. Л. Якововський зустрівся в Берліні з Лесею Українкою. Головною темою їх розмови була українська література. Обмінювалися вони думками й про творчість О. Кобилянської, про що сам Л. Якововський писав у листі від 2 червня 1899 р. до письменниці на Україну: «Ми розмовляли про все можливе, а про Ваш великий талант були однакової думки». Під впливом цієї розмови Л. Якововський вирішив надрукувати в Німеччині окремим виданням також ті твори О. Кобилянської, що

вже доти виходили в німецькій соціал-демократичній пресі. Він писав: «Я готую тепер до друку серію збірок новел... Якби Ви до Вашої новели «Битва» додали ще кілька інших, то можливо, я зумів би зацікавити цим свого видавця».

Письменниця надіслала до Берліна кілька своїх творів («Природа», «Некультурна» та ін.), і Л. Якововський активно почав готувати видання цієї збірки.

Водночас він глибоко зацікавився і творчістю Л. Українки, вирішивши включити до згаданої збірки українських оповідань якийсь із її прозових творів. «Ви знаєте, — писав він О. Кобилянській, — що я задумав видати для німецької публіки збірку українських новел. Я дуже радо вмістив би в цій збірці й одну новелу панни Косач, якщо б Ви погодилися взяти на себе її переклад».

На прохання Л. Якововського О. Кобилянська переклала на німецьку мову оповідання Лесі Українки «Пісня без слів (Голосні струни)», яке було включено до названої збірки.

Про повагу редактора «Гезельшафта» до Л. Українки свідчить і той факт, що він опублікував на сторінках свого часопису два її твори в німецькому перекладі, а також у багатьох листах на Україну цікавився думкою Л. Українки щодо різних літературних питань.

Українські літератори, в свою чергу, поширювали і популяризували його твори в себе на батьківщині. Так, наприклад, при сприянні О. Кобилянської, О. Маковей, Д. Лукіяновича та інших українських письменників львівський «Літературно-науковий вістник» вмістив ще в 1898 р. його вірш «Осінь сонце» і новели «Парфума» й «І сатана засміявся...» Цілий ряд його прозових творів надрукувала в 1899 р. і чернівецька «Буковина»: «Чи вмирають царі?», «Мій сліпий приятель», «Парфума», «Я ж за милого бога забув», «Найхитріший злодій», «Різнородна любов», «Мрії з старого Берліна», «Туга» та інші твори.

Лесья Українка з власної ініціативи зробила спробу познайомити з творами німецького письменника російських читачів. Вона переклала російською мовою для журналу «Жизнь» новели Л. Якововського «Духи» та «Как я раз боженьку забыл» і написала до них коротке вступне слово про автора. Правда, ці переклади не були надруковані й сьогодні зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, в архіві Лесі Українки.

Якововський мріяв на початку нового століття відвідати Росію й Україну. На жаль, намірам цим не судилося справдитися, бо 2 грудня 1900 р. Л. Якововського не стало. Нагла смерть вирвала його з життя в розквіті творчих сил і таланту. Він не встиг здійснити багатьох своїх задумів, зокрема — видати «Царівну» О. Кобилянської та добірку новел сучасних українських письменників.

Правда, за активною допомогою друзів покійного редактора — критика Г. Адама і болгарина П. Тодорова — згадана збірка творів О. Кобилянської вийшла в світ німецькою мовою під назвою «Українські новели» (1901), а кілька творів із добірки новел українських письменників вийшли друком у 1903 р. у віденському літературному журналі «Рутеніше реву».

Смерть німецького письменника відізначалася глибоким болем у серцях його українських колег.

О. Кобилянська писала до П. Тодорова:

...«Не знаю, чому мені так неказанно тяжко за тим чоловіком? Може, моя душа відчуває, що він би був ще багато гарного натворив... Не знаю, чи він має родину, братів або матір; однак як надіблете якого з товаришів його, то стисніть йому щиро руку від мене...»

Свій лист до болгарського друга письменниця закінчувала словами: «Будьте мені товаришем і надалі, за себе і за Якововського, що так само тепло до малоросів відносився і щиро, як Ви, і чим буде для мене в пам'яті вічно живим...»

Д. ТАРБЕР

(США)

ОБРАНЕЦЬ НАРОДУ

Мал. І. Александровича

Коли я ввійшов у вітальню з пов'язкою на оці, що ледве прикривала величезний синець, там уже сиділи запрошені на обід мій приятель Ден Гроувз та його дружина.

— Хто це тебе так розмалював? — спитав Ден.

— Маляр! — буркнув я.

— Чудово! Дуже нагадує колір недоспілого баклажана. Втім, ти завжди любив яскраві барви. А як другий учасник бою? Його вдова вже прикріпила до капелюшка жалобну стрічку?

— Ніякого другого учасника не було, — огризнувся я. — Невже, по-твоєму, не можна...

— Це ти залиш для дружини, а мені скажи правду, Джордж.

— Ти знаєш, є така приказка — хто пив, а мене волочать?

— Розумію. Ти, мабуть, мав приємність бути свідком...

— Не зовсім. Я вирішив піти в свою контору найкоротшою дорогою, через провулок. Виходжу на Гай-стріт і бачу: п'ятнадцять чи двадцять здорованів зчинили бійку. Оскільки мене до цієї веселої компанії не запрошували, переходжу на другий бік і надаю ходи. Раптом поле бою переміщується ближче до мене, і зовсім незнайомі люди ні сіло ні впало починають пробувати, чи міцні в мене ребра. Я, довго не думаючи, і собі давай гамселити їх книгою...

— Якою книгою?

— Назви не знаю. Дружина попросила мене занести її в бібліотеку... Та противник мав чисельну перевагу, і я врешті простягся на бруківці. А коли опритомнів, навколо вже не було ні душі, крім «фараона», який намагався привести мене до пам'яті, штурхаючи в бік гумовим кийком.

— Тебе не заарештували? — поцікавився Ден.

— Авжеж! Треба ж було комусь відповідати за порушення громадського порядку. Півгодини переконував я начальника поліцейської дільниці в тому, що став жертвою нещасливого збігу обставин!

З ідальні почувся голос Мері:

— Прошу до столу!

— Гм! Побачимо, чи вдасться тобі переконати в цьому дружину, — пробурмотів Ден.

У присутності гостей Мері не стала цікавитися подробицями, коли я щось белькотів про нещасний випадок у ліфті. А через годину, мирно розмовляючи, ми вже сиділи за бриджем.

Раптом хтось постукав у двері і, не чекаючи запрошення, ввалився до вітальні. Незнайомець зручно вмовстився в кріслі, дістав сигару, відкусив кінчик і виплюнув прямо на килим.

— Слухай, друже, ти переплутав адресу, — сердито гримнув я. — Пивничка на тому боці вулиці.

— Мене звуть Руні, — незворушно відказав чоловіча і додав: — Джон Руні, або «Чесний Джон».

Он воно що! Один з найзавзятіших політиканів у нашому місті. І як це я зразу не впізнав, адже його портрети стільки разів друкувалися в газетах!

— Приємно бачити вас, містере Руні, — кажу я. — Тільки даремно ви турбуєтеся: ми вже всі зареєструвалися і в день виборів поставимо в списку хрестик, де слід.

— А вам не спадало на думку самому зайнятися політикою? — Руні струсив попіл на килим. — Виставити свою кандидатуру, скажімо, в мери?

— У мери?! — вихопилося в мене. — В усьому місті мене знають троє-четверо громадян, до того ж двоє з них позбавлені виборчих прав.

— Так було до вчорашнього дня. — Руні випустив кільце диму. — А сьогодні все місто тільки про вас і говорить.

— Про мене?! — здивувався я. — Але чому?

— Ви що ж гадаєте, бійка на Гай-стріт...

— Боже милостивий! Невже звичайна бійка заслуговує на те, щоб про неї стільки говорити?

— Ви, мабуть, ще не читали вечірньої га-

зети? — Руні вийняв з кишені свіжий номер.

Я розгорнув газету і почав швидко переглядати заголовки. Є! Знайшов! Ціла колонка присвячена мені й починається так: «Молодий патріот б'ється з десятком противників, захищаючи честь Джорджа Вашингтона!»

— Яку це книгу ти дала мені сьогодні вранці? — спантеличено питаю дружину.

— Не пам'ятаю. Вона в нас давно валялася. А в чому річ?

— Вона, часом, не називалася «Життя Джорджа Вашингтона»?

— Дай-но пригадаю... Здається, саме так. А що там у газеті?

— Прочитай вголос, — сказав я, передаючи газету Денові.

«На що здатні люди, які прагнуть позбавити нашу вільну країну книг з американської історії й замінити їх своїми власними, повними брехні й наклепів, з'ясувалося сьогодні вранці. Наймані бандити напали на молодого патріота Джорджа Дайсона лише за те, що він читав книгу Стенлі «Життя Джорджа Вашингтона». Дайсон відважно захищався, але був поранений і втратив свідомість. Коли прибула поліція, він лежав на тротуарі, притискаючи до грудей «Життя Джорджа Вашингтона». Опритомнівши, цей чесний американець сказав: «Боротьба почалася! Мільйони американських громадян візьмуть в ній участь під лозунгом: «Справжня історія США може бути написана лише американцем!»

— Яка нісенітниця! — обурився я.

— Нісенітниця? Все, що написано в газеті, не може бути неправдою! — тоном, що не допускав заперечень, заявив Руні. — Завдяки цій історії ми зможемо виставити вашу кандидатуру в мери міста. Слухайте уважно, Дайсоне. Наш мер, Джо Олбрайт, надто вже засидівся у своєму кріслі. Причепитися до нього важко, бо він страшенно чесний хлопець. Та ось з'явилися на горизонті ви, й це дало нам чудовий привід почати проти нього кампанію. А привід такий: Джордж Дайсон зазнав нападу прибічників Олбрайта за те, що читав «Життя Джорджа Вашингтона». Нехай спробують заперечити цей факт. Головне — почати. А там ми вже покажемо цьому правдолюбцеві...

— Але звідки ви взяли, що...

— Ми ні в чому його не звинувачуємо, — перебив мене Руні. — Виборці самі зроблять висновки. Адже всім відомо, що Олбрайт великий шанувальник Шекспіра, Лонгфелло та інших непевних писак.

— Та при чому ж тут я?

— Між іншим, — вів далі Руні, затягнувшись сигарою і скинувши попіл на підлогу, — мер одержує двадцять тисяч доларів

на рік, не кажучи вже про побічні прибутки.

— Мене це не цікавить! — не здавався я. — Хоч і сто тисяч.

Проте я помітив, що, почувши слова «двадцять тисяч доларів на рік», дружина підвелася з стільця.

— Добре поміркуйте, — сказав Руні, повертаючи кишені штанів і витрушуючи на килим обгорілі сірники, шматочки жувальної гуми, клаптики паперу та інше сміття. — А завтра дес'я годині о десякій ранку заходьте до мене в контору. На добраніч!

— Поздоровляю! — зустрів мене Руні, ледве я відчинив двері його кабінету. — У нас тільки-но закінчилася нарада, і ми занесли вас у списки. А тепер познайомтеся із Слімом Тресі. Він буде вашим керівником. Так би мовити, вкладатиме вам до рота слова, коли ви почнете виступати з промовами.

— Я — з промовами?! Одного разу я спробував був виголосити тост на банкеті, то у мене язик прилип до горлянки, насилу його відірвав!

— Нічого, — заспокоїв мене Руні, — звикнете. Коли ви переплутаєте кілька слів, ми пояснимо виборцям, що це від побоїв, яких вам завдали прибічники Олбрайта.

— Почнемо з того, — відразу взявся напучувати мене Тресі, — що на кожному кроці проводитимемо паралель між Джорджем Вашингтоном і Джорджем Дайсоном. Може, це й занадто, але виборці таке любляють.

— І ви гадаєте, вони піймаються на цей гачок?

— Ви, любий друже, мусите зрозуміти просту річ: виборець не встигає перетравлювати все, що ми втовкмачуємо йому в голову. Ви — стопроцентний американець, послідовник ідей Вашингтона — ось наш головний козир!

— Але ж, скільки мені відомо, Олбрайт цілком порядна людина...

— Викиньте з голови ці непотрібні думки. Поняття «порядна людина» безнадійно застаріло. Сьогодні ці «порядні люди» підбурюють чорних бунтувати проти нашої системи — найдемократичнішої в світі, а завтра, не доведи боже, почнуть підспівувати червоним. Наш мер повинен бути лояльним американцем — оце найголовніше. Нехай він навіть тричі бовдур.

— Дякую за комплімент.

— Маю вам сказати, — незворушно віддалі Слім, — що у нас є ще одна зброя проти Олбрайта. Кілька років тому він виго-

лосив промову, в якій схвально відізвався про метричну систему.

— А вам не здається, Сліме, що метрична система справді краща за нашу дюймову?

— Європейське не може бути краще за американське! — відрубав Слім, підводячись з крісла. — До побачення, містере Майбутній Мер!

Протягом тижня, що передував виборам, я кілька разів пробував зникнути з політичного горизонту, та марно. Зашморг на мій шиї затягувався дедалі міцніше. Дружина вже бачила в своїй уяві двадцять тисяч на рік. Побічні прибутки вона ладна була милостиво залишити мені на дрібні витрати. Але найголовніше те, що шеф був у захваті від висунення моєї кандидатури — чудова реклама для фірми! — і навіть переказав п'ять тисяч доларів у виборчий фонд. Крім того, він надав мені відпустку із збереженням зарплати, щоб я міг частіше зустрічатися з народом.

Перший мій виступ відбувся в П'ятому районі, де я мав прочитати лекцію про Джорджа Вашингтона, а потім сказати кілька слів про себе. В цьому районі жили люди, яким спочатку треба було пояснити, хто такий Джордж Вашингтон.

Перше ніж увійти до залу, найнятого для мого виступу, Слім витяг з кишені величезного носовика і подав мені.

— Зав'яжіть голову і шкутильгайте... Спробуйте зробити таку міну, ніби відчуваєте нестерпний біль.

Публіка зустріла Сліма вітальними вигуками, а коли я за допомогою кількох вірних людей Руні видерся на естраду, в залі почалося щось неймовірне. «Чесний Джон» зробив усе, аби забезпечити мені популярність!

— Шановні леді й джентльмени! — сказав Слім. — Сьогодні ми зібралися тут, щоб висловити підтримку кандидатові, вельмишановному містеру Дайсону. Він ще кволий після нападу найманців Олбрайта, та все-таки спромігся прийти сюди, до вас. Ця людина, — жест у мій бік, — справжній патріот нашої вільної країни. Він читає історичні книжки про наших великих предків, а не писанину якогось там Шекспіра, котрий так ненавидів американців, що жодного разу не згадав про них у своїх творах¹.

Натовп радісно заревів. Дехто схопився зі свого місця й кинувся до естради, щоб по-

¹ За часів Шекспіра (XVI ст.) англійці ще тільки починали колонізувати Америку.

тиснути мені руку. Коли публіка заспокоїлася, Слім заговорив знову:

— Олбрайт, як відомо, є головою об'єднаної шкільної комісії. І ось вчора я зазирнув у підручник арифметики, що його він рекомендує для шкіл. Чого ж навчають наших дітей, майбутніх патріотів? Ви всі знаєте, що таке дробі, правда ж? Але в підручнику Олбрайта вони називаються «вульгарними дробами»¹. Розумієте? Тільки тому, що це американські дробі, він називає їх вульгарними! Друзі мої! Дробі можуть бути вульгарними в Європі, але не в нашій великій країні! Олбрайт хоче знецінити дробі в очах нашого народу, називаючи їх вульгарними. Він пропонує замінити їх десятковими. А що таке десяткові дробі, дозвольте вас спитати, як не та сама метрична система, поширена в європейських країнах? Висновки робіть самі.

Коли аплодисменти й захоплені вигуки стихли, Слім додав:

— Наш Джордж ще не може багато говорити, але я сподіваюся, ви приймете його так, що луна докотиться до Вестмінстерського абатства й Ейфельової вежі!

Друзі-виборці саме так і роблять, я підводжусь з місця, щось белькочу про те, якою чудовою людиною був Джордж Вашингтон, що я ніколи не лягаю в ліжко без «Життя Джорджа Вашингтона» і, точно виконуючи інструкції, вимахую над головою томом.

І так було щодня: сьогодні в одному районі, завтра в іншому.

Одного ранку розгортаю «Глоуб» і читаю:

«Олбрайт ганьбить батьків Дайсона! Він каже, нібито батько містера Дайсона був п'яницею, а мати ходила по людях прати білизну».

Розлючений, кинувся я в контору «Чесного Джона» і тицьнув йому під ніс газету.

— Чудово! — вигукнув Руні. — Цілком варте тих грошей, що ми їх заплатили за це!

— За це заплатили?! —

— Авжеж. Правда ж, дотепна думка? Це принесе нам сотні додаткових голосів. Виборці люблять романтику, а що може бути романтичніше за кар'єру мера, батько якого був безпросипний п'яничка, а мати прала в чужих людей білизну? Розумієте ідею? Олбрайт — заможна людина, і він ганьбить батьків чесного, але небагатого кандидата.

— З мене досить! — гнівно вигукнув я й щосили грюкнув дверима.

До яких тільки погроз не вдавалися Руні та Слім. я стояв на своєму і останні дні пе-

ред виборами просидів удома. В «Глоубі» з'явилася замітка, набрана, звичайно, жирним шрифтом: «Джордж Дайсон, кандидат у мери, знову захворів внаслідок ушкоджень, яких йому завдано під час нападу людей Олбрайта...»

Через день після виборів до моєї квартири вдерся Ден Гроувз із стосом газет.

— Невже тебе не цікавлять наслідки виборів? — вигукнув він, торсаючи мене за плече.

— Аж ніяк.

— А ось мене цікавлять! Двадцять три тисячі чотириста тридцять два голоси проти п'ятих тисяч восьмисот сімдесяти п'яти, поданих за Олбрайта! Це ж перемога, ще й яка!

«Двадцять тисяч на рік» — чую я шепіт дружини.

Я все ще був сердитий, та коли під вікнами зібрався величезний натовп і влаштував мені довгу овацію, злість моя почала потроху танути. Така вже людська натура — успіх паморочить голову, хоч би яким шляхом він прийшов.

— Візьми це з собою, — підказав мені Ден, подаючи горезвісний том, коли я попрямував до балкона, аби привітати виборців. — Хоч що там було, а ти всім завдячуєш «Життю Вашингтона».

Я взяв у руки книгу, котрою не раз вимахував перед носом у виборців, і почав виступ:

— Американці! Співвітчизники! Це найзнаменніша мить у моєму житті. Але я не хочу приховувати від вас! Цією перемогою я завдячую не собі. Її принесли мені принципи, викладені в цій благородній книзі!

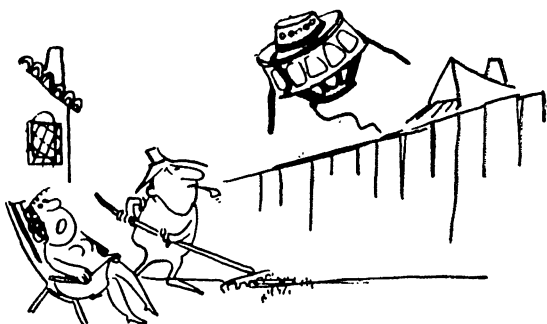
— Тричі «ура» за обох Джорджів! — вигукує Ден, і натовп підхоплює клич.

— Все своє життя я щодня читаю кілька сторінок із «Життя Джорджа Вашингтона», аби набратися звідти думок, котрі допомогли б мені почуватися стопроцентним американцем! І навіть тепер, коли стаю на шлях політичної діяльності, я, як і раніше, читатиму цю настільну книгу кожного патріота! Ура!

Задля більшої переконливості вперше за весь час розгортаю пошарпану книгу і...

Не йму віри очам... Мої губи беззвучно ворухаться. Читаю заголовок: «Посібник із собаківництва. Видання американського товариства охорони тварин».

¹ По-англійськи прості дробі називаються vulgar fraction.

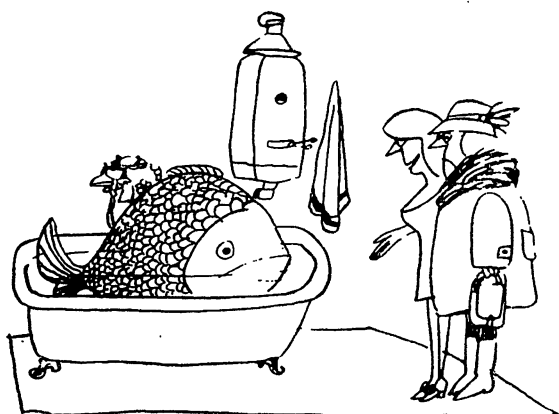
— Ось бачиш, сусіди вже мають свого власного супутника...

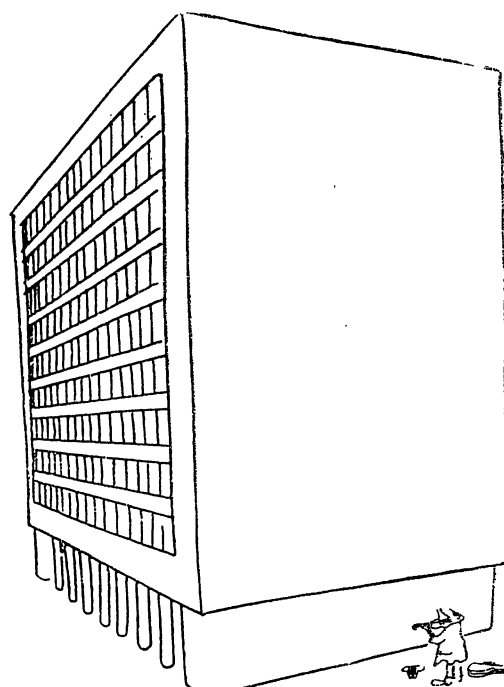
Сучасна дуель.

Модернізований кентавр.

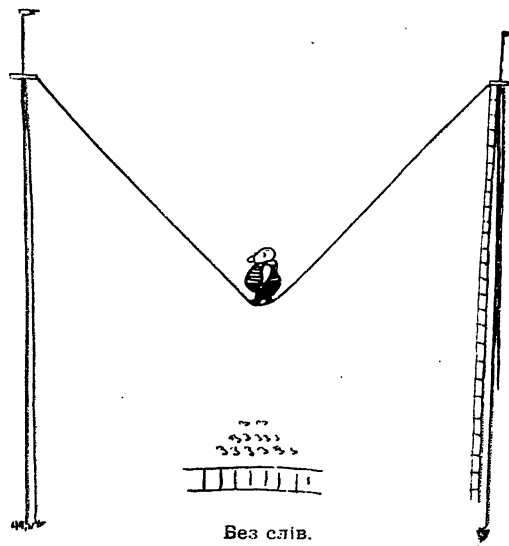
— Я купила її заздалегідь, аби вона до свят трохи погладшала.

Без слів.

Різні погляди на любов і шлюб.

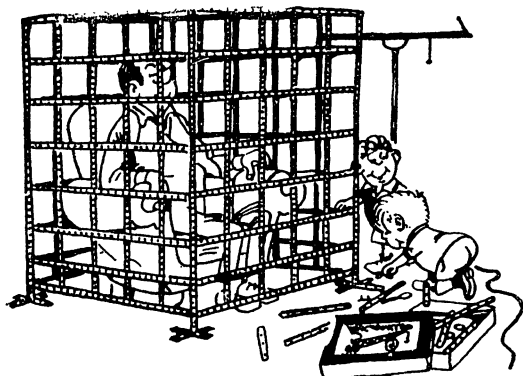
Без слів.

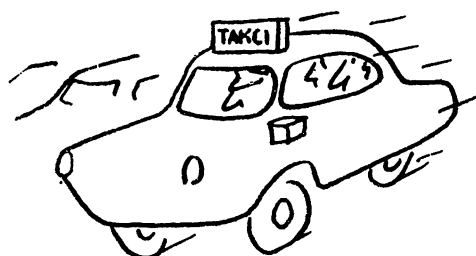
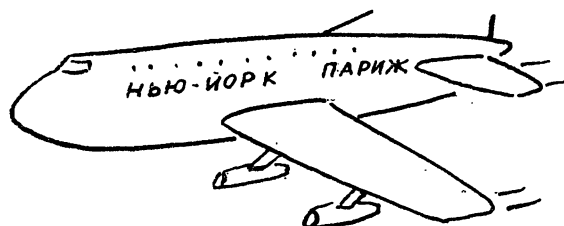
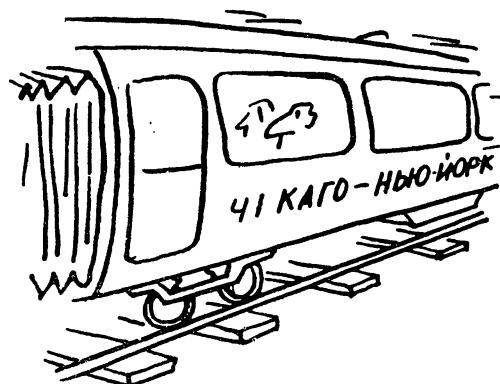
Без слів.

Історія однієї кар'єри.

— Коли батько прокинеться, він, напевне, пожалкує, що купив нам цього «Конструктора»!

Етапи туристської подорожі,

Моя ВИПРАВДАННЯ

Майже завжди, коли чоловік залишає дружину, для нього не може бути ніякого виправдання. Хай вона тричі наплює на всі десять заповідей, проте якщо чоловік обуриться і покине її, він стане після цього зовсім чужий всім своїм друзям, за винятком двох чи трьох гультьїв, котрі швендятимуть з ним по нічних клубах, доки він платитиме за випивку.

Коли ж дружина лишає свого чоловіка, вона, певно, має для цього цілком поважні підстави. Він або пиячить, або дуже жінок любить, або не дає грошей, або використовує її як гирю під час домашніх гімнастичних вправ. Колишні товариші дитячих літ більше не запрошують його до себе на обід чи на партію в бридж. Весь світ таврує його презирством, так само як і тоді, коли він кидає дружину. Так чи інак, однаково винен чоловік. Він може виправдовуватися, скільки йому завгодно, — ніхто його не слухатиме.

Проте в мене ще лишилося трохи лицарства, та й крихта гордості. Бо хоч Флоренс і розбазікувала про свої кривди по обох програмах — першій і другій, я вирішив тримати свої при собі, аж доки зйду в могилу.

Але я бажаю, щоб після того, як мене не стане, мої старі приятелі довідалися — все було зовсім не так, як розказує, перекручуючи факти, моя дружина. Отож хочу написати правдиву оповідь, покласти її до конверта з духовницею і призначити Еда Осборна душоприказником. Він був колись моїм найкращим другом, та й досі лишився б ним, якби не його дружина. Ед має прочитати мої папери, включаючи і цей, і розповісти всім правду. Отоді їм, можливо, буде трохи жаль, що дивилися на мене, як на послідушого мерзотника.

(Прошу тебе, Едді, не вважай цю оповідь літературною спробою. Ти знаєш, я не писав для друку відтоді, як ми працювали з тобою в «Малиновій і білій», та навіть в

той час у мене виходило не дуже добре. Вважай це просто констатацією фактів. Якби я був живий, то й на біблійі запрягнув би, що тут нічого не перебільшено. І хоч які б у мене були вади, я ніколи не брехав, крім тих випадків, коли доводилося захищати жінку або себе).

Отже, минулого року у травні мені довелося поїхати до Нью-Йорка. Я подзвонив Джо Пакстону, і він запросив мене на обід. Пішов до них і зустрів там Флоренс. Вони з Марджорі Пакстон шкільні подруги, і Флоренс гостювала у них. Ми покохали одне одного і заручилися. По дорозі додому я зупинився в Чікаго, щоб познайомитися з її батьками. Мене то вони уподобали, та не до душі їм припало, що Флоренс одружується з людиною, котра живе так далеко. Вони все зволікали, боячися розлуки з дочкою, ото й змусили нас чекати аж до квітня цього року.

У мене була кімната в готелі Белдена, і ми з Флоренс вирішили, що після одруження якийсь час поживемо в ній, поки підшукаємо собі будиночок. Але в останній день березня, за два тижні до весілля, я зустрів Джефа Купера, і він сказав мені, що «Стандард Ойл» посилає його за кордон на якусь важливу, нібито постійну роботу.

— Я дуже хочу поїхати, — сказав він. — І Бесс теж. Та мені зв'яже руки новісінький будиночок. Він обійшовся нам разом з меблями в сорок п'ять тисяч доларів, і тепер, коли ми будемо його терміново продавати, то зазнаємо великих збитків. Ми тільки зажили своїм домом, і якби не це, то ми б і не жалкували, що їдемо звідси. У Бесс немає тут справжніх друзів, а в мене — ти єдиний, кого я можу вважати другом.

— Скільки ти хочеш за будиночок, меблі — за все? — спитав я.

— Згоден втратити п'ять тисяч, — відповів він. — Віддам за сорок тисяч з тим, щоб покупець взяв на себе заставну на

п'ятнадцять тисяч, видану кредитній компанії Філіпса з Сіетла.

Я спитав його, чи не покаже він мені своє житло. Минув лише місяць, як вони тут оселилися, і я досі не мав часу відвідати їх. Він поцікавився, навіщо мені дивитися, і я відповів, що куплю будинок сам, якщо він мені сподобається. Потім я признався, що маю намір одружитися; певна річ, досі я тримав це в таємниці.

Отож він повів мене додому, і вони з Бесс показали мені все — новісіньке і блискуче, — словом, то був ідеальний та ще й дешевий дім. По-перше, місце — вулиця в найкращому житловому районі, недалеко від моєї контори, та й до всього ще цілий акр землі. У палісаднику — клумба з каннами, що їх Бесс посадила минулої осені, коли вони придбали цю садибу. А щодо будиночка — мені завжди подобалися тиньковані, — то він був як лялечка! На Джефа можна цілком покласти, він до всього додивиться.

Але що остаточно доконало мене, то це обстановка. Джеф правильно зробив, замовивши все у «Братів Вулфів» і в усьому поклавшись на них, бо ні він, ні Бесс не розумілися на таких справах. Остаточний рахунок після того, як обставили весь дім — за килими, ліжка, столи, крісла і все інше, становив вісім тисяч п'ятсот доларів разом з піаніно червоного дерева, яке вони замовили з Сіетла. У мене було старе піаніно червоного дерева, що дісталось мені від матері, і я тішив себе надією, що Джеф не наполягатиме, аби я купував ще й їхнє. Та він заявив — усе або нічого. І хоч купівля була страшенно вигідна, я все ж довго не поступався, переконував його навіть тоді, коли оглянув решту меблів і побачив, яке добро мені трапилося.

У вітальні стояли, та й тепер стоять, три великі крісла й канапа — все найвищого гатунку, як мене запевнили, не кажучи вже про східний килим, котрий один коштував п'ятсот доларів. За канапою — довгий стіл червоного дерева з лампами обабіч на випадок, коли вам захочеться лягти й почитати. Гарнітур для їдальні також з червоного дерева — стіл і вісім стільців, через них Джеф розлучився з тисячею доларів.

Підлога на нижньому поверсі — скрізь дубовий паркет. Джеф так розійшовся, що облицювання каміна та інші дерев'яні деталі замовив з дуба, і це теж влетіло йому, мабуть, в копічину. Він казав мені, скільки все коштувало йому додатково, але я не пригадую суми.

Куперам подобалися меблі червоного дерева, і вони хотіли замовити такий самий гарнітур ще й для спальні, та Джейк Вулф розрадив — надто вже буде одноманітно.

Отож він продав їм п'ять речей — ліжко, два стільці, шафу і туалетний столик — з якогось зеленкуватого дерева, а на ньому квіти намальовані. Це на тисячу доларів дорожче, зате ж речі! Ніколи не бачив нічого красивішого за це ліжко, застелене мережаним покривалом!

Так от, ми уклали угоду, але я вирішив спочатку нічого не казати Флоренс, нехай вона думає, що ми будемо жити в готелі Белдена, а потім зроблю їй несподіванку — просто з вокзалу відвезу до нашого власного будиночка. Та коли я приїхав до Чикаго, я не міг удержати язика за зубами і вибавив усе. Проте не я їй, а вона мені зробила несподіванку.

Замість того, щоб страшенно зрадіти, як я сподівався, вона глянула на мене якимось дивно і сказала, що я, мабуть, вибираю будинки з таким самим смаком, як і одяг. Вона попросила мене описати будиночок і меблі, та я не схотів. Щоб оцінити таку обстановку, треба побачити її на власні очі.

Ми одружилися і по дорозі додому зупинилися в Єлоустоуні на тиждень. Це був єдиний справді щасливий тиждень нашого подружнього життя. З тієї хвилини, як ми прибули додому, і до того дня, як вона покинула мене назавжди, це була інша жінка, зовсім не та, яку я досі знав. Ніколи не усміхалася, кілька разів я застав її в сльозах. Не говорила, що їй болять, а коли я спитав, чи не тужить вона за рідною домівкою, відповіла «ні», більше нічого не сказала і ще трохи поплакала.

Можете собі уявити, що все було не так, як я сподівався. І в Нью-Йорку, і в Чикаго, і в Єлоустоуні життя в ній просто шумувало, ніколи не стрічав я такої життєрадісної дівчини. Тепер вона поводитися ніби на похороні.

Одного вечора наприкінці травня задзвонив телефон. Це була місіс Двен, вона попросила покликати Флоренс. Якби я знав, до чого це призведе, то кинув би трубку, і нехай би собі чекала.

Я стрічався з Двеном кілька разів і чував про їхній дім у Торнпайку. Але ніколи не бачив ні дому, ні його дружини.

Виявилося, що Мілдред Двен ходила до школи разом з Флоренс і Марджорі Пакстон, а оце почула від Марджорі, що Флоренс — моя дружина і живе тут. Місіс Двен сказала, що наступної неділі вони з чоловіком будуть у місті й опівдні завітають до нас.

Мені здалося, що Флоренс зовсім не радіє з цих відвідин, вона навіть спробувала ухилитися від них, запропонувавши, що натомість ми поїдемо до них з візитом. Місіс Двен не погодилася, бо ж Флоренс недавно тут живе і їй (місіс Двен) належить зро-

бити перший крок. Флоренс довелося погодитись.

Приїхали. Та не посиділи гості й хвилини, як Флоренс почала плакати. Місіс Двен теж заплакала, а ми з Двеном не знали, що робити, удавали, ніби не бачимо, що жінки плачуть. Нарешті, щоб якось розрядити атмосферу, я запросив містера Двена оглянути нашу оселю. Я повів його скрізь, і все викликало у нього захват. Коли ми повернулися до вітальні, сльози у жінок уже висохли, вони сиділи, згадуючи свої шкільні роки.

Флоренс прийняла запрошення на обід, який мав відбутися через тиждень о першій годині. Я сказав їй після того, як гості поїхали, що піду з нею тільки за умови, якщо вона і наша господиня контролюватимуть свої сльозові протоки. Я так призвався до ридання соло, що не звертав на нього уваги, але витримати дует — чи то гармонійний, чи в унісон, — це вже мені понад силу.

Отож коли ми дісталися туди і вже їхали їхньою парковою алеєю, я глянув на дім, що про нього все місто розповідало, немов про якесь диво, і зареготав так, як давно не реготав. Дім скидався саме на те, чим він і був, — на переобладнану стайню. Флоренс спитала, що я побачив таке смішне, і коли я сказав, обличчя її ще більше витяглося.

— Я вважаю, що дім дуже гарний, — промовила вона.

Оце так!

Я наполягав, щоб сходами вона піднялася сама. Боявся, що коли ми обоє станемо на ганку, то провалимося і поламаємо собі ноги. Я попередив дружину, щоб не дуже грюкала дверним молотком, бо двері можуть розвалитися і налякати коней.

— Якщо ти так жартуватимеш і в присутності Двенів, — сказала вона, — я ніколи з тобою не розмовлятиму.

— Та я вже й забув, коли ти розмовляла зі мною, — сказав я.

Я гадав, що двері нам відчинить який-небудь конюх, але місіс Двен зустріла нас власною персоною.

— Ми запізнилися? — спитала Флоренс.

— Трішечки, — відповіла місіс Двен, — та обід теж припізнився. Хельга повернулася з церкви о пів на першу.

— Я рада з того, — сказала Флоренс, — бо хочу, щоб ти спершу показала мені цей гарний-прегарний дім.

— Ви нізащо не здогадаєтесь, — зауважила місіс Двен, — що це колись була стайня.

Я саме збирався сказати, що я здогадався, та Флоренс так глянула на мене, що мені відразу заціпило.

— Коли ми з Джімом приїхали сюди, — розповідала місіс Двен, — то спочатку наїняли поганенький будиночок на Олівер-стріт. Звичайно, тимчасово, поки знайдемо те, що нам справді потрібно. В суботу по-полудні та в неділю ми, бувало, їздили за місто, сподіваючись знайти щось путнє. Пізньої осені ми натрапили на це місце. Листя з дерев вже облетіло, і будівлю було видно з Торнпайка. «О Джіме! — вигукнула я. — Глянь лишень на цю просто-таки розкішну стару стайню! На цей широкий гонт! Закладаюся, що сволоки в тій середній, головній секції витесані вручну». Джім твердив, що я помиляюсь. Тоді ми вийшли з машини й попрямували до будівлі. Двері були відчинені, і ми увійшли. Я виграла заклад, як бачите.

Вона показала на закіптюжені трухляві сволоки, що перетинали стелю світлиці. Схоже було на те, що п'ять або й шість поколінь пацюків гострили на них зуби.

— Напрочуд гарні, — сказала Флоренс.

— Тільки я їх побачила, — вела далі місіс Двен, — як вже знала, що це буде наш дім.

— Уявляю! — вигукнула Флоренс.

— Ми розпитали людей і довідалися, що ця садиба належить родині Тейлорів, — розповідала місіс Двен. — Будинок згорів дощенту, і вони виїхали звідси. Підозрюють, що Тейлори самі підпалили, бо зайшли у тяжку скруту, а майно було застраховане. Джім написав старому Тейлору в Сіетл і попросив його призначити ціну на стайню і землю, щось близько чотирьох акрів. Вони обмінялися кількома листами, і нарешті містер Тейлор погодився на Джімову пропозицію. Нам дісталось все за безцінь.

— Чудово! — сказала Флоренс.

— А потім, звичайно, — вела далі місіс Двен, — ми домовилися з компанією, що зносить будинки, щоб розібрали решту секцій — стійло, корівник, майстерню та інші — і вивезли їх звідси, залишивши нам тільки одне приміщення. Потім з Сіетла прибув майстер, обшив стіни старими сосновими дошками, настелив підлогу й потинькував стелю. Його рекомендував друг Джіма, і майстер той безперечно знав своє діло.

— Це й видно, — відгукнулася Флоренс.

— Він зробив ще й горище для нас, а робітники під нашим наглядом спорудили оці прибудови. Було так весело й цікаво, що, слово честі, мені стало жаль, коли все закінчили.

— Уявляю! — вигукнула Флоренс.

Я не вельми розуміюся на ранньо-американському стилі, до якого, як твердили господарі, належало майже все у їхній оселі, — та для тих, хто з Двенами не дуже близь-

ко знайомий, спробую змалювати ті «мистецькі витвори», якими вони хвалилися — а Флоренс захоплювалася найбільше.

Стіни світлиці — голісінькі коричневі дошки, жодної картини чи клаптика шпалери. На підлозі — два-три килимки, «плетені гачком», як нам пояснили, та, щоб закрити всі сучки в дошках, їх потрібно було б ще п'ять, а то й шість, або один великий килим. Кленовий туалетний столичок, якийсь стіл, схожий на корито для тіста, що для нього, мабуть, не стало місця на кухні; софийний стіл, наче мари, — в обніжку його поперечини так хитро переплелися, що нікуди було поставити ноги; голландська скриня — скидалося на те, що її замовили на труну для співака з хору карликів, а той взяв та й одужав; кілька віндзорських крісел — в них почуваєш себе зручно тільки тоді, коли стоїш позаду крісла, спершись ліктями на бильце.

Жодної речі, що пасувала б до іншої, ніде ні шматочка червоного дерева. А «майстер», що тинькував стелю між сволами, видно, був знавець цього «стилю».

— Незабаром я сподіваюсь дістати фортепіано, — сказала місіс Двен. — Не можу більше жити без цього інструмента, але досі не могла знайти такого, що пасувало б до всієї обстановки.

— Послухайте, — втрутився я. — У мене є піаніно, котре належало ще моїй матері. Червоного дерева, невеличке, якраз для цієї кімнати, особливо коли викинути звідси оце «корито». Воно мені не потрібне, і я продам його вам за двісті п'ятдесят доларів. Матуся заплатила за нове тисячу двісті п'ятдесят доларів.

— О, я ніяк не можу його взяти!

— Хай вже буде двісті доларів, ви ж бо подруга Флоренс, — зробив я знижку.

— Справді не можу! — сказала місіс Двен.

— Гроші можна не одразу! — умовляв я.

— Як ти не розумієш, — обурилася Флоренс. — Піаніно червоного дерева в цій світлиці — це ж просто жах! Мілдред не візьме його й даром, не те що за гроші. Воно ж тут зовсім не гармоніюватиме з епохою.

— Вона може його настроїти, — наполягав я.

У відповідь мені сказали:

— Ходімо тепер на горішній поверх, а їдальню оглянемо пізніше.

Нас повели до кімнати для гостей. Там стояло кленове ліжко на чотирьох стовпчиках із шишками вгорі, а над ним — «тестер», запинала якого спадали аж донизу. Ви ще подумаете, що «тестер» — це чоловік, котрий ходить від дому до дому і записує, якої думки люди про ліжка, а

насправді це щось на зразок каркаса, що підтримує запону над ліжком на випадок, коли задощить, а дах протікає. Ліжко застелене ватяною ковдрою, яку вистьобала ще прабабка місіс Двен — місіс Ентоні Адамс, року 1859, в Лоуеллі, штат Массачусетс. Як вам подобається така пам'ять?

— Тут колись був сінник, — сказала місіс Двен.

— Вам треба було лишити трохи сіна, щоб гості могли здогадатися, — зауважив я.

Комод, що правив за туалетний столик, і стільці — все зроблено з клена. Так само і в спальні Двенів — усе кленове.

— Якби у вас в одній кімнаті стояв клен, а в другій — червоне дерево, — сказав я, — тоді ви, розмовляючи десь, могли б між іншим зауважити: оце, мовляв, сталося в кленовій кімнаті.

Двен зареготав, а жінки навіть не усміхнулися.

Тут служниця сповістила, що обід готовий.

— А коктейлі не готові, — сказав Двен.

— Обійдетесь і без них, — відрізала місіс Двен. — Суп прохолоне.

Отож після такої звістки мені лишилися тільки милуватись столом, що нагадував козла, й стільцями з спинками із дощок — на думку Двенів — неперевершеними скарбами.

— Вони примандрували сюди аж із Пенсільванії, — сказала Мілдред, коли Флоренс, що мало не захлинулася од захвату, побачивши стіл, трохи заспокоїлася. — Мама знайшла їх в одному містечку біля Струдсберга і прислала мені. Стіл коштує всього п'ятсот п'ятдесят доларів, а стільці — по сорок п'ять кожний.

— Дешево й зручно! — вигукнула Флоренс.

Це було сказано до того, як вона сіла на один з них. Проте стіл був, певне, ще гірший за стільці — збитий цвяхами з великих дощок, покладених на залізничну шпалу, яку підтримував цілий ліс хрестовин і поперечок. Поверхня столу така ж «гладенька», як дорога до острова Каталіни, а краї пощерблені якимсь тупим інструментом, можливо багнетом. Багато плям, чорних випадених слідів, над якими Флоренс довго кудкудакала. Та коли я спробував додати до цієї колекції ще один слід, поклавши запалену сигарету просто на стіл поруч з тарілкою, вона й обоє Двенів зняли гвалт і примусили мене забрати її.

Мене посадили в кінець столу — місце, дуже зручне для чоловіка, котрого переїхав поїзд і одрізав йому ноги по живіт. Оскільки ж я не був таким чоловіком, то довелося сидіти далеко від столу, отож

мені дуже мало пощастило донести до рота.

Після обіду я хотів був їхати додому, щоб трохи підживитися, та надворі раптом нахарило і знялася така буря, що годі було й думати, аби Флоренс погодилася рушити з місця.

— Зіграємо в бридж, — запропонував Двен і на превеликий мій подив дістав звідкись карточний стіл, котрий аж ніяк не «гармоніював з епохою».

Вдома у мене така велика люстра, що грати в бридж можна в будь-якому місці кімнати. А тут ми згаяли сорок хвилин, пересуваючи лампи, дроти й підставки, і коли, нарешті, все було зроблено, то червону масть від чорної ще можна було відрізнити, а що вже бубну від чирви — дзуськи.

Дош перестав о п'ятій годині, і коли ми, розбризкуючи калюжі, їхали від Двенів, я зауважив:

— От не думав, що моя дружина так уміє прикидатися.

— Що ти маєш на увазі? — спитала Флоренс.

— Ну, хоч би й те, як ти удавала, ніби захоплюєшся усім цим мотлохом.

— Мотлохом! — обурилася Флоренс. — Цей дім умебльований найкраще серед усіх, які я будь-коли бачила.

Наскільки я пам'ятаю, це були її останні слова, сказані до мене протягом шести ночей і п'яти днів.

У суботу під час сніданку я не витримав.

— Знаєш, я люблю драматичне мовчання раз на тиждень, але не щодня по двадцять чотири години на добу. Що з тобою? Якщо це ларингіт, то пиши мені записки.

— Я скажу тобі, в чому річ! — спалахнула вона. — Я ненавиджу цей будинок і все, що в ньому. Все тут занадто нове. Все ближче! Ненавиджу нові речі! Я хочу мати такий дім, як у Мілдред.

Мені було дуже прикро, та я сказав якомога спокійніше:

— Якщо ти матимеш трохи терпіння, я спробую продати цей будиночок і все, що в ньому, за ту саму ціну. Не думаю, що з цим буде великий клопіт: багато людей знають про мою вигідну купівлю. Але дуже погано, що ти раніше не говорила мені про свої смаки. Тільки в лютому старий Кен Гаррет мусив продати свою платну стайню, а покупець зробив з неї гараж. Я міг би купити її майже за безцінь, а щоб зробити її такою ж гарною, зручною й затишною, як оце звалище твоєї подружки Мілдред, нам не довелося б витратити й п'яти центів.

Я ще не скінчив своєї тиради, а Флоренс уже піднімалася сходами нагору.

Я пішов до Ірла Бенхема спитати, чи готовий мій костюм. Костюм був готовий, я вдягнув його, а старий залишив, щоб почистили й випрасували.

На вулиці зустрів Гаррі Кросса.

— Зайди до мене в контору, — сказав він. — У мене в столі є одна річ, що може тебе зацікавити.

Я пішов з ним, і з трьох різних шухляд він дістав три різні пляшки ранньо-американської житньої.

За кілька хвилин до шостої я зайшов до крамниці Кейна і купив ножиці, паяльну лампу й сокиру. Пішов додому, став за ворітьми під деревами і вирізав у піджаку і штанах великі дірки. На стежці була чималенька брудна калюжа. Я походив по ній і там-таки викупав свій сірий фетровий капелюх.

Флоренс читала, сидячи у вітальні на підлозі. Мені здалося, що мій вигляд трохи стривожив її.

— Господи! Що сталося?

— Нічого особливого, — відказав я. — Просто я не хочу мати занадто новий вигляд.

— Що це за речі? Навіщо ти їх приніс?

— Це звичайні ножиці, паяльна лампа й сокира. Я спробую перетворити наше сучасне житло на старовинне. Думаю почати з стола, що стоїть у їдальні.

Флоренс заверещала, кинулася сходами нагору й замкнулася там. Я ж взявся до роботи. Обідній стіл вже можна було вважати ранньо-американським, коли служниця, відчувши запах диму, вскочила до їдальні. Одразу ж вискочивши, вона повернулася з глеком води. Та я весь час пригащував полум'я жилетом, і їй нічого було робити.

— А тепер трохи вищерблю його цією сокирою, — пояснив я їй, — а поки все це кінчу, обід має бути готовий.

— Як на мене, то обід ніколи не буде готовий, — відрізала вона. — Я їду від вас негайно, ось тільки спакуюся.

Флоренс думала те саме, підтверджуючи справедливість старого прислів'я, що всі великі люди думають однаково.

Я прислухався: грук — це двері парадного входу, грук — це вже чорного. Мене поійняла втома, схотілося спати, я кинув роботу і поплентався до спальні.

Оце моя версія всієї історії, Едді, і цілком правдива, отож допоможи мені, мій горілчаний брате.

*З англійської переклала
Надія БОРОВИК*

ВСЕСВІТ

ІНДЕКС 74088.

1970

Ціна 60 коп.